

PĒTĪJUMS

“Ārpusģimenes aprūpes sistēmas pilnveides iespējas”

Aivita Putniņa, Artūrs Pokšāns, Latvijas SOS Bērnu ciematu asociācija

2023

Pētījuma pasūtītājs Labklājības ministrija

Pētījuma īstenotājs Latvijas SOS Bērnu ciematu asociācija

Iepirkuma identifikācijas Nr. LRLM 2023/1

Saturs

Terminoloģija	8
Ievads	10
1. Pētījuma metodoloģija	12
1.1. Normatīvā regulējuma un pieejamo datu izpēte.....	12
1.2. Lauka darbs	13
2. Pētījums par starptautisko praksi ārpusģimenes aprūpes un adopcijas nodrošināšanā....	17
2.1. Skotijas alternatīvas aprūpes sistēma	19
2.1.1. Aprūpe bioloģiskajā ģimenē	23
2.1.2. Aprūpe audžuģimenē.....	25
2.1.3. Aizbildnība	28
2.1.4. Adopcija	29
2.1.5. Institucionālā aprūpe.....	34
2.1.6. Atbalsts patstāvīgās dzīves uzsākšanai	35
2.1.7. Kopsavilkums	36
2.2. Norvēģijas alternatīvās aprūpes sistēma	37
2.2.1. Aprūpe bioloģiskajā ģimenē	38
2.2.2. Aprūpe audžuģimenē.....	40
2.2.3. Aizbildnība	41
2.2.4. Adopcija	42
2.2.5. Institucionālā aprūpe.....	42
2.2.6. Atbalsts patstāvīgās dzīves uzsākšanai	43
2.2.7. Kopsavilkums	44
2.3. Secinājumi.....	44
3. Ārpusģimenes aprūpes definīcija, tās formu raksturojums, izvērtējums un kvalitātes prasības	48
3.1. Ārpusģimenes aprūpes definīcija	48

3.2. Starptautiskajos bērnu tiesību dokumentos noteiktās prasības un principi alternatīvās aprūpes nodrošināšanai un Latvijas normatīvais regulējums.....	50
3.3. Ārpusģimenes aprūpes formas un adopcija	52
3.3.1. <i>Aizbildnība</i>	53
3.3.2. <i>Aprūpe audžuģimenēs</i>	60
3.3.3. <i>Adopcija</i>	65
3.3.4. <i>Bērnu aprūpes iestāde</i>	70
3.3.5. <i>Pēcaprūpe</i>	77
3.3.6. <i>Bērni ar īpašām vajadzībām</i>	78
3.4. Bērnu vajadzības un labākās intereses ārpusģimenes aprūpes, adopcijas kontekstā	79
3.4.1. <i>Ārpusģimenes aprūpē esoša un adoptēta bērna tiesiskā aizsardzība</i>	79
3.4.2. <i>Ārpusģimenes aprūpē esoša un adoptēta bērna vislabāko interešu izvērtēšana</i> ...	81
3.4.3. <i>Bērna ārpusģimenes aprūpē līdzdalības nodrošināšana</i>	88
3.4.4. <i>Bērna ārpusģimenes aprūpē identitātes aizsardzība</i>	95
3.5. Ārpusģimenes aprūpes kvalitāte un tās uzraudzība	103
3.5.1. <i>Aprūpes kvalitātes uzraudzība un izvērtēšana bērnu aprūpes iestādēs</i>	105
3.5.2. <i>Bāriņtiesu uzraudzības pienākumu pārbaude</i>	107
3.6. Secinājumi.....	109
4. Uzņemošo ģimeņu statusa iegūšanas procesa un mācību sistēmas izvērtējums.....	115
4.1. Mācības	116
4.1.1. <i>Mācību mērķis un saturs</i>	116
4.1.2. <i>Prakses iekļaušana mācībās</i>	125
4.1.3. <i>Mācību dalībnieku novērtējums</i>	128
4.1.4. <i>Prasības mācību programmu vadītājiem</i>	129
4.2. Adopcija	131
4.2.1. <i>Statusa iegūšanas process</i>	131
4.2.2. <i>Mācības</i>	137
4.2.3. <i>Adoptētāju pieteikumu saraksts</i>	138

4.2.4. <i>Bērnu labākās intereses un savietošana ar ģimeni</i>	140
4.2.5. <i>Atgriezeniskā saite un vērtējums</i>	141
4.3. Audžuģimenes un specializētās audžuģimenes.....	141
4.3.1. <i>Statusa iegūšanas process</i>	142
4.3.2. <i>Mācības</i>	148
4.3.3. <i>Zināšanu pilnveide</i>	149
4.4. Aizbildņi.....	152
4.4.1. <i>Statusa iegūšanas process</i>	152
4.4.3. <i>Mācības</i>	156
4.5. Viesģimenes	160
4.6. Secinājumi.....	162
5. Atbalsta sistēmas pārskats un analīze	168
5.1. Socioekonomiskā atbalsta sistēma.....	168
5.1.1. <i>Aizbildņiem pieejamais finansiālais atbalsts</i>	170
5.1.2. <i>Audžuģimenēm un specializētajām audžuģimenēm pieejamais finansiālais atbalsts</i>	174
5.1.3. <i>Adoptētājiem pieejamais finansiālais atbalsts</i>	180
5.1.4. <i>Bērnu aprūpes iestādēm pieejamais atbalsts</i>	183
5.1.5. <i>Pabalstu pieprasīšana un izmaksa</i>	184
5.2. Institūciju un sabiedrības atbalsts	185
5.3. Psihoemocionālā atbalsta sistēma	188
5.3.1. <i>Aizbildņiem pieejamais psihoemocionālais atbalsts</i>	193
5.3.2. <i>Audžuģimenēm un specializētajām audžuģimenēm pieejamais psihoemocionālais atbalsts</i>	194
5.3.3. <i>Adoptētājiem pieejamais psihoemocionālais atbalsts</i>	196
5.3.4. <i>Bērnu aprūpes iestādēs pieejamais psihoemocionālais atbalsts</i>	197
5.4. Secinājumi.....	198
6.1. Rīcībpolitikas ietvars	200

6.2. Identificētās rīcīpolitikas problēmas un risinājumi.....	204
6.2.1. Funkciju dubultošanās.....	205
6.2.2. Bērnu līdzdalības trūkums.....	205
6.2.3. Institūciju kapacitāte.....	207
6.2.4. Nevienlīdzīgas iespējas dažādās pašvaldībās.....	209
6.2.5. Savlaicīga pēcaprūpes plānošana.....	211
6.2.6. Bērnu specifisko vajadzību iekļaušana pēcaprūpes plānošanā un rīcīpolitikā.....	212
6.2.7. Atbalsts izglītībai un nodarbinātībai.....	215
6.2.8. Mājokļa nodrošināšana.....	218
6.2.9. Pieejamība veselības aprūpei un atbalsta mehānismiem.....	220
6.2.10. Mentora pakalpojumi.....	221
6.3. Secinājumi.....	223
7. Starpinstitucionālā sadarbība.....	227
7.1. Starpinstitucionālajā sadarbībā iesaistītās institūcijas.....	228
7.2. Starpinstitucionālā sadarbība dažādos ārpusģimenes aprūpes procesos.....	231
7.2.1. Starpinstitucionālā sadarbība lēmuma pieņemšanā par bērna ārpusģimenes aprūpi.....	236
7.2.2. Starpinstitucionālā sadarbība, nodrošinot bērna aprūpi un attīstības vajadzību īstenošanu audžuģimenē, aizbildnībā, aprūpes iestādē, adopcijā.....	241
7.2.3. Starpinstitucionālā sadarbība, sagatavojot bērnu patstāvīgai dzīvei un aprūpes izbeigšanai audžuģimenē, aizbildnībā, aprūpes iestādē.....	253
7.2.4. Starpinstitucionālā sadarbība, lai sniegtu atbalstu bērnam pēc 18 gadiem pēc aprūpes audžuģimenē, aizbildnībā, bērnu aprūpes iestādē izbeigšanas.....	256
7.3. Datu bāzes un informācijas sistēmas.....	257
7.4. Secinājumi.....	258
Rekomendācijas.....	262
Izmantotās literatūras un avotu saraksts.....	267
PIELIKUMI	278

1. Pielikums. Statistikas dati par ārpusģimenes aprūpi.....	278
2. Pielikums. Aizbildnības, audžuģimenes, specializēto audžuģimeņu, adopcijas un viesģimenes statusa iegūšanas nosacījumi, tajā skaitā, prasības statusa iegūšanai.....	287
3. IPielikums. Normatīvā regulējuma normas starpinstitūciju sadarbībai ārpusģimenes aprūpē ievietoto bērnu interešu nodrošināšanai	295

Terminoloģija

ANO Pamatnostādnes – ANO Ģenerālās asamblejas rezolūcija “Pamatnostādnes par bērnu alternatīvo aprūpi”. ANO Pamatnostādnēs ir izklāstīti politikas un prakses vēlamie virzieni ar nolūku veicināt ANO Bērnu tiesību konvencijā un citos starptautiskos dokumentos ietvertu būtisku noteikumu īstenošanu attiecībā uz to bērnu aizsardzību un labklājības nodrošināšanu, kuriem liegta vecāku gādība vai draud tās zaudēšana, rosinot valstis ņemt vērā šīs Pamatnostādnes un pievērst tām attiecīgo valsts izpildvaras, likumdevēju un tiesu varas institūciju, cilvēktiesību aizstāvju un juristu, plašsaziņas līdzekļu un sabiedrības uzmanību

ANO – Apvienoto Nāciju Organizācija

Atbalsta centrs – ārpusģimenes aprūpes atbalsta centrs

Bērnu aprūpes iestāde – ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcija

BLD – Bērnu Labklājības Dienests (Norvēģija)

BLIS – Bērnu lietu izskatīšanas sēdes (Skotija)

BTAL – Bērnu tiesību aizsardzības likums

BTK – ANO Bērnu tiesību konvencija – starptautiska vienošanās par bērnu tiesībām

BTL – Bāriņtiesu likums

BUFDIR – Norvēģijas Bērnu, jauniešu un ģimenes lietu direktorāts

CL – Civillikums

EQUASS - The European Quality in Social Services (Eiropā atzīta un leģitimizēta sociālo pakalpojumu kvalitātes vadības sistēma. Arī Latvijā valsts līmenī EQUASS kvalitātes vadības sistēma ir atzīta kā sociālo pakalpojumu kvalitātes standarts)¹

FICE International Federation of Educative Communities (starptautiska bērnu interešu aizstāvības organizācija, kas darbojas bērnu ar īpašam vajadzībām, ārpusģimenes aprūpē esošu bērnu un jauniešu un citu riska grupas bērnu interešu aizstāvības jomā. Organizācijā darbojas ap 30 pasaules valstis)

¹ European Quality in Social Services (EQUASS) mājas lapa - <https://equass.be/>

GIRFEC – Lai katram bērnam izdodas (angl. Getting it Right for Every Child)

IFCO - International Foster Care Organization (starptautiska organizācija, kas darbojas alternatīvās aprūpes jomā)

KL - Krimināllikums

Komiteja – lai nodrošinātu ANO Bērnu tiesību konvencija izpildes uzraudzību, BTK paredz ANO Bērnu tiesību komitejas (vēlētu dažādu valstu pārstāvju) izveidi un darbību

LM – Labklājības ministrija

LR – Latvijas Republika

MK – Ministru kabinets

NBO – Jaundzimušo uzvedības novērtēšana (angl. Newborn Behavioral Observation (NBO))

NVO – Nevalstiskās organizācijas

PAP – Persona ar aprūpes pieredzi

PO – Pastāvības rīkojums (angl. Permanence order (PO))

Quality4Children - Standarti bērnu ārpusģimenes aprūpei

SPSPL – Sociālās palīdzības un sociālo pakalpojumu likums

Uzņemošās ģimenes – apvieno visu statusu ģimenes, kas savā aprūpē uzņem bez vecāku gādības palikušus bērnus (adopcijas ģimenes, aizbildņi, audžuģimenes, specializētās audžuģimenes); atsevišķās nodalās, kurās ir analizēta ārpusģimenes aprūpe, termins uzņemošās ģimenes lietots, lai apzīmētu aizbildņus un audžuģimenes, specializētās audžuģimenes.

VBTAI – Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija

VK – Valsts kontrole

Ievads

Pētījuma “Ārpusģimenes aprūpes sistēmas pilnveides iespējas” mērķis ir aizbildņu un audžuģimeņu, kā arī adopcijas, viesģimeņu un bērnu aprūpes iestāžu sistēmas pilnveides iespēju izpēte, identificējot sistēmas trūkumus, veicot ārzemju labās prakses analīzi, galarezultātā sniedzot priekšlikumus ārpusģimenes aprūpes un adopcijas sistēmas pilnveidei Latvijā.

Pēdējais visaptverošais pētījums par ārpusģimenes aprūpes sistēmu Latvijā ir veikts 2008. gadā (SIA „Analītisko pētījumu un stratēģiju laboratorija”), un kopš tā laika aprūpes sistēmā ir notikušas būtiskas izmaiņas. Kopējā sistēmas attīstība ir bijusi vērsta deinstitutionalizācijas un profesionalizācijas virzienā. Šo procesu rezultātā pētījuma ziņojums būtiski atšķiras no iepriekšējā pētījuma, ņemot vērā sistēmas izmaiņas visos līmeņos – sākot no tiesiskā regulējuma un beidzot ar uzņemošo ģimeņu īstenoto praksi ikdienas darbā.

Pētījuma uzdevumi ir šādi:

1. veikt Latvijas ārpusģimenes aprūpes sistēmas analīzi, izvērtējot tās esošo formu dažādības nepieciešamību, tiesību un pienākumu apjoma atšķirības, to pamatotību un pietiekamību, atbilstību starptautiskajiem dokumentiem un Latvijas situācijai, sniegt priekšlikumus sistēmiskiem pilnveides virzieniem;
2. veikt aizbildnības, audžuģimeņu un specializēto audžuģimeņu, adopcijas un viesģimenes statusu iegūšanas nosacījumu pārskatu un analīzi, identificējot veicinošos un kavējošos faktorus statusa iegūšanai šādās kategorijās: finanšu ietekme, šķēršļi savietojamībā ar nodarbinātību, motivācija, iespējas un to īstenošana, izvērtējot potenciālos statusa ieguvējus, sākotnējais ieguldījums no potenciālo uzņemošo ģimeņu puses;
3. veikt esošo ārpusģimenes aprūpes formu izvērtējumu no to atbilstības bērnu vajadzībām (pusaudži, lielas brāļu un māsu grupas, bērni ar veselības vai atkarības problēmām u.tml.), kā arī no bērnu ieguvumu perspektīvas, t. sk., no iespējas iegūt patstāvīgai dzīvei nepieciešamas prasmes un īstenot savu potenciālu;
4. sagatavot un sniegt priekšlikumus ārpusģimenes aprūpes formu un prasību statusu iegūšanai pilnveidei;
5. izvērtēt vismaz divu, iepriekš ar Pasūtītāju saskaņotu, ārvalstu ārpusģimenes aprūpes nodrošināšanas labās prakses piemērus;

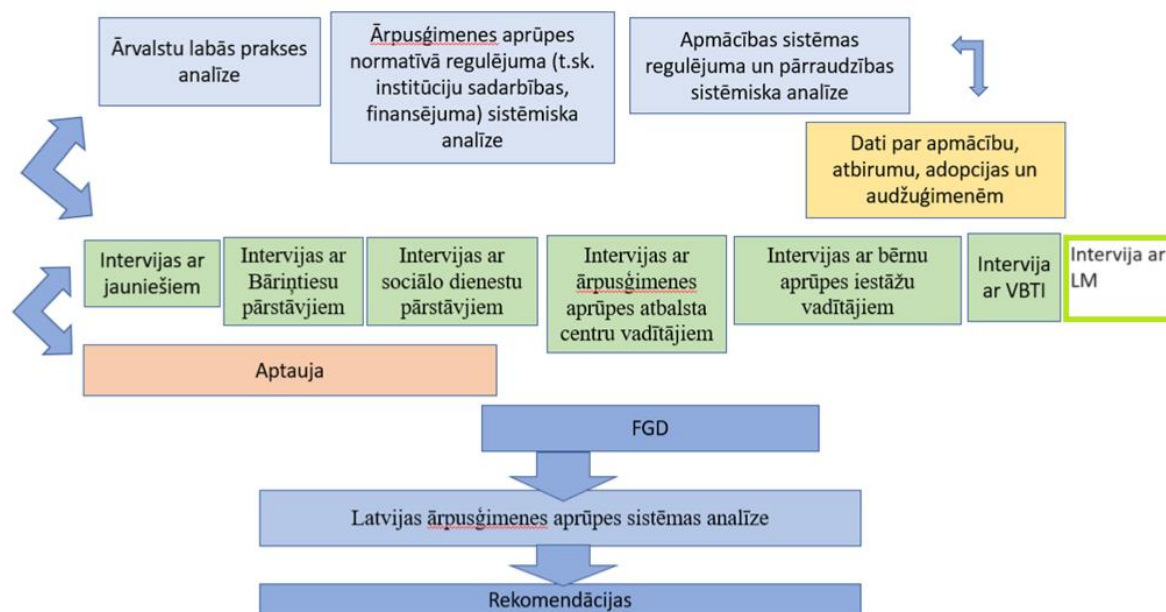
6. izvērtēt ārpusģimenes aprūpes formām, adoptētājiem un viesģimenēm šobrīd likumdošanā noteikto finansiālā atbalsta apjomu, tā mērķētību un pietiekamību, to finansēšanas avotus un sniegt priekšlikumus finansiālā atbalsta sistēmas pilnveidei;
7. izvērtēt aizbildnim, audžuģimenei un bērnu aprūpes iestādei noteiktos pienākumus un atbildību, sagatavojot bērnu patstāvīgas dzīves uzsākšanai, un sniegt priekšlikumus sistēmas pilnveidei;
8. izvērtēt aizbildņu, audžuģimeņu, specializēto audžuģimeņu un adoptētāju mācību programmu satura atbilstību šo statusu ieguvēju nepieciešamajām prasībām, mērķētību un sniegt priekšlikumus mācību programmas pilnveidei;
9. izvērtēt starpinstitucionālo sadarbību ārpusģimenes aprūpē esošu bērnu interešu nodrošināšanā un sniegt priekšlikumus tās pilnveidei.

Pētījuma īstenošanai pielietotas dažādas metodes – starptautisko pētījumu un regulējuma analīze, vietējās politikas un regulējuma analīze, iepriekš veiktu starptautisku un vietējo aptauju datu analīze, intervijas ar iesaistīto valsts un pašvaldības iestāžu pārstāvjiem un ar ārpusģimenes aprūpi piedzīvojušiem jauniešiem, aptauja un fokusgrupas ar aizbildņiem, audžuģimenēm, adoptētājiem un viesģimenēm.

Pētījuma ziņojums strukturēts saskaņā ar iepriekš definētajiem darba uzdevumiem. Vispirms tiek sniegts ieskats divu ārvalstu ārpusģimenes aprūpes sistēmās. Tam seko ārpusģimenes aprūpes sistēmas un aprūpes formu definīcijas apskats un pastāvošo aprūpes formu izvērtējums no bērnu tiesību perspektīvas. Pēc tam ziņojumā apskatīts statusa iegūšanas process un ar to saistītie izaicinājumi, kritiski izvērtējot gan pastāvošo regulējumu, gan sistēmā iesaistīto pušu pieredzes un viedokļus. Turpmākajās ziņojuma nodaļās veikta esošo atbalsta sistēmu analīze un detalizēts ārpusģimenes aprūpes sistēmā īstenoto mācību izvērtējums. Tam seko jauniešu sagatavošanas patstāvīgai dzīvei kārtības un prakses izvērtējums. Ziņojuma noslēguma nodaļa pievēršas vispirms starpinstitūciju sadarbībai, kura caurvij visus iepriekš apskatītos tematus. Katrā nodaļā, kur analizēta aprūpes un adopcijas sistēma, noslēgumā atrodami secinājumi un rekomendācijas. Noslēguma rekomendācijas, kuras aptver esošo sistēmu valsts un pašvaldību līmenī, sniedz ieteikumus, kā uzlabot ārpusģimenes aprūpes un adopcijas sistēmu Latvijā.

1. Pētījuma metodoloģija

Pētījuma uzdevumu sasniegšanai dati tika ievākti 3 posmos, kas shematiski iezīmēti 1.1. attēlā. Pētījums uzsākts ar ārvalstu labās prakses analīzi un vietējā un starptautiskā ārpusģimenes aprūpes regulējuma pārskatu. Šie dati papildināti ar publiski pieejamiem statistikas datiem. Otrajā posmā veikts lauka darbs, intervējot jauniešus, kuri pieredzējuši ārpusģimenes aprūpi, kā arī speciālistus, kas iesaistīti tās nodrošināšanā. Aizbildņi, audžuģimenes un adoptētāji aptaujāti un pēdējā pētījuma posmā to viedoklis noskaidrots arī fokusa grupu diskusijās. Trešo posmu veido datu sintēze un analīze, kā arī rekomendāciju izstrāde.

1.1. attēls. Izvēlētās pētniecības metodes, pētījuma posmi un to secība

1.1. Normatīvā regulējuma un pieejamo datu izpēte

Dati par **ārpusģimenes aprūpes sistēmas normatīvo regulējumu** Latvijā apkopoti sekojošās jomās:

- par esošo aprūpes formu dažādību, tiesību un pienākumu apjomu, to pamatoību un pietiekamību, atbilstību starptautiskajiem dokumentiem un Latvijas situācijai;
- par aizbildnības, audžuģimeņu un specializēto audžuģimeņu, adopcijas un viesģimenes statusu iegūšanas nosacījumiem, t.sk. prasībām statusa iegūšanai;
- par atbalstu, t.sk. finansiālu aizbildņiem, audžuģimenēm un specializētām

audžuģimenēm, adoptētājiem un viesģimenēm;

- d. par sagaidāmajiem ieguldījumiem statusa iegūšanai, to izklāstu un informācijas caurskatāmību pretendentiem;
- e. par apmācību saturu un kvalitātes izvērtējuma nosacījumiem.

Normatīvā regulējuma ietvars sniedz pamatu salīdzinājumam ar tā praktisko pielietojumu un ļaus izvērtēt tā pietiekamību un harmoniskumu, t.sk. par izvērtējuma un pārraudzības sistēmu regulējuma ietvaros. Situācijas fiksēšana ļāva sagatavot jautājumus intervijām un aptaujai.

Pieejamie **statistikas dati** raksturo aizbildņu, audžuģimeņu, adoptētāju, viesģimeņu skaitu un tendences, papildinot analīzi. Statistikas dati apkopoti I. pielikumā.

1.2. Lauka darbs

Otro izpētes posmu veido lauka darbs, kas balstīts 1. posma izpētes datos. Intervijas veiktas laika posmā no 2023. gada jūnijam līdz augustam.

Intervijas ar iesaistīto valsts un pašvaldības iestāžu pārstāvjiem

Veiktas padziļinātās intervijas, kurās tās dalībniekiem nodrošināta anonimitāte. Tajās jautāts viedoklis par veicinošiem un kavējošiem faktoriem uzņemošajām ģimenēm:

- statusa iegūšanai:
 - nepieciešamais laiks;
 - birokrātiskais slogs (iesniedzamie dokumenti, pārbaudes, šķēršļi savietojamībā ar nodarbinātību u.tml.);
 - finanšu ietekme (kāds finansējuma apjoms sākotnēji jāiegulda pašam statusa iegūt gribētājam);
- potenciālo statusa ieguvēju motivācijas un iespēju izvērtējums;
- apmācību procesa izvērtējums;
- risku identifikācija un risinājumi novēršanai;
- viedoklis par aizbildnim, audžuģimenei un bērnu aprūpes iestādei noteiktiem pienākumiem un atbildību;
- viedoklis par starpinstitucionālu sadarbību, tās normatīvo regulējumu, metodikām un problēmām.

Kopumā pētījumā veiktas:

- 5 intervijas ar 8 **bāriņtiesas pārstāvjiem**. Intervētas dažādu reģionu bāriņtiesu vadītājas un vienā gadījumā vienas bāriņtiesas trīs pārstāvji. Vidējais interviju ilgums šajā grupā ir 1stunda un 32 minūtes;
- 5 intervijas ar **sociālo dienestu** vadītājiem vai to vietniekiem. Vidējais interviju garums ir 1 stunda 13 minūtes;
- 5 intervijas ar **bērnu aprūpes iestāžu** vadītājiem/sociālo darbinieku. Vidējais interviju garums ir 1 stunda 20 minūtes;
- 8 intervijas ar **ārpusģimenes aprūpes atbalstu centru** vadītājiem/sociālo darbinieku. Vidējais interviju garums ir 1 stunda 31 minūte;
- 1 intervija ar 3 Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas (turpmāk **VBTAI**) pārstāvjiem. Ilgums 64 minūtes;
- 1 intervija ar 3 **Labklājības ministrijas** (turpmāk LM) pārstāvjiem. Ilgums 134 minūtes.

Lai arī pētījuma tehniskajā specifikācijā intervija ar ministrijas pārstāvjiem nebija paredzēta, ņemot vērā ministrijas lomu sistēmas veidošanā un uzturēšanā, tā veikta papildus.

Intervijas ar ārpusģimenes aprūpi piedzīvojušiem jauniešiem, ievācot viedokli:

- par esošo ārpusģimenes aprūpes formu atbilstību bērnu vajadzībām (pusaudži, lielas brāļu un māsu grupas, bērni ar veselības vai atkarības problēmām u.tml.);
- bērnu ieguvumiem/zaudējumiem izglītības, interešu attīstības, veselības, pašnoteikšanās, dzīves kvalitātes jomās;
- iespēju iegūt patstāvīgai dzīvei nepieciešamas prasmes un īstenot savu potenciālu;
- aprūpes sistēmas kopējo vērtējumu;
- par saņemto atbalstu, t.sk. finansiālo. problēmām un vēlmēm, kuras no tagadējās perspektīvas tika/netika apmierinātas;
- par priekšlikumiem sistēmas uzlabošanai.

Kopumā intervijām tika uzrunāti 108 jaunieši. 58 no tiem dažādu iemeslu dēļ intervijai nepiekrita vai uz to neieradās. 11 jaunieši intervijai piekrita, bet norunātajā laikā neatbildēja. 13 jaunieši atteicās piedalīties intervijā, bet 34 atteicās runāt par šo tēmu vai zvanus un uzaicinājumu ignorēja. Intervijai atsaucās 50 jaunieši. No tiem 18 bijuši SOS ciematu aprūpē, 16 audžuģimeņu aprūpē, 5 - jauniešu mājā, 4 – aizbildnībā, 4 bērnu aprūpes iestādē, 2 adoptijā, bet vienā gadījumā aprūpes forma nav precizēta. Vidējais intervijas ilgums ir 43 minūtes.

Interviju materiāls ir pilnībā transkribētas, un dati kodēti, izmantojot Atlas.ti programmu.

Interviju dalībnieku atlase veikta, nodrošinot pēc iespējas dažādāku datu ievākšanu. Dalībnieki atlasīti pēc sekojošiem kritērijiem: dažādi reģioni, dažāds institūcijas darbības stils un pieredze, konsultējoties ar jomas speciālistiem un pasūtītāju. Padziļināto intervijas vadlīnijas saskaņotas ar pasūtītāju un aptver pētījuma tehniskajā specifikācijā noteiktās tēmas. Ņemot vērā dziļo interviju specifiku, dati analizējami kopumā un salīdzinājums iespējams vien ierobežotā veidā, piemēram, ņemot vērā interviju dalībnieku pārstāvēto institūciju. Jānorāda, ka interviju dati nav reprezentatīvi, proti, tie norāda uz problēmas vai risinājumu klātbūtni, bet ne to aktualitāti visā valstī. Tāpat interviju dalībnieki piedāvāja savu viedokli, balstoties savā profesionālajā pieredzē, nevis pārstāvēto institūciju oficiālo pozīciju.

Aptauja aizbildņiem, audžuģimenēm, adoptētājiem, viesģimenēm aptver:

- viedokli par veicinošiem un kavējošiem faktoriem statusa iegūšanai, t.sk.
 - motivāciju,
 - informācijas pieejamību un procesa caurskatāmību un taisnīgumu,
 - nepieciešamo laiku,
 - birokrātisko slogu (iesniedzamie dokumenti, pārbaudes, šķēršļi savietojamībā ar nodarbinātību u.tml.),
 - finanšu ietekmi (kāds finansējuma apjoms sākotnēji jāiegulda pašam statusa iegūt gribētājam);
 - apmācību procesa pieredzi un izvērtējumu, ieteikumus pilnveidei;
 - statusa iegūšanas procesa un tajā saņemtā atbalsta vērtējumu;
 - bērna nonākšanu ģimenē – bērna un ģimenes atbilstības vērtējums, izvēles procesu;
 - viedokli par atbalstu visā procesā, starpinstitucionālu sadarbību, t.sk. informētību par procesu;
 - uzskatiem par bērna labākajām interesēm, savu lomu aprūpē.

Aptaujā 2023. gada jūlijā-septembrī piedalījās 312 dalībnieki. Tie pārstāv sekojošas kategorijas, ja ņem vērā pēdējo piešķirto statusu:

- 153 audžuģimenes, tai skaitā 13 specializētās krīžu audžuģimenes;
9 specializētās audžuģimenes bērniem ar funkcionāliem traucējumiem;
- 55 aizbildņi radnieku bērnam;
- 51 adoptētājs;

- 50 aizbildņi neradnieku bērnam;
- 3 viesģimenes.

Lielākoties aptaujas dalībnieki bija sievietes (295), kas atspoguļo arī situāciju aprūpes sistēmā. Tāpat aptaujas dati atspoguļo pašreizējo situāciju attiecībā uz uzņemošo vecāku vidējo gadu skaitu, kur lielākā daļa no dalībniekiem piederēja 41 līdz 50 gadu vecuma grupai (skat 1.1. tabulu).

1.1. tabula. Pētījuma dalībnieku vecums

Vecumgrupa	Skaits
Līdz 30	11
31-40	79
41-50	101
51-60	81
61 un vairāk	40

Aptauja aptvēra visus Latvijas reģionus: 63 respondenti bija no Kurzemes, 41 no Latgales, 90 no Vidzemes, 34 no Zemgales un 84 no Rīgas un Pierīgas reģiona.

Aptauja veikta *Google Forms* vidē tiešsaistē no 2023. gada jūlija līdz oktobrim, dati analizēti, izmantojot *Excel* programmu.

Fokusgrupas ar aizbildņiem, audžuģimenēm, adoptētājiem un viesģimenēm izvērš augstāk minētos jautājumus dziļāk, balstoties aptaujas sākotnējos rezultātos.

Diskusijas tika organizētas tiešsaistē 2023. gada 12., 13., 19. un 20. oktobrī:

- audžuģimeņu diskusijā piedalījās 10 dalībnieki, bet vēl 4 nepieslēdzās diskusijai;
- aizbildņu diskusijā piedalījās 6 dalībnieki, bet vēl 2 diskusijai nepieslēdzās;
- adoptētāju diskusijā piedalījās 8 dalībnieki, bet vēl 2 nepieslēdzās.
- Kopīgajā diskusijā piedalījās 11 dalībnieki, bet vēl 4 nepieslēdzās.

Vidēji diskusijas noritēja ilgāk par 1,5 stundām un dalībnieki vēlējās paust savu viedokli, jo apgalvoja, ka jūtas neuzklausīti.

Latvijas ārpusģimenes sistēmas analīzei tiek triangulēti dažādos pētījuma posmos iegūtie dati. Interviju un diskusiju teksti tiek transkribēti un kodēti ar datu apstrādes programmu *Atlas.ti*, ļaujot veikt sistemātisku salīdzinošu analīzi institūciju, klientu un reģionālā griezumā.

2. Pētījums par starptautisko praksi ārpusģimenes aprūpes un adopcijas nodrošināšanā

Starptautiskās prakses aprakstam ārpusģimenes aprūpes nodrošināšanā izvēlētas divas valstis, kuru alternatīvās aprūpes sistēmas aspekti varētu būt aktuāli Latvijas alternatīvās aprūpes sistēmas uzlabošanai. Valstu izvēle veikta saskaņā ar iepirkuma mērķi “veikt pētījumu par bērnu ārpusģimenes aprūpes un adopcijas sistēmas pilnveides iespējām, identificējot sistēmas trūkumus, veicot ārvalstu labās prakses analīzi un sniedzot priekšlikumus sistēmas pilnveidei”. Labo prakšu izvērtēšanu apgrūtina apstākļi, ka alternatīvās ārpusģimenes aprūpes sistēmas skatāmas kontekstuāli un ir cieši saistītas ar konkrēto aprūpes organizācijas struktūru, un tāpēc nav tieši pārnesamas.²

Norvēģija

Norvēģijā vēsturiski veidojusies ne uz bērnu, bet uz ģimeni orientēta alternatīvās aprūpes sistēma³. Pēdējo pāris desmitgažu laikā Norvēģija ir apzināti veikusi pāreju uz bērnam centrētu alternatīvās aprūpes sistēmu. Salīdzinot ar citām Ziemeļvalstīm, Norvēģija tiek uzskatīta par labu piemēru dažādām izmaiņām bērnu tiesību jomā, piemēram, dodot bērnam tiesības lēmumu pieņemšanā no 7 gadu vecuma⁴. Norvēģijas modelis tiek uzskatīts par veiksmīgu arī tādēļ, ka ārpusģimenes aprūpē būtiska loma tiek piešķirta sadarbībai ar bērna bioloģisko ģimeni. Kopš astoņdesmitajiem gadiem Norvēģija ir uzsvērusi preventīvo pakalpojumu nozīmi, vietējām pašvaldībām agrīni sniedzot pakalpojumu klāstu bērniem un ģimenēm. Šie pakalpojumi tiek sniegti mājās un var ietvert, piemēram, intensīvu ģimenes atbalstu, konsultācijas un ekonomisko atbalstu. Tāpat sniegtie pakalpojumi ietver aktīvu sadarbību ar bioloģiskajām ģimenēm gadījumos, kur bērns ir ticis šķirts no ģimenes. Šī pieredze var kalpot par pamatu, lai veicinātu sadarbību ar bērna bioloģisko ģimeni, un iedrošināt Latvijā ieviest atvērtās adopcijas pieeju, kuru, kā aprakstīts 3.3.3. sadaļā, atbalsta starptautiskie bērnu tiesību dokumenti.

Skotija

Skotijas bērnu labklājības sistēmas izveides pamatā ir 1971. gada Kilbrandona ziņojums, kura autors nostājās pret represīvu, krimināltiesisku pieeju bērnu aprūpē un uzsvēra, ka visiem bērniem ir līdzīgas sociāli emocionālās un ekoloģiskās vajadzības, un viņu intereses būtu jāņem

² Thoburn, 2007, Stein, Munro, 2008, Kingsley et al, 2004.

³ Gilbert, Parton, Skivenes, 2011.

⁴ Andersen, Roine, 2016.

vērā, īstenojot neformālo sociālo atbalstu un izglītību vietējā līmenī.⁵ Rezultātā tika izveidota bērnu lietu izskatīšanas sistēma. Bērnu lietu izskatīšanas sēdes lielā mērā raksturo Skotijas pieeju bērnu un jauniešu aprūpei un to pamatprincips ir tāds, ka gan bērni un jaunieši, kuri ir pārkāpuši likumu, gan tie, kuriem nepieciešama aprūpe, ir vienlīdz pelnījuši, lai viņiem sniegtu palīdzību kopienas līmenī un ar iespējami lielu pašu bērnu un jauniešu līdzdalību. Šis princips kalpoja par pamatu t.s. *GIRFEC* (“Lai katram bērnam izdodas”, angl. *Getting it Right for Every Child*) pieejas izveidei, nodrošinot iespējami labāko aprūpi saskaņā ar ANO Bērnu tiesību konvenciju (turpmāk BTK) un veicinātu uz bērnu centrētas rīcībpolitikas izveidi Skotijā. Pateicoties *GIRFEC* pamatā esošajai starpinstitucionālajai sadarbībai, Skotijā ir izdevies ieviest dažādus būtiskus atbalsta instrumentus gan tiem bērniem un jauniešiem, kuri vēl atrodas aprūpes sistēmā, gan jau sistēmu atstājušiem jauniešiem, piemēram, studiju maksas kompensāciju visiem jauniešiem ar ārpusģimenes aprūpes pieredzi.

Skotijas sistēmā ir arī labi izstrādāta adopcijas sistēma, kurā cieši iesaistīts arī nevalstiskais sektors, kas veicina veiksmīgu adopcijas rindas jautājumu risināšanu.

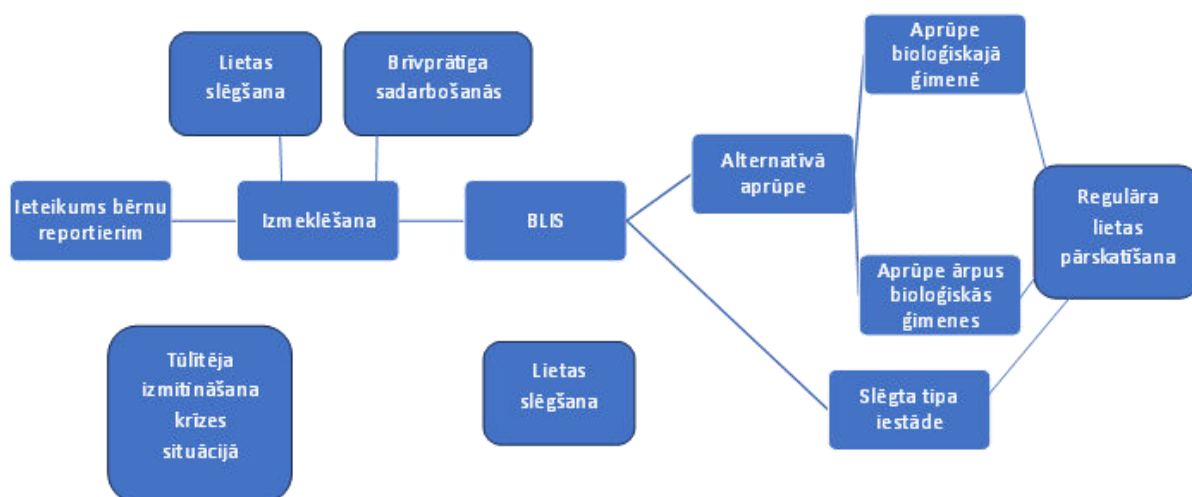
Summējot, Skotijas piemērs izvēlēts sekojošu iemeslu dēļ: pirmkārt, līdzīgi kā Norvēģijā, arī Skotijas sistēma ir vērsta uz bērnu centrētu pieeju, kur būtiska nozīme tiek pievērsta bērnu un jauniešu iesaistei lēmumu pieņemšanā. Otrkārt, Skotijas sistēmā ir veiksmīgi attīstīta pēcaprūpes sistēma, kura jauniešiem sniedz ne tikai materiālo, bet arī psihoemocionālu un sociālu atbalstu. Treškārt, Skotijas sistēma ir vērsta uz detalizētu aprūpes plānošanu un pastāvības nodrošināšanu.

Ārvalstu prakses apraksts sastāv no divām galvenajām nodaļām, kur katrā apskatīts vienas valsts piemērs. Nodaļas ietvaros vispirms aprakstīta vispārējā aprūpes sistēma katrā no valstīm, kam seko atsevišķu tās elementu apraksti, kas ietver arī konkrētus labās prakses piemērus rīcībpolitikai, atbalsta programmām u. tml. Pārskatu noslēdz secinājumi un rekomendācijas.

⁵ Asquith, 1995.

2.1. Skotijas alternatīvas aprūpes sistēma

Saskaņā ar nesenākajiem pieejamajiem datiem⁶, Skotijas aprūpes sistēmā šobrīd atrodas 12 596 bērni, no kuriem 90% tiek aprūpēti kopienas ietvaros, kamēr 10% atrodas institucionālajā aprūpē. Šeit svarīgi uzreiz norādīt, ka no šī skaita 2637 bērni jeb 21% dzīvo kopā ar bioloģiskajiem vecākiem mājas vidē. Šo sistēmas daļu detalizētāk aprakstām zemāk, bet te svarīgi atzīmēt, ka Skotijas sistēmas ietvaros ģimenes, kurām nepieciešams atbalsts, lai nodrošinātu bērnam drošu un stabilu vidi, tiek iekļautas aprūpes sistēmā statistikā un aprēķinos. Saskaņā ar datiem par ārpusģimenes aprūpi, 34% bērnu atrodas vai nu radnieciskajā vai neradnieciskajā aizbildnībā, 33% dzīvo audžuģimenes, 1% atrodas pie potenciālajiem adoptētājiem, 3% dzīvo internātskolās, un atlikušie bērni dzīvo dažādās citās specifiskās aprūpes formās.

2.1. attēls. Avots: Skotijas ziņojums par statistiku sociālajā darbā ar bērniem⁷

Skotijas alternatīvās aprūpes sistēma ir balstīta uz vairāku soļu sistēmu, kurā bērna vai jaunieša paša viedoklim ir būtiska nozīme un kur galvenais uzsvars tiek likts uz preventīviem risinājumiem ar mērķi novērst bērna nonākšanu alternatīvajā aprūpē. Vienlaikus, bērna nonākšana aprūpē lielākoties tiek skatīta kā pagaidu risinājums ar mērķi risināt problēmas, ar kurām bērns vai viņa ģimene saskaras tajā brīdī (Skotijas aprūpes sistēmas grafiskam attēlojumam skat. 2.1. attēlu).

⁶ Scottish Government. 2023..

⁷ Reproducēts no <https://www.gov.scot/publications/childrens-social-work-statistics-scotland-2021-22/documents/>

Rīcībpolitikas un normatīvie dokumenti bērnu aizsardzībai Skotijā atspoguļo ciešu valsts un pašvaldību aģentūru un iestāžu un nevalstisko organizāciju (turpmāk NVO) mijiedarbi, aptverot, piemēram, izglītības, mājokļa sektorus, sociālos pakalpojumus, tiesu sistēmu, veselības aprūpi, policiju.

Primārais ietvars, caur kuru tiek nodrošināts atbalsts aprūpē esošiem bērniem un viņu ģimenēm, ir nacionāla līmeņa stratēģija *GIRFEC*, kuras mērķis ir nodrošināt personalizēta atbalsta sniegšanu katram bērnam un jauniešiem viņa specifiskajā situācijā. *GIRFEC* atbalsta bērnus un jauniešus un viņu vecākus, nodrošinot sadarbību starp iestādēm un institūcijām. Principi un vērtības, kas nostiprinātas tiesību aktos un praksē bērnu aizsardzības jomā, ir atvasināti no BTK. Otrs dokuments, kas ietverts *GIRFEC* pamatā, ir Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām, nodrošinot īpašu aizsardzību personām ar invaliditāti. Visbeidzot, lai panāktu, ka likumdevēji un institūciju pārstāvji ņem vērā bērnu un jauniešu viedokli, veidojot stratēģiju, tika organizētas apspriedes ar pašiem bērniem un jauniešiem, kuras rezultējās ar Bērnu aizsardzības reformu programmu 2003.–2005. gadam un Bērnu hartu. Harta atspoguļo pašu bērnu un jauniešu uzskatus par to, kas viņiem ir vajadzīgs, un aprūpes standartu, ko viņi sagaida.

Bērnu harta ir cieši saistīta ar rīcībpolitikas dokumentu “Bērnu un jauniešu aizsardzība: standartu ietvars”, kas nodrošina līdzekļus Bērnu hartā pausto saistību īstenošanai praksē⁸.

Nesenākais un pilnīgākais jomas dokuments “Nacionālās vadlīnijas bērnu aizsardzībā Skotijā” (2021) (angl. *The National Guidance for Child Protection in Scotland*), apraksta kopējo pieeju, lai visas iesaistītās puses izprot un vienojas par sadarbības procesu, atbalstot, veicinot un aizsargājot visu bērnu labklājību. Skotijas bērnu aprūpes sistēmas tiesiskais ietvars atspoguļots 2.1. tabulā.

2.1. tabula. Skotijas bērnu aprūpes sistēmas tiesiskais ietvars

1995. gada **Skotijas Bērnu likums** joprojām ir viens no galvenajiem tiesību aktiem, kas nosaka vietējo iestāžu atbalsta klāstu un apjomu bērnu aprūpei un aizsardzībai.

1968. gada **Skotijas Sociālā darba likums** nodrošina primāro tiesisko regulējumu sociālā darba intervencei Skotijā. Šajā likumā, saskaņā ar 12. pantu, sociālajam dienestam noteikts "veicināt sociālo labklājību". Tas ir papildināts ar vēlāko 1995. gada Skotijas Bērnu likumu, kas precizē, ka šī norāde attiecas uz "bērniem, kuriem nepieciešama palīdzība", taču

⁸ ‘Current Legislation and Policy’. n.d. Legislation and Policy. Pieejams <https://www.celcis.org/knowledge-bank/protecting-children/legislation-and-policy/current-legislation-and-policy>.

galvenais vietējo sociālā darba iestāžu pienākums ir nodrošināt, ka pakalpojumi ir pieejami visā to teritorijā.

2011. gada Skotijas likums par **Bērnu lietu izskatīšanas sēdēm** nosaka rīcību obligātās uzraudzības līdzekļa īstenošanas gadījumā. Likums nosaka, kādos gadījumos nepieciešams uzsākt bērnu lietu izskatīšanas sēdes procesu, kādi ir mehānismi obligāto uzraudzības līdzekļu nodrošināšanai un kādas var būt šādu pasākumu formas. Šajā likumā uzskaitīti tiesību akti, kas reglamentē ārkārtas pasākumus bērnu aizsardzībai, tostarp bērnu aizsardzības rīkojumus un bērnu novērtēšanas rīkojumus, ārkārtas pieteikumus miertiesnešiem un konstabla pilnvaras aizvest bērnu uz drošu vietu.

2014. gada Skotijas **Bērnu un jauniešu likums** ir nesenākais likums attiecībā uz bērniem un jauniešiem Skotijā un nosaka gan viņu tiesības un veidus, kā tās aizsargāt un stiprināt, gan iezīmē pieejamos atbalsta pasākumus un formas.

Bērnu aprūpes sistēmas darbības principi: bērna intereses centrā un korporatīvā atbildība

Skotijas sistēmu lielā mērā raksturo ne tikai institucionālā pieeja un risinājumi, bet arī pieeja, kura aprakstīta zemāk izklāstītajos labās prakses piemēros.

Bērnu lietu izskatīšanas sēdes

Skotijā lielāko daļu no tiesiskajiem jautājumiem, kas saistīti ar bērniem un jauniešiem, risina Bērnu lietu izskatīšanas sēdes (BLIS), kurās tiek skatīti visi ar bērniem un jauniešiem saistītie problēmjautājumi. Te sniegts ieskats tikai tajā daļā, kas saistīta ar alternatīvās aprūpes sistēmu⁹. BLIS iesaistās alternatīvās aprūpes sistēmā gadījumos, kur nepieciešams lemt par bērna tiesību jautājumiem. Par pamatu sēdes sasaukšanai kalpo “ieteikums” (*referral*), kuru var sniegt jebkurš sabiedrības loceklis un ko t.s. “bērnu referents” (angl. *Children’s Reporter*) izvērtējis kā nozīmīgu. Referenta galvenā funkcija ir primārās izvērtēšanas veikšana, lemjot, vai bērna vai jaunieša lieta ir jānosūta uz sēdi. Ja referenta veiktā izmeklēšana apstiprina, ka ir aizskartas bērna intereses, bērnu uzaicina piedalīties sēdē. Bērnam ir tiesības ierasties ar aprūpes personu, ja viņš to vēlas, taču sēdi ir iespējams apmeklēt arī vienam. BLIS mērķis ir nodrošināt bērnam drošu un saprotamu vidi, kurā viņam ir iespējams piedalīties un sekot līdzi lēmumiem. Saistībā

⁹ Ar detalizētu bērnu lietu izskatīšanas sēžu aprakstu iespējams iepazīties Tieslietu ministrijas pētījumā “Sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļu reglamentējums Eiropas Savienībā” Pieejams http://petijumi.mk.gov.lv/sites/default/files/file/TM_Sab_dros_piespiedu_lidz_reglamentej_ES_2012.pdf [skatīts 2023.07.30]

ar alternatīvās aprūpes uzsākšanu jebkurā tās formā, BLIS sākotnēji ir jānonāk pie vienota secinājuma, ka atbalsts konkrētā bērna vai bērnu gadījumā ir nepieciešams. Tam seko “obligātās uzraudzības rīkojums”, kas kalpo par pamatu tam, lai bērns nokļūtu alternatīvās aprūpes sistēmā¹⁰.

Korporatīvā vecāku pienākumu pildīšana

Korporatīvā vecāku pienākumu pildīšana (angl. *Corporate parenting*) Skotijas 2014. gada Bērnu un Jauniešu likumā ir definēta kā pienākumu kopums, kas valsts un pašvaldības institūcijām ir jāīsteno, nodrošinot bērnu, jauniešu un aprūpi atstājušo jauniešu (angl. *care leavers*) tiesību ievērošanu un labklājību, nosakot, ka šo institūciju pārstāvjiem ir pienākums lēmumos, kuri tiek pieņemti un var skart šo mērķgrupu, uztvert tos kā savus bērnus, nevis tikai kā pakalpojumu saņēmējus. Kopskaitā korporatīvo vecāku pienākumu pildīšanā iesaistītas vairāk nekā 100 dažādas valsts un pašvaldību iestādes un institūcijas, aptverot labklājības, veselības nozares likumsargājošās iestādes, kā arī dažādas citas valsts institūcijas¹¹. Šīm iestādēm ir noteikti seši pamatpienākumi:

- 1) pārraudzīt situāciju personām ar aprūpes pieredzi (PAP). Šis pienākums paredz, ka institūcijām jāseko līdzi, vai un kā viņu pārziņā esošais sektors ietekmē PAP, un nosaka institūcijām pienākumu izveidot un uzturēt kontaktus un attiecības ar organizācijām, kuras pārstāv šīs grupas intereses;
- 2) novērtēt, cik atbalstoši PAP ir katras institūcijas īstenotie pakalpojumi un atbalsta formas. Šis pienākums paredz vajadzību izveidot skaidru sistēmu, ar kuru palīdzību institūcijas izvērtē, cik bieži PAP izmanto pakalpojumus un kā šo identifikācijas sistēmu īstenot ētiskā un atbalstošā veidā;
- 3) veicināt PAP interešu pārstāvniecību. Veikt darbības, kuras pozitīvi ietekmē PAP, un rast veidus, kā veicināt pieejamību izglītībai, nodarbinātībai u.c.;
- 4) nodrošināt PAP veidus, kā piekļūt aktivitātēm, kuras uzlabo viņu labklājību. Tas var ietvert gan veidus, kā iesaistīt PAP aktivitātēs, kuras jau tiek īstenotas institūcijas ietvaros, gan jaunu aktivitāšu izveidi (piemēram, prakses vietu piedāvāšana);
- 5) nodrošināt PAP pieeju gan iespējām, gan pakalpojumiem, kuras institūcija nodrošina. Institūcijām uzlikts par pienākumu ņemt vērā šķēršļus, ar kuriem ikdienā saskaras PAP, un aktīvi rast risinājumus, kā tos mazināt un novērst gan savā, gan citās nozarēs;

¹⁰ Currie, Lynne. 2022.

¹¹ The Scottish Government. 2021.

- 6) turpināt meklēt veidus, lai uzlabotu savu sadarbību ar PAP. Institūcijām ir noteikts pienākums sniegt ikgadējas atskaites par savu darbību saistībā ar korporatīvo vecāku pienākumu īstenošanu, kurās jāapraksta, kā sadarbība ar PAP tiek nodrošināta un uzlabota.¹²

Lai katram bērnam izdodas

GIRFEC (angl. *Getting it Right for Every Child (GIRFEC)*) ir vispārēja Skotijas valdības stratēģija attiecībā uz bērnu un jauniešu politiku. Līdzīgi kā ar iepriekš apskatīto BLIS, šī stratēģija ir pārlietu apjomīga, lai to aprakstītu šī ziņojuma ietvarā, tāpēc te izklāstītas tikai tās stratēģijas daļas, kuras attiecas uz alternatīvās aprūpes īstenošanu¹³. Pirmkārt, *GIRFEC* ietvaros ieviests bērna tiešās kontaktpersonas princips. Tas paredz, ka katram bērnam, tai skaitā bērniem, kuri atrodas alternatīvajā aprūpē, ir jābūt pieejamai konkrētai personai, kas viņiem sniedz konsultācijas un atbalstu. Mērķis ir nodrošināt, lai katram bērnam vienmēr ir zināms, kur vērsties pēc palīdzības, ja tas ir nepieciešams, nevis katru reizi jāizsver, pie kura speciālista un/vai iestādes ar attiecīgo jautājumu jādodas. Tiešā kontaktpersona laika gaitā var mainīties, taču tai vienmēr jābūt publiskai personai (piemēram, skolotājam, medmāsai), kura bērnam ir pazīstama, pieejama un uzticama. Tiešās kontaktpersonas pieejamība neatceļ iestāžu pienākumu īstenot korporatīvo vecāku pienākumu pildīšanu, bet kalpo kā papildus mehānisms, lai bērns vai jauniešs varētu pieprasīt un saņemt nepieciešamo atbalstu. Tiešā kontaktpersona sadarbojas ar vadošo profesionāli, kurš tiek noteikts starpinstitucionālajā sanāksmē. Vadošā profesionāļa un tiešās kontaktpersonas lomas var pārklāties, bet lielākajā daļā gadījumu tie ir divi dažādi profesionāļi. Vadošais profesionālis ir atbildīgs par bērna aprūpes plāna izstrādi un īstenošanu, uzņemoties gadījuma organizēšanu un vadību.

2.1.1. Aprūpe bioloģiskajā ģimenē

Skotijas bērnu aprūpes sistēma alternatīvo aprūpi skata ciešā saistībā ar gadījumiem, kur bērni netiek šķirti no bioloģiskās ģimenes un ģimene saņem atbalsta pakalpojumus, kas ļauj nodrošināt bērnam nepieciešamo aprūpi bioloģiskajā ģimenē. Saskaņā ar nesenāko Skotijas valdības ziņojumu (Scottish Government. 2023), 21% no visiem bērniem, kas atrodas aprūpē, atrodas bioloģiskajās ģimenēs. Šajos gadījumos ģimenes dzīvesvietu regulāri apseko sociālie darbinieki, kuru uzdevums ir palīdzēt ģimenei atrisināt grūtības, kas novedušas pie nelabvēlīgas situācijas izveidošanās. Šeit gan uzreiz jānorāda, ka aprūpe bioloģiskajā ģimenē

¹² 'Corporate Parents'. 2022.

¹³ Ar detalizētāku sistēmas pārskatu iespējams iepazīties Skubiņa, 2022.

arī ir balstīta starpsektoru sadarbībā un ietilpst korporatīvās vecāku pienākumu pildīšanas sistēmā. Bērna aprūpei tiek sastādīts aprūpes plāns, kurā tiek aprakstītas plānotās atbalsta aktivitātes un ir skaidri nosprausti mērķi, kuri jāsasniež, lai ģimene varētu atstāt aprūpes sistēmu. Aprūpe bioloģiskajā ģimenē tādējādi arī ietver sadarbību ar vadošo profesionāli, kurš ir atbildīgs par plāna īstenošanu un starpnozaru sadarbību, un tiešo kontaktpersonu, kura savukārt nodrošina, ka iesaistītais bērns ir informēts par notiekošo un var ņemt dalību procesos un lēmumos. Pakalpojumi, kuri pieejami atbalstam mājas vidē, ir atšķirīgi katrā pašvaldībā.

Institūciju sadarbības piemērs

Skotijas labās prakses piemēri atrodami *CELCIS* 2015. gada ziņojumā par aprūpi mājas vidē. Zemāk aplūkota sistēma, kas ieviesta Folkērkas pašvaldībā.

Folkērkas pašvaldības ietvaros svarīgu lomu spēlē t.s. izvērtēšanas procesa darbinieki (*Reviewing Officers*), kuru uzdevums ir tieši strādāt ar bērniem, kuri dažādu iemeslu dēļ saņem aprūpes pakalpojumus bioloģiskajā ģimenē. Tie var būt bērni un jaunieši, kuri saņem aprūpes pakalpojumus mājās saskaņā ar institūciju rīkojumu; bērni un jaunieši ar invaliditāti, kuriem tiek nodrošināts atelpas pakalpojums; bērni un jaunieši, kuriem tiek nodrošināts atelpas pakalpojums bez institūciju rīkojuma par aprūpi mājās; bērni un jaunieši, kuri ir tikuši apsūdzēti vardarbīgos vai seksuāla rakstura noziegumos. Šajos gadījumos izvērtēšanas darbinieki organizē starpinstitūciju sadarbību, lai iespējami labāk sniegtu nepieciešamo atbalstu. Process tiek uzsākts ar starpinstitūciju sēdi. Svarīgi, ka šīs sēdes ietvaros tiek ņemts vērā arī paša bērna viedoklis. Sākotnējais bērna viedoklis tiek apzināts, izmantojot tiešsaistes aptauju, iegūstot pamatinformāciju par katru gadījumu. Aptaujas datus sēdēs var izmantot tikai ar bērna piekrišanu.

Darbinieki piedāvā bērniem arī iespēju tikties pirms sēdes un pārrunāt bērnam svarīgos jautājumus, it īpaši ņemot vērā faktu, ka daļa bērnu izvēlas sēdē nepiedalīties. Bioloģiskie vecāki ir aicināti piedalīties sēdēs un, tāpat kā bērniem, arī vecākiem ir iespēja tikties ar darbiniekiem pirms sēdes. Sēdes rezultātā pašvaldība nolemj, kurus no pakalpojumiem piedāvāt. Pakalpojumi ietver ģimenes un vecāku atbalsta pasākumus, garīgās veselības atbalsta pasākumus un izglītības atbalsta pasākumus. Piedāvātie pakalpojumi ir pielāgoti bērnu un ģimeņu vajadzībām un ņem vērā pastāvošās sistēmas trūkumus. Tā, piemēram, programmas ietvaros, pašvaldība ir piesaistījusi atsevišķu psihologu, ņemot vērā, ka psihologu pieejamība ne vienmēr ir tik ātra, cik varētu būt nepieciešams. Svarīgi uzsvērt, ka sistēma veidota ar mērķi panākt pozitīvu un atbalstošu vidi, kurā ģimene jūtas uzklusīta un iedrošināta. Tādējādi

gadījumos, kur ģimenes izrāda nevēlēšanos sadarbību, tiek ieguldīts papildus darbs ar mērķi šo sadarbību izveidot, nodrošinot palīdzību gan atkarību gadījumos, gan saistībā ar veselības problēmām, gan nodrošinot atelpas audžuģimeņu pakalpojumus ģimenēm, kurām tas nepieciešams¹⁴.

2.1.2. Aprūpe audžuģimenē

Ja bērnu nevar aprūpēt viņa vecāki vai tuvinieki (radinieki vai tuvi draugi), bērna aprūpi visbiežāk uztic audžuģimenēm. Audžuģimenes tiek skatītas kā pagaidu aprūpes forma, kuras mērķis ir nodrošināt bērna atgriešanos bioloģiskajā ģimenē vai vismaz kontaktu saglabāšanu ar bioloģisko ģimeni. Bērņus var adoptēt vai ievietot cita veida aprūpes formās, tai skaitā ilgtermiņa audžuģimenēs. 2021. gadā Skotijā bija 59 audžuģimeņu aprūpes nodrošinātāji, no kuriem 32 bija pašvaldību organizētas sistēmas un 27 pārstāvēja NVO¹⁵. Kopumā trīs ceturtdaļas no visiem bērniem, kuri atradās aprūpē ārpus mājām, atradās kādā no audžuģimenēm¹⁶.

Aprūpes formu, kurā bērnu aprūpē pieaugušais, kurš nav tuvs radnieks vai apstiprināts audžuģimeņu aprūpētājs, sauc par privāto audžuģimeni, un tā ietver gadījumus, kur bērna bioloģiskie vecāki privāti vienojas ar citu pieaugušo, kurš pārņem rūpes par bērniem uz laiku, kas ilgāks par 27 dienām (citu laika ierobežojumu nav). Šajos gadījumos vecākiem ir pienākums informēt vietējo pašvaldību, kura seko līdzi, lai jaunajā aprūpes vietā bērns tiek pienācīgi aprūpēts. Kaut arī šajā gadījumā bērns var turpināt uzaugt jaunajā ģimenē līdz pat pilngadībai, šī aprūpes forma netiek skatīta kā daļa no ārpusģimenes aprūpes sistēmas un nav iekļauta zemāk esošajā uzskaitījumā.

Audžuģimeņu veidi

Skotijā tiek izšķirti šādi audžuģimeņu veidi:

- **Pastāvīgā audžuģimene:** tajā bērns tiek ievietots ar t.s. pastāvības rīkojumu (*PO*), kas reglamentēts 2007. gada Skotijas “Adopcijas un bērnu aktā”. Pašvaldība iesniedz pieteikumu par *PO* tiesā, un, ja tas tiek piešķirts, ļauj audžuģimenei iegūt dažas vai visas vecāku tiesības un pienākumus pār bērnu. Pirms *PO* piešķiršanas ir jāapsver bērna viedoklis un vairākumā gadījumu, ja bērns ir vecāks par 12 gadiem, ir nepieciešama viņa piekrišana. Šajās

¹⁴ Sadler et al., 2015.

¹⁵ Care Inspectorate, 2022.

¹⁶ Lawson, Cann, 2019.

audžuģimenēs jaunieši var turpināt uzturēties līdz 21 gada vecumam, ja viņiem tas ir nepieciešams.

- **Ilgtermiņa audžuģimene:** norīkojums uz laiku, kas ilgāks par 24 mēnešiem un nav nodrošināts ar *PO*, kas nozīmē, ka bērns var potenciāli atgriezties savā bioloģiskajā ģimenē vai tikt pārvietots uz pastāvīgo audžuģimeni. Šāds aprūpes veids tiek īstenots tikai izņēmuma kārtā, un lielā daļā gadījumu saistīts ar ieilgušu citu aprūpes formu meklēšanu.
- **Pagaidu audžuģimene:** norīkojums ir spēkā uz laiku, kas īsāks par 24 mēnešiem un nav nodrošināts ar *PO*. Bērni, kas atrodas pagaidu audžuģimenēs, var potenciāli atgriezties dzīvot pie bioloģiskās ģimenes vai tik ievietoti citā audžuģimenē vai kādā citā aprūpes formā.
- **Krīzes audžuģimene:** tajās tiek īstenota neplānota bērna ievietošana, ja ir tūlītējas bažas par bērna drošību un labklājību. Šos gadījumus ir jāpārskata trīs dienu laikā un tie nevar ilgt vairāk par 12 nedēļām.
- **Atelpas audžuģimene** (angl. *short break*): Šī forma paredzēta gadījumiem, kad bērniem un/vai viņu aprūpētājiem dažādu iemeslu dēļ nepieciešams atelpas brīdis, tai skaitā terapeitisko pakalpojumu sniegšanai. Uzturēšanās ilgums lielākajā daļā gadījumu ilgst ne vairāk kā dažas dienas un ir pieejams, balstoties uz saņēmēju pieprasījumu.

Regulāra esošās situācijas izvērtēšana un rekomendāciju ieviešana ir viens no Skotijas aprūpes sistēmas pamatprincipiem, kurus īstenojot, 2013. gadā tika veikta audžuģimeņu rīcībpolitikas pārskatīšana. Pēc izvērtējuma sistēmā veikti uzlabojumi, tai skaitā ieviestas šādas izmaiņas:

- izveidota vienota pieeja audžuģimeņu izglītības un pilnveidošanās sistēmu organizēšanai, lai nodrošinātu, ka dažādās organizācijas, kuras sniedz audžuģimeņu pakalpojumus, darbojas saskaņā ar vienotu perspektīvu;
- skaidri definētas aprūpes formas, lai nodrošinātu, ka visas procesā iesaistītās puses lieto vienotu un nepārprotamu terminoloģiju ikdienas praksē;
- noteikts ierobežojums bērnu skaitam audžuģimenē līdz trim radnieciski nesaistītiem bērniem (ar izņēmumiem noteiktos ārkārtas apstākļos).

Audžuģimenes process: apstiprināšana un ievietošana

Ikviena pilngadīga persona var pieteikties kļūt par audžuģimeni, nosūtot pieteikumu savai pašvaldībai vai tiem audžuģimeņu pakalpojumu nodrošinātājiem, kuri reģistrēti Aprūpes inspekcijā. Pēc tam seko apmēram sešus mēnešus garš periods, kurā atbildīgās iestādes izvērtē

kandidātu atbilstību audžuvecāku pienākumiem. Šī pārbaude ietver medicīniskās vēstures, sodāmības un finansiālās situācijas pārbaudes. Tāpat tiek izvērtēta potenciālā audžuvecāka dzīvesvieta un intervētas divas personas, kas pazīst kandidātus un kuras tie paši iesaka. Šo personu pienākums ir apstiprināt, ka potenciālo audžuvecāku teiktais ir patiess. Bērnu var ievietot tikai apstiprinātā audžuģimenē. Skotijas 2009. gada “Noteikumi par bērnu pieskatīšanu” nosaka vietējo iestāžu pienākumus un atbildību saistībā ar bērna ievietošanu audžuģimenē. Ievietošanai ir jābūt bērna interesēs un vispirms ir jāapsver ievietošana pie ģimenes locekļiem. Audžuģimenei ir jānoslēdz rakstiska vienošanās ar pašvaldību, kurā izklāstīts sniedzamais atbalsts un pieejamās mācības, kā arī saskarsmes kārtība bērnam ar viņa bioloģisko ģimeni.

Audžuģimenes pabalsti

Audžuģimenes saņem pabalstu no savas pašvaldības, kas sedz viņu aprūpē esošo bērnu aprūpes izmaksas. Pabalsti var atšķirties atkarībā no bērna vecuma un vajadzībām. Pašvaldībām šobrīd ir rīcības brīvība attiecībā uz to piedāvāto veicināšanas pabalstu likmi, tomēr pēdējos gados ir notikusi virzība uz vienotas nacionālās likmes noteikšanu, tāda jau noteikta Anglijā, Velsā un Ziemeļīrijā.

Labās prakses piemēri audžuģimeņu atbalstam

Jaunie aizstāvji

Lai risinātu situācijas, kurās bērniem no audžuģimenēm jāsaskaras ar diskrimināciju un aizspriedumiem izglītības sistēmā, Skotijā šobrīd tiek īstenots Jauno aizstāvju (angl. *Young Advocates*)¹⁷ projekts. Projekta ietvaros (ar vadības grupas atbalstu) bērni un jaunieši ar aprūpes pieredzi īsteno mācības izglītības speciālistiem par to, kāda ir ikdienas izglītības pieredze bērniem un jauniešiem aprūpes sistēmās, ar mērķi mazināt stigmatizāciju. Tāpat projekts sadarbojas ar audžuģimenēm, daloties pieredzē, lai palīdzētu veidot izpratni par to, kā atbalstīt viņu aprūpē esošos bērnus.

Audžuģimeņu panelis¹⁸

Audžuģimeņu panelis (angl. *fostering panels*) veic sākotnējo audžuģimenes atbilstības izvērtēšanu un ik pēc noteikta laika izvērtē esošo audžuģimeņu darbību un sniedz ieteikumus, vai ģimene ir piemērota turpināt sniegt audžuģimenes pakalpojumu. Ekspertu grupa arī sniedz ieteikumus par audžuģimenes piemērotību konkrētam bērnam vai bērnu kategorijām.

¹⁷ Skatīt <https://www.thefosteringnetwork.org.uk/policy-practice/projects-and-programmes/young-advocates>.

¹⁸ Keshavarzian, 2015.

Topošajām audžuģimenēm tiek dota iespēja tikties ar audžuģimeņu paneli, pirms tas sniedz savas rekomendācijas. Panelis sastāv no sešiem vietējās kopienas locekļiem, taču visiem locekļiem ir jābūt vismaz vispārīgām zināšanām par alternatīvo aprūpi. Panelī ir jāiekļauj arī medicīnas un juridiskie konsultanti, un ir ieteicams iekļaut audžuģimenes un personas ar audžuģimenes pieredzi.

2.1.3. Aizbildnība

Aizbildnība (angl. *kinship care*) iestājas situācijā, kad bērnu nevar aprūpēt bioloģiskie vecāki un aprūpē tiek iesaistīta paplašinātā ģimene vai kāds bērnam pazīstams cilvēks. Skotijas 2009. gada “Pieskatīto bērnu noteikumu” 10. panta 2. punktā aizbildnis ir definēts kā “persona, kas ir radniecīga ar bērnu” vai “persona, kura bērnam ir pazīstama un ar kuru bērnam ir iepriekš pastāvējušas attiecības”.

Bērni, kas dzīvo aizbildnībā, ne vienmēr tiek aprūpēti ar institūcijas formālu akceptu. Bērni var dzīvot kopā ar aizbildņiem uz neformālās (privāta vienošanās ģimenes ietvaros) vai formālās vienošanās (iesaistot vietējo sociālo dienestu un bērnu lietu izskatīšanas sēžu sistēmu) pamata.

Aizbildniecību raksturo 5 galvenās īpašības:

1. bērns tiek aprūpēts viņa paša ģimenes (vai ģimenes draugu) tīklā;
2. aprūpe ir pilna laika;
3. aprūpes attiecības ir ilgtermiņa;
4. tā ir atbilde uz kādu ģimenes krīzi vai satricinājumiem;
5. tā var būt "formāla" (organizē valsts vai pašvaldības institūcijas) vai "neformāla" (organizē ģimene)¹⁹.

Bērnus, kas atrodas “neformālās” aizbildnības attiecībās, neuzskata par “pieskatītiem”. Tas praksē nozīmē, ka viņu pieskatītāji nevar pretendēt uz atbalstu, kas aprakstīts turpmāk. Šāda aizbildnības kārtība, iespējams, ir radusies kādā no šiem veidiem:

- 1) Ar 2014. gada Bērnu un jauniešu likumu ir ieviesti noteikumi par “aizbildnības rīkojumiem”. Tiesa izdod rīkojumu saskaņā ar 1995. gada Bērnu akta 11. daļu, piešķirot vecāku atbildību un tiesības atbildīgajai personai vai dzīvesvietas rīkojumus, kas

¹⁹ Pitcher, 2014.

reglamentē bērna dzīvesvietu. Ja bērnu iepriekš ir pieskatījusi institūcija, tad, tiklīdz ir izdots rīkojums par radniecības aprūpi, pašvaldība bērnu vairs nepieskata.

- 2) Daļa bērnu atrodas privātā aprūpē bez kādu vietējo iestāžu iesaistes, bez tiesas rīkojumiem un bez aizbildnības piešķiršanas. Tiesību aktos nav noteikta prasība, ka valstij būtu jāpaziņo par šādu kārtību, ja bērnu aprūpē tuvs radnieks (bioloģiski tuvs radnieks, laulātais vai nelaulātais partneris).

Audzūgimeņu aprūpētājiem un aizbildņiem piešķirto pabalstu apmēru nosaka vietējās pašvaldības un privātās audzūgimeņu aģentūras. Šajā brīdī nav valsts līmenī noteiktas pabalsta likmes, kas jāmaksā aprūpētājiem, vai minimālo vai maksimālo maksājumu sliekšņi, kas segtu izmaksas par bērna aprūpi.

Aizbildniecības protokols²⁰

Aizbildniecības protokols (angl. *Kinship Care Protocol*) ir 2022. gadā izveidots atbalsta materiāls ar mērķi palīdzēt iesaistītajām pusēm saprast aizbildniecības procesu, apzināt visas iesaistītās puses un atbildību sadalījumu. Materiāls īsā un saprotamā formā ilustrē dažādas situācijas, kuras var veidoties gan vienas pašvaldības ietvaros, gan starp pašvaldībām. Materiāls izveidots, sadarbojoties valsts un pašvaldību institūcijām un aprūpētāju asociācijām, parādot, kā aizbildniecības sistēma iekļaujas plašākā *GIRFEC* ietvarā, un izklāsta sistēmu veidā, kurš ir saprotams visām iesaistītām pusēm.

2.1.4. Adopcija

Adopcijas reģistrs Skotijā darbojas kopš 2011. gada, bet 2014. gadā Skotijas Bērnu un jauniešu likums tam piešķir juridisku pamatu. Adopcijas reģistru ar valdības finansējumu uztur Skotijas Audzināšanas, radniecības un adopcijas asociācija. Adopcijas aģentūrām ir pienākums sniegt reģistram informāciju par bērniem, kuri vēlas izmantot adopciju, un par apstiprinātajiem adoptētājiem. Kopš 2016. gada aprīļa visas adopcijas aģentūras izmanto reģistru, lai trīs mēnešu laikā pēc bērna vai adoptētāju statusa apstiprināšanas nosūtītu informāciju par bērniem un apstiprinātajiem adoptētājiem.

Adopcijas process

Lai adoptētu bērnu, adoptētājam ir jābūt vismaz 21 gadu vecam. Adopcijas process tiek organizēts vai nu ar vietējo adopcijas aģentūru starpniecību, vai ar privāto adopcijas aģentūru

²⁰ Pieejams https://socialworkscotland.org/briefings_statements/supporting-kinship-care-launch-of-a-new-protocol-for-cross-authority-situations-in-scotland/

palīdzību. Šis process ir bezmaksas.

Adopcijas process tiek organizēts ar pastāvības rīkojumu, kas noteikts 2007. gada Skotijas "Adopcijas un bērnu aktā". Pastāvības rīkojums tiek izveidots katram bērnam, kurš tiek šķirts no bioloģiskās ģimenes, un tiek veidots saskaņā ar nostādni, ka bērnam šādā situācijā ir iespējami īsā laikā jānodrošina viņa interesēm visatbilstošākā pastāvīgās aprūpes forma. Šo lēmumu pieņem ekspertu grupas, kuras ir izveidotas katra reģiona robežās un kuras lemj par to, kāda veida pakalpojums bērnam būs visatbilstošākais, tai skaitā ietverot adopcijas risinājumu. Ekspertu grupai ir izšķiroša nozīme lēmumu pieņemšanā par to, vai bērns, kurš nevar palikt/ atgriezties pie vecākiem, ir jāievieto pastāvīgā alternatīvā aprūpē un kāds juridiskais risinājums (11. sadaļa/Rīkojums par radniecību, *PO*, *PO* ar pilnvarām adoptēt, adopcija ar tiešu lūgumrakstu), varētu to vislabāk nodrošināt. Tādējādi redzams, ka veidi, kādos bērns var nonākt līdz adopcijai, ir dažādi, taču primāri tie visi saistīti ar mērķi nodrošināt bērnam iespējami labāko risinājumu attiecīgajā situācijā.

Adopcijas aģentūra novērtē adoptētāja piemērotību adopcijai. Šis process ietver veselības stāvokļa, sodāmības, finanšu situācijas, kā arī potenciālā adoptētāja vai adoptētāju mājokļa pārbaudes. Potenciālo adoptētāju izvērtējumu veic sociālais darbinieks. Procesa ietvaros var organizēt arī tikšanos un intervijas ar potenciālo adoptētāju ģimenes locekļiem un draugiem.

Kad novērtējums ir pabeigts, aģentūras adopcijas komisija sniedz ieteikumu par to, vai adoptētāju pieteikumu var apstiprināt. Adopcijas komisiju ieceļ vietējā pašvaldība vai reģistrētais adopcijas dienests, un tajā jābūt vismaz sešiem komisijas locekļiem, medicīnas konsultantam un juriskonsultam.

Pēc adoptētāja statusa iegūšanas, aģentūra uzsāk bērna un adoptētāju saskaņošanas procesu. Šis process var ilgt līdz pat gadam, ņemot vērā, ka savietošanas process tiek veikts saskaņā ar bērna labākajām interesēm, kas ietver to, ka tiek ņemta vērā bērna etniskā un reliģiskā piederība un iespējas ciešāku kontaktu saglabāšana ar bioloģisko ģimeni, kas, Skotijas gadījumā, pēdējos gados ir bijis izaicinājums²¹.

Kad bērns ir nonācis pie adoptētāja, tiesā tiek iesniegts pieteikums par adopcijas rīkojuma izdošanu. Šo rīkojumu var piešķirt ne ātrāk kā pēc 13. nedēļas, kopš bērns nonācis adoptētāju ģimenē. Šajā laikā ģimeni regulāri apciemo, atbalsta un pārbauda sociālais darbinieks. Tāpat šajā laikā adoptētājiem ir pienākums apmeklēt atbalsta grupas un tikšanās reizes ar atbildīgajām

²¹ Chowdhury, 2021

institūcijām, piemēram, ekspertu grupu. Tāpat šajā periodā adoptētājiem ar vietējo pašvaldību jāsaņem lēmumi, kas saistīti ar bērna veselību, ceļošanu un citiem jautājumiem, kas potenciāli var aizskart bērna tiesības. Pēc pirmsadopcijas perioda adoptētājam ar rīkojumu tiek piešķirta juridiskā atbildība un tiesības pār bērnu, padarot viņu par bērna likumīgo vecāku un piešķirot viņam vecāka atbildību un tiesības. Kad adopcijas rīkojums ir izdots, bērna bioloģiskajiem vecākiem vairs nav vecāku atbildības un tiesību attiecībā uz bērnu, un bērns vairs netiek uzskatīts par tādu, kurš atrodas aprūpē.

Savietošanas process

Kad potenciālo adoptētāju novērtējums ir pabeigts, tiek izveidots ziņojums. To apspriež adopcijas un pastāvības komisijā, kurā piedalās arī adoptētāji kopā ar sociālo darbinieku. Adopcijas komisiju ieceļ vietējā pašvaldība vai reģistrētais adopcijas dienests, un tajā jābūt vismaz sešiem komisijas locekļiem, medicīnas konsultantam un juriskonsultam, tāpat tajā var ietilpt neatkarīgie locekļi, piemēram, citi adoptētāji vai pieaugušie ar adopcijas pieredzi. Komisija izstrādā ieteikumu, kas tiks nodots lēmumu pieņēmējiem, kuri 3-4 nedēļu laikā pieņem lēmumu par adoptētāju atbilstību. Noslēgumā komisija sniedz ieteikumu par to, vai apstiprināt pieteikušos ģimeni kā adoptētāju. Komisija var arī sniegt ieteikumu par bērnu vai bērniem, kuriem adoptētāji varētu būt vispiemērotākie, piemēram, bērns vecumā no diviem līdz pieciem gadiem. Noslēdzošo lēmumu par adoptētāja statusa iegūšanu pieņem adopcijas aģentūra vai pašvaldība, kura organizē adopcijas procesu.

Tālākais adopcijas process un bērnu savietošana ar ģimenēm tiek balstīts uz komisijas atzinuma bāzes, tādējādi savietošanas procesā iekļaujot ne tikai adoptētāju vēlmis, bet arī vērtējumu, kas ietverts izveidotajā dokumentā. Turpmākajā procesā šis atzinums tiek skatīts, salīdzinot ar atzinumu, kāds tiek sagatavots par bērnu. Ja visas iesaistītās puses piekrīt, ka pastāv iespēja veiksmīgai savietošanai, tad sociālais darbinieks, kurš atbildīgs par bērna gadījuma vadīšanu, veic tikšanos ar adoptētājiem un adoptētāju atbilstības izvērtējumu attiecīgajam bērnam. Ja pēc šīs tikšanās, gan ģimene, gan sociālais darbinieks piekrīt turpināt sadarbību, tiek organizēta tikšanās ar cilvēkiem, kuri labi pazīst bērnu, piemēram, audžuģimenes vai izglītības iestāžu darbinieki. Šīs sanāksmes paredzētas tam, lai varētu iegūt iespējami daudz informācijas par bērnu un uzņemošo ģimeni un iesaistītās puses varētu izprast, vai savietošana varētu būt veiksmīga. Ja tā ir, tiek rīkota oficiāla saistīšanas sanāksme, un vietējā pašvaldība, kurā bērns dzīvo, izlemj, vai oficiāli noformēt saikni starp bērnu adoptētājiem. Pēc saiknes izveidošanas, tiek veidota komisija, kurā tiek izskatīta savietošanas atbilstība. Tikai pēc pozitīva komisijas lēmuma tiek uzsāktas bērna un adoptētāja tikšanās. Tikšanās ilgums, un tikšanās reižu skaits ir

saistīts ar bērna vajadzībām un pielāgots katram individuālajam gadījumam, lai nodrošinātu iespējami veiksmīgu rezultātu.

Ārvalstu adopcija

Attiecībā uz ārvalstu adopciju, Skotija ir uzņemošā valsts, pašreizējā statistika rāda, ka bērni ārpus Skotijas tiek adoptēti tikai uz citām vietām Lielbritānijā. Pamata noteikumi attiecībā uz adopciju ir tādi paši kā vietējās adopcijas gadījumā. Galvenās atšķirības saistītas ar ierobežojumiem no to valstu perspektīvas, no kuras nāk bērni. Tāpat noteiktas atsevišķas valstis no kurām adopcija šobrīd nav atļauta. Šajā sarakstā iekļautas Kambodža, Gvatemala, Nepāla, Haiti, Etiopija un Nigērija. Ierobežojumi saistīti ar mērķi nodrošināt bērnu interešu pārstāvniecību un ar pašreizējo cilvēktiesību situāciju attiecīgajās valstīs. Tāpat atšķiras ar adopciju saistītās izmaksas, jo ārvalstu adopcijas gadījumos, atkarībā no uzņemošās mājāsaimniecības ienākuma līmeņa, ir jāmaksā ārvalstu adopcijas nodeva. Nodevas apmērs sniedzas no bezmaksas līdz 1675 mārciņām. Tāpat šajā gadījumā iespējamās papildus nodevas no pašvaldības puses un privātajām aģentūrām, kuru pakalpojumi tiek izmantoti, lai organizētu adopcijas procesu. Arī ārvalstu adopcijas gadījumos adoptētājiem pienākas finansiālā atbalsta formas, kuras aprakstītas iepriekš.

Adopcijas atbalsts un atvaļinājums

Pašvaldībām ir pienākums novērtēt to personu atbalsta vajadzības, kuras ir iesaistītas adopcijas procesā, ja to pieprasa persona no 2007. gada likumā noteiktajām sekojošām grupām:

- bērni, kuri ir vai var tikt adoptēti;
- bērnu bioloģiskie vecāki un aizbildņi;
- cilvēki, kuri rūpējās par bērnu pirms adopcijas pabeigšanas;
- māšas un brāļi;
- bioloģiskos vecvecāki;
- bijušie aizbildņi;
- personas, kuras grasās adoptēt, un personas, kuras ir adoptējušas bērnu;
- to personu, kuras grasās adoptēt, un personu, kuras ir adoptējušas, bērni.

Skotijas 2009. gada adopcijas atbalsta pakalpojumu un pabalstu noteikumi nosaka, ka izvērtējuma pieprasījums no personas ir jāuzsāk četru nedēļu laikā pēc tā saņemšanas un persona ir jāinformē par lēmumu sniegt vai nesniegt atbalstu.

2007. gada likums nosaka, ka adopcijas atbalsta pakalpojumi ietver konsultācijas, vadlīnijas un jebkādu citu palīdzību, kuru pašvaldība uzskata par piemērotu lietas apstākļiem.

Nodokļu pārvalde pārvalda adopcijas pabalstu un atvaļinājumu līdzīgi kā grūtniecības un dzemdību atvaļinājumu un pabalstu.

Adoptētājiem, kuri savā ģimenē ir uzņēmuši bērnu, ir tiesības uz adopcijas atvaļinājumu līdz 52 nedēļām, kā arī apmaksātu atvaļinājumu no darba, lai apmeklētu ne vairāk kā piecas tikšanās reizes ar bērnu pirms adopcijas iestāšanās. Tikai viena persona no pāra var izmantot adopcijas atvaļinājumu; otrs partneris var izmantot paternitātes atvaļinājumu. Tiesības uz adopcijas atvaļinājumu attiecas uz adoptētājiem, kuri adoptē bērnu ar adopcijas aģentūras starpniecību vai kuriem ir oficiāli paziņots par sekmīgu adopciju ārvalstīs. Adopcijas atvaļinājums var sākties 14 dienas pirms bērns sāk dzīvot kopā ar saviem adoptētājiem.

Adopcijas pabalsti

Likumā noteiktais adopcijas pabalsts tiek maksāts līdz 39 nedēļām. Pabalsts tiek izmaksāts tādā pašā veidā kā alga, un no tā tiek maksāti nodokļi. Pabalsti pēc iespējas tiek pielīdzināti personas ienākumiem, nodrošinot pabalstu 90% no nedēļas vidējās izpeļņas pirmajās sešās nedēļās un £151.97 vai 90% no vidējās nedēļas izpeļņas (atkarībā no tā, kura ir zemāka) turpmākajās 33 nedēļās. Atsevišķiem darba devējiem mēdz būt sava samaksas sistēma, kas var piedāvāt augstākas likmes. Svarīgi atzīmēt, ka darba devējs nevar piedāvāt adoptētājiem mazāku apjomu par iepriekš minētajām likumā noteiktajām tiesībām.

Vietējām pašvaldībām ir iespēja noteiktos apstākļos piešķirt adopcijas pabalstus. Šie pabalsti nodrošina atlīdzību adoptētājiem. Skotijas valdības norādījumos par adopcijas pabalstiem ir noteikts, ka par pabalstiem var vienoties vai nu, lai atbalstītu un stiprinātu bērna ievietošanu ģimenē, vai lai atbalstītu adopcijas turpināšanu pēc bērna ievietošanas ģimenē. Tas nozīmē, ka adopcijas pabalsta piešķiršanas novērtēšanu var veikt, ja vajadzība pēc tā noskaidrojas tikai pēc bērna ievietošanas. Piemēram, adoptētāji var pieprasīt novērtējumu, ja bērna īpašās aprūpes vajadzības kļūst zināmas tikai pēc adopcijas. Pašvaldības var arī izmaksāt pabalstu, "ja tas ir nepieciešams, lai nodrošinātu, ka adoptētājs var rūpēties par adoptējamo bērnu"²². Tas dod

²² The Adoption Support Services and Allowances (Scotland) Regulations 2009 [2009. gada Adopcijas atbalsta pakalpojumi un pabalsti (Skotija)].

pašvaldībām rīcības brīvību izmaksāt pabalstu situācijās, kad tas nepieciešams, lai veiksmīgi ļautu īstenot adopciju. Piemēram, pabalsts var ļaut vecākam pavadīt vairāk laika mājās ar savu bērnu, nezaudējot būtisku daļu savu ienākumu. Šeit būtiski atzīmēt, ka šis pabalsta veids sniedz papildu ienākumus adoptētājiem situācijās, kur tas ir nepieciešams, un tikai tad, ja vietējā pašvaldība pēc situācijas izvērtēšanas secina, ka ar esošo valsts sniegto atbalstu nepietiek, lai nodrošinātu ģimenei nepieciešamos dzīves apstākļus. Šāda pieeja ļauj sadalīt finansiālo slogu starp valsti un pašvaldību, kur valsts uzņemas atbildību par pamatvajadzību nodrošināšanu, bet pašvaldība, labāk pārzinot attiecīgās ģimenes dzīves apstākļus, var pieņemt lēmumu par papildus līdzekļu nodrošināšanu.

Labās prakses piemērs sadarbībai ar bioloģisko ģimeni

Atbalstot saknes

“Atbalstot saknes” (angl. *Supporting Roots*) projektā galvenā uzmanība tiek pievērsta ģimenēm, kurās vecāki ir zaudējuši savas aprūpes tiesības. Bērni un jaunieši, kuri uzaug ārpusģimenes aprūpē, parasti saglabā kontaktu ar bioloģiskajiem vecākiem, brāļiem un māsām veidā, kādu pieļauj attiecīgā situācija: sākot no attālinātas saziņas līdz regulāram klātienes kontaktam. Attiecībā uz adopciju, atvērtā adopcija, kur bērnam ir iespēja saglabāt kontaktu ar bioloģisko ģimeni, ir noteikta kā iespējama, ja tā ir bērna labākajās interesēs, taču ne obligāta. Jebkura galīga bērna un vecāku šķiršana būtiski ietekmē visus ģimenes locekļus un attiecībā uz bioloģiskajiem vecākiem nozīmē, ka viņiem pilnībā vai daļēji tiek atņemtas vecāku tiesības un pienākumi attiecībā uz bērnu. Projekta “Atbalstot saknes” pamatā ir princips, ka visiem bērniem un jauniešiem, kas aug Skotijā, ir tiesības uz drošu, mīlošu aprūpi un piederības sajūtu visā bērnībā un vēlākā dzīves posmā. Ja šī mērķa sasniegšana ietver pastāvīgu ģimenes šķiršanu, sekas visām iesaistītajām pusēm ir nozīmīgas un ļoti iespējams, ka būs nepieciešams kāds atbalsts. Projekta galvenais mērķis ir papildināt esošo pierādījumu bāzi, kas apraksta, kā šajos apstākļos izskatās jēgpilns atbalsts²³.

2.1.5. Institucionālā aprūpe

2020. gadā Skotijā bija 312 aprūpes iestādes, tai skaitā piecas, kuras sniedz slēgta tipa iestādes pakalpojumus. Aprūpes iestāžu izmēri ir dažādi, viena aprūpes iestāde var aptvert gan vienu mājokli, gan lielākus centrus ar 80 vietām. Lielāko daļu no institūcijām uztur pašvaldības, kamēr citas uztur NVO vai labdarības organizācijas. Pieeja darba organizācijai iestādēs ir brīva,

²³ Critchley et al., 2023.

un nepastāv viens tiesību aktos noteikts aprūpes modelis. Institūciju darbiniekiem jābūt ar attiecīgu izglītību, un pašai iestādei ir jābūt reģistrētai oficiālajā valsts reģistrā²⁴.

2.1.6. Atbalsts patstāvīgās dzīves uzsākšanai

Ar 2014. gada Skotijas “Bērnu un jauniešu likumu” tika grozīts 1995. gada Skotijas “Likums par bērniem”, paaugstinot pašvaldības pēcaprūpes atbalsta saņemšanas vecumu jauniešiem no 21 līdz 26 gadiem.

Noteikumi paredz, ka ikviens jaunietis, kurš atstāj aprūpi savā 16. dzimšanas dienā vai pēc tās²⁵, ir tiesīgs saņemt pēcaprūpes atbalsta pakalpojumus. Pašvaldību pienākums ir nodrošināt pakalpojumus visiem jauniešiem, kas jaunāki par 19 gadiem. Turklāt ikviens jaunietis, kas ir 25 gadus vecs un jaunāks, var lūgt palīdzību savai pašvaldībai un tai ir pienākums novērtēt atbalsta vajadzību. Pēcaprūpes atbalsts var izpausties kā palīdzība mājokļa atrašanā, izglītības un nodarbinātības iespēju meklēšanā un/vai finansiāls atbalsts.

Ar 2014. gada likumu tika ieviesta t.s. “turpinātā aprūpe” (angl. *continuing care*), kas pašvaldībām uzliek par pienākumu nodrošināt jauniešus, kuri uzsākt patstāvīgo dzīvi un kuri iepriekš tika aprūpēti audžuģimenē, aizbildniecībā vai aprūpes iestādē, ar nepieciešamo atbalstu.

Vienīgie apstākļi, kādos jauniešiem netiek nodrošināta turpinātā aprūpe, ir situācija, kur aprūpe “būtiski negatīvi ietekmētu jaunieša labklājību”. Tas ir jāpierāda jaunieša labklājības izvērtējumā pirms aprūpes pārtraukšanas. Pašvaldībām ir pienākums veikt labklājības novērtējumu visiem potenciālajiem aprūpes atstājējiem saprātīgā laika termiņā, pirms jaunietis atstāj aprūpi. Tajā jāņem vērā jaunieša viedoklis, kā arī jālūdz viedoklis ģimenei, aprūpētājiem, izmitināšanas pakalpojumu sniedzējiem un skolas, koledžas vai universitātes darbiniekiem.

Jomas, kuras labklājības novērtējums aptver, ir šādas:

- jaunieša intereses un labklājība;
- ģimenes attiecības, tai skaitā aprūpes pienākumi, kurus jaunietis īsteno;
- draugi un attiecības;
- vispārējais veselības stāvoklis;

²⁴ Whittaker et al., 2023.

²⁵ Skotijā jaunietis var pieņemt lēmumu uzsākt patstāvīgu dzīvi jau no 16 gadu vecuma.

- izglītība un ar to saistītie nākotnes plāni;
- izmitināšanas kārtība un nākotnes iespējas;
- jaunieša paša zināšanas par savām tiesībām.

Pēc labklājības izvērtēšanas pašvaldībai rakstveidā jāpieņem lēmums par jaunieša aprūpes turpināšanu.

Pašvaldības pienākums nodrošināt nepārtrauktu aprūpi beidzas, ja jaunietis nolemj atstāt dzīvesvietu, ja aprūpes persona nevar vai neturpina nodrošināt aprūpi vai pašvaldība nolemj, ka ievietošana negatīvi ietekmētu jaunieša labklājību.

Labās prakses piemēri patstāvīgas dzīves uzsākšanas posmam

Atbalsts tālākizglītībai un augstākajai izglītībai

Studenti, kuriem ir aprūpes pieredze, var pieteikties uz neatmaksājamu stipendiju, kas paredzēta, lai atbalstītu viņus koledžā vai universitātē. Šai stipendijai nav vecuma ierobežojuma. Tāpat pašvaldības var izlemt sniegt papildu atbalstu jauniešiem vecumā no 16 līdz 25 gadiem, lai palīdzētu viņiem segt izmaksas, kas saistītas ar izglītību un apmācību.

Skotijas patstāvīgās dzīves uzsācēju nolīgums

Nolīgumā (angl. *Scottish Care Leavers Covenant*) nostiprināti principi, kuri veido *GIRFEC* un ir 2014. gada bērnu un jauniešu likuma pamatā. Tas paredz, ka korporatīvo vecāku pienākumi un *GIRFEC* ietvars aptver arī jauniešus pēc aprūpes atstāšanas tajos gadījumos, kur tas ir nepieciešams. Nolīgums tādējādi ir labs piemērs atbalsta sistēmai, kurā atbalsta plānošana un īstenošana tiek īstenota starpinstitucionāli un integrēti, nodrošinot, ka pēcaprūpe netiek skatīta atrauti no pārējās aprūpes sistēmas.

2.1.7. Kopsavilkums

Skotijas atbalsta sistēma raksturojama kā integrēta pieeja, kur bērna labklājības nodrošināšanā sadarbojas dažādas iesaistītās puses, ieskaitot pašus bērnus un jauniešus. Īpaša sistēmas iezīme ir bērnu un jauniešu pašu aktīvā līdzdalība aprūpes sistēmā, kas ir noteikta gan ar likumisku spēku, gan iekļauta visu aprūpes posmu īstenošanas gaitā. Pēdējos gados Skotijā ir pievērsta liela uzmanība pēcaprūpes sistēmas attīstībai, nodrošinot skaidru un drošu veidu, kā jauniešiem pāriet no aprūpes uz patstāvīgo dzīvi. Skotijas pieeja paredz aktīvu vietējās kopienas iesaistīšanos aprūpes sistēmā, iesaistot tās pārstāvjus dažādās pozīcijās gan BLIS, gan citos

aprakstītajos projektos. Šāda pieeja veicina kopējo sabiedrības ieinteresētību alternatīvās aprūpes jautājumos un veicina starpinstitūciju sadarbību.

2.2. Norvēģijas alternatīvās aprūpes sistēma

Alternatīvā aprūpes sistēma Norvēģijā ir daļa no kopējās valsts aprūpes sistēmas. Atbildība par alternatīvās aprūpes īstenošanu ir sadalīta starp valsti un pašvaldībām ar būtisku uzsvāru uz pašvaldību lomu bērnu labklājības nodrošināšanā. Valsts loma ir uzturēt audžuģimeņu sistēmu un īstenot institucionālo aprūpi²⁶. Visās pašvaldībās ir jābūt bērnu labklājības dienestam, kas īsteno uzdevumus, kas noteikti Bērnu labklājības likumā. Dienests ir atbildīgs par mērķētiem bērnu aizsardzības pakalpojumiem mājās, jo īpaši attiecībā uz “riskam pakļautām” ģimenēm, kuri lielākoties tiek piedāvāti un īstenoti brīvprātīgi, kā arī bērnu ievietošanu citās aprūpes formās un audžuģimeņu apstiprināšanu²⁷.

2022. gadā Norvēģijā aprūpes pakalpojumus saņēma 47 034 bērni. No tiem 12 989 tika šķirti no bioloģiskajām ģimenēm²⁸. 2021. gadā 971 bērns tika ievietots aprūpes iestādēs²⁹. Tāpat kā Skotijā, arī Norvēģijā bērni, kuru ģimenes saņem atbalsta pakalpojumus mājās, tiek pieskaitīti kopējai alternatīvās aprūpes statistikai. Norvēģijas sistēmai raksturīgs, ka to bērnu īpatsvars, kuri paliek savā bioloģiskajā ģimenē, ir būtiski augstāks nekā to, kuri tiek no ģimenēm izņemti. Norvēģijas alternatīvās aprūpes sistēma ir organizēta ap trim galvenajiem principiem³⁰. Šie principi ir nostiprināti 2021. gada Norvēģijas Bērnu labklājības likumā, nosakot, ka bērna labākās intereses vienmēr jāņem vērā un jānostāda centrā, pieņemot jebkuru lēmumu par bērnu. Ar to saistīts nākamais likuma pants, saskaņā ar kuru bērniem ir tiesības piedalīties lēmumu pieņemšanā no septiņu gadu vecuma vai arī agrāk, ja ir iespējams noteikt, ka bērns spēj pieņemt patstāvīgus lēmumus. Bērniem, kuri ir vecāki par 12 gadiem, ir jāprasa viedoklis par ievietošanu aprūpes formās³¹. Bērniem ir tiesības sazināties ar Bērnu labklājības dienestu (BLD) bez vecāku piekrišanas un bez vecāku informēšanas. Likums arī paredz, ka brīdī, kad bērns tiek ar BLD, viņam ir tiesības pieprasīt, lai kopā ar viņu ir persona, kurai viņš uzticas, līdzīgi kā Skotijas gadījumā. Šī persona var kļūt par bērna interešu pārstāvi. Šo punktu papildina 1-8. pants, kurš nosaka, ka BLD vienmēr ir pienākums ņemt vērā bērna etnisko,

²⁶ Boddy et al., 2019.

²⁷ Pösö et al., 2014.

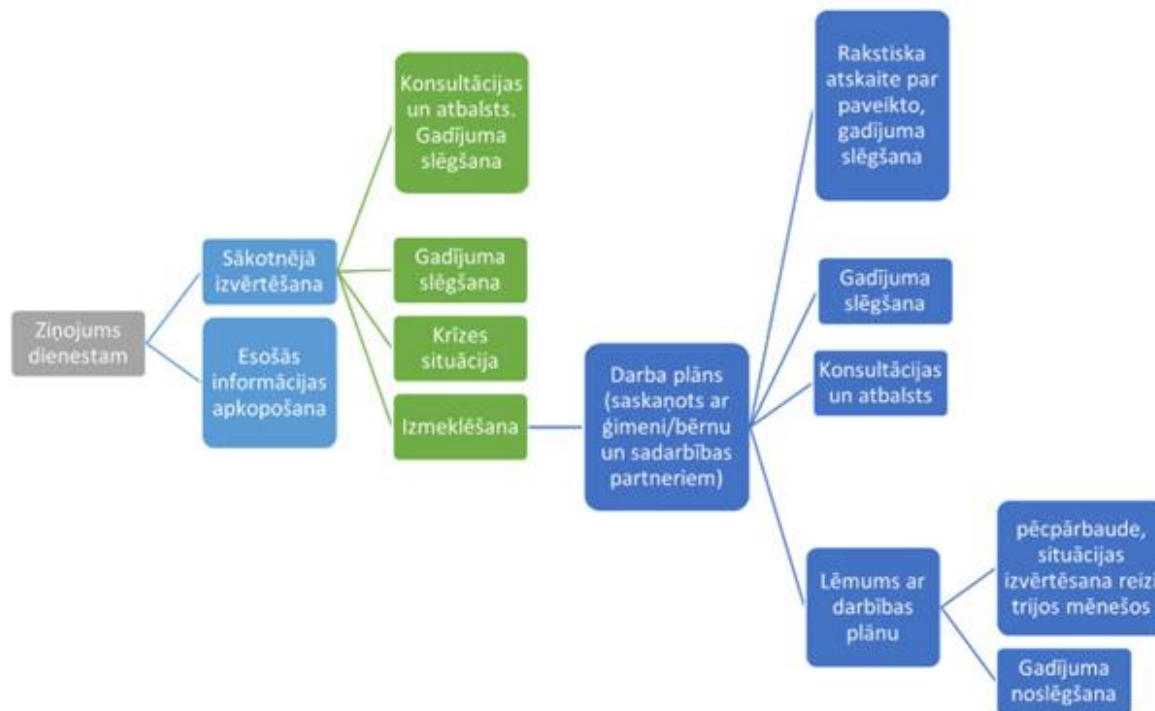
²⁸ Pieejams <https://www.ssb.no/en/sosiale-forhold-og-kriminalitet/barne-og-familievern/statistikk/barnevern>

²⁹ Pieejams <https://www.bufdir.no/statistikk-og-analyse/barnevern/Barn-i-institusjon>

³⁰ Skivenes, Thoburn, 2016.

³¹ Berrick et al., 2015.

kultūras, lingvistisko un reliģisko piederību. 1-5. likuma pants nodrošina mazākās iespējamās iejaukšanās principa īstenošanu, nosakot, ka īstenotie atbalsta pasākumi nedrīkst būt agresīvāki (angl. *intrusive*) kā nepieciešams. 1-6., 1-7. un 1-10. papildina iepriekšējo pantu, nosakot, ka bērniem ir tiesības uz nepieciešamo atbalstu, BLD īstenotajām pieejām un atbalstam jābūt pamatotām un visbeidzot, ka BLD jānodrošina, ka atbalsts un iejaukšanās tiek īstenota iespējami agri. Tādējādi Bērnu labklājības likumā definētais ietvars ir primāri vērsts uz agrīnu prevenciju un gadījumu risināšanu bez alternatīvās aprūpes sistēmas iesaistes, ja vien tas ir iespējams. Tāpat katra gadījuma risināšana ir cieši saistīta ar skaidri noteiktu atskaišu un izvērtēšanas sistēmu, lai nodrošinātu pakalpojumu kvalitāti un būtu iespējams veikt nepieciešamās korekcijas ilgtermiņā (piemēru alternatīvās aprūpes sistēmas organizēšanai vienā pašvaldībā skatīt 2.2 attēlā).

2.2. attēls. Avots: Kristiansandas novada bērnu labklājības dienesta darbības shēma³²

2.2.1. Aprūpe bioloģiskajā ģimenē

Norvēģijas aprūpes sistēma paredz, ka aprūpe tiek primāri īstenota bērna bioloģiskajā ģimenē un mājas vidē, bet bērna izņemšana no bioloģiskās ģimenes tiek skatīta kā pēdējais solis, turklāt arī tas reti rezultējas pilnīgā vecāku tiesību pārtraukšanā. Atbalsts ģimenei var izpausties kā

³² Apraksts pieejams <https://www.kristiansand.kommune.no/globalassets/innhold/politikk-og-organisasjon/planer-rapporter-og-meldinger/meldinger/kvalitetsmelding-for-barneverntjenesten-2017.pdf>

finansiāla palīdzība, konsultācijas, psihosociālais atbalsts ar mērķi novērst traucējošu uzvedību, garīgās veselības problēmas, narkotiku, alkohola un vielu lietošanu, kā arī citi atbalsta pasākumi, kas var ietvert bērnu aprūpi, īslaicīgu aprūpi, atbalstu mācībās piemēram, privātskolotājus un brīvā laika aktivitātes³³. Pasākumi, kas paredzēti ģimeņu atbalstam, tiek izvēlēti saistībā ar bērna un/vai vecāku vajadzībām. Tādējādi atbalsts ir paredzēts gan ģimenēm, kuras piedzīvo izaicinājumus, gan šķirtām ģimenēm, gan gadījumos, kur bērns ir šķirts no ģimenes. Norvēģijā, līdzīgi kā citās Ziemeļvalstīs un atšķirībā no citām Eiropas un pasaules valstīm, atbalsts tiek piedāvāts visām ģimenēm, ne tikai tām, kuras piedzīvo grūtības³⁴.

Integrēti agrīnās prevencijas sistēmas piemēri

Jaundzimušo uzvedības novērtēšana

Jaundzimušo uzvedības novērtēšana (angl. *Newborn Behavioral Observation (NBO)*) ir atbalsta programma jaunajiem vecākiem bērna pirmo trīs dzīves mēnešu laikā, un tās mērķis ir veicināt pozitīvu attiecību veidošanu ģimenē. Šo programmu īsteno medicīnas speciālisti kopā ar vecākiem. Speciālists palīdz vecākiem izprast, kā viņu darbības ietekmē zīdaiņi, kādus signālus kurā brīdī jaundzimušais dod, un veicina bērna izpausmju labāku izpratni. Vienlaicīgi tiek nodrošināts tas, ka vecāki iemācās pievērst uzmanību savam bērnam un viņa uzvedībai un veido adekvātas atbildes modeli. Tāpat šī programma ļauj vecākiem jau pašā sākumā veidot pozitīvas attiecības ar institūcijām, nodrošinot veiksmīgāku nākotnes sadarbību. Līdzšinējie pētījumi rāda, ka *NBO* palīdz uzlabot māšu piesaisti saviem bērniem³⁵ un veicina izpratni par bērna spējām un veidiem, kā bērns komunicē³⁶.

Neticamie gadi

Neticamie gadi (norv. "*De Utrolige Årene (DUÅ)*") ir visām ģimenēm pieejama programma, kas balstīta uz grupu darbu, kurās piedalās vecāki ar bērniem vecumā no diviem līdz sešiem gadiem. Programmas mērķis ir stiprināt pieaugušo un bērnu attiecības un veicināt sociālo un emocionālo prasmju attīstību. Programmu piedāvā bērnudārzi, veselības centri un ģimenes centri. Programmas mērķis ir samazināt uzvedības problēmu rašanās riskus, stiprināt bērnu sociālo un emocionālo kompetenci, stiprināt vecāku spēju veidot pozitīvas attiecības ar saviem

³³ Pösö et al., 2014.

³⁴ Sundsbø, 2021.

³⁵ Nugent et al., 2017.

³⁶ Greve et al., 2018.

bērniem un mazināt skarbu audzināšanas metožu pielietošanu, uzlabot savstarpējo saskarsmi. Pētījumi rāda, ka programma spēj veicināt pozitīvo audzināšanas metožu pielietošanu un samazina skarbās disciplinēšanas klātbūtni audzināšanas procesā.³⁷

2.2.2. Aprūpe audžuģimenē

Audžuģimenes ir dominējošā alternatīvās aprūpes forma Norvēģijā. Norvēģijas Bērnu, jauniešu un ģimenes lietu direktorāts (*BUFDIR*) savā tīmekļa vietnē norāda, ka audžuvecāki var būt laulāti, dzīvojot kopā, vai vieni, kā arī tie var būt arī viendzimuma pāri. 2009. gadā 87% bērnu, kuriem bija nepieciešama ārpusģimenes aprūpe, tika ievietoti dažāda veida audžuģimenēs. Visizplatītākais iemesls ievietošanai audžuģimenē Norvēģijā ir bioloģisko vecāku nespēja rūpēties par saviem bērniem³⁸. Bērna izcelsmes svarīguma principa dēļ bērnu ievietošana audžuģimenē ļoti reti nozīmē to, ka vecākiem tiek pilnībā atņemtas aprūpes tiesības, un lielākajā daļā gadījumu tiesības tiek dalītas starp audžuģimeni, sociālajiem dienestiem un bērna bioloģisko ģimeni. Vienlaikus Norvēģijas sistēma ir vērsta uz aprūpes nepārtrauktību un ilgstamību, tāpēc, ja bērns ir dzīvojis audžuģimenē vismaz divus gadus, tas bieži kalpo par pamatojumu bērna palikšanai attiecīgajā audžuģimenē³⁹.

Audžuģimeņu veidi

Norvēģijas bērnu labklājības sistēma nosaka trīs dažādus audžuģimeņu veidus⁴⁰:

- audžuģimene – bērniem, kuriem nepieciešama alternatīva aprūpes situācija, jo viņi nesaņem pienācīgu aprūpi no saviem vecākiem;
- gaidīšanas māja un krīzes audžuģimene – māja bērniem, kuriem ir akūta nepieciešamība pēc ievietošanas ierobežotā laika periodā krīzes situācijā;
- speciālā audžuģimene – tajā tiek īstenoti atbalsta pasākumi saistībā ar bērna īpašajām vajadzībām. Dažas no šīm audžuģimenēm sauc par ārstēšanas audžuģimenēm un ir īpaši izveidotas, lai risinātu uzvedības problēmas, kas ir raksturīgas konkrētam jauniešim.

Audžuģimenes process: apstiprināšana un ievietošana

Audžuģimeņu izvērtēšana ir bērnu labklājības dienesta uzdevums un, lai izvairītos no iespējamās neobjektivitātēs, audžuģimenes ievietošanas apstiprināšanai ir nepieciešama

³⁷ Reedtz, Klest, 2016.

³⁸ Storø, 2011.

³⁹ Skivenes, Thoburn, 2016.

⁴⁰ Bunkholdt, 2010.

dienesta piekrišana atšķirīgā rajonā no tā rajona, kurā notiks ievietošana. Apstiprināšanas procesā uzsvars tiek likts uz individuālām bērna vajadzībām. Saskaņošanas jautājums ir svarīgs un tajā īpaša uzmanība tiek pievērsta ar etnisko, reliģisko, kultūras un valodas piederību saistītām bērna vajadzībām. Bērna bioloģiskie vecāki piedalās audžuģimenes izvēles procesā, paužot savu viedokli. Ja bērnam ir 7 vai vairāk gadi, nepieciešams uzzināt bērna paša viedokli par audžuģimenes izvēli. Bērnu labklājības dienesta darbinieki katram bērnam veic četras pārbaudes vizītes potenciālajā audžuģimenē. Bērnu labklājības dienests jauno audžuvecāku apmācībai izmanto *PRIDE* apmācības programmu (desmit nodarbības, katra trīs stundu garumā)⁴¹.

Labās prakses piemēri specializētajām audžuģimenēm

Oregonas korigējošo audžuģimeņu sistēma

“Oregonas korigējošo audžuģimeņu sistēmas” (angl. *Treatment Foster Care Oregon (TFCO)*) modeli izmanto gan Norvēģijā, gan vairākās citās Eiropas valstīs⁴². Šis modelis paredzēts darbam ar jauniešiem ar smagām uzvedības problēmām un ir balstīts uz diviem apsvērumiem. Pirmkārt, bērniem neatkarīgi no viņu uzvedības ir labāk uzaugt ģimeniskā vidē. Otrkārt, uzņemošām ģimenēm šo jauniešu uzvedība var būt ārkārtīgi sarežģīta un izaicinoša. Tādējādi programmas mērķis ir vienlaikus atbalstīt jauniešus un veicināt viņos prasmes veidot pozitīvas attiecības, kā arī nodrošināt nepieciešamo atbalstu uzņemošajām ģimenēm. Pašreizējie pētījumu dati liecina, ka programma ir veiksmīga un veicina situācijas uzlabošanu⁴³.

2.2.3. Aizbildnība

Līdzīgi kā Skotijā, arī Norvēģijā pieaug aizbildnības aprūpes (angl. *Kinship care*) formas popularitāte un nozīmīgums. Aizbildnība tiek skatīta kā daļa no audžuģimeņu sistēmas. Sākot ar 2004. gadu, Norvēģijas likumdošanā noteikts, ka “bērnu aprūpes sistēmas ietvaros, vienmēr primāri jāapsver, vai kāds no bērna ģimenes vai radniekiem nevar kļūt par bērna aizbildni”. 2018. gadā Bērnu labklājības likumā tika iekļauta norma, ka pašvaldībām, izvēloties bērna turpmāko aprūpes formu, jāsāk ar ģimenes un ģimenes un tuvinieku izvērtēšanu. 2020. gadā 3239 bērni un jaunieši (vecumā no 0 līdz 23 gadiem) atradās vai nu radnieku vai tuvinieku aprūpē, sastādot 32,5% no visiem bērniem, kas atradās audžuģimeņu tipa aprūpē. Tādējādi aizbildniecības sistēma lielā mērā tikusi integrēta audžuģimeņu sistēmā.

⁴¹ Storø, 2011.

⁴² Reimer, 2021.

⁴³ Hukkelberg, Ervik-Jeannin, 2022.

2.2.4. Adopcija

Adopcija Norvēģijā, tāpat kā citās Ziemeļvalstīs, tiek īstenota reti, lai gan kopš 1992. gada Bērnu labklājības likums skaidri nosaka, ka bērnu var adoptēt, ja tas ir bērna interesēs. Kopš 1992. gada adopciju skaits ir nepārtraukti samazinājies, un 2007. gadā bērnu labklājības sistēmā tika adoptēti tikai 27 bērni (brīvprātīgi vai piespiedu kārtā). Adopcija pret vecāku gribu lielākoties netiek rekomendēta. Turklāt jāņem vērā, ka lielu daļa no reģistrētajām adopcijām sastāda gadījumi, kur to veic pamāte vai patēvs.

Adopcijas process

Lēmumu par adopcijas lietas uzsākšanu var pieņemt pašvaldību bērnu aizsardzības aģentūras. Ja lēmums tiek pieņemts, atļauju izsniedz attiecīgā reģiona bērnu labklājības dienests. Adopcija ir iespējama gadījumos, ja bērns jau atrodas kādā no valsts organizētajām aprūpes formām. Bērņus, kuri uzaug audžuģimenēs, drīkst adoptēt tikai viņu audžuvecāki. Norvēģijas sistēma paredz, ka adopcijas gadījumā bioloģiskajiem vecākiem lielākajā daļā gadījumu joprojām saglabājas tiesības uzturēt kontaktus ar bioloģiskajiem bērniem, taču šim procesam ir jābūt vadītam un bērna labākajās interesēs, ņemot vērā arī bērna paša viedokli⁴⁴.

Adopcijas atbalsts, pabalsti un atvaļinājums

Adopcijas atbalsts un atvaļinājums tiek pielīdzināts atbalstam, kuru vecāki saņem bioloģiskā bērna gadījumā. Vecākiem kopīgi pienākas 12 mēnešu atvaļinājums sākot no dienas, kad tika nodota aprūpe par bērnu. Tiesības uz atvaļinājumu neattiecas uz partnera bērna adopciju vai tad, ja bērns ir vecāks par 15 gadiem.

2.2.5. Institucionālā aprūpe

Institucionālā aprūpe tiek īstenota maza izmēra iestādēs, kur vienā institūcijā parasti nav vairāk kā 10 jaunieši, un vienā telpā vai ēkā nevar vienlaikus dzīvot vairāk par trim jauniešiem. Norvēģijā institucionālās aprūpes sistēma iedalāma četrās kategorijās:

- 1) uzturēšanās vietas akūtiem, īstermiņa gadījumiem;
- 2) mājas pusaudžiem ar vielu lietošanas problēmām;
- 3) mājas pusaudžiem, kuriem nepieciešama aprūpe, un kuriem nav redzamu uzvedības vai atkarības problēmu, bet audžuģimeņu aprūpe ir nepietiekama vai nav pieejama citu iemeslu dēļ;

⁴⁴ Pösö et al., 2021.

4) mājas pusaudžiem, kuriem galvenokārt ir uzvedības problēmas.

Iestādēs nav noteikta uzturēšanās ilguma, vidējais uzturēšanās laiks ir viens gads, tad bērni un/vai jaunieši pāriet uz audžuģimeņu aprūpi, atgriežas pie bioloģiskās ģimenes vai sāk dzīvot patstāvīgi⁴⁵.

2.2.6. Atbalsts patstāvīgās dzīves uzsākšanai

Patstāvīgo dzīvi jaunieši uzsāk 18 gadu vecumā, taču līdz 23 gadu vecumam joprojām iespējams saņemt pēcaprūpes pakalpojumus. Ja jaunietis izvēlas turpināt saņemt aprūpes pakalpojumus pēc 18 gadu vecuma sasniegšanas, sociālajam dienestam ir pienākums izstrādāt turpmāko pakalpojumu plānu. Ja pakalpojumi tiek pārtraukti 18 gadu vecumā vai pieteikums pakalpojumu saņemšanai pēc šī vecuma sasniegšanas tiek noraidīts, to nepieciešams pamatot, ņemot vērā bērna labākās intereses. Bērniem, kuriem ir nepieciešami ilgstoši un saskaņoti pasākumi vai veselības un aprūpes iestāžu pakalpojumi, ir jā sagatavo individuālais aprūpes plāns.

Labā prakse dažādu aprūpes posmu integrācija kopējā sistēmā

Bērnu, jaunatnes un ģimenes lietu direkcijā notiek atbalsta un palīdzības pasākumu “pamatmodeļa” izstrāde un testēšana pašvaldību bērnu labklājības dienestos. Modelis paredzēts, lai nodrošinātu, ka visi palīdzības un atbalsta pasākumi, ko īsteno bērnu labklājības dienesti, ir daļa no vienotas sistēmas, kurā ir skaidri noteikta atbildība, izvērtēšanas kārtība un iemesli konkrēto atbalsta pasākumu izvēlei.

Pēcaprūpes atbalsts ir viena no jomām, kas ir jāizstrādā un jāpārbauda šī modeļa ietvaros, tādējādi integrējot pēcaprūpi vienotajā sistēmā. Pieeja tiek izstrādāta, sadarbojoties pētniekiem, darbiniekiem ar praktisko pieredzi, kā arī bērnu labklājības sistēmas lietotāju organizācijām (tai skaitā jauniešu ar aprūpes pieredzi organizācijas un vecāku bērniem ar aprūpes pieredzi organizācijas). Pēcaprūpes modelis balstās zināšanās balstītas komunikācijas metodoloģijā, veicinot jauniešu aktīvu iesaistīšanos pēcaprūpes atbalsta plānošanā un novērtēšanā. Izvērtēšanā tiek pārbaudīti praktiski rīki, kas palīdz jauniešiem noteikt mērķus un atskaites punktus pēcaprūpes atbalsta plāna strukturēšanai, tāpat jaunieši katru nedēļu sniedz atsauksmes par to, kāda ir viņu saskarsme ar atbildīgo bērnu labklājības dienestu darbinieku. Piemēram, projekts paredz skaidri noteiktus laikposmus un mērķus, kas jāsasniedz pēcaprūpes procesa organizācijā. Pirmajai sarunai, lai saņemtu jaunieša piekrišanu pēcaprūpei, jānotiek ne agrāk

⁴⁵ Steinkopf et al. 2020.

kā 16 gadu vecumā, atkarībā no indivīda situācijas un brieduma, bet pēcaprūpes plānošanas diskusijai jānotiek 17,5 gadu vecumā. Apmēram 19 gadu vecumā jāveic pēcpārbaudes (*follow-up*) intervija ar jauniešiem, kuri ir atteikušies no pēcaprūpes atbalsta⁴⁶.

2.2.7. Kopsavilkums

Norvēģijas alternatīvā aprūpes sistēma ir decentralizēta un primāri vērsta uz prevenciju un risku agrīnu novēršanu. Kā redzams no iekļautās shēmas (2.2. attēls), kas raksturo veidu, kā gadījums tiek risināts vienā no Norvēģijas pašvaldībām, galvenais uzsvars tiek likts uz konsultācijām un atbalstu, lai iespējami ilgi bērniem nodrošinātu iespēju dzīvot bioloģiskajā ģimenē. Ārpus bioloģiskās ģimenes sniegtie pakalpojumi ir centrēti ap audžuģimenēm kā galveno aprūpes formu, visas citas aprūpes formas tiek skatītas kā pagaidu risinājumi. Pieejamais atbalsts ir plašs un universāls, kas nozīmē, ka atbalsts, ko saņem audžuģimenes, tiek pielīdzināts atbalstam, ko saņem katrs vecāks. Vienlaikus būtiskais uzsvars uz bērnu atgriešanu bioloģiskajā ģimenē nozīmē, ka Norvēģijas sistēma ir ļoti ierobežojoša attiecībā uz adopciju kā iespējamo situācijas risinājumu. Tādējādi esošajā sistēmā, saskaņā ar Norvēģijas kultūras īpatnībām, aprūpe tiek īstenota saskaņā ar bērna labākajām interesēm, kas ir balstītas kontaktu saglabāšanā ar bioloģisko ģimeni, un plaši un brīvi pieejamu audžuģimeņu sistēmu kā svarīgu bioloģisko ģimeņu atbalsta mehānismu.

2.3. Secinājumi

Apskatītie piemēri ļauj identificēt kopējās tendences alternatīvās aprūpes organizēšanā gan attiecīgajās valstīs, gan plašākā mērogā. Nav iespējams tiešā veidā pārnest labākas prakses no citām valstīm, ņemot vērā sistēmu un sabiedrību atšķirības, un tāpēc vēlamies ilustrēt to, kā šīs prakses un pieejas ir veidotas un balstītas vietējā kontekstā un pieejās.

Agrīnās prevencijas nozīme alternatīvajā aprūpē

Abos apskatītajos piemēros alternatīvās aprūpes sistēma ietver arī atbalstu bioloģiskajām ģimenēm. Sasaistot agrīno prevenciju ar citām aprūpes formām, tiek veicināta informācijas apmaiņa sistēmas ietvaros, nodrošināta starpinstitucionālā sadarbība un veicināta vienotas pieejas izveide starp dažādām iesaistītajām pusēm. Tāpat šī pieeja ļauj veiksmīgāk veidot sistēmu, kurā atbalsta mehānismi jau no paša sākuma tiek skatīti kā pagaidu risinājumi ar mērķi atgriezt bērnus ģimenē, nevis rada nošķirumu, kas būtiski ietekmē gan bērnu iespējas atgriezties, gan to, cik veiksmīga veidosies sadarbība ar bioloģiskajām ģimenēm. Visbeidzot, kā rāda

⁴⁶ OECD, 2022.

Norvēģijas piemērs, ja šī sistēma tiek ieviesta visaptveroši un konsekventi, tas arī mazina alternatīvās aprūpes stigmatizāciju, jo atbalsta sistēmas vairs netiek saistītas ar galējiem risinājumiem, “nelabvēlīgām” ģimenēm, bet gan kā palīdzība katrai ģimenei, kura piedzīvo grūtības.

Bērnu un jauniešu līdzdalība un iesaiste plānošanā un lēmumu pieņemšanā

Saskaņā ar BTK 12. pantu, valstīm ir pienākums nodrošināt, lai bērniem un jauniešiem atbilstoši vecumam un brieduma pakāpei ir iespēja paust savu viedokli par jautājumiem, kas viņus skar. Šim pantam alternatīvajā aprūpē pēdējos gados tiek pievērsta aizvien lielāka uzmanība, par ko liecina tas, ka ANO Bērnu tiesību komiteja (turpmāk Komiteja) diskusiju dienā, kura bija veltīta alternatīvās aprūpes jautājumiem, kā pirmo uzdevumu izvirzīja nepieciešamību radīt veidus, kā bērniem un jauniešiem ar alternatīvās aprūpes pieredzi iesaistīties un pārstāvēt savu viedokli attiecībā ne tikai uz sadzīviskiem jautājumiem, bet arī saistībā ar izmaiņām likumiskajā un sistēmiskajā līmenī⁴⁷. Tāpat arī citas starptautiskās organizācijas un pētnieki pēdējos gados aizvien vairāk uzstāj uz nepieciešamību nodrošināt šo pārstāvniecību⁴⁸, kas liek mums secināt, ka arī Latvijas sistēmā ir nepieciešams veidot jēgpilnas līdzdalības īstenošanu.

Sagatavošana patstāvīgai dzīvei un pēcaprūpes sistēmu pilnveidošana

Abās apskatītajās valstīs būtiska uzmanība tiek pievērsta pēcaprūpes sistēmām, jauniešu sagatavošanai patstāvīgai dzīvei un veidiem, kā veicināt institūciju izpratni par izaicinājumiem, ar kuriem saskaras jaunieši ar ārpusģimenes aprūpes pieredzi. Patstāvīgās dzīves uzsākšana tiek identificēta kā potenciālais vājš punkts alternatīvās aprūpes sistēmās⁴⁹. Risinājumi ir kompleksi un starpinstitucionāli (izglītības pieejamība, dzīvesvietas nodrošināšana, iespēja atgriezties aprūpē). Šis virziens pieprasa, lai aprūpes sistēmas darbinieki ieklausās bērnu un jauniešu vajadzībās, identificē procesa vājos punktus, apzinās traumas ietekmi uz jauniešu dzīvi ilgtermiņā arī pēc pilngadības sasniegšanas.

Apzinoties, ka ir nepieciešams stiprināt jauniešu līdzdalību, jāmeklē risinājumi vietējam kontekstam pat tad, ja nav iespējams tiešā veidā pārņemt pieredzi no Skotijas sistēmas. Tāpat

⁴⁷ Pieejams: <https://www.ohchr.org/en/events/days-general-discussion-dgd/2021/2021-day-general-discussion-childrens-rights-and>

⁴⁸ Biffi, Montà, 2020, Collins, 2017, Jamieson, 2017, Purtell, Equit, 2022.

⁴⁹ Häggman-Laitila et al., 2019, McGhee, Deeley, 2022, Perera, 2018.

pēcaprūpes nozīmes apzināšanās ļauj apsvērt veidus, kā to stiprināt vietējā kontekstā, ņemot vērā sabiedrības iesaistes atšķirības un pieejamo budžeta finansējumu.

Rekomendācijas

Atbalsts bioloģiskajām ģimenēm

- Nodrošināt vecākiem pieeju bezmaksas kursiem un mācībām par pozitīvās audzināšanas metodēm, tādējādi samazinot riskus bērnu veselībai un labklājībai.
- Balstoties “Atbalstot saknes” projekta pieejā, attīstīt metodiku, kā palīdzēt bērniem un jauniešiem visās aprūpes formās uzturēt kontaktu ar bioloģiskajām ģimenēm situācijās, kur tas ir iespējams. Lai nodrošinātu procesa izdošanos, svarīgi apzināt gan labas vietējās prakses šajā jautājumā, gan izstrādāt mācības, kas palīdzētu aprūpes personām tās īstenot.

Audžuģimenes un aizbildnība

- Izveidot specializētu audžuģimeņu atbalsta sistēmu bērniem un jauniešiem ar smagām uzvedības problēmām, pielietojot starptautiski atzītu pieredzi.

Pēcaprūpe un atbalsts patstāvīgās dzīves uzsākšanai

- Sadarbībā ar pašvaldībām un izglītības nozari rast veidus, kā padarīt augstāko izglītību pieejamāku jauniešiem no ārpusģimenes aprūpes gan atbalstot viņus finansiāli, gan sniedzot nepieciešamo sociopsiholoģisko atbalstu studiju procesā, gan nodrošinot dzīvesvietas pieejamību studiju laikā.
- Veidot iespējami iekļaujošākas pēcaprūpes sistēmas un paredzēt veidus, kā jaunieši var atgriezties pēcaprūpē pēc tās pamešanas.

Vispārīgas rekomendācijas

- Ieviest skaidru atbildīgās personas principu, lai nodrošinātu, ka bērnam/jaunietim ir persona, pie kuras vērsties atbalsta un jautājumu gadījumā. Šai pozīcijai ir jābūt starpinstitucionālai, lai nodrošinātu, ka bērniem un jauniešiem nerodas šaubas, pie kuras personas vērsties kurā jautājumā.

- Noteikt obligātu konsultāciju procesu ar bērniem un jauniešiem, kuriem ir ārpusģimenes aprūpes pieredze, ar viņiem saistītas rīcībpolitikas veidošanas un izvērtēšanas procesā.

3. Ārpusģimenes aprūpes definīcija, tās formu raksturojums, izvērtējums un kvalitātes prasības

3.1. Ārpusģimenes aprūpes definīcija

Sadaļā ir sniegts ārpusģimenes aprūpes skaidrojums, kā to apraksta starptautiskie bērnu tiesību dokumenti - Bērnu tiesību konvencija (turpmāk BTK) un Pamatnostādnes par bērnu alternatīvo aprūpi (turpmāk ANO Pamatnostādnes). Ir būtiski sniegt alternatīvās aprūpes skaidrojumu, kā tas aprakstīts starptautiskajos bērnu tiesību dokumentos. Pastāv atsevišķas nianšes, kas starptautiski lietoto "alternatīvās aprūpes" tvērumu atšķir no Latvijā lietotā "ārpusģimenes aprūpes" jēdziena. Kaut gan pēc būtības abi termini attiecas uz tiem pašiem pasākumiem un principiem, kas jāņem vērā situācijās, kad kādu iemeslu dēļ bērna vecāki nevar parūpēties par bērnu un valsts uzņemas risināt pagaidu vai pastāvīgas vecāku aprūpes zaudējumu.

BTK 20. pantā ir noteikts, ka:

- bērnam, kuram īslaicīgi vai pastāvīgi nav savas ģimenes vai kuru viņa paša interesēs nedrīkst atstāt ģimenē, ir tiesības uz īpašu valsts aizsardzību un palīdzību;
- dalībvalstis saskaņā ar saviem tiesību aktiem nodrošina šādam bērnam alternatīvu aprūpi;
- šāda aprūpe cita starpā var ietvert nodošanu **audžuģimenē, "kafalah" saskaņā ar islāma tiesībām, adopciju** vai, ja nepieciešams, ievietošanu attiecīgās **bērnu aprūpes iestādēs**. Apsverot visas iespējas, ir jāņem vērā bērna audzināšanas vēlamā pēctecība un viņa etniskā izcelsme, reliģiskā un kultūras piederība, kā arī valoda.

Arī Latvijas normatīvais regulējums uzliek valstij pienākumu pievērst īpašu vērību bērniem, kuri palikuši bez vecāku gādības – Latvijas Republikas (turpmāk LR) Satversmes 110. pants nosaka bērna tiesības līdztekus laulībai, ģimenei un vecāku tiesībām akcentētas kā valsts aizsargājamas, īpaši uzsverot nepieciešamību rūpēties par bērniem, kas palikuši bez vecāku gādības.

ANO Pamatnostādņu 29. pants izdala vairākus alternatīvās aprūpes veidus:

- **radnieku aprūpe** – aprūpe ģimenē, gan formāla, gan neformāla, ko nodrošina bērna paplašinātā ģimene vai tuvi ģimenes draugi, kurus bērns pazīst;
- **aprūpe audžuģimenē** – gadījumi, kad kompetenta iestāde alternatīvās aprūpes vajadzībām ievietojuši bērnus mājas vidē ģimenē, kas nav paša bērna ģimene, bet ir

izraudzīta, atzīta par piemērotu, saņēmusi atļauju un šīs aprūpes īstenošanā tiek uzraudzīta;

- **citi aprūpes veidi ģimenē un ģimenei līdzīgā vidē** - ANO Pamatnostādņu 29. punkts paredz citus uzskaitītajai klasifikācijai neatbilstošus veidus, kas dažādās valstīs var būt dažādi risinājumi, piemēram, komūnas. Formulējums "un citi" tiek izmantots, lai norādītu uz iespēju neierobežotību starptautiskā kontekstā un paredzēts dimensijas ieskicēšanai, nevis klasificēšanai.

- **aprūpe iestādē** – aprūpe, ko nodrošina grupās ārpus ģimenes vides, piemēram, patversmēs, kas organizētas ārkārtas aprūpei, tranzīta centros ārkārtas situācijās un visās citās īstermiņa un ilgtermiņa aprūpes iestādēs, tostarp grupu mājās;

- **bērnu patstāvīga dzīve, atrodoties uzraudzībā.** Aprūpes veida būtība ir skaidrota ANO Pamatnostādņu 37. pantā - brāļiem un māsām, kas zaudējuši savus vecākus vai aprūpētājus un vēlas arī turpmāk palikt kopā, jānodrošina atbalsts un pakalpojumi, ja vien vecākais no tiem vēlas rīkoties kā mājsaimniecības galva un uzskatāms par spējīgu to darīt. Valstīm, saskaņā ar ANO Pamatnostādņu 19. punktu ieceļot likumīgo aizbildni, atbildīgo pieaugušo vai attiecīgos gadījumos valsts institūciju, kura juridiski pilnvarota būt par aizbildni, jānodrošina, ka šādām mājsaimniecībām ir garantēta aizsardzība pret visiem ekspluatācijas un ļaunprātīgas izmantošanas veidiem un tās atrodas vietējās sabiedrības un tās kompetento dienestu uzraudzībā, saņemot to atbalstu, jo īpaši attiecībā uz bērnu veselību, mājokli, izglītību un mantošanas tiesībām. Īpaši jāvelta uzmanība tam, lai nodrošinātu, ka šādas mājsaimniecības galva papildus ģimenes galvas tiesībām saglabā visas tiesības, kas tam pienākas kā bērnam, ieskaitot piekļuvi izglītībai un brīvā laika pavadīšanai.

BTAL 1.panta 7.punktā noteikts, ka ārpusģimenes aprūpe ir aprūpe, kas bāreņiem un bez vecāku gādības palikušiem bērniem tiek nodrošināta **pie aizbildņa, audžuģimenē, bērnu aprūpes iestādē**. Šī pieeja paredz ārpusģimenes aprūpes iespēju izvērtēšanu noteiktā secībā.

Lēmumiem, kas attiecas uz bērnu, kurš saņem alternatīvo aprūpi, prioritāri jābūt stabilu māju nodrošināšanai un bērna pamatvajadzību apmierināšanai, sniedzot drošu un ilgstošu piesaisti ar saviem aprūpētājiem. Šajā gadījumā stabilitātei un ilgtermiņam ir pamata nozīme. Starptautiskie bērnu tiesību dokumenti uzsver nepieciešamību attīstīt daudzveidīgas alternatīvās aprūpes iespējas - valstīm jānodrošina visdažādāko alternatīvās aprūpes iespēju

pieejamība atbilstīgi ANO Pamatnostādņu vispārīgajiem principiem ārkārtas, īstermiņa un ilgtermiņa aprūpei (54. pants).

Salīdzinot starptautiskos bērnu tiesību dokumentus un Latvijas normatīvo regulējumu, ir atšķirīgs alternatīvās aprūpes tvērums. Starptautiskā regulējuma alternatīvās aprūpes tvērums ir plašāks, iekļaujot arī adopciju un bērnu patstāvīgo dzīvi, atrodoties uzraudzībā. Tiesa, Latvijā pēcaprūpes sistēma vēl tiek veidota.

3.2. Starptautiskajos bērnu tiesību dokumentos noteiktās prasības un principi alternatīvās aprūpes nodrošināšanai un Latvijas normatīvais regulējums

Sadaļas mērķis ir apkopot starptautiskajos dokumentos norādītos principus un prasības attiecībā uz bērnu tiesību ievērošanu un bērnu aizsardzību dažādās alternatīvās aprūpes formās, kā arī Latvijas normatīvajos aktos noteiktās prasības. Starptautisko normu pārskatā ir izmantota BTK, ANO Pamatnostādnes, UNICEF Baltā grāmata (*White Paper*) u.c. starptautiskie dokumenti.

2023.gada jūnijā ANO ģenerālā sekretariāta pārstāve vizītes laikā Latvijā norādīja, ka, lai stiprinātu alternatīvās aprūpes sistēmu Latvijā atbilstoši bērnu tiesību aizsardzības principiem, jāturpina:

- attīstīt aprūpi ģimeniskā vidē (darbs pie audžuģimeņu specializācijas);
- jāpārskata bāriņtiesu lomu un jāizvērtē tās iekļaušanu tiesu sistēmā kā ģimenes tiesu juridisku lēmumu pieņemšanā;
- jāpaaugstina preventīvo atbalsta pakalpojumu pieejamību, risku un vajadzību savlaicīgu identificēšanu ģimeņu un citos atbalsta pakalpojumos.⁵⁰

Starptautiskajos dokumentos īpaša uzmanība tiek veltīta posmam, kurā tiek izvērtēts un pieņemts lēmums par bērna ievietošanu turpmākā aprūpē atbilstoši bērna vajadzībām un interesēm, jo tas ir viens no tālākā aprūpes procesa izdošanās kritērijiem. Bērna ievietošanai jābūt pakāpeniskai, ņemot vērā katra bērna individuālo situāciju, turpmākās aprūpes atbilstību bērna vajadzībām, bērna, ģimenes un aprūpētāju viedokli.

BTAL 6.pants definē principus, kas jāņem vērā, pieņemot lēmumu par bērnu, ievērojot bērna labākās intereses. Saskaņā ar BTAL 6.pantu, nepieciešams tiekties uz bērna situācijas

⁵⁰ Country visit to Latvia by Dr. Najat Maalla M'jid, Special Representative of the Secretary-General on Violence against Children (SRSG VAC) 8-10 June 2023.

ilgtspējīgu risinājumu, atbilstoši situācijai ņemot vērā, cik lielā mērā veicamie pasākumi nodrošina sekojošus aspektus:

- 1) bērnam emocionāli tuvas, pastāvīgas, ģimeniskas attiecības;
- 2) bērna vajadzībām un spējām atbilstošu izglītību;
- 3) bērna vajadzībām atbilstošu veselības aizsardzību;
- 4) bērna vecumam, emocionālajām un fiziskajām vajadzībām atbilstošu aprūpi;
- 5) atbalstu bērna līdzsvarotai garīgajai un fiziskajai attīstībai;
- 6) iespēju bērnam attīstīt savu individualitāti, spējas un intereses;
- 7) bērna līdzdalību ar viņu saistītu lēmumu pieņemšanas procesos;
- 8) bērna viedokļa uzklauššanu un ievērošanu atbilstoši bērna vecumam, briedumam un spējai viedokli formulēt;
- 9) bērna pasargāšanu no lojalitātes konflikta;
- 10) drošu vidi, kurā bērnam augt un attīstīties, aizsardzību no vardarbības, apdraudējuma, antisociālas uzvedības un atkarību ietekmes;
- 11) bērna identitātes saglabāšanu;
- 12) bērna atbildības izjūtas veidošanu;
- 13) citus bērna attīstībai un labklājībai nozīmīgus apstākļus.

Kaut arī Latvijas normatīvajos aktos noteiktais regulējums ir saskaņā ar starptautiskiem tiesību aktiem un rekomendācijām, tomēr nav noteikta kārtība vai izvērtēšanas instrumenti, pieņemot lēmumu par bērna turpmāko aprūpi. Tādējādi secināms, ka pastāv riski šīs normas vienmērīgai pielietošanai praksē.

Cita Latvijas procesa iezīme ir lēna un novēlota lēmumu pieņemšana un atbalsta trūkums iepriekšējā posmā - agrīnai problēmu risināšanai jau izcelsmes ģimenē. Tā ir pieeja, kura tiek īstenota aplūkotojās ārvalstu piemēros un visizteiktāk Norvēģijas gadījumā, kur alternatīvā aprūpē nonāk izteikti zems īpatsvars bērnu, bet problēmas tiek risinātas jau izcelsmes ģimenē.

Tā VBTAI veicot bērnu tiesību ievērošanas pārbaudes ārpusģimenes aprūpes iestādēs, secinājusi, ka lielākā daļa bērnu aprūpes iestādēs tiek ievietoti ar jau esošu deviantu uzvedību un/vai psihiatriskām saslimšanām, kas liecina par novēlotu vai ilgstošu problēmu nerisināšanu ģimenē, atbalsta speciālistu, ārstniecības personu nepiesaistīšanu pirmsskolas un sākumskolas vecumā, atbalsta trūkumu ģimenei, kā arī pielietoto atbalsta metožu efektivitātes neizvērtēšanu.⁵¹ Tādēļ valsts politikas līmenī vienlīdz jākoncentrējas uz rīcībām un politikām, lai pēc iespējas nodrošinātu savlaicīgu un profesionālu atbalstu ģimenēm, lai bērni netiktu šķirti no ģimenēm.

3.3. Ārpusģimenes aprūpes formas un adopcija

Sadaļas mērķis ir apkopot un izvērtēt noteiktās prasības un principus alternatīvās aprūpes formām – aizbildnība, audžuģimenes, bērnu aprūpes iestādes un adopcijai, pēcaprūpei, kā arī iezīmēt tendences, balstoties uz statistikas datiem.

2022. gadā Latvijā 3795 bērni jeb 65.5% no visiem ārpusģimenes aprūpē nodotajiem bērniem atradās aizbildnībā. 1476 (25.5 %) bērniem aprūpe tika nodrošināta audžuģimenē, savukārt 527 bērniem (9%) aprūpe un audzināšana tika īstenota bērnu aprūpes iestādēs. Tādējādi ģimeniskai videi pietuvināta ārpusģimenes aprūpe tika nodrošināta 90.9% ārpusģimenes aprūpē esošo bērnu (skat. I. pielikuma 1. tabulu). Līdzīga tendence vērojama arī 2022. gadā attiecībā uz bāriņtiesu pieņemtajiem lēmumiem par bērnu ārpusģimenes aprūpi – kopumā bāriņtiesas pieņēma lēmumus par 1202 bērnu ievietošanu ārpusģimenes aprūpē (skat. I. pielikuma 2. tabulu). Lielākais īpatsvars bērnu (627 jeb 55.9% no visiem bērniem) nodoti aizbildņu ģimenēs, audžuģimenēs ievietoti 400 bērni jeb 33.3% no visiem 2022. gadā ārpusģimenes aprūpē nodotajiem bērniem. Ilgstošas sociālās aprūpes un rehabilitācijas institūcijā ievietoti 175 bērni⁵².

Dati liecina, ka Latvijā salīdzinoši lielam bērnu skaitam tiek mainītas aprūpes formas. Tas attiecas uz visām ārpusģimenes aprūpes formām, bet vērojams īpaši audžuģimeņu aprūpē – 2022. gadā vidēji katra ceturtā bērna ievietošana gada laikā beidzas ar jaunu bērna pārceļšanos, kas ir augsts rādītājs, turklāt audžuģimeņu aprūpē pēdējo trīs gadu laikā to bērnu īpatsvars, kuri pārvietoti, pret attiecīgā gadā audžuģimenē ievietoto bērnu skaitu pieaug (skat. I. pielikuma 1. attēlu). Sistēmiski būtiski ir pēc iespējas novērst situācijas, kad bērnam ir jāmaina aprūpes forma (ģimene), jo katra nākamā bērna pārvietošana ir saistīta ar bērna jaunu potenciālu

⁵¹ VBTAI 2022.gada publiskais pārskats, 14.lpp.

⁵² Oficiālais Bāriņtiesu pārskats par darbu 2022. gadā.

traumatisku pieredzi, kas samazina katras nākamās ievietošanas pastāvības varbūtību. Sistēmiski, tas vērš uzmanību uz bērna un ģimenes savietošanas procesa nozīmīgumu.

Saskaņā ar pētījuma datiem, ne tikai bērniem tiek mainītas aprūpes formas, bet arī uzņemošās ģimenes maina statusus un līdz ar to bērna uzņemšanas formu. Tas saistīts gan ar atšķirīgo atbalstu dažādām aprūpes formām, gan statusu iegūšanas procedūru atšķirībām, gan reizēm vāju izpratni par ārpusģimenes aprūpes sistēmu profesionāļu vidū, kā arī institūciju un adoptētāju apzinātu adopcijas rindu apiešanu, izmantojot citus uzņemošo ģimeņu statusus.

Man liekas, tas ir svarīgs princips, lai nebūtu tā, ka citi uztur kaut kādu statusu tāpēc, ka tur vairāk maksā. Kas, man liekas, nav pareizi. Un tāpēc ir jābūt izlīdzinātam... aizbildņu un adoptētāju atlīdzībai ir jābūt vienādei. (Intervija ar atbalsta centra pārstāvi)

Kā detalizētāk aplūkots 5. nodaļā, aprūpes forma lielā mērā ietekmē ne tikai uzņemošajai ģimenei, bet arī bērnam pieejamo atbalstu.

3.3.1. Aizbildnība

Aizbildnība ir visizplatītākā ārpusģimenes aprūpes forma - 2022. gadā 65.5% no visiem ārpusģimenes aprūpē esošiem bērniem bija nodoti aizbildnībā. Arī 2022. gadā lielākā daļa ārpusģimenes aprūpē nonākušo bērnu, t.i. nedaudz vairāk kā pusei jeb 52.5%, tika nodibināta aizbildnība, saglabājot līdzīgu tendenci pēdējo 5 gadu laikā (skat. I. pielikuma 1. un 2. tabulu). Analizējot aizbildņu radniecību ar bērnu, 2022. gadā 79.0% (jeb 2294) no visiem aizbildņiem bija bērna radnieki, galvenokārt vecvecāki. Savukārt 21.0% (jeb 597) aizbildņi bija citas personas, kas nav bērna radnieki, bet kurus par piemērotiem aizbildņa pienākumu pildīšanai un iecelšanai par aizbildni konkrētam bērnam ir atzinušas bāriņtiesas (skat. I. pielikuma 2. attēlu).

Aizbildņu skaitam vairāku gadu garumā ir pastāvīga tendence sarukt – 2022. gadā tas bija zemākais pēdējo 4 gadu laikā - 2891 aizbildņi. Arī kopējam aizbildnībā esošo bērnu skaitam vairāku gadu garumā ir pastāvīga tendence samazināties – 2022. gadā bija vismazākais aizbildnībā esošo bērnu skaits – 3795 (skat. I pielikuma 3. tabulu).

Analizējot aizbildnības izbeigšanas iemeslus, 2022. gadā lielākajai daļai jeb 56.7% no bērniem aizbildnība izbeigta sasniegtās pilngadības dēļ, līdzīga tendence vērojama pēdējo piecu gadu periodā. Samazinās to bērnu skaits, kuri atgriežas savu vecāku aizgādībā. Pēc pieejamajiem

statistikas datiem vērojama satraucoša tendence - pēdējos gados no aizbildņu ģimenēm citās aizbildņu ģimenēs, audžuģimenēs un institūcijās pārvietoto bērnu skaits pret tai pašā gadā aizbildņu ģimenēs ievietoto bērnu skaitu ir sasniedzis 20.4%. Tas nozīmē, ka katrs piektais bērns, kas tiek ievietots aizbildņa ģimenē, gada laikā tiek pārvietots uz citu alternatīvās aprūpes formu (skat. I. pielikuma 3. attēlu). 2022. gadā 42 bērni no aizbildņa ģimenes tika nodoti audžuģimeņu aprūpē, 51 nodots aizbildnībā cita aizbildņa ģimenē, 27 ievietoti ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas iestādē. 2022. gadā 36 bērni no aizbildņu ģimenēm ir adoptēti. Attiecībā uz adopciju statistikā netiek atsevišķi izdalīti dati par bērniem, kas adoptēti citās ģimenēs, un dati par bērniem, kurus adoptējuši paši aizbildņi, tāpēc šie dati neraksturo aizbildņu nodrošinātās aprūpes stabilitāti.

Aizbildnība kā bērna juridiskā pārstāvniecība

Starptautiskā kontekstā aizbildnība (angliski – *guardianship*) nav aprūpes forma, bet gan apzīmējums bērna juridiskajai pārstāvniecībai. Aizbildnis ir persona, kas ir iecelta vai nozīmēta, lai atbalstītu, palīdzētu un, ja to paredz likums, pārstāvētu nepavadītus vai no ģimenes nošķirtus bērnus ar viņiem saistītos procesos. Aizbildnis darbojas neatkarīgi, lai nodrošinātu bērna tiesību, interešu un labklājības nodrošināšanu. Tādējādi aizbildņiem ir galvenā loma nepavadītu un no ģimenes šķirtu bērnu interešu aizsardzībā un viņu tiesību īstenošanā. Aizbildņi darbojas arī kā saikne starp bērnu un visām pārējām ieinteresētajām personām (iestādēm, institūcijām, organizācijām, privātpersonām u. c.) un var palīdzēt bērniem veidot uzticēšanos un sadarbībā ar citiem dalībniekiem nodrošināt viņu labklājību. Tādēļ ikvienam nepavadītam un no ģimenes nošķirtam bērnam ir būtiski ātri iecelt aizbildņus.⁵³ Arī Latvijas normatīvais regulējums nosaka nepieciešamību ikvienam bez vecāku gādības palikušam bērnam iecelt aizbildni un bērna vecākus definē kā dabiskos aizbildņus.⁵⁴

Aizbildnība kā aprūpes forma

Latvijā ar aizbildnību apzīmē gan aprūpes formu, gan juridisko pārstāvniecību, paredzot ka prioritāri par aizbildņiem iecelami radnieki vai citas bērnam tuvas personas. Starptautiskajā vidē šo alternatīvās aprūpes formu apzīmē kā radnieku aprūpi (angliski – *kinship care*), kas tiek definēta kā ģimeniska aprūpe bērna paplašinātajā ģimenē vai pie bērnam zināmiem tuviem ģimenes draugiem. Radnieku aprūpe var būt gan formāla, gan neformāla.⁵⁵ Formālo aprūpi

⁵³ Council of Europe. Guide on family-based care for unaccompanied and separated children, 16. lpp.

⁵⁴ CL 222. un 223. pants.

⁵⁵ Council of Europe. Guide on family-based care for unaccompanied and separated children, 6. lpp.

nodibina normatīvi regulētā kārtībā attiecīgās iestādes darbinieki, savukārt neformālās aprūpes gadījumā ģimene pati vienojas par to, ka bērns dzīvos radnieku aprūpē.

Pasaulē radnieku aprūpe ir visizplatītākā alternatīvās aprūpes forma, turklāt lielākā daļa no bērniem visdažādāko iemeslu dēļ dzīvo neformālajā radnieku aprūpē. Arī Latvijā lielākā daļa no ārpusģimenes aprūpē nodoto bērnu dzīvo radnieku aprūpē. Latvijā aizbildnība ietver gan radnieku aprūpē nodotos bērnus, tai skaitā bērna tuviniekus, kas juridiski nav radnieki, bet ir bērnam citādi tuvas personas, gan paredz iespēju par aizbildņiem kļūt arī bērnam pilnīgi svešiem cilvēkiem. Latvijā netiek apkopoti dati par to, cik no aizbildnībā esošajiem bērniem nodoti bērnam tuvu cilvēku aprūpē un cik – līdz aizbildnības nodibināšanai pilnīgi svešu un nesaistītu cilvēku aprūpē. Šobrīd aizbildņi tiek iedalīti vecvecākos, kas ir nedaudz vairāk kā puse no visiem aizbildņiem, citos radniekos un citās personās. Citas personas var būt, piemēram, mammas vīrs, ar kuru bērns ilgstoši dzīvojis kopā un sauc par tēvu, kaimiņiene, ar kuru tuvas attiecības, vai arī pilnīgi sveša persona, kas saņēmusi bāriņtiesas novērtējumu par piemērotību aizbildņa pienākumu pildīšanai un kļuvusi par aizbildni līdz tam pilnīgi svešam bērnam. Tuvinieku aizbildnības gadījumā aizbildnības nodibināšana parasti ir neplānota, savukārt pilnīgi svešu personu aizbildnības gadījumā aizbildnība ir bijusi plānota un apzināta vēlme uzņemt kādu bērnu savā ģimenē. Līdz ar to vienā datu grupā tiek apkopoti divu dažādu kategoriju aizbildņi, kam atšķirīga motivācija, gatavība pienākumu veikšanai un nepieciešamība pēc atbalsta.

Neplānotas aizbildnības gadījumā nepieciešams lielāks atbalsts bērna uzņemšanai un dzīves pielāgošanai jaunajai situācijai. Latvijā nav arī datu par bērniem, kas dzīvo t.s. neformālajā radnieku aprūpē, piemēram, gadījumos, kad bērna vecāki kādu iemeslu dēļ paši vienojušies un savu bērnu uzticējuši kādām personām, bet šis fakts nav formāli dokumentēts. Tie var būt gan gadījumi, kad laukos dzīvojošs bērns mācību laikā dzīvo pie radniekiem pilsētā, gan gadījumi, kad vecāki uzticējuši savu bērnu kādam, dodoties darba meklējumos uz citu reģionu vai valsti, un citi gadījumi. Neformālā aprūpe var būt saistīta ar riskiem bērnam atbalsta un uzraudzības trūkuma dēļ.

Kā vēlāk nodaļā skaidrots, Latvijas gadījumā aizbildnības kā juridiskā statusa un vienlaikus aprūpes formas statuss rada problēmas, īpaši neradnieciskās aizbildnības gadījumā, kas faktiski darbojas kā ilgtermiņa audžuģimene, taču ar lielākām pilnvarām, bet mazāku atbalstu. Tas dod pamatu uzņemošajām ģimenēm uz atšķirīgajiem statusiem raudzīties no šīs lietderības perspektīvas. Kā fokusgrupu diskusijā saka viena no aizbildnēm, viņa dodot priekšroku

“stabilitātei, nevis atlīdzībai”, jo, lai arī bērns saņem mazāk atbalsta kā audžuģimenes aprūpes formā, viņai ir tiesības lemt par bērnu un bāriņtiesa to no ģimenes nevar “izņemt”.

Bērna nonākšanai radnieku aprūpē var būt visdažādākie iemesli - nabadzība, nepieciešamo pakalpojumu nepieejamība, vecāku slimība vai nāve, migrācija, dabas katastrofas vai militārie konflikti, kultūras pārlicība vai bērnu tiesību aizsardzības pasākumi. Salīdzinot ar citām aprūpes formām, radnieku aprūpe nodrošina ciešāku saikni bērnam ar aprūpētāju, ļauj saglabāt ciešāku saikni ar vecākiem un līdz ar to arī lielāku aprūpes stabilitāti un varbūtību, ka attiecības turpināsies arī bērnam sasniedzot pilngadību, kā arī zemāku risku ciest no ļaunprātīgas izmantošanas vai pamešanas novārtā un labākus izglītības rezultātu rādītājus.⁵⁶ Vienlaikus speciālisti norāda uz riskiem, kas nāk līdz ar tuvām attiecībām ar bērnu – līdzatkarības problēmas, nespēja novilkt atbildības robežas attiecībā uz vecāku ietekmi. Bāriņtiesu pārstāvji savukārt uzsvēra riskus gadījumos, kur aizbildnību piešķir gados vecākiem vecvecākiem, kuriem ir grūtības saprasties ar bērnu, kā arī ir vērojams labu audzināšanas un aprūpes prasmju trūkums.

Lai arī radnieku aprūpe uzskatāma par labāko risinājumu bērniem, kas kādu iemeslu dēļ palikuši bez vecāku gādības, tomēr, lai nodrošinātu bērnu labāko interešu ievērošanu, būtisks ir arī papildu atbalsts:

- emocionāls un psiholoģisks atbalsts traumas un šķiršanās pārvarēšanai;
- finansiāls atbalsts, jo radnieku aprūpes ģimenes bieži ir nabadzīgākas nekā ģimenes vidēji sabiedrībā;
- atbalsts mācību traucējumu, kavētu mācību un citu īpašu vajadzību gadījumā, ar ko nereti saskaras radnieku aprūpē nodotie bērni;
- īpaša aizsardzība pret vardarbību, nolaidību, ļaunprātīgu izmantošanu un diskrimināciju;
- atbalsts attiecību ar vecākiem uzturēšanā, kas īpaši aktuāli gadījumos, kad bērns cietis no vecāku darbības vai nolaidības;
- praktisks un emocionāls atbalsts aprūpētājiem, kas var saskarties ar krasām pārmaiņām savos dzīves plānos, stresu vai veselības problēmām, jo īpaši, ja viņi ir gados vecāki;
- atbalsts citiem ģimenē dzīvojošajiem bērniem, kas var ciest no vecāku uzmanības vai resursu trūkuma.⁵⁷

⁵⁶ The paradox of kinship care. The most valued but least resourced care option – a global study, 6. lpp.

⁵⁷ The paradox of kinship care. The most valued but least resourced care option – a global study, 7. lpp.

Pēdējos gados Latvijā ir uzlabojies atbalsts aizbildņu ģimenēm. Pakāpeniski paaugstināts pabalsts aizbildnībā esošā bērna uzturēšanai, kā arī pieejami psihosociālie atbalsta pakalpojumi ārpusģimenes aprūpes atbalsta centros. Tie gan speciālistu vērtējumā ir nepietiekami, īpaši gadījumos, kad šķiršana no izcelsmes ģimenes ir saistīta ar traumu vai bērniem ir uzvedības problēmas.

Nu, tāda nevienmērība starp to atbalstu, kuru mēs spējam nodrošināt audžuģimenēm un audžuģimenēs esošajiem bērniem, un aizbildņiem un aizbildnībā esošajiem bērniem. Jo aizbildnībā esošiem bērniem tāpat šobrīd mēs varam nodrošināt tikai 10 sociālā darbinieka konsultācijas gadā un psihologa konsultācijas. Bet nu viss pārējais atbalsts, kas ļoti bieži ir nepieciešams – gan dažādu terapiju pakalpojumi, gan... Nu tas viņiem nav pieejams, un to mēs nevaram nodrošināt. Tā kā tā ir tāda viena sāpīga lieta, un to izjūt tieši sociālie darbinieki, jo, ja viņš strādā ar vienu ģimeni un ar otru ģimeni, un tad uzreiz, nu, tā kā... kā profesionāls izvērtē šīs te ģimeņu, bērnu vajadzības, ja. Un tu redzi, ka tur vajag vēl to un to, un to, ja, un tad jāsāk domāt – “Ā, nē... Nu, nē, es taču nevaru par šo vispār domāt un arī runāt, tāpēc ka man tas nav pieejams. Es to nevaru nodrošināt.” (Intervija ar atbalsta centra pārstāvi)

Arī finansiālais atbalsts, kā minēts 5. nodaļā, aizbildņiem ir zemāks, salīdzinot ar audžuģimenēm, līdz ar to bērna iespējas daudz lielākā mērā ir atkarīgas no aizbildņa paša resursiem. Vienlaikus valsts institūcijas sagaida daudz lielāku atbalsta centru iesaisti aizbildņu mācībās. Te veidojas interesanta situācija – kā analizēts nākamajā nodaļā, gan bāriņtiesas, gan atbalsta centri norāda, ka nezina, kā piepildīt salīdzinoši augsto aizbildņu mācību stundu skaitu, kur valsts novirza līdzekļus. Vienlaikus līdzekļu pietrūkst ikdienas atbalstā praktiskās situācijās, kuras ar aizbildņu mācībām atrisināt nevar. Ņemot vērā bērnu alternatīvajā aprūpē neaizsargātību, būtu nepieciešams turpināt pilnveidot atbalsta sistēmu un vienādot pieejamā atbalsta apmēru ar citām aprūpes formām. Ņemot vērā, ka puse no aizbildnībā nodotajiem bērniem ir vecvecāku aprūpē, kas nereti ir pensijas vecumā, tad aktuāla vajadzība aizbildņiem pēc praktiska atbalsta, nodrošinot palīdzību bērnam mācībās un ikdienas dzīvē.

Speciālisti arī norādīja, ka aizbildnība nereti pāriet adopcijā un tiek ieteikts kā solis uz adopciju, lai bērns ģimenē nonāktu ātrāk, paralēli kārtojot adoptētāja statusu, kas aizņem ilgāku laika periodu.

Nu tad, ja man kā priekšsēdētājam ir jāizvēlas, es godīgi varu pateikt, es esmu arī bijusi piekritēja tam, ka ir nodibināta aizbildnība, un es zinu, ka tas bērns būs tajā

ģimenē un no slimnīcas viņš ir paņemts, un viņš uzreiz ir pie tiem cilvēkiem, kurus viņš, kur viņš arī turpmāk dzīvos. (Intervija ar bāriņtiesu pārstāvi)

Šajā viedoklī, kuru atbalsta arī daļa intervēto speciālistu, redzama koncentrēšanās uz ārpusģimenes aprūpi kā pašpietiekamu risinājumu, bērna tiesības uz izcelsmes ģimeni atstājot otrā plānā. Visticamāk dati, kas rāda, ka arvien mazāk bērnu atgriežas izcelsmes ģimenēs, ir saistīti ar šādu ārpusģimenes aprūpes izpratni.

Citās intervijās arī tika norādīts uz šo problēmu, ka zīdaiņus statusa formalitāšu dēļ uzreiz nevar nodot adoptētājiem vai aizbildņiem, taču situāciju risināja ar bērna nodošanu audžuģimenē. Tā piemēram:

Tad es šobrīd zinu kā tendenci, ka pirms aizbildnības ievieto audžuģimenē un tad vieto aizbildnībā, kas man liekas tāds bišķiņš absurds. Jo, ja tas aizbildnis kļūst par to aizbildni, varbūt, ka tādas kā pagaidu aizbildniecību iedot? Jo man liekas, ka tas ir tā muļķīgi – ielikt vēl vienā ģimenē un tad vēl vienā ģimenē. Tā jau ir nu tā kā bērnam pārrāvumi. (Intervija ar atbalsta centra pārstāvi)

Situācija liecina, ka risinājumus vada formālā procedūra, kuru jebkurā gadījumā var apiet, nevis bērna labākās intereses, kurām tad procedūra ir elastīgi pakārtota. Jaunieši par aprūpes formām runāja maz un tās nepārzināja, kas daļēji atspoguļo viņu zemo iesaistīšanu šajos procesos. Viena no intervijām atspoguļo jaunieša dažādo aprūpes formu maiņu visas dzīves laikā: pirmie 9 mēneši institūcijā, tad audžuģimenē, kura pēc 8 gadiem bērnu adoptē, bet pēc kāda laika vecāki izšķiras un jaunietis dodas līdzī tēvam uz citu valsti. Adoptēto vecāku vardarbības dēļ jaunietis īsi pirms pilngadības tiek pārvietots uz jauniešu mājū. Nevienā no pārmaiņām, tai skaitā uzvārda maiņai, bērna piekrišana nav prasīta. Attiecības ar uzņemošo ģimeni jaunietis vērtē ne visai pozitīvi un atzīmē piedzīvotu vardarbību, saikņu apraušanu ar bioloģisko ģimeni, kurai nav prasīta bērna piekrišana. Tas norāda uz to, ka, pieņemot lēmumu par bērna ārpusģimenes aprūpi, pienācīga uzmanība nav tikusi veltīta izvērtējumam. Viens no pamatprincipiem, pieņemot lēmumu par bērna ārpusģimenes aprūpi, ir pastāvīga un stabila aprūpes risinājuma rašana. Pieņemot sasteigtus lēmumus, palielinās risks, ka uzņemošā ģimene nespēj nodrošināt bērna vajadzības un aprūpe tiks pārtraukta, liekot bērnam piedzīvot retraumatizāciju.

Sistēmu izmanto arī potenciālie adoptētāji, gaidot uz bērna juridisku atbrīvošanos un iedibinot “pirmās rokas tiesības” attiecībā uz aizbildnībā esošā bērna adopciju, taču riskējot, ka bērns tomēr var atgriezties savā izcelsmes ģimenē.

Aizbildnībā vērojami augstāki riski, ja aizbildnis nav sagatavots, īpaši gadījumos, kad adopcija ir neradnieciska un tiek izmantota, lai bērnu ātrāk ievietotu uzņemošajā ģimenē pirms mācību iziešanas un citu formalitāšu kārtošanas.

Paši aizbildņi diskusijā norādīja uz kādu neērtību, ar kuru viņi saskarās ikdienā. Proti, aizbildnību apliecina dokumenti, kas ir izsniegti papīra formā un ir formā apjomīgi un neērti pārnēsājami. Praktiskās situācijās, kur attiecības ar bērnu ir jāpierāda, šie dokumenti ir jāuzrāda, piemēram, saņemot veselības aprūpes pakalpojumu. Lai arī iespējams saņemt lēmuma izrakstu, daudzi aizbildņi par to nav informēti un ikdienā lieto norakstu, kas ir apjomīgs un līdz ar to lietošanā neērts oriģinālā dokumenta atvasinājums ar pilnu lēmumu ietekmējošo apstākļu un apsvērumu izklāstu jeb trešajām personām pārsvarā nenozīmīgu tomēr sensitīvu informāciju. Ar šo saistīta arī otra problēma, jo, atšķirībā no audžuģimenes statusa, aizbildnību Latvijā piešķir personai, lai arī bērns var faktiski nonākt ģimenē, kur aizbildņa laulātajam nav tiesību attiecībā uz bērnu, lai arī šī persona pilnvērtīgi iesaistās aprūpē un audzināšanā:

Tā ir vienīgā forma, kur par aizbildni kļūst tikai un vienīgi viena persona. Un arī – viņam ir laulātais. Juridiski šis laulātais, kuram nav aizbildņa statuss, neskait... viņš nekas nav šim bērnam. Piemēram... Un tas vienmēr būs... No tā izrietēs praktiskas dabas jautājumi – tad, kad jāved, piemēram, pie ārsta vai uz slimnīcu kaut kādas nopietnas procedūras jāveic, šim otram laulātajam, kuram nav aizbildņa statuss, viņam prasīs uzrādīt vai lēmumu. Lēmums viņam nav. Vai viņam jākārto pilnvara. Kāpēc viņam jātērē nauda un laiks kaut kādai pilnvarai? Viņš patiesībā veic pilntiesīga vecāka funkciju. (Intervija ar atbalsta centra pārstāvi)

Fakts, ka ģimene, nevis persona, uzņemas aizbildnību, rada potenciālas problēmsituācijas: strīdus gadījumos ar bāriņtiesu laulātais nevar sēdēs atbalstīt aizbildni; mācības un pakalpojumi tiek apmaksāti aizbildnim; gadījumos, kad aizbildņa dzīvesbiedrs nav saistīts ar laulību, bāriņtiesa paļaujas uz saviem ieskatiem par kopdzīves formu, utt. Visām uzņemošo ģimeņu formām vienlīdzīgi ir jāvērtē arī dzīvesbiedrs, jo bez paša aprūpētāja arī citi uzņemošās ģimenes locekļi ietekmēs bērna dzīvi, tāpēc rūpīga izvērtēšana ir ļoti būtiska, taču dzīvesbiedra iekļaušana ir svarīga arī tālākajā aizbildnības procesā un bērna audzināšanā. Iespējams, to

varētu risināt līdzzaibldņa institūts, kurš aptvertu personas, kas ikdienā rūpējas par bērnu līdz ar aizbildni, tomēr tad nepieciešamas normatīvo aktu izmaiņas, jo šobrīd līdzzaibldņu iecelšana CL 316. pantā paredzēta tikai sevišķi grūti un sarežģītu aizbildnību gadījumā.

3.3.2. Aprūpe audžuģimēnēs

2022. gadā Latvijā bija 752 audžuģimēnes, tai skaitā 70 specializētās krīzes audžuģimēnes un 37 specializētās audžuģimēnes bērniem ar smagiem funkcionāliem traucējumiem (skat. I. pielikuma 5. tabulu). Pēc vairākus gadus ilguša audžuģimēņu skaita pieauguma (no 2017. gada līdz 2021. gadam audžuģimēņu skaits pieauga no 575 līdz 795) 2022. gadā **audžuģimēņu kopējais skaits samazinās** (skat. I. pielikuma 5. tabulu). Kaut arī audžuģimēņu skaitam ir tendence stabilizēties un pat samazināties, **audžuģimēnēs ievietoto bērnu skaitam ir tendence pieaugt** - 2022. gadā bija vislielākais audžuģimēnēs esošo bērnu skaits pēdējo 14 gadu laikā – 1476 bērni (skat. I. pielikuma 1. tabulu). Pieaug t.s. “tukšo” audžuģimēņu skaits – tās ir ģimēnes, kurām piešķirts audžuģimēnes statuss, bet nav ievietotu bērnu (2017. gadā – 157; 2018. gadā – 140; 2019. gadā – 148; 2020. gadā – 183; 2021. gadā – 195).⁵⁸

Kaut arī audžuģimēņu aprūpe ir īstermiņa aprūpes forma, tomēr redzams, ka Latvijā daudziem bērniem tā kļūst par **pastāvīgas aprūpes risinājumu**. 2022.gadā no visiem bērniem, kuriem izbeigta aprūpe audžuģimēnē, lielākajai daļai tas noticis pilngadības sasnieģšanas dēļ (skat. I. pielikuma 6. tabulu). Salīdzinot ar iepriekšējo gadu, 2022. gadā būtiski **samazinājies to audžuģimēnē uzņemto bērnu skaits, kuri piedzģvoja ģimēnes atkalapvienģanos** – no 80 uz 53 bērniem (skat. I. pielikuma 6.tabulu). Arģ Valsts kontroles (VK) veiktā revģzģija (2019, 38. lpp.) liecina, ka 27.43% no audžuģimēnēs ievietotajiem bērniem audžuģimēnē ir pavadģjuģi mazāģ nekā gadu; 3.36% ir pavadģjuģi no viena līdz trģs gadiem; 36.21% – trģs un vairāģ gadus. Tas nozģmģ: lai gan audžuģimēne ir paredzģta kā īstermiņa risinājums, faktiski bērni tur paliek ilgu laiku.

Salīdzinoģi **liels audžuģimēnē uzņemto bērnu skaits piedzģvoģjuģi aprūpes formu maiģu** – no vienas audžuģimēnes uzģemti citā audžuģimēnē vai aprūpe audžuģimēnē nomainģta uz aprūģi sociālās aprūpes institģcijā. Turklāt 2022. gadā pieaudģis to gadģģjumu skaits, kad bērniem ir mainģta audžuģimēne – 2021. gadā tie bija 38 bērni, bet 2022. gadā jau 71 bērns. Dati rāda, ka 2022. gadā 27.3% bērnu, no ievietoto bērnu skaita audžuģimēnē, tģka izģemti no

⁵⁸ Informatģvais ziģojums “Par priekģlikumiem specializģto audžuģimēģu un āģpusģimēnes aprūpes atbalsta centru darbģbas uzlabģšanai”, 3.lpp.

audžuģimenes un ievietoti citā audžuģimenē vai bērnu aprūpes iestādē (skat. I. pielikuma 4. attēlu).

Audžuģimeņu aprūpē esošie bērni tiek arī adoptēti vai viņiem tiek nodibināta aizbildnība (skat. I pielikuma 6. tabulu). Daļu šo bērnu adoptē vai paņem aizbildnībā viņu esošā audžuģimene. Tas nozīmē, ka bērniem netiek mainīta ģimene un, kā vēlāk šajā ziņojumā norādīts, ka dažkārt audžuģimenes statusu ģimenes mēdz izmantot, lai apietu adopcijas rindu nevis piedāvātu profesionālu audžuģimeņu pakalpojumu.

BTAL 1. panta 3. punkts nosaka, ka audžuģimene ir ģimene vai persona, **kas nodrošina aprūpi bērnam, kuram uz laiku vai pastāvīgi atņemta viņa ģimeniskā vide vai kura interesēs nav pieļaujama palikšana savā ģimenē, līdz brīdim, kad bērns var atgriezties savā ģimenē vai, ja tas nav iespējams, tiek adoptēts, viņam nodibināta aizbildnība vai bērns ievietots bērnu aprūpes iestādē.** Attiecībā uz audžuģimeņu aprūpi uzsvars likts uz īstermiņa ievietošanu. Savukārt specializētā audžuģimene ir audžuģimene, kas nodrošina aprūpi noteiktas mērķgrupas bērnam, kuram ir nepieciešama īpaša aprūpe. Latvijā ir divas audžuģimeņu specializācijas – specializētā krīzes audžuģimene (audžuģimene, kurai ir vismaz triju gadu pieredze audžuģimenē ievietoto bērnu aprūpē un kura jebkurā diennakts laikā uzņem bērnu, kas šķirts no ģimenes, aizbildņa vai audžuģimenes), specializētā audžuģimene bērniem ar smagiem funkcionāliem traucējumiem (t.i., lai bērns varētu saņemt aprūpi specializētajā audžuģimenē, bērniem ar smagiem funkcionāliem traucējumiem ir nepieciešams atzinums par īpašas kopšanas nepieciešamību sakarā ar smagiem funkcionāliem traucējumiem).⁵⁹

Audžuģimenēm Latvijā ir obligāti noteikta sadarbība ar ārpusģimenes aprūpes atbalsta centriem (turpmāk atbalsta centri), lai tās iegūtu savu statusu, apgūtu sākotnējo mācību programmu un turpmākās mācības, kā arī lai saņemtu atbalstu.

Audžuģimeņu aprūpe pati ir veidojusies kā īstermiņa aprūpes forma uz laiku, kamēr bērnam tiks rasts pastāvīgas aprūpes risinājums. Pēc būtības audžuģimeņu aprūpe ir pakalpojums bērna bioloģiskajai ģimenei, audžuģimeņu aprūpes virsmērķis ir rast bērnam pastāvīgu aprūpes risinājumu, un liels uzsvars ir uz bērna un ģimenes atkalapvienošanu. Ja sistēmiski tiek akceptēts, ka audžuģimene ir ilgtermiņa un pastāvīgas aprūpes risinājums, lielākais risks, ka novārtā tiek atstāts darbs ar bērna bioloģisko ģimeni un bērna un ģimenes apvienošanās un, kā

⁵⁹ MK 354. noteikumu 9.punkts.

uzsver jomas eksperti, pat tajos gadījumos, kad tas ir iespējams, apvienošanās vairs nenotiek.⁶⁰ Ja Latvijā ir divi audžuģimeņu veidi – audžuģimenes, kurās var ievietot ārpusģimenē esošu bērnu līdz 18 gadiem vai specializētās audžuģimenes, Eiropas Savienības dalībvalstīs, Lielbritānijā un ASV audžuģimeņu veidu ir vairāk un tie tiek iedalīti apakškategoriās atbilstoši bērnu vajadzībām un atšķirīgajām situācijām. Tā Lielbritānijā audžuģimenes iedalās vairākos tipos, kurus, piešķirot audžuģimenes statusu, nosaka vietējā pašvaldība sadarbībā ar audžuģimeņu aģentūrām (Latvijas gadījumā tie būtu atbalsta centri):

- 1) **īstermiņa audžuģimenes** – bērns tiek ievietots **gadījumos, kad sadarbības plānā ar bioloģisko ģimeni tiek turpināts intensīvs darbs, lai bērns iespējami īsākā laikā atgrieztos savā ģimenē**. Visbiežāk laiks, kuru bērns pavada šādā ģimenē, ir no dažām nedēļām līdz vairākiem mēnešiem. Šāds audžuģimeņu veids tiek izmantots arī tajos gadījumos, kad vecākam jānodrošina ārstēšanos stacionārā (piemēram, garīgās veselības uzlabošanai). Šajā gadījumā ilgtermiņa plāns ārpusģimenes aprūpei netiek sastādīts, bet īstermiņā bērnam ir iespēja atrasties ģimeniskā vidē un galvenais mērķis ir pēc iespējas ātrāka atgriešanās bioloģiskajā ģimenē. Vienlaikus tā tiek izmantota arī tad, kad bērns ir juridiski brīvs un gaida, kad adoptētāji kārtos formalitātes bērna uzņemšanai ģimenē;
- 2) **ilgtermiņa audžuģimenes** – bērns uzturas audžuģimenē ilgtermiņā, pat vairākus gadus vai līdz patstāvīgas dzīves uzsākšanai. Šajā gadījumā tiek izstrādāts bērna ārpusģimenes aprūpes atbalsta plāns, kurā tiek iekļautas bērna atbalsta vajadzības, lai nodrošinātu tiesības uz drošu, pastāvīgu, atbalstošu vidi atbilstoši bērna individuālajām vajadzībām;
- 3) **īstermiņa audžuģimenes gadījumos, kad tiesa pieņem lēmumu par vecāku pienākumu aizvietošanu un audzinoša rakstura pasākumiem bērnu likumpārkāpumu jautājumā**. Šajos gadījumos audžuģimenes ir izgājušas mācības, kā strādāt ar bērna uzvedības problēmām, kas saistītas ar likumpārkāpumiem;
- 4) **audžuģimene – atelpas brīdis**, tiek piedāvāts kā atbalsts vecākiem vai audžuģimenēm, kuri rūpējas par bērniem ar smagiem funkcionāliem traucējumiem. Parasti konkrētām ģimenēm ir ilgstoša sadarbība, lai varētu nodrošināt atbalstu tiem aprūpētājiem, kuriem uz neilgu brīdi ir nepieciešams atvaļinājums, atpūta vai citu personīgu jautājumu risināšana, kas nav iespējama, ja bērns ir pilnībā aprūpējams veselības stāvokļa dēļ. Par

⁶⁰ Family for every Child. 2015. Strategies for delivering safe and effective foster care. A review of the evidence for those designing and delivering foster care programmes, 14. Lpp.

šādu atelpas brīža pakalpojumu katrai ģimenei tiek izstrādāts atbalsta plāns, kurā noteikti sadarbības noteikumi;

- 5) **krīzes audžuģimenes** – tiek izmantotas kā alternatīva krīzes centram, kad bērnu apdraudējuma situācijās var ievietot audžuģimenē jebkurā diennakts laikā;
- 6) **audžuģimenes, kurās var ievietot vecāku ar bērnu kopā**, visbiežāk tiek izmantotas gadījumos, lai īstermiņā sniegtu atbalstu, kad ģimenē ir bērns līdz 3 gadu vecumam un vecākiem nepieciešams atbalsts krīzes situācijā (mājas trūkums, vecāku prasmju apguve, drošs patvērums);
- 7) **terapeitiskās audžuģimenes** – darbs ar bērniem, kuri saskārušies ar kompleksām traumām (seksuālā vardarbība, cilvēktirdzniecība, ilgstošas fiziskas un psihiskas ciešanas, kas radījušas veselības problēmas);
- 8) **audžuģimene adopcijas nodrošināšanai**, bērns tiek ievietots audžuģimenē, kurai ir arī adoptētāja statuss un ir ilgtermiņa plāns, ka bērns varētu tikt adoptēts šajā ģimenē;
- 9) **audžuģimenes, kuras specializējas darbā ar patvēruma meklētāju bērniem.**⁶¹

Attiecīgi arī 2. nodaļā apskatītā Skotijas audžuģimeņu sistēma ietver specializācijas, tai skaitā specializētas audžuģimenes bērniem, kuri migrē bez pieaugušo pavadības.⁶²

Neatkarīgi no tā, kāda konkrētajā valstī ir audžuģimeņu sistēma (tā var atšķirties, ņemot vērā konkrētās valsts sociālās drošības sistēmas kontekstu u.c. faktoros), pastāv noteiktas un neapstrīdamas prasības kvalitatīvam audžuģimeņu pakalpojumam⁶³. ANO Pamatnostādņu 119. pantā ir uzsvērti trīs svarīgākie audžuģimenes pienākumi – bērna aprūpe, bērna aizsardzība un saiknes saglabāšana ar ģimeni, vietējo sabiedrību un kultūras grupu.

ANO Pamatnostādņu 118. pantā uzsvērts, ka pirms bērna ievietošanas audžuģimenē ir jāveido sistēma un jābūt pieejamam profesionālu speciālistu lokam, kas spētu novērtēt un saskaņot bērna vajadzības ar potenciālo audžuģimeņu spējām un resursiem un sagatavot visas iesaistītās puses bērna nodošanai aprūpē audžuvecākiem. Uzsvērts, ka lēmuma pieņemšanas process par bērna ārpusģimenes aprūpi un bērna vajadzībām piemērotākās audžuģimenes izvēli un visu iesaistīto pušu sagatavošanu bērna uzņemšanai audžuģimenes aprūpē ir izšķirošs.

⁶¹ Lielbritānijas lielākās labdarības organizācijas Barnardos, kas darbojas bērnu un ģimeņu atbalsta jomā mājas lapa <https://www.barnardos.org.uk/foster/types-of-fostering>.

⁶² Foster Care Associates (FCA) Scotland. <https://www.fcascotland.co.uk/about-fostering/types-of-fostering/>.

⁶³ Family for every Child. 2015. Strategies for delivering safe and effective foster care. A review of the evidence for those designing and delivering foster care programmes, 14-35 lpp.

Intervijās paustā situācija rāda, ka audžuģimeņu funkcijas Latvijā nereti pārklājas ar aizbildņu funkcijām. Daļa no šīs situācijas aprakstīta iepriekšējā sadaļā un piedāvā risinājumu vienādot audžuģimeņu un aizbildņu atbalstu. Otrs risinājums, kas tika minēts intervijās un atbilstu uzņemošo ģimeņu vajadzībām un gaidām, ir starpforma starp aizbildnību un audžuģimeni, veidojot uzņemošās aizbildņu ģimenes:

Starp audžuģimenēm, kas ir izmācījušās, pilnīgi noteikti ir viena daļa, kas nav pēc būtības audžuģimenes, bet drīzāk šis aizbildnis, kurš ir gatavs varbūt tikai vienu reizi dzīvē izdarīt šo lēmumu – pieņemt bērnus savā ģimenē. Un mums, es domāju, būtu daudz vieglāk... Arī bāriņtiesām būtu daudz vieglāk orientēties, ja tomēr būt sadalīts – nevis, ka viss ir audžuģimenes. Bet ka ir tiešām tie cilvēki, kas grib būt audžuģimenes, tad viņam ir šis audžuģimeņu statuss, un tie, kuri vienreiz dzīvē tik varētu kaut ko tādu uzņemties – ir ar aizbildņa statusu. Un tad nepaceltos jautājums, kas ik pa laikam paceļas no ministrijas puses, no Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas – kāpēc ir tik daudz tukšu audžuģimeņu. Un tad es saku tai brīdī, kad paceļas šis jautājums, vienmēr atceros tā, ka starp viņiem nav visi, kas ir gatavi būt audžuģimene. (Intervija ar atbalsta centra pārstāvi)

Tas ļautu diferencēt audžuģimenes kā ilgtermiņa un īstermiņa risinājumu. Katrā gadījumā dažādu aprūpes formu pārklāšanās un pielāgošana faktiskai ilgtermiņa attiecību veidošanai kropļo sistēmu un neatbilst arī bērna labākajām interesēm, jo atspoguļo institūciju un uzņemošo ģimeņu manevrus normatīvā regulējuma ietvaros, nevis bērna vajadzības:

Bērnu tas arī vairāk iedzen [depresijā] tas, ka viņš nonāk sistēmā jebkurā vietā, kaut vai krīzes centrā uz pagaidu laiku. Man arī tā bija, kad pirmās reizes tu jūties tā it kā nevis nemīlēts, bet tas, kad nu ... no tevis izrauts gabals, iekšējā pat ģimenes sajūta, kad no tevis izrauts ārā un tas ļoti sāp. Man, man arī sāpēja pirmās reizes. Ar otro, trešo reizi es jau kaut kā samierinājos un trešajā reizē es nospļāvos un teicu: “es gribu jau... nu no sākuma visu sākt. Man ir apriebies šitais”. Nu kad tevi ieliek atpakaļ ģimenē, tev dod to cerību, tu atkal sāc atvērties un kaut kas nesanāk, nu kaut kas noiet garām, tur ģimenē un tevi atkal izrauj ārā un tas man...man nepatika tā sajūta un tāpēc arī pateicu trešajā reizē: “Liekat man mieru, man ir apriebies šitais viss.” (Intervija ar jaunieci)

Vienlaikus jāatzīmē, ka Latvijā darbojas specializētās krīzes audžuģimenes, kuras labi izprot savu funkciju un piedāvā atbilstošu aprūpi, taču speciālisti arī norāda, ka specializēto krīzes audžuģimeņu trūkst un tās ir pārslogotas.

Viens no audžuģimeņu specializācijas veidiem, kurš Latvijā vēl nepastāv, taču ir nepieciešams, ir specializētās audžuģimenes bērniem ar uzvedības un atkarību problēmām, kas īpaši aktualizējas pusaudžu vecumā. Intervijas liecina, ka šādu specializētu audžuģimenes pakalpojumu nepieciešamības dēļ jau veido pašvaldības:

Novirzījām principā šo finansējumu uz tiem bērniem pusaudžiem, kuriem ir tādas ļoti izteiktas uzvedības problēmas un kuri... kuru vajadzības netiek apmierinātas ne pie aizbildņiem, ne pie audžuģimenēm. No institucionālās aprūpes viņi mūk projām un arī nejutās tur iedzīvojušies. Tāpēc mēs paši, reaģējot uz to, ka mums nav šādas specializētās audžuģimenes bērniem ar uzvedības traucējumiem, esam šī pakalpojuma izveidošanas, nu, tādā ceļā. (Intervija ar sociālā dienesta pārstāvi)

Latvijā izveidots arī viesģimenes statuss, kurš speciālistu uzskatā ir visneskaidrākais, un šādu ģimeņu skaits, iespējams tāpēc, ir mazs:

Likumā ir noteikts: lai viņi iegūtu šo statusu, viņam ir jāaiziet psihologa konsultācijas, jāiegūst šis atzinums – vai der, vai neder cilvēks šādam statusam. Un mūsu noteikumos ir teikts... Mēs arī ministrijai rakstījām, lūdzām padomu, kā to dabūt... Tātad mūsu noteikumos mēs varam sniegt šo psihologa konsultācijas, tātad tad, kad ir iegūts šis statuss. Un tagad mums tā ģimene vēl joprojām, tā teikt, karājas uz jautājuma. Mēs nesaprotam, jo tas... Tomēr tas nav lēts, tā teikt, uzdevums ģimenei, jo, ja viņi abi divi grib piedabūt šo statusu, tātad tas maksā naudiņu. Un dotajā momentā ir aps... Nu tā kā nevis apstājies, bet jautājuma veidā mēs mēģinām, tā teikt, risināt, kur tad dabūt šo naudiņu, lai mēs varētu šo statusu dabūt. Jo pagaidām par aizbildni nevēlas vēl kļūt tam bērnam. (Intervija ar atbalsta centra pārstāvi)

Iespējams, ka daļa speciālistu ģimeņu nevēlēšanos ieguldīt mācībās traktētu kā motivācijas trūkumu, tomēr tas norāda, ka viesģimenes nav pilnībā iekļautas kopējā sistēmā.

3.3.3. Adopcija

Pēdējo piecu gadu laikā ir strauji samazinājies kopējais adoptētāju statusu saņēmušo personu skaits no 595 personām 2018. gadā līdz 163 personām 2022. gadā (skat. I. pielikuma 3. tabulu).

Izmaiņas vērojamas arī savstarpējā attiecībā starp adoptētāju statusu ieguvušajām personām atkarībā no adoptējamā bērna aprūpes veida. Laika periodā no 2018. gada līdz 2022. gadam samazinājies to personu īpatsvars, kas vēlas adoptēt svešu bērnu no ārpusģimenes aprūpes (aizbildnība, audžuģimene, bērnu aprūpes iestāde), savukārt pieaudzis to personu īpatsvars, kas ieguvušas statusu, lai adoptētu savā kā audžuģimenes vai aizbildņa aprūpē esošo bērnu (skat. I. pielikuma 5. attēlu).

Adoptētāju skaitam samazinoties vairāk nekā uz pusi, samazinājies arī bērnu skaits, par kuriem bāriņtiesa pirmsadopcijas laikā lēmusi, ka adopcija konkrētajā adoptētāju ģimenē ir viņu interesēs. Vērojams samazinājums visos adopciju veidos (skat. I. pielikuma 6. attēlu). Lielākā daļa no bērniem, par kuriem bāriņtiesa lēmusi, ka adopcija ir bērna interesēs, tiek adoptēti esot vecumā no 4 līdz 12 gadiem – vidēji šajā vecumgrupā tas ir vairāk nekā puse no adoptētajiem bērniem. Savukārt bērnu vecumposmā līdz 3 gadiem adopciju skaita īpatsvaram ir tendence pieaugt (skat. I. pielikuma 7. attēlu).

Latvijā adopcija tiek definēta kā civiltiesisks akts, ar kuru adoptētājs pieņem citas ģimenes bērnu par savu, iegūstot tādas pašas savstarpējās tiesības un pienākumus, kādi rodas starp vecākiem un bērniem dabiskās radniecības rezultātā. Ar adopciju izbeidzas tiesiskās un faktiskās attiecības starp adoptējamo bērnu un viņa izcelsmes ģimeni.⁶⁴ Ministru kabineta (turpmāk MK) 667. noteikumi “Adopcijas kārtība” nosaka adopcijas uzdevumu - nodrošināt adoptējamiem bērniem stabilu un harmonisku dzīves vidi ģimenē. Pēc būtības bērns ar adopciju “pārdzimst” jaunajā ģimenē, kā rezultātā adoptētājiem tiek izsniegta jauna dzimšanas apliecība, kura apliecina, ka konkrētais bērns ir viņiem “piedzimis”.⁶⁵ Civillikums atļauj adoptētajam bērnam mainīt ne tikai uzvārdu, bet arī vārdu, ja tas neatbilst adoptētāja tautībai vai ir grūti izrunājams. Tiesu praksē vārda maiņa arī tiek pieļauta gadījumos, kad nav likumā minētie nosacījumi, pamatojot to ar vecāku tiesībām dot savam bērnam vārdu.⁶⁶

ANO Bērnu tiesību komiteja (turpmāk komiteja) ir norādījusi, ka adopcija ir pretrunīgi vērtējama un tā nebūt nav vienīgais veids, kā bērnam nodrošināt stabilu aprūpi un piesaisti, ko ļoti labi apliecina tās valstis, kurās adopcija nav sastopama, piemēram, musulmaņu valstīs.⁶⁷ BTK attiecībā uz adopciju ieņem neitrālu nostāju, 20. pantā pieminot to kā vienu no

⁶⁴ Vēbers J., 2000, 89. lpp.

⁶⁵ Skat. <http://barintiesa.riga.lv/lv/adopcija-berniem/>.

⁶⁶ Tiesu prakse adopcijas lietās.- <https://www.at.gov.lv/lv/par-augstako-tiesu/augstakas-tiesas-biletens/augstakas-tiesas-biletens-nr-10/tiesu-prakse-adopcijas-jautajumos>.

⁶⁷ Implementation Handbook For The Convention On The Rights Of The Child, 2007.- 294. lpp.

iespējamajām aprūpes formām bez vecāku gādības palikušajiem bērniem, bet 21. pantā akcentējot, ka tajos gadījumos, kad valsts atzīst un praktizē adopciju, tai jānodrošina, ka bērna intereses būtu pats svarīgākais apsvērumus adopcijas procesā.

Pasaulē adopcija ir atzīta ap 170 valstu.⁶⁸ Katrā valstī ir savs adopcijas regulējums un pieeja. Līdz ar to var izšķirt vairākus adopcijas paveidus, kas konkrētāk definē adoptētāja, adoptētā bērna un izcelsmes vecāku tiesības un pienākumus.⁶⁹

Pirmkārt, adopcija tiek iedalīta **vietējā** un **ārvalstu** adopcijā:

Vietējā adopcija – adopcija, kuras gadījumā valstī pastāvīgi dzīvojošas personas adoptē tās pašas valsts bērnus. Vietējā adopcijā tiek adoptēti laulātā bērni, jau ģimenē dzīvojoši citā aprūpes formā (aizbildnībā vai audžuģimenē) esošie bērni vai ārpusģimenes aprūpē esošie bērni. Eiropā dažādu iemeslu dēļ vietējā adopcija samazinās.⁷⁰

Ārvalstu adopcija – adopcija, kuras gadījumā bērnu adoptē citas valsts pastāvīgie iedzīvotāji. Bērnam parasti tiek mainīta pilsonība. No Latvijas uz citām valstīm adoptētajiem bērniem saskaņā ar Pilsonības likuma 9. pantu saglabājas Latvijas pilsonība – adopcijas rezultātā var iegūt dubultpilsonību, ja adoptētāji nokārto savas valsts pilsonību bērnam. Ārvalstu adopcija tiek saistīta ar daudziem bērnu tiesību pārkāpumiem,⁷¹ tādēļ pasaulē tās gadījumu skaits pēdējo 20 gadu laikā ir sarucis,⁷² akcentējot, ka tā pieļaujama tikai ārkārtējos gadījumos, kad savādāk nav iespējams izcelsmes valstī nodrošināt bērna pamatvajadzības un pasargāt no ļaunprātīgas izmantošanas.⁷³ Latvijā, lai stiprinātu bērnu tiesisko aizsardzību, 2021. gadā tika pieņemti BTAL grozījumi, kas nosaka, ka bērnu adoptēt var uz valsti, kurai ir saistoša Hāgas konvencija par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos, BTK un ar kuru Latvija ir noslēgusi divpusēju līgumu ārvalstu adopcijas jomā, kā arī bāriņtiesa, kas lēmusi par

⁶⁸ Skat. Adoption of children in the European Union, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/583860/EPRS_BRI\(2016\)583860_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/583860/EPRS_BRI(2016)583860_EN.pdf).

⁶⁹ Skat. Adopting better care. Improving adoption services around the world, <https://resourcecentre.savethechildren.net/node/6029/pdf/6029.pdf>.

⁷⁰ Adoption of children in the European Union, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/583860/EPRS_BRI\(2016\)583860_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/583860/EPRS_BRI(2016)583860_EN.pdf)

⁷¹ Skat. International Adoption: Benefits, Risks, and Vulnerabilities.

⁷² Skat. Historical international adoption statistics, United States and world, <https://www.johnstonsarchive.net/policy/adoptionstatsintl.html>.

⁷³ Tobin, 2019, 1098. lpp.

ārpusģimenes aprūpi, ir saņēmusi Ārvalstu adopcijas komisijas atzinumu par to, ka konkrētā bērna adopcija uz ārvalsti atbilst bērna labākajām interesēm.⁷⁴

Otrkārt, adopciju var iedalīt **pēc atvērtības pakāpes pilnajā, atvērtajā un vienkāršajā adopcijā.**⁷⁵ **Pilnā jeb slēgtā adopcija** – adopcija, kuras gadījumā bērnam un līdz ar to arī viņa pēcnācējiem tiek pilnībā pārtraukta jebkāda veida saikne ar izcelsmes ģimeni un viņš kļūst par pilntiesīgu adoptētāju bērnu līdzvērtīgi ģimenē dzimušam bērnam. Pēdējo 50 gadu laikā šīs adopcijas formas popularitāte pasaulē ir strauji kritusies un šobrīd attīstītajās valstīs tā tiek reti piemērota. Piemēram, ASV, kas pasaulē ir līdere adopcijas jomā,⁷⁶ tikai 5% no vietējām adopcijām ir slēgtās adopcijas.⁷⁷

Atvērtā adopcija – adopcija, kuras gadījumā bērns juridiski iegūst ģimenē dzimuša bērna tiesības un pienākumus, kā arī pilnībā zaudē radniecību ar savu izcelsmes ģimeni.⁷⁸ Atšķirībā no pilnās adopcijās, šīs adopcijas veida gadījumā bērnam saglabājas iespēja uzturēt saikni ar savu izcelsmes ģimeni, kas var variēt no retas sarakstes līdz regulārām tikšanās reizēm.⁷⁹ Atvērtā adopcija var būt pilnībā atvērta, adoptētājiem un bioloģiskajai ģimenei uzturot tiešu saskarsmi, vai daļēji atvērta, kuras gadījumā saziņa tiek organizēta ar starpnieku palīdzību, saglabājot abu pušu privātumu.

Intervijas ar speciālistiem rāda, ka arī Latvijā adoptētāji ir gatavi atvērtai adopcijai, ja tiem ir izpratne par bērna labākajām interesēm un atbalsta resursi attiecību uzturēšanai ar bērna bioloģisko ģimeni:

Un mums ir superīgi adoptētāji, kuri uztur attiecības ar bioloģiskajiem vecākiem. Viņi nāk uz centru, tiekas. Adoptējuši bērnu tiekas ar bērna bioloģiskajiem vecākiem. Jo principi ir tie paši, kas bērnam ir svarīgi – uzturēt šīs attiecības. Ja tu saproti principus, tad vienalga, vai tu esi adoptētājs vai audžuģimene, tu to darīsi. (Intervija ar atbalsta centra pārstāvi)

⁷⁴ Skat. <https://likumi.lv/ta/id/328852-grozijumi-bernu-tiesibu-aizsardzibas-likuma>.

⁷⁵ Skat. Adopting better care. Improving adoption services around the world.

⁷⁶ Skat. Historical international adoption statistics, United States and world.- <https://www.johnstonsarchive.net/policy/adoptionstatsintl.html>

⁷⁷ Skat. Openness in Adoption.- <https://library.childwelfare.gov/cwig/ws/library/docs/gateway/Blob/81159.pdf?r=1&rpp=10&upp=0&w=+NATIVE%28%27recno%3D81159%27%29&m=1>

⁷⁸ Adopting better care. Improving adoption services around the world.- <https://resourcecentre.savethechildren.net/node/6029/pdf/6029.pdf>.

⁷⁹ Foster PRIDE/Adopt PRIDE 2009 Revision. Preservice Training for Prospective Foster Parents and Adoptive Parents. Trainer's Guide, 469. lpp.

Izteiktu atbalstu atvērtai adopcijai intervijās izsaka divi atbalsta centra speciālisti. Citu speciālistu domas par saiknes uzturēšanu ar bioloģisko ģimeni adopcijas gadījumā dalās pat vienai personai vienas intervijas ietvaros un vienā gadījumā speciālists pat norāda, ka tā privātais un pārstāvētās institūcijas viedoklis atšķiras. Atbalsts atvērtajai adopcijai nāk no starptautiskās pieejas, kamēr vietējā pieredze liek būt piesardzīgiem par bioloģiskās ģimenes iespējamu sliktu ietekmi uz bērnu. Intervēto jauniešu vidū bija tikai tādi, kuriem bija sliktā adopcijas pieredze un viņi no šīs ģimenes tika izņemti un bija nonākuši ārpusģimenes aprūpē. Divi jaunieši intervijā minēja, ka adopcijā bērni ir daudz nepasargātāki, salīdzinot ar bioloģisko ģimeni, un šādā gadījumā atvērta adopcija būtu viņiem drošāks risinājums.

Vienkāršā adopcija – adopcija, kuras gadījumā netiek pārtraukta nedz juridiskā, nedz cita veida saikne starp bērnu un viņa izcelsmes ģimeni, bet tiek izveidotas tiesiskās attiecības starp bērnu un viņa adoptētājiem, kam arī tiek piešķirtas aizgādības tiesības.⁸⁰ Šī adopcijas forma ir retāk sastopama un līdz ar to mazāk zināma, tomēr cilvēki, kas bijuši adoptēti vai uzauguši ārpusģimenes aprūpē, pauž uzskatu, ka šīs adopcijas veids ir bērna interesēm atbilstošākais, jo, kļūstot par adoptētāju ģimenes locekli, tiek pilnībā saglabāta bērna identitāte.⁸¹

Vienkopus adopcijas veidu salīdzinājums atrodams 3.1. tabulā.

3.1. tabula. Adopcijas veidu salīdzinājums.

Kritērijs	Slēgtā adopcija	Atvērtā adopcija	Vienkāršā adopcija
<i>Izcelsmes vecāku loma</i>	Zaudējuši radniecību ar bērnu. Bērnam nepiederošas personas.		Zaudējuši aizgādību un ar to saistītās tiesības un pienākumus pret bērnu, bet joprojām skaitās bērna vecāki.
<i>Adoptētāju loma</i>	Kļuvuši par pilntiesīgiem bērna vecākiem.		Ieguvuši aizgādības tiesības pār bērnu.
<i>Dzimšanas apliecība</i>	Adoptētāji norādīti kā izcelsmes vecāki		Norādīta informācija gan par izcelsmes vecākiem, gan adoptētājiem.
<i>Brāļi/māsas</i>	Tiek zaudēta radniecība, ja vien netiek adoptēti kopā.		Saglabājas radniecība ar no tās izrietošajiem ierobežojumiem

⁸⁰ The Implementation and Operation of the 1993 Hague Intercountry Adoption Convention: Guide to Good Practice. Guide No 1.

⁸¹ Belonging in Two Families. Exploring Permanency Options for Children in Long-Term Out-Of-Home Care in Australia.- <https://researchdirect.westernsydney.edu.au/islandora/object/uws%3A53559>.

		(piemēram, slēgt laulību) un tiesībām.
<i>Mantošanas tiesības</i>	Bērns un viņa pēcnācēji manto no adoptētāja un viņa radniekiem. No adoptētā manto viņa leļupējie, kā arī adoptētājs un viņa radnieki.	Bērns var mantot gan no izcelsmes ģimenes, gan adoptētāju ģimenes.
<i>Vārda, uzvārda maiņa</i>	Bērnā mainīts uzvārds un var tikt mainīts vārds vai pievienots otrs vārds.	Var tikt mainīts bērna uzvārds.
<i>Saskarsmes tiesības</i>	Bērns zaudē tiesības iegūt informāciju par savu izcelsmes ģimeni un uzturēt ar to saikni.	Bērnā ir tiesības iegūt informāciju par savu izcelsmes ģimeni un uzturēt ar to saikni. Saskarsmes veidu un biežumu, kā arī bērnam pieejamo informāciju nosaka adoptētāji un bērna izcelsmes vecāki.

Latvijā atbilstoši Civillikuma (turpmāk CL) pirmās daļas 169. pantam bērni tiek nodoti vietējā adopcijā un ārvalstu adopcijā, kā arī tiek praktizēta tikai pilnā adopcija (137. pants). No visiem iepriekšminētajiem adopcijas veidiem, pilnā adopcija ir vismazāk elastīga bērna labāko interešu nodrošināšanai (sīkāk par bērna labāko interešu ievērošanu skat. 3.4. sadaļā).

Kā analizēts nākamajā nodaļā, galvenās problēmas, kas saistītas ar adopciju pašu adoptētāju perspektīvā, ir garās gaidīšanas rindas.

3.3.4. Bērnu aprūpes iestāde

Pēdējos desmit gados, salīdzinot ar citām aprūpes formām, visbūtiskāk samazinājies to bērnu skaits, kuriem aprūpe tiek nodrošināta aprūpes institūcijā. 2021. gadā aprūpe bērnu aprūpes iestādē tika nodrošināta 501 bērnam, tai skaitā 126 bērniem valsts sociālās aprūpes centros un 375 bērniem pašvaldību un citu organizāciju sociālās aprūpes iestādēs. Kaut arī ar katru gadu samazinās bērnu aprūpes iestādēs dzīvojošo bērnu skaits, 2022. gadā salīdzinot ar 2021. gadu, nedaudz ir pieaudzis bērnu aprūpes iestādes ievietoto bērnu skaits – 2021. gadā bērnu aprūpes iestādēs tika ievietoti 514 bērni, 2022. gadā 527 bērni (I pielikuma 2. tabula).

2021. gadā Latvijā darbojās 16 pašvaldību un citu organizāciju sociālās aprūpes iestādes un 12 valsts sociālās aprūpes centri, no kuriem tikai divi nodrošina aprūpi bērniem⁸². Analizējot gan valsts, gan pašvaldību sociālās aprūpes iestādēs esošo bērnu vecumu, redzams, ka šajās iestādēs praktiski netiek ievietoti mazi bērni (0-3 gadi). 2021. gadā pašvaldību sociālās aprūpes iestādēs aprūpi saņēma 8 šīs vecuma grupas bērni un valsts sociālās aprūpes centros 4 šīs vecuma grupas bērni. Lielāko īpatsvaru veido bērni 7-14 gadu vecumā - 2021. gadā pašvaldību sociālās aprūpes iestādēs aprūpi saņēma 178 šīs vecuma grupas bērni un valsts sociālās aprūpes centros 71 šīs vecuma grupas bērni. Otra lielākā bērnu vecuma grupa ir 15-17 gadi - 2021. gadā pašvaldību sociālās aprūpes iestādēs aprūpi saņēma 165 šīs vecuma grupas bērni un valsts sociālās aprūpes centros 44 šīs vecuma grupas bērni.

Atbilstoši BTAL 1. panta 8. punktam bērnu aprūpes iestāde ir iestāde, kurā tiek nodrošināta sociālā aprūpe un sociālā rehabilitācija bāreņiem vai bez vecāku gādības palikušiem bērniem, kā arī bērniem, kuriem nepieciešama sociālā rehabilitācija vai īpaša aprūpe veselības stāvokļa dēļ. Latvijā ir divu veidu bērnu sociālā aprūpes iestādes - valsts (t.s. valsts sociālās aprūpes centri) un pašvaldību un citu organizāciju sociālās aprūpes centri.

Valsts finansē aprūpes pakalpojumus valsts sociālās aprūpes centros bērniem ar ļoti smagiem veselības traucējumiem, kā bāreņiem un bez vecāku gādības palikušiem bērniem vecumā līdz 2 gadiem uz laiku līdz bērns atgriežas ģimenē vai tiek uzsākta viņa aprūpe pie aizbildņa vai audžuģimenē, bet ne ilgāk kā 6 mēnešus (Sociālās palīdzības un sociālo pakalpojumu likums, turpmāk SPSPL, 9. pants). Dati rāda, ka visiem bērniem, kuri uzturas valsts sociālās aprūpes centros, ir noteikta invaliditāte.

Bērnu aprūpes iestāžu skaita samazināšanos un bērnu skaita samazināšanos, kuriem aprūpi nodrošina aprūpes institūcija, ietekmēja deinstitutionalizācijas process. Deinstitutionalizācijas procesa būtība ir pārskatīt t.s. institucionālās aprūpes saturu, principus procesu, salāgojot tos ar bērna vajadzībām un labākajām interesēm. Deinstitutionalizācijas procesu īsteno visas Eiropas valstis - Rietumeiropas valstīs šis process sākās jau pirms vairākiem desmitiem gadiem, Latvijā - pirms aptuveni 10 gadiem. Deinstitutionalizācijas procesa norisei LM izstrādāja rīcības plānu⁸³. Viens no redzamākajiem deinstitutionalizācijas procesa pasākumiem ir mazināt aprūpes institūciju skaitu un pēc iespējas neievietot bērnus aprūpes institūcijās, tā vietā attīstot audžuģimeņu institūtu un pārskatot aprūpes pakalpojuma aprūpes iestādē

⁸² Skatīt <https://www.lm.gov.lv/lv/par-2022-gadu-0>.

⁸³ LM. Rīcības plāns deinstitutionalizācijas īstenošanai 2015.-2020.gadam.

konceptu un kvalitāti. Ņemot vērā bērnu dažādās vajadzības, ir nepieciešama pakalpojumu daudzveidība un sistēma, kā tiek izvērtētas bērna vajadzības un pieņemts lēmums par aprūpes pakalpojumu. Alternatīvās sistēmā ir jāparedz arī pakalpojumi, ko bērniem nodrošina mazās aprūpes iestādēs jeb mājās.

Vērtējot Eiropas valstu aprūpes sistēmas, redzams, ka to starpā pastāv liela dažādība. Piemēram, Dānija, Somija, Vācija samērā bieži izmanto aprūpi mazajās iestādēs kā piemērotu alternatīvās aprūpes iespēju. Turpretī, anglicki runājošās valstīs šādu aprūpes formu izmanto ļoti maz. Vācijā un Dānijā ir aprūpes formas, kas ir starpforma starp audžuģimeni un mazu aprūpes iestādi. Vācijā, piemēram, ir aprūpes vietas, kur ir viena galvenā aprūpes persona, kas nepārtraukti rūpējas par bērniem, un aprūpe tiek īstenota tuvu ģimeniskai videi. Dānijā ir jaukts audžuģimenes un mazas aprūpes iestādes modelis. Aprūpi nodrošina pāris kopā ar darbiniekiem, kuriem ir profesionālās prasmes, kādu nav audžuvecākiem. Abu modeļu mērķa grupa ir arī bērni ar invaliditāti.⁸⁴

Mazas aprūpes iestādes var spēlēt nozīmīgu lomu integrētā bērnu aprūpes sistēmā, taču tās nevajadzētu uzskatīt par veidu, kā īstenot bērna tiesības uz dzīvi ģimenes vidē. Aprūpe mazajās iestādēs ir jāskata kā daļa no kopīgā aprūpes pakalpojumu spektra, kas balstās bērna vajadzībās nevis pakalpojumu pieejamībā. Maksimālais bērnu skaits bērnu aprūpes iestādē tiek minēts no 6 līdz 8 bērniem⁸⁵. Kā norāda ANO Pamatnostādņu 123. pants, iestāžu vispārīgajam mērķim jābūt pagaidu aprūpei un **aktīvai dalībai bērna atkalapvienošanā ar ģimeni** vai, ja tas nav iespējams, **stabilas aprūpes nodrošināšanai alternatīvā ģimenes vidē**. Arī citā avotā⁸⁶ ir pausts līdzīgs skatījums par mazo aprūpes iestāžu lomu alternatīvās aprūpes sistēmā, proti, tā ir **atgriezt bērnu ģimenē** vai **veicināt bērna nokļūšanu citā ģimenē**, vai **nodrošināt atbalstu jauniešiem patstāvīgas dzīves uzsākšanai**.

Kā uzsvērts UNICEF Baltās grāmatas ziņojumā – nekāda veida aprūpes iestādes (arī ne mazas, ģimeniskai videi pietuvinātas) nav piemērotas bērniem līdz 6 gadu vecumam, jo īpaši aprūpes iestāde nav piemērota bērniem agrīnā vecumā līdz 3 gadiem.

Tajā pašā laikā tiek minētas atsevišķas bērnu grupas, kurām aprūpe mazā aprūpes iestādē varētu būt vairāk piemērota – jauniešiem (vairākums jauniešu, proporcijā 3:1, izvēlētos aprūpi mazā iestādē iepretim audžuģimenei), bērniem, kas piedzīvojuši aprūpi vairākās audžuģimenēs,

⁸⁴ UNICEF, 2020, 22.-23.lpp.

⁸⁵ SOS Bērnu ciematu federācija, Programme service descriptions. User guide. 2021.

⁸⁶ UNICEF, 2020, 27.lpp.

traumas, institucionālu aprūpi u.c., jo aprūpe mazā iestādē piedāvā neitrālāku vidi un jauniešiem palīdz labāk sagatavoties patstāvīgai dzīvei.

Latvijas gadījumā intervijas liecina, ka maza izmēra aprūpes iestādes nereti ir piemērotākais risinājums pusaudžiem, kuri nevēlas tikt ievietoti audžuģimenēs. Raugoties uz praktisko pieredzi, pusaudžu ievietošana jauniešu bērnu aprūpes iestādē (jeb jauniešu mājā), saskaņā ar intervijām, rezultējas dažādi. Ir bērnu aprūpes iestādes, kur jaunieši veiksmīgi integrējas, un tādas, kur jauniešu ar uzvedības problēmām koncentrēšana vienviet problēmas padziļina. Šis jautājums gan nav saistīts ar aprūpes formu, bet jauniešu problēmu risināšanu, jo audžuģimenes reti vēlas uzņemt pusaudžus ar problēmām un bērnu aprūpes iestāde (vai jauniešu māja) tad kļūst par gala pieturu speciālistu skatījumā bezcerīgiem gadījumiem.

Jauniešu intervijās kritiskāks skatījums ir uz bērnu namiem, bet kopumā pozitīvāka pieredze ir par “bērnu ciematu” modeli, īpaši gadījumā, kad “mājas” neatrodas cieši vienkopus, bet gan izklidētas pilsētā, radot labu līdzsvaru starp ģimenisku vidi un patstāvību.

Bērnu aprūpes riski mazās aprūpes iestādēs

Ekspertu diskusijās⁸⁷ izskan viedokļi par galvenajiem aprūpes riskiem mazās aprūpes iestādēs. Galvenais risks, ko uzsver eksperti, ir bažas par to, ka mazās aprūpes iestādes var pārņemt institūcijas pazīmes un kļūt līdzīgas institūcijām, jo ierobežo cilvēku iespējas kontrolēt savu dzīvi un izolē tos no sabiedrības. Citi pretargumenti norāda, ka aprūpe mazās iestādēs ir saistīta ar lielāku vardarbības, seksuālās vardarbības risku un negatīviem psihosociālā darba rezultātiem. Ir bažas par to, ka bērni zaudē saites ar savu vietējo kopienu, kā arī aprūpe mazajās iestādēs ir daudz dārgāka.

Izvērtējot līdzšinējo bērnu aprūpes iestāžu darbību, viens no secinājumiem ir, ka nav jākoncentrējas uz aprūpes iestāžu likvidēšanu, bet ir jāpārskata aprūpes kvalitāte. Kā viens no līdzšinējiem riskiem tiek minētas aprūpētāju zemās algas, nepietiekams prasmju un zināšanu līmenis, līdz ar to darbinieki darbojas ārpus jebkāda teorētiskā rāmja.

Starptautiski kvalitatīvas aprūpes kritēriji mazā aprūpes iestādē

⁸⁷ UNICEF, 2020.

Galvenais bērnu aprūpes iestādes pakalpojuma mērķis ir nodrošināt drošu, gādīgu **ģimenes māju** katram aprūpē esošajam bērnam. Aprūpei jābūt tā organizētai, ka tā stiprina attiecības un veicina ģimenes atkalapvienošanos vai **pāriešanu uz dzīvi citā pastāvīgā ģimenē**.

Zemāk ir izdalīti vairāki starptautisko organizāciju izvirzīti principi, kas jāņem vērā attīstot pakalpojumus maza tipa aprūpes iestādēs (UNICEF Baltās grāmata, 34-35.lpp, ANO Pamatnostādņu 107, 115, 123. pants):

- videi jābūt **pēc iespējas tuvai ģimenes vai nelielas grupas videi**;
- laba maza aprūpes iestāde ir māja **ar mērķi un vīziju, spēcīgu vadību, kas var paļauties uz labi apmācītu, motivētu un kvalificētu personālu**. ANO Pamatnostādnēs norādīts, ka iestādēm jāizstrādā atbilstīgs darbinieku uzvedības kodekss, kurā ir noteiktas katra profesionālā darbinieka un jo īpaši aprūpētāju funkcijas un izklāstīta precīzi formulēta procedūra ziņošanai par iespējamiem trūkumiem jebkura dalībnieka rīcībā;
- jānodrošina **“normālu” dzīves vidi**, neattīstot institūcijas kultūru;
- mājā jādzīvo **mazai bērnu grupai**, ir jānodrošina **brīvā laika aktivitātes kopā ar atbalstu un integrāciju sabiedrībā, jābūt kvalitatīvai pārtikai, drošai videi bez vardarbības**;
- bērniem ir jāsaprot, kāpēc viņi ir ievietoti alternatīvajā aprūpē. Viņiem jāizjūt **gādīga attieksme no darbinieku puses**. Aprūpei jānodrošina drošību, stabilitāti, nepārtrauktību un cieņu;
- darbiniekiem jāsaņem **supervīzijas, atbalstu, atgriezenisko saikni un nepieciešamās mācības**. Resursi ir jāvirza darbinieku, tāpat kā bērnu, atbalstam;
- aprūpi nodrošina **kvalificēts darbaspēks**. Tam jāpiemīt atbilstošai kvalifikācijai, temperamentam, dzīves spēkam (angļu val. *resilience* – tulkojumā uz latviešu valodu dzīves spēks, kas ietver indivīda spēju pārvarēt grūtības, adaptēties pārmaiņām un turpināt labi funkcionēt pēc smagiem dzīves notikumiem). Viņiem jāsaprot, par kādiem bērniem viņi rūpējas, jāapgūst specifiskas zināšanas un prasmes, gan pirms uzsākt darbu, gan pēc tam. Darbinieku apmācību nozīmība ir īpaši uzsvērta arī ANO Pamatnostādnēs (115. pants) - visās bērnu aprūpes iestādēs būtu jānodrošina, ka visiem aprūpētājiem ir nodrošinātas apmācības par to bērnu tiesībām, kas palikuši bez vecāku gādības, un par bērniem raksturīgo neaizsargātību īpaši smagās situācijās, piemēram, ārkārtas ievietošana

aprūpes iestādē vai nodošana aprūpē ārpus viņu parastās dzīvesvietas. Jānodrošina arī lielāka uzmanība kultūras, sociālajiem, ar dzimumu saistītajiem un reliģiskajiem aspektiem. Lai šos noteikumus labāk īstenotu, valstīm jānodrošina arī pienācīgi resursi un veidi šo profesionāļu atzīšanai;

- jābūt nodrošinātai **videi, kuras centrā ir attiecības** (sociālā pedagogija) un jābūt mājīguma sajūtai. Pozitīvas attiecības ir galvenais faktors, kas nodrošina pozitīvu rezultātu. Lai bērnam nebūtu sajūta, ka, lai izdzīvotu, man ir jāiekļaujas noteiktā kultūrā;
- **bērnu pieredze un viedoklis tiek ņemti vērā**, lai uzlabotu aprūpes kvalitāti;
- jāiedrošina izcelsmes **ģimenes iesaisti**, jo tā nodrošina labāku pozitīvu iznākumu;
- jānodrošina pagaidu **aprūpe 4-6 bērniem**, kuru nodrošina labi apmācīti un labi atalgoti darbinieki;
- jābūt nodrošinātai **individuālai pieejai katram bērnam**, balstītam profesionāli izveidotā individuālā gadījuma plānā, kas nodrošina, ka bērna balss ir sadzirdēta.

Kopsavelkot, starptautiskie tiesību akti aprūpes iestādei nosaka mazu bērnu skaitu, ģimenisku vidi, kuras centrā ir attiecības, augstas prasības darbinieku profesionalitātei un kompetencēm (mācībām). Savukārt, attiecībā uz aprūpes iestādes pakalpojuma mērķi - atgriešana ģimenē, pastāvīgas aprūpes risinājuma rašana vai sagatavošana patstāvīgai dzīvei, kā arī uzsverot to, ka aprūpe institūcijā ir kā pagaidu risinājums, jo tā nenodrošina bērna vajadzību uzaugt ģimenē.

Latvijas normatīvajā regulējumā noteiktās prasības bērnu aprūpes iestādei

“Deinstitutionalizācijas rīcības plāns 2015-2022” ārpusģimenes aprūpes jomā paredz veidot t.s. sabiedrībā balstītus sociālos pakalpojumus, kas ietver bērnu aprūpi pie aizbildņa vai audžuģimenē, uzturēšanos ģimeniskai videi pietuvinātā pakalpojumā vai “jauniešu mājā” (3.lpp). MK 338. noteikumi nosaka, ka bērnu aprūpes institūcija sniedz ģimeniskai videi pietuvinātu pakalpojumu.

Latvijā bērnu aprūpes iestādes sniegtajam ģimeniskai videi pietuvinātajam pakalpojumam ir izvirzītas vairākas prasības:

- maksimālais vienā **grupā esošo bērnu skaits ir 8 bērni** (ja aprūpes pakalpojumu sniedz bērniem ar smagiem vai ļoti smagiem funkcionāliem traucējumiem, grupā esošo bērnu skaits nevar būt lielāks par 4 bērniem)⁸⁸;
- **mācības darbiniekiem**, taču tās nav obligātas visam personālam, kā arī nav noteikts, kādas tieši tēmas ir nepieciešams apgūt.⁸⁹ Lielākoties mācības tiek nodrošinātas iestādes iekšējo resursu ietvaros, kam nereti netiek novirzīti pietiekami daudz finanšu līdzekļi, un šis nosacījums attiecīgi netiek pilnvērtīgi ievērots, kā arī izvērtēts. Piemēram, audžuģimenēm, aizbildņiem ir izstrādātas vienotas mācību programmas, bet bērnu aprūpes iestādēm un jaunajam ģimeniskai videi pietuvinātajam pakalpojumam šādas mācību programmas nav. Atsevišķi ir iespējams apgūt sociālā audzinātāja profesiju, bērnu aprūpes pamatus un citus profesionālās kompetences pilnveides kursus. Papildus tam ir iespēja arī pilnveidot zināšanas par bērnu tiesību aizsardzību. Tomēr, secināms, ka šāda pieeja neveicina vienotu izpratni par bērna vajadzībām atbilstošas aprūpes nodrošināšanu sociālajos pakalpojumos.

Latvijā deinstitutionalizācijas projekta ietvaros ir izveidoti vairāki ģimeniskai videi pietuvināti pakalpojumi. Tomēr detalizētāks apraksts vai prasības ģimeniskai videi pietuvināta pakalpojuma īstenošanai nav vēl izstrādātas. Ņemot vērā minēto, šādas iestādes darbības principi tiek realizēti balstoties uz esošo normatīvo regulējumu un prasībām bērnu ārpusģimenes aprūpes iestādēm.

Galvenais princips bērnu aprūpei ģimeniskai videi pietuvinātā pakalpojumā ir bērna aprūpe atbilstoši individuālajām vajadzībām, personīgā telpa un viens galvenais aprūpētājs (pat gadījumos, kad darbinieki strādā maiņās, bērnam ir jānodrošina viens patstāvīgais atbildīgais pieaugušais, ar kuru veidot ciešākas attiecības un kurš ir galvenā atbalsta persona bērnam). Ārvalstu praksē bērnu skaits pakalpojumā ir 4 līdz 12 bērni, dažādās valstīs ir atšķirīgas noteiktās prasības.

Tomēr bērnu tiesību eksperti, pamatojoties uz bērna attīstības vajadzībām, nosliecas apgalvot, ka aprūpes iestāde (kaut arī neliela, kur ir mainīgi aprūpētāji) nevar būt ilgtermiņa risinājums⁹⁰, jo bērniem netiek nodrošināta pamatvajadzība pēc drošām, pastāvīgām un stabilām attiecībām ar vienu galveno piesaistes personu. Papildus tam, ja šāda aprūpe tiek nodrošināta, ir

⁸⁸ MK 338. noteikumu "Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem" 39.punkts.

⁸⁹ Turpat, 9.punkts.

⁹⁰ UNICEF, 2020, 33.lpp.

nosacījumi, kādos gadījumos, piemēram, ja bērns atsakās no aprūpes ģimeniskā vidē vai tam ir citas vajadzības, kuru nodrošināšana objektīvu iemeslu dēļ nav iespējama nevienā no ģimeniskas aprūpes veidiem, šajos gadījumos darba organizēšanas modelis jeb saturs un piesaistītais personāls var būt atšķirīgs (piemēram aprūpes personāls, piesaistītie veselības aprūpes u.c. speciālisti.)

3.3.5. Pēcaprūpe

ANO Pamatnostādnēs pēcaprūpe ir izdalīta kā atsevišķs posms, kurā jānodrošina atbalsts pārejas posmā uz patstāvīgu dzīvi. Latvijā katru gadu vidēji ap 500 bērniem no ārpusģimenes aprūpes sasniedz pilngadību. Sīkāk pēcaprūpe analizēta 6.nodaļā, te sniegts īss salīdzinošs pārskats.

ANO Pamatnostādņu 133.-136. punkti nosaka, ka katram bērnam, ja vien tas iespējams, jāpiesaista konkrēta persona, kura pēc bērna aiziešanas no aprūpes tam palīdzētu dzīvot neatkarīgi. Latvijā 2023. gadā ir izstrādāti grozījumi normatīvajos aktos, kuros plānots jauniešiem nepieciešamības gadījumā pēcaprūpes periodā piešķirt sociālā mentora atbalstu līdz 3 stundām nedēļā. Gadījumā, ja minētie grozījumi stāsies spēkā, šāds atbalsta veids būs pieejams no 2024. gada. Papildus tam ir plānots noteikt ilgāku laiku, kurā jaunieši var uzturēties ārpusģimenes aprūpē, ja tas turpina mācības līdz 24 gadu vecumam.⁹¹

ANO Pamatnostādņu 136.punkts nosaka, ka jauniešiem, kuri atstāj aprūpi, kā arī pēcaprūpes laikā jānodrošina piekļuve sociālajiem, juridiskajiem un veselības aprūpes pakalpojumiem, nodrošinot attiecīgu finansiālo atbalstu. Šajā jomā vērojama pozitīva tendence, jo arī grozījumi SPSPL, kas stāsies spēkā 2024. gada 1. janvārī, paredz, ka pašvaldības sociālais dienests sadarbībā ar atbalsta centru vai bērnu aprūpes iestādi ne retāk kā reizi gadā izvērtē 16 gadu vecumu sasniegušu ārpusģimenes aprūpē esošo bērnu nākotnes vajadzības un pēc patstāvīgas dzīves uzsākšanas nodrošina nepieciešamo atbalstu, un 2 gadu termiņā pēc patstāvīgas dzīves uzsākšanas novērtē izmaiņas. Minētie grozījumi tāpat paredz iespēju tiem bērniem, kas vēlas palikt dzīvot pie aizbildņa, audžuģimenes, specializētās audžuģimenes vai cita ārpusģimenes pakalpojuma sniedzēja līdz 21 gadam un/vai mācīties līdz 24 gadu vecumam, saņemt atbalstu.

ANO Pamatnostādņu 131. pants nosaka, ka visā aprūpes laikā iesaistītajām iestādēm sistemātiski jātiecas sagatavot bērnu patstāvīgai dzīvei un pilnīgai integrācijai sabiedrībā, īpaši

⁹¹ Grozījumi noteikumu projekts MK 857. noteikumos "Noteikumi par sociālajām garantijām bārenim un bez vecāku gādības palikušajam bērnam, kurš ir ārpusģimenes aprūpē, kā arī pēc ārpusģimenes aprūpes beigšanās"; 25.10.2023. - 03.11.2023. sabiedriskās apspriešanas laiks.

rūpējoties par viņa sociālajām un dzīves prasmēm, kuru apguvi veicina dalība vietējās sabiedrības dzīvē. ANO Pamatnostādnes īpaši uzsver sistemātisku un koordinētu sadarbību starp visām iesaistītajām pusēm. Latvijas gadījumā šīs iesaistītās puses ir pašvaldību bāriņtiesas un sociālie dienesti, kā arī aprūpētāji – audžuģimenes, aizbildņi un bērnu aprūpes institūcijas, un ārpusģimenes aprūpes atbalsta centri.

Aprūpes standarti *Quality4Children* Eiropā⁹² nosaka, ka jauniešiem tiek nodrošināta iespēja piedalīties aprūpes izbeigšanas procesā. Aprūpes izbeigšanas procesa pamatā ir individuālais aprūpes plāns. Jauniešiem tiek nodrošināta iespēja paust savu viedokli par pašreizējo situāciju un ar turpmāko dzīvi saistītās vēlmes. Viņš piedalās aprūpes izbeigšanas procesa plānošanā un īstenošanā.

VK 2019. gada revīzijā (98.lpp.) konstatēts, ka atbildīgās institūcijas – bāriņtiesas, sociālie dienesti un aprūpes iestādes – ne visos gadījumos ir rūpējušās par to, lai pēc pilngadības sasniegšanas bez vecāku gādības palicis bērns saņemtu visu nepieciešamo atbalstu patstāvīgas dzīves uzsākšanai. Lai gan normatīvie akti uzliek par pienākumu pašvaldībām pēc ārpusģimenes aprūpes beigām bērnam nodrošināt gan materiālo atbalstu, gan ierādīt dzīvojamo platību un sniegt psihosociālu atbalstu integrācijai sabiedrībā, pašvaldību dienesti ir pasīvi un neuzņemas iniciatīvu atbalsta sniegšanā (turpat).

Atbalsts nozīmē ne tikai formālu iesaisti, informējot jauniešus normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā par sociālām garantijām, bet arī paša jaunieša aktīvu līdzdalību lēmumu pieņemšanā par viņa turpmāko dzīvi. Sīkāk pāreja uz pēcaprūpi analizēta 6. nodaļā.

3.3.6. Bērni ar īpašām vajadzībām

Latvijā pēdējos gados aizvien vairāk bērnu ar invaliditāti tiek ievietoti ģimeniskā vidē nevis institūcijās, kas ir pozitīva tendence, kā arī papildus ir izveidots regulējums, kas paredz arī specializētās audžuģimenes pakalpojumu bērnam ar invaliditāti, kuram izsniegts atzinums par īpašas kopšanas nepieciešamību sakarā ar smagiem funkcionāliem traucējumiem.⁹³

Statistikas datos par bērnu ārpusģimenes aprūpi Latvijā nav pieejama informācija par to, cik bērnu ar invaliditāti tiek ievietoti ģimeniskā vidē un cik ilgstošas sociālās aprūpes un rehabilitācijas institūcijās.

⁹² FICE, IFCO, SOS Children's Villages standarti bērnu alternatīvai aprūpei "Quality for Children", 53.lpp.

⁹³ MK 354. noteikumi.

Vienlaikus pastāv risks, ka jauniets ar īpašām vajadzībām, kurš ir sasniedzis pilngadību, tiek pārvietots uz pieaugušo ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūciju, jo pieprasījums pēc sabiedrībā balstītiem pakalpojumiem personām ar garīga rakstura traucējumiem ir lielāks nekā pašvaldības spēj nodrošināt. To apliecina arī ekspertu viedokļi 2020. gada pētījumā. Eksperti uzskata, ka valstī joprojām trūkst jauniešiem ar īpašām vajadzībām piemērotu sociālo pakalpojumu, piemēram, grupu māju/dzīvokļu pakalpojuma un citu atbalsta pakalpojumu daļēji patstāvīgai dzīvei ārpus sociālās aprūpes institūcijas.⁹⁴

Intervijās teju visi speciālisti bērnus ar īpašām vajadzībām pieminēja kā īpašu problēmgrupu, kurai ļoti grūti atrast piemērotu aprūpes risinājumu. Šiem bērniem nepietiek audžuģimeņu, kas tos varētu uzņemt. Kāds no jauniešiem, kura diviem brāļiem ir konstatēta garīga atpalcība, atzīmē, ka, viņaprāt, institucionālās aprūpes posmos vienam no brāļiem nozīmēta augstāka medikamentozā terapija, kas mainījusi gan brāļa personību, gan abu saskarsmi. Ja kādā posmā līdz pilngadībai bijusi pieejama aprūpe audžuģimenē vai bērnu ciematā, tad pēc pilngadības sasniegšanas jaunieši atgriežas iestādē, jo trūkst tālāku alternatīvu aprūpes formu.

3.4. Bērnu vajadzības un labākās intereses ārpusģimenes aprūpes, adopcijas kontekstā

Šajā sadaļā analizēts Latvijas alternatīvās aprūpes formu normatīvais regulējums BTK un ANO Pamatnostādņu noteikto bērnu tiesību kontekstā. Četri būtiskie bērnu tiesību principi alternatīvās aprūpes formās (aizbildnība, audžuģimenes, bērnu aprūpes iestāde, adopcija) ir:

- 1) tiesiskā aizsardzība;
- 2) vislabāko interešu izvērtēšana;
- 3) līdzdalības nodrošināšana;
- 4) identitātes aizsardzība.

3.4.1. Ārpusģimenes aprūpē esoša un adoptēta bērna tiesiskā aizsardzība

BTK 2. pants definē **nediskriminācijas principu**, kas ir viens no četriem BTK pamatprincipiem, caur kuru jāskata ikvienas tiesības īstenošana. Diskriminācijas aizliegums alternatīvās aprūpes kontekstā nozīmē to, ka bērna vai tiesiskā pārstāvja statuss nedrīkst ierobežot kādas no BTK noteiktām bērnu tiesībām. BTK īpaši akcentētas to bērnu tiesības, kuri tiek nodoti adopcijā, nosakot, ka šādā gadījumā bērna intereses ir pats svarīgākais apsvēruma

⁹⁴ Projekts Nr. 2020.LV/NVOF/MAC/076 "Kompleksā pieejā balstīti sistēmiski risinājumi jauniešu no ārpusģimenes aprūpes patstāvīgas dzīves uzsākšanai un pēcaprūpei".

jebkura lēmuma pieņemšanā. Ņemot vērā bērnu alternatīvajā aprūpē traumatisko pieredzi un no tās izrietošos paaugstinātos vardarbības riskus⁹⁵ un neaizsargātības stāvokli, ne tikai BTK 19. pants, bet arī ANO Pamatnostādņu 13. punkts akcentē **nepieciešamību pēc reālas aizsardzības no vardarbības un ekspluatācijas**. Kā īpašs tiesību aizsardzības līdzeklis alternatīvajā vai cita veida aprūpē nodotajiem bērniem BTK 25. pantā akcentētas **tiesības uz periodisku aprūpes uzraudzību**.

CL 223. pants nosaka, ka ikviens vecāks ir sava bērna dabiskais **aizbildnis**, savukārt saskaņā ar CL 255. pantu ieceltajam aizbildnim ir sevišķi jāgādā par sava aizbilstamā audzināšanu ar tādu pašu rūpību, ar kādu apzinīgi vecāki gādātu par savu bērnu audzināšanu. Juridiski tiesību un pienākumu apjoms ieceltā un dabiskā aizbildņa gadījumā neatšķiras. Aizbildnībā nodotā bērna tiesību un interešu aizsardzības uzraudzību nodrošina bāriņtiesas, kuru pienākums ir pastāvīgi uzraudzīt aizbildņu rīcību bērna personisko un mantisko tiesību un interešu nodrošināšanā,⁹⁶ vismaz reizi gadā pārbaudot aizbildnībā esošā bērna aprūpi un dzīves apstākļus, kā arī apzinot bērna viedokli par dzīves apstākļiem, savstarpējām attiecībām ar aizbildni un nedalītā saimniecībā dzīvojošām personām, par saskarsmi un iespējām kontaktēties ar vecākiem, citiem radniekiem un citām bērnam tuvām personām.⁹⁷

Audzūgimeņu aprūpē nodoto bērnu gadījumā bāriņtiesa saskaņā ar Bāriņtiesu likuma (turpmāk BTL) 17. panta 10. punktu pārstāv bērna personiskās un mantiskās intereses un tiesības jeb pilda aizbildņa funkciju, savukārt audzūgimene uz ar bērna pārstāvošo pašvaldību noslēgtā līguma pamata nodrošina bērnam atbilstošus sadzīves apstākļus un aprūpi.⁹⁸ Ja gan dabisko, gan iecelto aizbildņu gadījumā domstarpības starp aizbildni un bērnu izšķir bāriņtiesa, tad audzūgimenē ievietotā bērna gadījumā nav normatīvajā regulējumā noteikta mehānisma domstarpību risināšanā starp bērnu un bāriņtiesu kā bērna aizbildni, kā arī veidojas interešu konflikts, jo aizbildnību nodrošinošās un aizbildnību uzraugošās funkcijas deleģētas vienai iestādei – bāriņtiesai. Attiecībā uz aprūpes uzraudzību bāriņtiesai noteikts pienākums ne retāk kā reizi gadā sadarbībā ar atbalsta centru pārbaudīt dzīves apstākļus un izvērtēt ievietotā bērna aprūpi un viņa tiesību ievērošanu.⁹⁹

⁹⁵ Council of Europe Secretariat to the UN Committee on the Rights of the Child's Day of General Discussion on "Children's Rights and Alternative Care".

^BBTL 31. panta pirmā daļa.

⁹⁷ MK 1037. noteikumi "Bāriņtiesas darbības noteikumi".

⁹⁸ MK 354. noteikumi "Audzūgimenes noteikumi", 66., 67. punkti.

⁹⁹ MK 354. noteikumi, 4. punkts.

Bērnu aprūpes iestādēs ievietoto bērnu likumiskais pārstāvis jeb aizbildnis ir iestādes vadītājs. Atšķirībā no aizbildņa amatā ieceltajam fiziskajām personām, bērnu aprūpes iestāžu direktoru kā aizbildņu tiesību apjoms ir ierobežotāks. Piemēram, iestādēs dzīvojošo bērnu aizbildnim ir noteikta rīcības kārtība gadījumos, kad bērns ir palicis bez vecāku aizgādības un sekojoši iekļaujams adopcijas reģistrā,¹⁰⁰ neparedzot iespēju, ka, izvērtējot konkrētā bērna vislabākās intereses, aizbildnis varētu nepieņemt bērna adopciju kā tas ir gadījumos, kad par aizbildni iecelta fiziska persona. Līdzīgi kā audžuģimenēs arī bērnu aprūpes iestādēs ievietoto bērnu gadījumā noteikts bāriņtiesas pienākums vismaz reizi gadā pārbaudīt bērna aprūpi.^{101 102}

Adopcijas gadījumā adoptētāji juridiski kļūst par bērna vecākiem jeb dabiskajiem aizbildņiem ar visām no aizgādības izrietošajām tiesībām un pienākumiem. Divus gadus pēc vietējās adopcijas apstiprināšanas tiesā bāriņtiesa regulāri vērtē bērna aprūpi ģimenē, lai pārliecinātos par bērna dzīves apstākļiem un iekļaušanos ģimenē pēc adopcijas, taču turpmāk adoptētā bērna tiesību un interešu aizsardzības uzraudzība netiek nodrošināta.¹⁰³ Savukārt ārvalsts adopcijas gadījumā netiek nodrošināta valsts iestāžu uzraudzība, jo adopciju organizē privātas adopcijas aģentūras. Latvija noteikusi, ka līdz bērna 18 gadu vecumam ārvalstu adoptētājiem vai adopcijas aģentūrai ir pienākums sniegt pēcadopcijas ziņojumus. Tā kā Latvijas normatīvais regulējums neietver alternatīvās aprūpes jēdzienu, bet izdala tikai ārpusģimenes aprūpi, kurai adopcija nav pieskaitāma, tad bērns pēc tiesas lēmuma par adopcijas stāšanos spēkā zaudē alternatīvās aprūpes noteiktās tiesības uz īpašu aprūpi un palīdzību.¹⁰⁴

3.4.2. Ārpusģimenes aprūpē esoša un adoptēta bērna vislabāko interešu izvērtēšana

Bērna labāko interešu ievērošana nozīmē arī to, ka bērnam noteiktā aprūpe tiek regulāri uzraudzīta un pārskatīta. Tāpēc bāriņtiesai kā atbildīgajai institūcijai par bērna personisko un mantisko interešu un tiesību aizsardzību pēc bērna ievietošanas ārpusģimenes aprūpē ir noteikts pienākums ne retāk kā reizi gadā pārbaudīt bērna aprūpi un viņa tiesību un interešu ievērošanu pie aizbildņa, audžuģimenē un bērnu aprūpes iestādē. Bērna interešu uzraudzībai bāriņtiesām ir pieejams visplašākais informācijas apjoms, tajā skaitā tiesības nepieciešamo informāciju iegūt no paša bērna, kā arī pieprasīt to no visām iestādēm un personām, kas ir iesaistītas bērna aprūpē (piemēram, reizi pusgadā saņemt audžuģimenes pārskatu par bērna psihofizioloģisko attīstību, pieprasīt informāciju no izglītības iestādēm un ārstniecības personām). Tomēr VK

¹⁰⁰ MK 667. noteikumi, 10. punkts..

¹⁰¹ MK 1037. noteikumi, 81.¹ punkts.

¹⁰² BTL, 36. panta pirmās daļas 1. punkts..

¹⁰³ BTL, 34. panta trešā. daļa.

¹⁰⁴ CL pirmā daļa. Ģimenes tiesības, 173. pants.

revīzijā (2019) ir konstatēts, ka daudzos gadījumos bāriņtiesu veiktā uzraudzība ir formāla, jo tā lielākoties aptver tikai sadzīves apstākļu pārbaudi – vai mājoklis ir tīrs, vai bērnam ir gulta, skapis, vai ir ēdiens u.c. Ne vienmēr tiek noskaidrots bērna viedoklis, kā arī noskaidroti pārējie bērna pilnvērtīgai aprūpei un attīstībai nozīmīgie jautājumi – vai un kā tiek ievērotas bērna tiesības uz veselības aprūpi, izglītību, fizisko un emocionālo attīstību, brīvā laika pavadīšanu, mantiskās intereses, kā arī saskarsmes tiesības ar vecākiem un citiem tuviniekiem. Revidenti vērš uzmanību, ka, pārbaudot bērnu lietas, konstatēti vismaz trīs gadījumi, kad ikgadējā pārbaudē bāriņtiesas nebija reaģējušas pat uz izglītības iestāžu un citu bāriņtiesu norādītajiem riskiem, ka izvēlētais aprūpes veids vai tā sniedzējs neatbilst bērna interesēm.

BTK 3. pantā iekļautas ekskluzīvās jeb tikai uz bērniem attiecināmās tiesības uz to, lai ikvienā darbībā, kas tieši vai netieši ietekmē bērnus, neatkarīgi no tā, kas šīs darbības veic, primārais apsvērums būtu bērna intereses. Komiteja attiecībā uz bērna vislabāko interešu principu ir akcentējusi trīs tam piemītošos aspektus – tās ir gan **materiālās tiesības uz bērna interešu pārākumu pār citām interesēm**, gan **interpretējams tiesību pamatprincips**, gan arī **procedūras noteikums**, kas nosaka lēmuma ietekmes izvērtējuma nepieciešamību.¹⁰⁵ Kā jau iepriekš minēts, BTK alternatīvās aprūpes kontekstā īpaši akcentēta adopcija, kuras gadījumā uzsvērts, ka bērna interesēm jābūt pašam galvenajam apsvērumam.¹⁰⁶

Komiteja ir norādījusi uz septiņiem bērnu tiesību īstenošanas un holistiskas attīstības nodrošināšanas aspektiem, kuriem nepieciešams pievērst uzmanību, izvērtējot un nosakot to, kas ir bērna vislabākajās interesēs:

- 1) bērna viedoklis, īpaši akcentējot mazus bērnus vai bērnus ar veselības traucējumiem, kuri nespēj skaidri un viegli dokumentējami formulēt savu viedokli. Komiteja šo aspektu akcentē kā nozīmīgāko, norādot, ka **bez bērna līdzdalības lēmumu pieņemšanā nav iespējams nodrošināt bērna vislabāko interešu principu**,¹⁰⁷
- 2) bērna identitāte, akcentējot viņu BTK noteiktās tiesības uz savas dzimtās valodas, etniskās piederības, kultūras un reliģijas saglabāšanu;
- 3) ģimenes vides saglabāšana un attiecību uzturēšana, kas īpaši aktuāli gadījumos, kad bērns ir šķirts no ģimenes. Akcentēta bērna šķiršana no ģimenes kā galējs risinājums un bērna tiesības uzturēt attiecības un saglabāt saikni ar vecākiem un citiem tuviniekiem;

¹⁰⁵ General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1) - https://www2.ohchr.org/English/bodies/crc/docs/GC/CRC_C_GC_14_ENG.pdf.

¹⁰⁶ BTK, 20. pants.

¹⁰⁷ General Comment No. 12 (2009) The right of the child to be heard.

- 4) bērna aprūpei, aizsardzībai un drošībai, īpaši vēršot uzmanību piesaistei kā bērna pamatvajadzībai. Akcentēts valsts pienākums nodrošināt bērna labbūtību un attīstību;
- 5) neaizsargātības stāvoklim, ja bērns tādā atrodas. Attiecināms uz sociāli neaizsargātajām sabiedrības grupām – bez vecāku gādības palikušiem bērniem, bērniem ar invaliditāti, mazākumtautību bērniem, bēgļiem, ielu bērniem, vardarbības upuriem u.tml.;
- 6) bērna tiesībām uz veselību, īpaši akcentējot bērnu informēšanu un līdzdalības ārstniecības lēmumu pieņemšanā nodrošināšanu;
- 7) bērna tiesībām uz izglītību – gan formālo, gan neformālo.¹⁰⁸

Lai nodrošinātu bērna tiesības uz viņa interešu primāru ievērošanu, Komiteja savā vispārīgajā komentārā ir akcentējusi valstu pienākumu noteikt stingri reglamentētu procesuālo kārtību bērna vislabāko interešu izvērtēšanā un noteikšanā ikvienā jautājumā, kas skar bērnus, kā arī paredzēt rezultātu izvērtēšanas kārtību.¹⁰⁹ Līdz ar to gadījumos, kad tiek vērtētas bērna vai bērnu vislabākās intereses, būtu jābūt atspoguļotai un pamatotai lēmuma pieņemšanas argumentācijai un analīzei un nav pieļaujami vispārīgi deklaratīvi paziņojumi, kas nav balstīti detalizētā informācijai par bērnu analīzē. **Bērnu vislabāko interešu princips paredz to, ka viena un tā paša lēmuma pieņemšana piecu dažādu bērnu gadījumā nozīmēs piecus atšķirīgus - konkrētajai situācijai atbilstošus lēmumus. Savukārt viena bērna gadījumā piecu dažādu speciālistu pieņemtajam lēmumiem un secinājumiem par to, kas ir konkrētā bērna vislabākajās interesēs, būtu jābūt vienādiem.**¹¹⁰

Attiecībā uz to, kam būtu īpaši jāpievērš uzmanība bērnu vislabāko interešu izvērtēšanas procesā, Komiteja ir norādījusi uz vairākiem nepieciešamajiem procesuāliem drošības pasākumiem, lai garantētu pareizu bērna tiesību uz to, ka viņa intereses ir primārais apsvērums, īstenošanu. Komitejas akcentētie bērnu vislabāko interešu noteikšanas procesuālie aspekti akcentē nepieciešamību pēc īpašas sagatavošanas lēmumu pieņemšanā iesaistītajiem speciālistiem visos līmeņos, kā arī skaidrām procesa organizēšanas vadlīnijām.¹¹¹

Latvijas nacionālajā normatīvajā regulējumā bērnu vislabāko interešu princips iekļauts BTAL 6. panta “Bērnu tiesību aizsardzības princips” pirmajā daļā, nosakot, ka “tiesiskajās attiecībās, kas skar bērnus, bērna tiesības un intereses ir prioritāras”. Savukārt panta 2.¹ daļā noteikts, ka,

¹⁰⁸ General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1).

¹⁰⁹ General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1).

¹¹⁰ The best interests of the child – A dialogue between theory and practice, 2016, 12 lpp.

¹¹¹ General Comment No. 12 (2009) The right of the child to be heard 30. lpp.

nosakot bērna vislabākās intereses, nepieciešams tiekties uz bērna situācijas ilgtspējīgu risinājumu, atbilstoši situācijai ņemot vērā uzskaitītos 13 izvērtēšanas kritērijus, kas daļēji aptver Komitejas noteiktos septiņus bērnu tiesību īstenošanas un holistiskas attīstības nodrošināšanas aspektus. **Latvijas normatīvajā regulējumā nav noteikta bērna vislabāko interešu noteikšanas procesuālā kārtība, kā arī nav paredzēta rezultātu izvērtēšana.** Līdz ar to process tiek organizēts atbilstoši iesaistīto speciālistu izpratnei, nevis pēc vienotas normatīvi regulētas pieejas.

Attiecībā uz ārpusģimenes aprūpi **Latvijas normatīvajā regulējumā iedibināta aprūpes formu hierarhija**, paredzot, ka bez vecāku gādības palikušam bērnam vispirms meklējams aizbildnis.¹¹² Ja aizbildnību nav iespējams nodibināt, tad tiek meklēta audžuģimene. Savukārt alternatīvo aprūpi bērnu aprūpes iestādē nodrošina tikai gadījumos, kad aprūpe pie aizbildņa vai audžuģimenē nav piemērota konkrētam bērnam. Bērnu aprūpes iestādē bērns atrodas līdz brīdim, kad viņam tiek nodrošināta piemērota aprūpe pie aizbildņa vai audžuģimenē.¹¹³ Kad bērns kļuvis adoptējams (vecāki miruši, ir bezvēsts prombūtnē, devuši piekrišanu adopcijai vai ar tiesas lēmumu atņemta aizgādība), ziņas par bērnu tiek iekļautas adopcijas reģistrā un piedāvāts adoptētājiem, sistēmiski atspoguļojot prezumpciju par to, ka gadījumos, kad nav sagaidāms, ka bērns varētu atgriezties savu vecāku aizgādībā, bērna interesēm atbilstošākais risinājums ir adopcija.^{114,115} Līdz ar to Latvijas ārpusģimenes aprūpes sistēma neparedz bez vecāku gādības palikuša bērna vislabāko interešu izvērtējumu un atbilstoši tam piemērotākā aprūpes risinājuma un aprūpētāja piemeklēšanu.

Bērna vislabāko interešu princips paredz uz bērna vajadzību analīzes kontekstā ar potenciālo aprūpes formu un aprūpes nodrošinātāju spējām un iespējām balstītu savietošanas procesu. **ANO Pamatnostādņu 118. punkts nosaka valsts pienākums izveidot bērna un viņa vislabākajām interesēm atbilstošākās aprūpētāja savietošanas sistēmu ar apmācītu personālu šāda novērtējuma veikšanai.**

BTK 21. pants attiecībā uz adopciju definē jau iepriekš aplūkoto principu, ka tai ir jāatbilst bērna vislabākajām interesēm, neizdalot atsevišķus kritērijus, pēc kuriem būtu jāvadās. Tai pašā laikā bērna vislabāko interešu princips nosaka valsts pienākumu gādāt par to, lai vecāki,

¹¹² CL pirmā daļa. Ģimenes tiesības, 222. pants.

¹¹³ BTAL 27. panta trešā daļa.

¹¹⁴ MK 667. noteikumi, 5.1. un 5.2. punkts.

¹¹⁵ CL pirmā daļa. Ģimenes tiesības 169. pants.

kuriem bērns tiek uzticēts, spētu izpildīt BTK definētos vecāku pienākumus un nodrošināt bērnam iespēju baudīt visas BTK ietvertās tiesības.¹¹⁶ Savos ieteikumos valstīm Komiteja ir aicinājusi:

- Ieviest skaidrus adoptētāju atlases un sagatavošanas kritērijus, pēc kuriem izvērtēt adoptētāju spēju kā atbildīgiem vecākiem nodrošināt bērnam veselīgu un drošu vidi;¹¹⁷
- nodrošināt, ka kvalificēti speciālisti ir atbildīgi par bērna vajadzībām vispiemērotākās ģimenes piemeklēšanu.¹¹⁸

Hāgas konvencijas par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos īstenošanas un labās prakses rokasgrāmatā akcentēts, ka lēmuma pieņemšanu vajadzētu uzticēt speciālistiem ar psihosociālo izglītību, kas, iepazīstoties ar adoptējamā bērna raksturojošo informāciju un adopcijas reģistrā iekļauto adoptētāju ģimeņu raksturojošo informāciju, koleģiāli pieņemtu lēmumu par to, kura ģimene vislabāk atbilst konkrētā bērna vajadzībām. Nav pieļaujams, ka adoptētāji paši ir tie, kas nosaka šo piemērotību, izvēloties bērnu pēc aprakstiem un fotogrāfijām vai tiekoties klātienē, kā arī, lai izslēgtu interešu konfliktu, nav pieļaujama adoptētāju saziņa ar lēmumu pieņēmējiem.¹¹⁹

Aizbildnība – kā jau minēts, CL nosaka, ka bez vecāku gādības palikušam bērnam iecelams aizbildnis. CL 235. pantā noteikts, ka aizbildnība vispirms piekrīt tuvākajiem radniekiem. Ja starp tuvākajiem neatrodas piemēroti, tad aizbildnis bērnam tiek meklēts starp tālākajiem radniekiem, bet ja starp tiem neatrodas spējīgi uzņemties aizbildnību, tad saskaņā ar CL 236. pantu aizbildni var iecelt no citu personu vidus. Prasības, pēc kurām vērtēt piemērotību aizbildņa pienākumu pildīšanai uzskaitītas BT 29. panta pirmajā un otrajā daļā un ir balstītas uz aizbildņa vispārējo spēju izvērtējumu. Vērtējums par bērna vajadzībām atbilstošāko aizbildni balstās uz radniecības pakāpi un aizbildnības pienākumu veikšanai nepieciešamajām spējām, nevis bērna vislabāko interešu izvērtējumu, ko veido konkrētā bērna vajadzību un īpašo apstākļu analīze.

¹¹⁶ Tobin J., 2019, 1076. lpp.

¹¹⁷ Concluding observations on the combined third and fourth periodic reports of Armenia, 34. punkts.

¹¹⁸ Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child: Mozambique, 56. punkts.

¹¹⁹ The Implementation and Operation of the 1993 Hague Intercountry Adoption Convention: Guide to Good Practice. Guide No 1.

Audžuģimenēs kopējais bērnu skaits, kas ir ikdienas aprūpē, nedrīkst būt lielāks par sešiem.¹²⁰ Bērnu vislabāko interešu princips paredz nepieciešamību izvērtēt visu bērnu intereses. Līdz ar to, lemjot par ģimenes piemērotību konkrētā bērna aprūpes nodrošināšanai, jāvērtē ne tikai ģimenes spējas un iespējas nodrošināt bērna īpašajām vajadzībām atbilstošu aprūpi, bet arī nepieciešams izvērtēt citu jau ģimenē dzīvojošo bērnu intereses un to, vai konkrētā bērna pievienošanās tās tieši vai netieši neapdraud. Normatīvais regulējums nosaka bāriņtiesas pienākumu ievērot aprūpē nododamā bērna intereses, kā arī izvērtēt, vai audžuģimene spēs nodrošināt pienācīgus dzīves apstākļus un aprūpi bērnam,¹²¹ taču nav pienākumu izvērtēt bērna pievienošanās ģimenei prognozējamo ietekmi uz citiem ģimenē jau dzīvojošajiem bērniem un to, vai tas atbilst viņu vislabākajām interesēm.

Bērnu aprūpes iestādes - atbilstoši aprūpes formu hierarhijai bērnu aprūpes iestādes ir noteikts kā bērna vajadzībām neatbilstošākais aprūpes risinājums. Arī ANO Pamatnostādnes, nosakot, ka iestādēm jābūt mazām un atbilstoši bērna tiesībām un vajadzībām organizētām, definē to vispārīgo mērķi kā pagaidu aprūpes risinājumu. Tomēr vadoties pēc bērna vislabāko interešu principa, kas paredz konkrētā bērnā individuālā gadījuma izvērtēšanu, ņemot vērā specifiskās vajadzības un situāciju, bērna vislabākajās interesēs var būt arī aprūpe bērnu aprūpes iestādē, ja tā nodrošina bērna vajadzībām un tiesībām atbilstošu aprūpi. BTAL 27. panta trešajā daļā noteikts, ka ārpusģimenes aprūpi bērnu aprūpes iestādē nodrošina tikai gadījumos, kad aprūpe pie aizbildņa vai audžuģimenē nav piemērota konkrētam bērnam.

Adopcijas gadījumā bērns adopcijas reģistrā tiek iekļauts, izpildoties noteiktiem juridiskiem nosacījumiem, nevis konkrētā bērna vislabāko interešu izvērtējuma rezultātā. CL 169. panta piektajā daļā noteikts, ka bērna adopcijai ir nepieciešams bāriņtiesas lēmums, ka adopcija ir bērna interesēs, taču šis nosacījums attiecināms tikai uz adopcijā nodota bērna adopciju konkrētajā ģimenē, nevis adopcijas kā aprūpes formas piemērotību konkrētā bērna vislabākajām interesēm. BTAL 31. panta trešā daļa paredz, ka ārvalstu adopcijas gadījumā par to, vai adopcija uz ārvalstīm ir bērna labākajās interesēs, lemj īpaši izveidota Ārvalstu adopcijas komisija.

Adopcijas procesa ietvaros adopcijas reģistrā iekļauto bērnu un adoptētāju savietošanu nodrošina LM kā adopcijas reģistra turētāja. MK 667. noteikumu 30. punkts nosaka, ka LM adoptētājiem sniedz informāciju par adoptējamajiem bērniem tiklīdz tādu ir saņēmusi.

¹²⁰ MK 354. noteikumi, 53. punkts.

¹²¹ MK 354. noteikumi, 52. punkts.

Atbilstoši iekšējās kārtības noteikumiem par adopcijas procesa organizēšanas kārtību, LM “uzdevums ir nodrošināt vispiemērotākā adoptētāja izvēli adoptējamam bērnam, vispusīgi, objektīvi noskaidrojot un ņemot vērā visus apstākļus, kam var būt nozīme, lai panāktu, ka starp bērnu un adoptētāju pēc adopcijas izveidosies patiesas vecāku un bērnu attiecības.”¹²² Tomēr aprakstītajos LM atbildīgā ierēdņa pienākumos minēta tikai informācijas sniegšana adoptētājiem par adopcijas reģistrā iekļautajiem bērniem atbilstoši bāriņtiesas lēmumā par personas atzīšanu par adoptētāju norādītajam bērnu skaitam, vecumam, dzimumam un veselības stāvoklim, kā arī norāde aicināt bāriņtiesu veicināt adoptējamo bērnu dalību pasākumos, kas tiek organizēti ar nolūku, lai adoptētājiem būtu iespēja neformālos apstākļos iepazīties ar adopcijai pieejamajiem bērniem. Adopcijas procesu noteicošajā kārtībā nav iekļautas norādes par nepieciešamību veikt ģimenes atbilstības bērna vajadzībām izvērtējumu. Ja pēc iepazīšanās ar adoptējamo bērnu, adoptētājs vēlas viņu ņemt savā pirmsadopcijas aprūpē, tad informē par to LM un vēršas bāriņtiesā ar attiecīgu iesniegumu. Līdz ar to faktiski adopcijas procesā adoptētāji ir tie, kas vērtē un lemj par bērna piemērotību savai ģimenei. Arī adopcijas gadījumā normatīvais regulējums neparedz adopcijas atbilstības izvērtējumu jau ģimenē dzīvojošo bērnu vislabākajām interesēm.

Savietošanu ar uzņemošo ģimeni adopcijas gadījumā vairāki speciālisti intervijās uzskata par sistēmisku problēmu:

... Lai gan adopcija nav ārpusģimenes aprūpes oficiālā sadaļa, bet lai gan pēc būtības ir... Bet tas ir viens no tādiem klupšanas akmeņiem, es domāju, kas mums neiet – šī adopcijas sistēma, tāpēc, ka viņa... Ir šie adoptētāji, šī rinda, saucamā, kur viņi gaida... Un ka ministrija nodarbojās ar bērna un adoptētāja savienošanu neliekas pareizi. Jo ministrija ir ļoti tālu no reālās dzīves, un viņai varbūt arī... Un tā tiešām nav valsts pārvaldes funkcija. Tā nav. Tas nekādi... Es to nevaru saprast, kā tas iet ar valsts iestādi kopumā. Valstī ir... Valsts iestādēm būtu jānodarbojas, lai tā sistēma, lai normatīvie akti – lai ir tas rāmis, kurā darbotos attiecīgās organizācijas un notiktu tās darbības pareizi, saskaņoti. Bet ne pašai nodarboties... Ministrijai nebūtu ar to jānodarbojas. Tas ir tāds milzīgs klupšanas akmens. (Intervija ar atbalsta centra pārstāvi)

Vadoties no bērna interesēm, atbilstošākās aprūpes formas izvēle un savietošana ar uzņemošo ģimeni, ja tas ir bērna interesēs, ir skatāma kopskatā, kuru veido gan darba pieredze

¹²² LM iekšējie noteikumi “Adopcijas procesa organizēšanas kārtība”.

ārpusģimenes aprūpes jomā, gan pilnvērtīgs adopcijas reģistrs. Ņemot vērā, ka atbalsta centri ir institūcija ar patlaban augstāko kapacitāti vadīt gadījumus un sadarbību, tam varētu pievienot arī risinājumu meklēšanu adopcijai. Taču labākās aprūpes forma atrašana bērnam un savietošana ar ģimeni ir skatāma plašākā kontekstā un aplūkota 7.2.1. nodaļā par institūciju sadarbību.

3.4.3. Bērna ārpusģimenes aprūpē līdzdalības nodrošināšana

BTK ir pirmais starptautiskais dokuments, kurš 12. pantā, nosakot, ka “īkvienam bērnam, kas ir spējīgs formulēt savu viedokli, ir tiesības brīvi to paust visos jautājumos, kas viņu skar, turklāt bērna viedoklim jāpievērš pienācīga uzmanība atbilstoši bērna vecumam un brieduma pakāpei”, atzīst bērnu kā tiesību subjektu, kuram piemīt ne tikai viņa neaizsargātību kompensējošās tiesības, bet arī tiesības ietekmēt savu dzīvi. Komiteja ir norādījusi, ka BTK 3. un 12. pants ir abpusēji papildinoši - viens nosaka mērķi īstenot bērna intereses, un otrs paredz metodoloģiju bērna uzklaušīšanai. Bērnu vislabāko interešu izvērtējumu nav iespējams pareizi veikt, ja netiek īstenotas bērna tiesības tikt uzklaušītam, tādejādi nodrošinot bērna līdzdalību visu lēmumu, kas skar viņa dzīvi, pieņemšanā.¹²³

BTAL bērna tiesības tikt uzklaušītam nav izdalītas kā atsevišķas tiesības, bet kā bērna brīvības un 13. pantā apvienotas ar citām tiesībām uz vārda brīvību, kā arī apziņas un ticības brīvību, kas definētas BTK 14. pantā, un biedrošanās brīvību, kas definētas BTK 15. pantā. Savukārt no BTK 12. panta satura BTAL 13. pantā ietverts nosacījums, ka jebkurā “jomā, kas skar bērna intereses, bērna viedoklim veltāma pienācīga vērība atbilstoši viņa vecumam un briedumam.” Pantā lietotais termins “joma” norāda uz plašu ietekmes sfēru jeb bērna pilsoniskajām tiesībām, kas arī saskan ar panta nosaukumu “Bērna brīvības”. Savukārt bērna tiesības tikt uzklaušītam visos jautājumos, kas viņu skar, nav iekļautas ne BTAL 13. pantā, ne citviet. Līdz ar to BTAL nav pilnībā integrēta BTK 12. panta tvērums un vispārīgais princips, kas ņemams vērā, interpretējot un piemērojot pārējās tiesības, atbilstoši tā būtībai, bet atspoguļota tikai kā viena no bērna izpausmes brīvībām.

BTK 12. pantā ir iekļauts nosacījums, ka bērna viedoklim jāpievērš pienācīga uzmanība atbilstoši bērna vecumam un briedumam, kas nozīmē to, ka bērna vecums vai brieduma trūkums nevar būt kritērijs, pēc kura izvērtē viedokļa nozīmību. Komiteja ir uzsvērusi, ka BTK 12. pants attiecināms gan uz maziem bērniem, ar to saprotot bērnus vecumā līdz 8 gadu

¹²³ General Comment No. 12 (2009), 15. lpp.

vecumam, gan lielākiem bērniem, aicinot nodrošināt, ka jau no agrīna vecuma bērns tiek uzskatīts par tiesīgu paust savu viedokli, kas jāņem vērā jautājumos, kuri viņu skar,¹²⁴ un bērna vecumu nevar izmantot kā kritēriju tam, lai novērtētu viņa viedokļa nozīmību.¹²⁵ Komiteja akcentē, ka saskaņā ar pētījumiem **jau ļoti agrīnā vecumā bērns spēj formulēt savu viedokli un to paust ļoti dažādos veidos**, un aicina, īstenojot BTK 12. pantu, ņemt vērā ne tikai mutiski paustus un formulētus viedokļus, bet arī neverbālās saziņas formas, tai skaitā ķermeņa valodu, mīmiku, mākslinieciskās izpausmes, rotaļāšanos un izdarītās izvēles.¹²⁶

Apzinoties to, cik dažādos veidos bērns var paust savu viedokli, pieaugušajiem pienākums ir identificēt konkrētajam bērnam atbilstošākos izteiksmes veidus, veicināt viedokļa paušanu un spēt to atpazīt, nevis aprobežot bērna viedokļa paušanu tikai ar pieaugušo noteiktajiem veidiem un spēju apliecināt pieaugušajiem pieņemamu kompetences līmeni.¹²⁷ Ja mazi bērni brieduma trūkuma dēļ var nespēt paust apzinātu un izsvērtu viedokli par to, kas ir viņu interesēs, tad šādos gadījumos BTK pieprasa nevis bērna viedokli aizstāt ar pieaugušo pieņēmumiem, bet nodrošināt bērnam iespēju paust viedokli vēlāk, kad ir kļuvis gana kompetents. Lēmumi, kas nav steidzami saistībā ar apdraudējumu bērna dzīvībai, veselībai vai labklājībai, ir jāatliek līdz brīdim, kad bērns būs kompetents izlemt, kas ir viņa interesēs.¹²⁸

Aptaujas dati rāda, ka ārpusģimenes aprūpes dalībniekiem ir dalītas domas par to, vai ārpusģimenes aprūpes sistēma atbilst bērna vajadzībām (skat. 3.1. attēlu). Biežāk tam nepiekrīt viesģimenes (67%), specializētās krīžu audžuģimenes (50%) un adoptētāji (39%). Aizbildņu neradnieku bērnam un audžuģimeņu vidū tādu ir 29%. Tam, ka, izvēloties ārpusģimenes aprūpes formu, tiek primāri ņemtas vērā bērna intereses, piekrīt 78% audžuģimeņu un 58% adoptētāju. Tomēr jautājot par bērna interešu paušanu, tam, ka bērns atbilstoši savam vecumposmam spēj paust savas labākās intereses, piekrīt vien 32% adoptētāju, 43% audžuģimeņu, 52% aizbildņu neradniecīgam un 68% aizbildņu radniecīgam bērnam. Tam, ka bērna iesaistīšana aprūpes jautājuma risināšanā nav nepieciešama, piekrīt 20% adoptēju (16% uz jautājumu nevar atbildēt), 30% audžuģimeņu, 35-37% aizbildņu. Jautājot konkrētāk par bērna interešu ņemšanu vērā, viens no apgalvojumiem skāra bērna identitāti (par to sīkāk 3.4.4. sadaļā). Tam, ka, lai rūpētos par bērnu ģimenē, tam jāpārņem ģimenes kultūra, tradīcijas, reliģija un valoda, piekrīt vairākums respondentu: 70% adoptētāju, 75% neradniecisko un 66%

¹²⁴ General comment no. 7 (2005), Implementing child rights in early childhood.

¹²⁵ General Comment No. 12 (2009) The right of the child to be heard.

¹²⁶ Turpat.

¹²⁷ Tobin J., 2019, 562. lpp.

¹²⁸ Turpat, 170.lpp.

radniecisko aizbildņu, kā arī 53% audžuģimeņu (43% tam nepiekrīt). Šie dati rada satraukumu gan par bērna līdzdalības principa vispārēju pieņemšanu, gan bērna interešu satura izpratni.

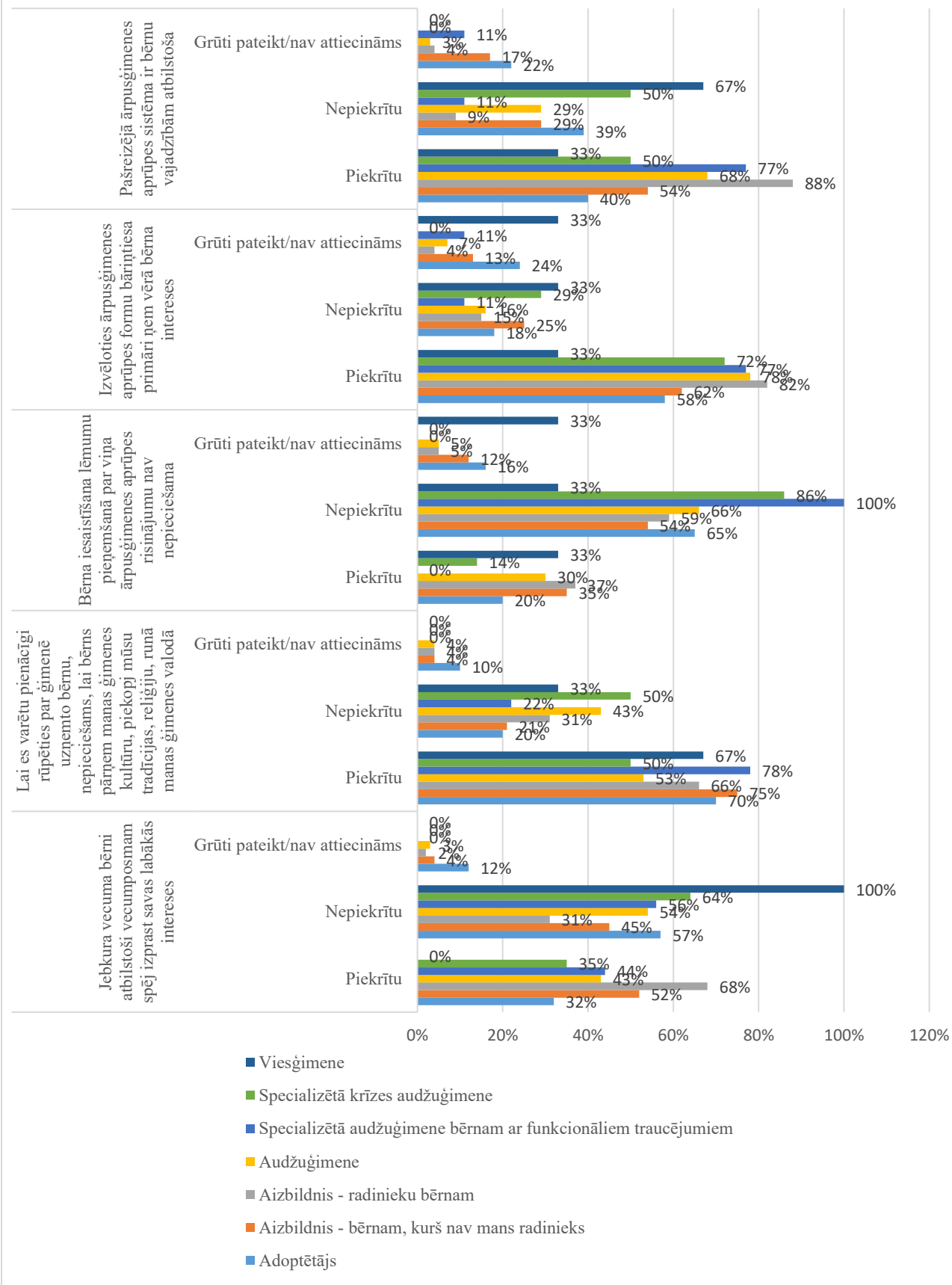
Fokusgrupas diskusijas ar aizbildņiem un audžuģimenēm liecina, ka to dalībnieki ikdienā uzskata, ka bērni un jaunieši nespēj formulēt savas labākas intereses un pat skata bērna intereses kā apdraudējumu bērniem un to aprūpētājiem un aizbildņiem. Tā, piemēram, vienā no diskusijām tika apspriesti gadījumi, kur bērni manipulē ar audžuvecākiem, apvainojot tos vardarbībā, šādi cenšoties panākt kādu savu iegribu piepildījumu. Abstrahējoties no konkrētās situācijas, gadījums izgaismo situāciju, kur paša bērna izteiktās intereses tiek pakārtotas audžuvecāku vai aizbildņu izpratnei par bērna vajadzībām un labākajām interesēm, mainot bērna tiesībās ielikto principu saturu.

Jaunieši par šo jautājumi intervijās izsakās maz, taču kritiski:

Man teica, ka man ir jābūt pateicīgai. Es redzēju, ka audžumammai bija bildes ar savu ģimeni, bet es nezināju, kas ir mana ģimene, tas man vienmēr bija tāds lielais jautājums. Es savā ziņā jutos tāda sveša, es ļoti protestēju, man bija ļoti lielas uzvedības problēmas. Tad mana audžumamma vienkārši pazuda no manas dzīves, viņa izšķīrās no sava vīra un pazuda, es to posmu neatceros. Es paliku dzīvot ar tēvu. Vēl es uzskatu, ka ļoti liela kļūda ir tā, ka man tika nomainīta dzimšanas apliecība, man nomainīja uzvārdu, nomainīja identitāti. Es it kā to zināju, bet pieaugot tas mani ļoti satrauca. (Intervija ar jauniešu)

Šajā situācijā audžuģimene bērnu adoptēja, mainot identitāti. Kā liecina intervija, saikne ar bērna bioloģisko ģimeni tika pārtraukta jau audžuģimenes aprūpes formā, lai arī bērnam par to ir bijusi interese. Katrā gadījumā šī situācija atspoguļo potenciālos riskus, kurus rada pienācīga bērnu neiesaistīšana lēmumu pieņemšanā ar viņu identitāti un nākotni saistītos jautājumos.

Cik lielā mērā Jūs piekrītat šiem apgalvojumiem?

3.1. attēls. Aprūpētāju viedokļi par bērnu līdzdalību

Komiteja ir arī iezīmējusi piecus soļus efektīvai bērna viedokļa uzklauššanas organizēšanai:

1. bērna sagatavošana – ietver bērna viņam saprotamā veidā informēšanu par jautājuma būtību, viņa tiesībām paust viedokli, iespējamajiem izpausmes veidiem;
2. bērna uzklauššana – ietver bērnam labvēlīgas un piemērotas vides nodrošināšanu;
3. bērna spēju un brieduma novērtēšana – izriet no prasības pienācīgi ņemt vērā bērna viedokli;
4. atgriezeniskā saite – iever bērnam sniegto informāciju par to, cik lielā mērā un kā tika ņemti vērā bērna uzskati;
5. pārsūdzība – ietver tiesiskās aizsardzības līdzekļu un iespēju nodrošināšanu, lai bērnam būtu nodrošināta iespēja aizstāvēt savas tiesības tikt uzklauštam.¹²⁹

Latvijas normatīvais regulējums nenosaka kārtību, kādā veidā ir organizējama bērna viedokļa apzināšana. Līdz ar to nav vienotas un noteiktas pieejas, kas ļautu nodrošināt to, ka gadījumos, kad bērns ir paudis savu viedokli, viņš tiktu pienācīgi informēts par visiem saistošajiem aspektiem, viedokļa apzināšana notiktu konkrētajam bērnam piemērotā veidā un viņš saņemtu atgriezenisko saiti un tiktu informēts par savu tiesību aizsardzības (pārsūdzības) iespējām.

VBTAI metodiskajos ieteikumos bāriņtiesām attiecībā uz bērna viedokļa atspoguļošanu lēmumos norādījusi, ka mazu bērnu gadījumos, kad jau pēc vecuma ir saprotams, ka bērns nav spējīgs sazināties, veidojot teikumus, bērna viedokli lēmumā var neatspoguļot, jo to nav iespējams noskaidrot.¹³⁰ Līdz ar to bāriņtiesas bērna tiesības paust viedokli aprobežo ar nosacījumu, ka par bērna viedokli uzskatāms tikai vārdiski noformulēts un pietiekoši skaidri uztverams viedoklis. Tiesas lielu nozīmi pievērš bērna vecumam un brieduma pakāpei, tomēr tiesu praksē vadās pēc uzskata, ka bērna viedoklis vērā ņemams tad, ja bērns ir sasniedzis 7 gadu vecumu¹³¹, jo mazākā vecumā neesot iespējams noskaidrot bērna viedokli.¹³²

Bērnu tiesību komiteja attiecībā uz alternatīvo aprūpi ir akcentējusi, ka situācijās, kad nepieciešams pieņemt lēmumu par bērna šķiršanu no ģimenes, ir jāņem vērā bērna viedoklis, lai noteiktu bērna intereses, jo bērna vislabāko interešu noteikšana atbilstoši BTK 3. pantam nav iespējama, neuzklaušot un neņemot vērā bērna viedokli¹³³. Savukārt ANO Ģenerālā

¹²⁹ Tobin J., 2019, 592. lpp.

¹³⁰ Rokasgrāmata bāriņtiesām. 2. sējums.

¹³¹ Latvijas Republikas Administratīvās rajona tiesas spriedums, lietas arhīva Nr. A42-01761-21/5.

¹³² Latvijas Republikas Administratīvās rajona tiesas spriedums, lietas arhīva Nr. A42-01761-21/5.

¹³³ General Comment No. 12 (2009) The right of the child to be heard.

asambleja attiecībā uz alternatīvo aprūpi ir uzsvērusi, ka visās aprūpes stadijās nepieciešams bērnam nodrošināt visu nepieciešamo informāciju, lai bērns spētu veidot savu viedokli, kuru nepieciešams vispusīgi uz klausīt atbilstoši bērna briedumam (ANO Pamatnostādnes, 40.punkts). Savā vispārīgajā komentārā par bērna tiesībām tikt uz klausītam Komiteja ir arī uzskaitījusi nepieciešamos mehānismus, kurus valstij nepieciešams ieviest, lai nodrošinātu bērnu alternatīvajā aprūpē tiesības tikt uz klausītiem, norādot uz nepieciešamību pēc tiesību aktiem, kas garantē bērnam informāciju par ievietošanu aprūpē un aprūpes plānu, kā arī iespēju jēgpilni paust savu viedokli un to, ka šis viedoklis tiek ņemts vērā gan visā lēmumu pieņemšanas procesā, gan izstrādājot un ieviešot bērnam piemērotus aprūpes pakalpojumus.¹³⁴ Līdz ar to **attiecībā uz alternatīvo aprūpi var izdalīt trīs procesa posmus, kuros nepieciešams normatīvajos aktos paredzēt nepieciešamību apzināt bērna viedokli:**

- lemjot par aizgādības tiesību pārtraukšanu;
- lemjot par ievietošanu aprūpē;
- izstrādājot aprūpes plānu.

Bērns ārpusģimenes aprūpē nonāk gadījumos, kad viņa vecākiem tiek pārtrauktas aizgādības tiesības. CL 203. pantā ir uzskaitīti nosacījumi aizgādības tiesību pārtraukšanai un atjaunošanai, tomēr starp tiem nav nekas minēts par nepieciešamību noskaidrot bērna viedokli. Arī BTAL 28. pantā un Bāriņtiesu likuma (turpmāk BTL) 22. pantā nav ietvertas atrunas par nepieciešamību noskaidrot bērna viedokli, lemjot par aizgādības tiesību pārtraukšanu. Līdz ar to situācijās, kad bāriņtiesai nepieciešams pieņemt lēmumu par bērna šķiršanu no ģimenes, lēmumu par to, kas ir bērna vislabākajās interesēs, var pieņemt, nerēķinoties ar bērna viedokli¹³⁵.

Aizbildna iecelšanas kārtību reglamentē CL 222.-239. panti, kas nosaka kārtību, kādā aizbildņus izvēlas, un vecāku tiesības testamentā iecelt aizbildņus, par kuru apstiprināšanu pēc tam jālemj bāriņtiesai. Tādejādi likums paredz vecāku tiesības paust viedokli par to, kuras personas būtu jāieceļ par aizbildni, kā arī to, ka šis viedoklis ir jāņem vērā. Tomēr CL neparedz bērnam tiesības paust viedokli par iecelamo aizbildni un bāriņtiesas pienākumu to ņemt vērā.

¹³⁴ General Comment No. 12 (2009) The right of the child to be heard.

¹³⁵ Faktiski BTK ir hierarhiski augstāks saistošais normatīvais akts, nosakot bērna tiesību ievērošanu Latvijas gadījumā. Tomēr attiecībā, piemēram, uz bērna tiesībām uz savu viedokļa uz klausīšanu un ņemšanu vērā vai līdzdalību, ko BTK nosaka, vērojams, ka šīs tiesības netiek pilnībā nodrošinātas. To var risināt gan ar starptautisko normu precīzu iekļaušanu nacionālajā regulējumā, gan ar izglītošanu, apmācot iesaistītās puses piemērot normas praksē. Norāde uz bērna viedokli ir Bērnu tiesību aizsardzības likuma 13. panta trešā daļa, 2 20. panta otrā daļa, taču, lai šo normu pielietošanai būtu vienota izpratne, nepieciešams paplašināts metodisks skaidrojums, jo norma "bērna viedoklim veltāma pienācīga uzmanība" ietver dažādus komplicētus procesus un situācijas (piem., saistībā ar ārpusģimenes aprūpi vai adopciju).

Arī BTL attiecībā uz aizbildņa iecelšanas kārtību nav norādes par nepieciešamību apzināt bērna viedokli par ieeļamo aizbildni.

Aizbildnības institūta regulējumā nav nedz CL, nedz BTL atrodamas atsauces par nepieciešamību izstrādāt bērnam aprūpes plānu.

Audzūgimeņu aprūpes gadījumā noteikts, ka, ievietojot bērnu audzūgimenē, ir jānoskaidro bērna viedoklis, ja bērns ir spējīgs to formulēt, ņemot vērā viņa vecumu un brieduma pakāpi,¹³⁶ **taču nav norādes par to, ka šis viedoklis būtu jāņem vērā.** Savukārt attiecībā uz audzūgimenēs dzīvojošajiem bērniem ārpusģimenes aprūpes atbalsta centriem noteikts pienākums sadarbībā ar audzūgimeni izstrādāt un īstenot audzūgimenē ievietotā bērna individuālās attīstības plānu,¹³⁷ bet **nav norādes par nepieciešamību plāna izstrādē iesaistīt arī pašu bērnu.**

Bērnu aprūpes iestāde ir ārpusģimenes aprūpes risinājums bērniem, kam kaut kādu iemeslu dēļ nav iespējams nodrošināt aprūpi ģimeniskā vidē. BTAL 27. panta ceturtās daļas 2. punkts nosaka, ka, izvēloties ārpusģimenes aprūpes veidu, vērā ņemams arī bērna viedoklis, tomēr nav paredzēta bērna viedokļa apzināšana un vērā ņemšana, izvēloties konkrēto aprūpes iestādi.

Ilgstošās sociālās aprūpes iestādēm noteikts, ka lai nodrošinātu sociālos pakalpojumus, ir jāizstrādā individuālais sociālās aprūpes plāns (MK 338. noteikumu 5.4. un 5.6. apakšpunkts), kā arī noteikta prasība vienoties ar klientu par veicamajiem pasākumiem sociālās problēmas risināšanai, kas norāda uz nepieciešamību iesaistīt bērnu aprūpes plāna veidošanā un ņemt vērā viņa viedokli. VK (2019, 11. lpp) savā ziņojumā pēc revidentu veiktajām pārbaudēm 11 bērnu aprūpes iestādēs secināja, ka bērnu individuālie sociālās rehabilitācijas plāni bieži vien bija formāli un tajos bija iekļautas ikdienā veicamās darbības kā skolas apmeklēšana, pašaprūpe utml. un bieži vien nebija apzinātas bērna vajadzības un nepieciešamie pakalpojumi. Ziņojumā nebija iekļauta informācija par to, cik lielā mērā, gatavojot sociālās rehabilitācijas plānu, aprūpes iestādes ņem vērā paša bērna viedokli.

Adopcijas gadījumā Komiteja ir skaidri norādījusi, ka bērna vislabākās intereses nevar noteikt, neņemot vērā bērna viedokli.¹³⁸ Līdz ar to adopcijas gadījumā bērna viedoklim ir izšķiroša nozīme, pieņemot lēmumu par to, vai adopcija ir bērna interesēs, pretstatā citiem lēmumiem,

¹³⁶ MK 354. noteikumi, 66., 67. punkts.

¹³⁷ MK 355. noteikumi.

¹³⁸ General Comment No. 12 (2009) The right of the child to be heard.

kad pieļaujama vai pat nepieciešama bērna interešu samērošana ar bērna viedokli. Izrietoši ir ārkārtīgi svarīgi, lai, lemjot par adopciju, bērns būtu cik vien iespējams informēts par adopcijas sekām un būtu nodrošināts, ka neatkarīgi no bērna vecuma viņa viedoklis tiek uzklauts un ņemts vērā.¹³⁹

CL nosaka, ka bērna piekrišana adopcijai kā obligāts nosacījums nepieciešama tikai gadījumā, ja bērns ir sasniedzis 12 gadu vecumu, ko attiecīgos gadījumos bērns rakstiski apliecina. Praksē tas nozīmē to, ka bērna iespēja atteikties no adopcijas ir tikai adopcijas procesa noslēguma posmā, kad bērns jau atrodas pirmsadopcijas aprūpē adoptētāju ģimenē. Metodiskajos ieteikumos bāriņtiesām VBTAI ir akcentējusi, ka bērna informācija adopcijas reģistram ir jāasūta arī tajos gadījumos, kad bērns nevēlas tikt adoptēts.¹⁴⁰ MK 667. noteikumu 46. punkta apakšpunktos uzskaitīti aspekti, kuri bāriņtiesai ir jāvērtē, veicot ģimenes izpēti pirmsadopcijas laikā, **taču starp tiem nav iekļauta bērna viedokļa apzināšana**. Arī Latvijas bērnu līdzdalības novērtējuma pētījumā viedokļu izpēte apliecināja, ka praksē bieži sastopami gadījumi, kad **bērna viedoklis adopcijas procesā netiek pienācīgi noskaidrots un ņemts vērā, nododot bērnus adopcijā pret viņu gribu**.¹⁴¹

Attiecībā uz bērna viedokli par šķiršanu no brāļiem/māsām adopcijas gadījumā likums nosaka bāriņtiesas pienākumu pirms lēmuma par šķiršanu pieņemšanas noskaidrot bērnu viedokli, taču tikai tādā gadījumā, ja viņi ir dzīvojuši vienā mājsaimniecībā vai uztur ciešas attiecības. Likums nenosaka nepieciešamību bērna pausto viedokli ņemt vērā.¹⁴²

3.4.4. Bērna ārpusģimenes aprūpē identitātes aizsardzība

Bērna identitātes aizsardzība ir viens no būtiskākajiem jautājumiem gadījumos, kad bērnam ir liegta iespēja augt savā ģimenē, jo lielā mērā ietekmē bērna psiholoģisko stabilitāti un personības veidošanos.¹⁴³ BTK 7. un 8. pantā kā **bērna tiesību uz identitātes pamatelementi, tostarp neizslēdzot citus elementus, definēti: vārds, tautība un ģimene**. Alternatīvās aprūpes kontekstā tiesības uz identitāti ietver bērna tiesības zināt savus vecākus un uzturēt attiecības ar viņiem. Ņemot vērā mūsdienu iespējas ģimenes veidošanā, bērnam var būt līdz pieciem vecākiem – bioloģiskie vecāki, gestācijas vecāks un sociālie vecāki (audžuvecāki) – uz kuriem visiem, ja tās ir atšķirīgas personas, attiecināma vecāku definīcija un no tās izrietošās

¹³⁹ Tobin J., 2019, 1071. lpp.

¹⁴⁰ Rokasgrāmata bāriņtiesām. 2. sējums.

¹⁴¹ Bērnu līdzdalības novērtējums. Latvijas nacionālais ziņojums (2017).

¹⁴² BTK 20. panta 22 daļa.

¹⁴³ Tobin J., 2019, 350. lpp.

bērna tiesības viņus zināt.¹⁴⁴ Tautības un ģimenes saikņu nozīme alternatīvās aprūpes kontekstā īpaši akcentēta BTK 21. pantā, nosakot, ka “apsverot visas iespējas, ir jāņem vērā bērna audzināšanas vēlamā pēctecība un viņa etniskā izcelsme, reliģiskā un kultūras piederība, kā arī valoda”. Savukārt BTK 8. pantā noteikts valstu pienākums nodrošināt ikviena bērna tiesības aizsargāt savu identitāti, tostarp pilsonību, vārdu un ģimenes saites, nepieļaujot nelikumīgu, ar to saprotot BTK definētajām tiesībām neatbilstošu, iejaukšanos. Turklāt, ņemot vērā bērnu neaizsargātības stāvokli, valstij ir pozitīvs pienākums šo tiesību aizsardzībai, veicot visus nepieciešamos pasākumus, lai proaktīvi nodrošinātu bērna identitātes aizsardzību, kas īpaši būtiski mazu bērnu gadījumā.¹⁴⁵ Lai veicinātu to, ka bērns apzinās savu identitāti, noteikts, ka ar bērna līdzdalību jāveido viņa "dzīves grāmata", iekļaujot tajā attiecīgu informāciju, attēlus, piemiņas lietas, un jānodrošina tās pieejamība visa mūža garumā (ANO Pamatnostādņu 100. pants).

Tā kā bērna ievietošana alternatīvajā aprūpē apdraud viņa identitātes elementus, BTK 20. pants īpaši akcentē nepieciešamību alternatīvās aprūpes nodrošināšanas gadījumā ņemt vērā arī bērna audzināšanas vēlamā pēctecību un viņa etnisko izcelsmi, reliģisko un kultūras piederību, kā arī valodu. Savukārt BTK 30. pants nosaka bērna tiesības baudīt savas kultūras vērtības, pievērsties savai reliģijai un praktizēt to vai lietot dzimto valodu. Līdz ar to nodrošinot bērnam alternatīvo aprūpi ir nepieciešams bērnam piemeklēt uzņemošo ģimeni atbilstoši bērna etniskajai, kultūras, valodas un lingvistiskajai identitātei, bet gadījumos, kad tas nav iespējams, nodrošināt kultūras, reliģijas un valodas uzturēšanas saglabāšanas iespēju. Kā minēts 2.4.3. sadaļā, aptaujas dati rāda, ka ievērojams īpatsvars alternatīvās aprūpes īstenotāju neatbalsta šīs bērna tiesības.

ANO Pamatnostādņu 100. pants nosaka alternatīvajā aprūpē nonākušā bērna tiesības saglabāt sev nozīmīgās saiknes nosakot proaktīvu valsts pienākumu rosināt un veicināt bērna saskarsmi ar ģimeni un ar citām bērnam tuvām personām, piemēram, draugiem, kaimiņiem un iepriekšējiem aprūpētājiem, kā arī nodrošināt bērnam informāciju par viņa ģimenes locekļu stāvokli, gadījumos, kad nav iespējams nodrošināt saskarsmi. Noteikums ne tikai akcentē bērnam nozīmīgo saikņu saglabāšanas aktualitāti, bet arī ieskicē gradāciju saiknes uzturēšanai no tiešas saskarsmes līdz informācijas saņemšanai. Bērna esošo attiecību pieredze un no tām izrietošā saikne ar ģimenes locekļiem un citām bērna dzīvē svarīgām personām ir galvenais faktors bērna vislabāko interešu izvērtēšanā. Lai gan būtiski ņemt vērā individuālus apstākļus

¹⁴⁴ Tobin J., 2019, 352. lpp.

¹⁴⁵ Tobin J., 2019, 410. lpp.

un attiecību kvalitāti, tomēr uzsvars vienmēr jāliek uz bērna attiecību nepārtrauktību ar vecākiem, brāļiem un māsām un citiem ģimenes locekļiem, jo tā ir būtiska bērna drošības sajūtai un attiecību nepārtrauktībai ar tuviem cilvēkiem ir svarīga psiholoģiska ietekme uz bērna iekšējās stabilitātes veidošanos un saglabāšanos.¹⁴⁶ Gadījumos, kad bērnam ir piesaiste audžuģimenei, aprūpes ģimeņu maiņa bērnam būs tikpat traumatiska kā sākotnējais vecāku zaudējums. Līdz ar to bērna interesēs ir pēc iespējas ātrāk nodrošināt stabilu aprūpi un bez ļoti pamatota iemesla nemainīt aprūpes ģimenes,¹⁴⁷ kā arī saglabāt un uzturēt attiecības ar viņa izcelsmes vecākiem arī tad, ja atgriešanās ģimenes aprūpē nav iespējama. Lēmumu pieņemšanā nedrīkst balstīties uz hipotētisku pieņēmumu par labāku attiecību veidošanos nākotnē, bet pašlaik tikai uz līdzšinējo attiecību pieredzi.¹⁴⁸

Intervijas ar jauniešiem rāda, ka ne visos gadījumos savietošana ar uzņemošo ģimeni respektē bērna identitāti. Tā viens no jauniešiem stāsta, ka brālis ievietots krieviski runājošā ģimenē un brālis, kuram ir īpašas vajadzības, tagad ģimenē runājot krieviski, un abiem valodas dēļ ir apgrūtināta komunikācija.

Aptaujas dati (skat. 3.2. attēlu) liecina, ka visās aprūpes formās vairāk nekā puse no tās īstenotājiem, tai skaitā 60% audžuģimeņu, 55-56% adoptētāju un aizbildņu piekrita apgalvojumam, ka bērna bioloģiskās ģimenes situācija un ar ārpusģimenes aprūpi saistītie lēmumi ir pārāk sarežģīti bērna uztverei. Bioloģisko determinismu jeb uzskatu, ka bērns atkārtos savu bioloģisko vecāku dzīves modeli, atbalsta 16% adoptētāju, 30% radniecisko un 49% neradniecisko aizbildņu, kā arī 44% audžuvecāku. Te vērojams, ka šis uzskats saistīts ar radniecības saiknēm ar bērnu, jo tuvāka radniecība, jo retāk bioloģiskā determinisma kritērijs tiek pielietots, skaidrojot bērna izvēles. Lielākā daļa respondentu piekrīt, ka saikni ar bioloģisko ģimeni bērnam nevajadzētu uzturēt, ja bioloģiskie vecāki pret bērnu ir slikti izturējušies. Tā domā 51% adoptētāju, 58-60% aizbildņu un 52% audžuģimeņu respondentu.

Latvijas normatīvais regulējums neparedz pienākumu ņemt vērā bērna etnisko, kultūras, reliģisko un valodas piederību, lemjot par piemērotāko aprūpes veidu un vietu. BTAL 13. pants nosaka, ka bērna reliģisko piederību nosaka vecāki, tādejādi ierobežojot BTK 14. pantā noteiktās tiesības uz reliģiskās pārliecības brīvību. Atkarībā no ārpusģimenes aprūpes formas, Latvijā bērna tiesības uz identitātes saglabāšanu var būt nodrošinātas atšķirīgā apjomā vai nenodrošinātas vispār. BTAL 8. pantā kā identitāti veidojošie elementi norādīti vārds, uzvārds

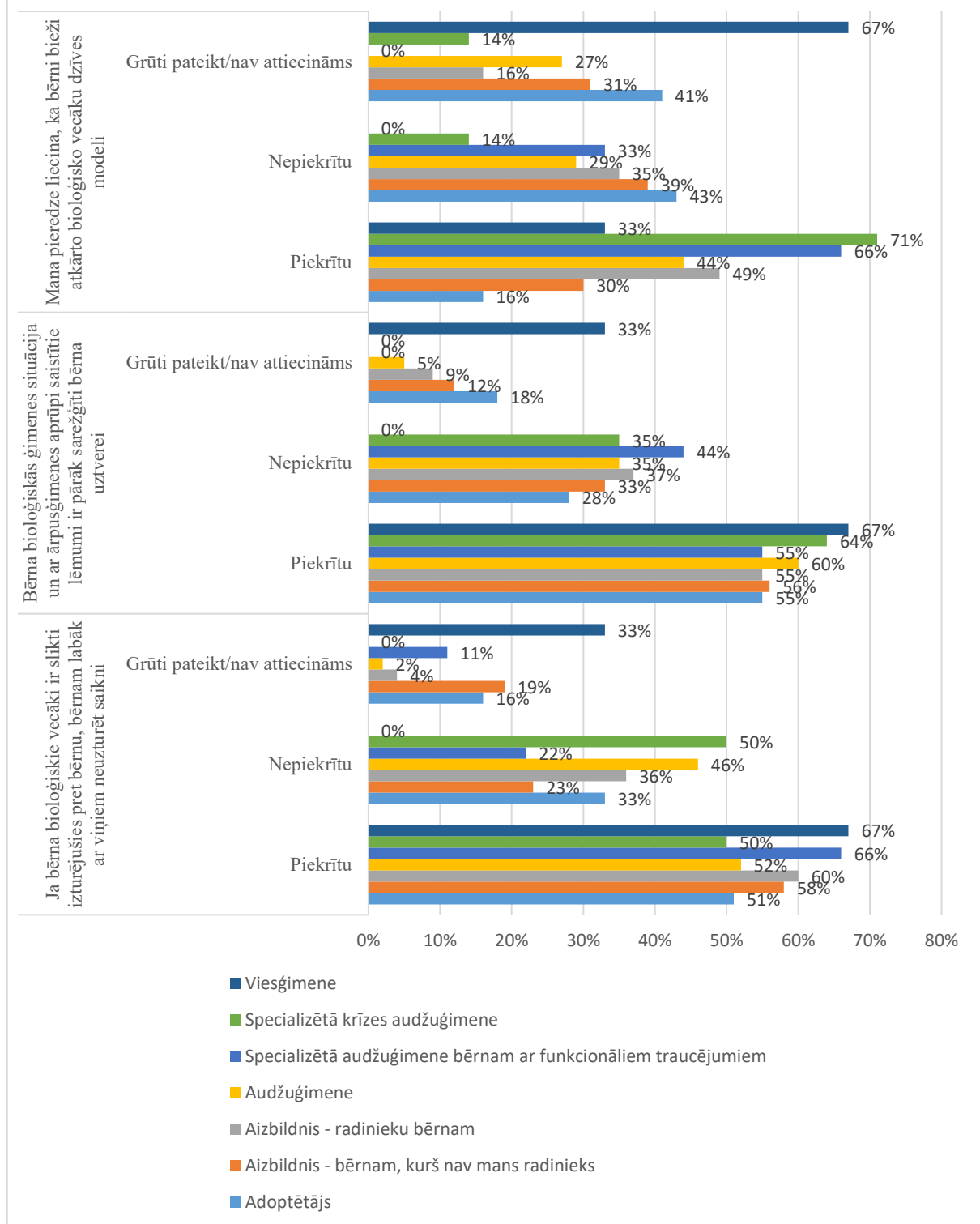
¹⁴⁶ UNHCR Guidelines on Determining the Best Interests of the Child, 2008.

¹⁴⁷ ANO Pamatnostādnes, 13. punkts.

¹⁴⁸ UNHCR Guidelines on Determining the Best Interests of the Child, 2008.

un pilsonība un noteiktas bērna tiesības uz identitātes saglabāšanu, taču netiek iekļauta tautība un ģimene. Līdz ar to normatīvie akti akcentē bērnam nozīmīgo ģimenes saišu lomu, aizsargājot tiesības uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus, taču neaizsargā bērna ģimeniskās saiknes kā identitāti veidojošo elementu. Latvijas normatīvais regulējums arī neparedz citu bērna identitātes stiprinošu pasākumu un aktivitāšu īstenošanu. “Dzīves grāmatu” veidošana un pieejamība atkarīga tikai no konkrētā bērna aprūpētāja zināšanām un motivācijas.

Cik lielā mērā Jūs piekrītat šiem apgalvojumiem?

3.2. attēls. Aprūpētāju viedokļi par bērnu saikni ar bioloģisko ģimeni

Aizbildnībā, audžuģimenē un bērnu aprūpes iestādē bērnam netiek mainīts vārds, uzvārds, tautība. Sasniedzot 15 gadu vecumu, bērnam Vārda, uzvārda un tautības ieraksta maiņas likuma 2. pants noteiktos gadījumos dod tiesības mainīt vārdu un/vai uzvārdu. Savukārt bērna, kas nav

sasniedzis 15 gadu vecumu, vārdu un/vai uzvārdu mainīt var tikai, ja viens vai abi no bērna vecākiem ir notiesāti par tīša, smaga vai sevišķi smaga nozieguma izdarīšanu. Šā paša likuma 3. pants nosaka bērna, kas sasniedzis 15 gadu vecumu, tiesības mainīt arī tautību. Līdz ar to ārpusģimenes aprūpē esoša bērna tiesības uz vārda kā identitātes daļas saglabāšanu ir aprobežotas tikai gadījumos, kad tas vecāku sodāmības dēļ var tikt uzskatīts par kaitējošu. Ārpusģimenes aprūpes gadījumā bērnam netiek mainīta ģimeniskā piederība un līdz ar to dokumentos iekļauta informācija par reģistrētajiem vecākiem.

Starp aizbildņa CL definētajiem pienākumiem nav iekļauts pienākums uzturēt bērna saikni ar vecākiem vai citiem ģimenes locekļiem. Tas netieši izriet no bāriņtiesām noteiktā pienākuma sekot līdzī tam, lai aizbildnis veicinātu bērna un vecāku saskarsmi.¹⁴⁹ Lai visām iesaistītajām pusēm būtu vienota izpratne, būtiski ir visām iesaistītajām pusēm noteikt funkcijas attiecībā uz vienu un to pašu darbību, piemēram, attiecībā uz pienākumiem nošķirta bērna saiknes uzturēšanai ar bioloģisko ģimeni. Savukārt audžuģimenes pienākums nodrošināt bērna saskarsmi ar ģimeni izriet no noteiktās informācijas, ko bāriņtiesa sniedz un pieprasa no audžuģimenes¹⁵⁰. Ilgstošās sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijām ir noteikts pienākums sniegt informāciju bāriņtiesai un sociālajam dienestam par vecāku, brāļu, māsu, vecvecāku, kā arī citu personu, ar kurām bērns ilgu laiku ir dzīvojis nedalītā saimniecībā, saskarsmi ar bērnu un sadarbību ar ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūciju.¹⁵¹ Pienākums ārpusģimenes aprūpes sniedzējiem proaktīvi nodrošināt bērna saikni ar viņa ģimeni izriet no bāriņtiesai noteiktā pienākuma sekot līdzī tam, lai aizbildnis, audžuģimene vai ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcija veicinātu bērna un vecāka saskarsmi.¹⁵²

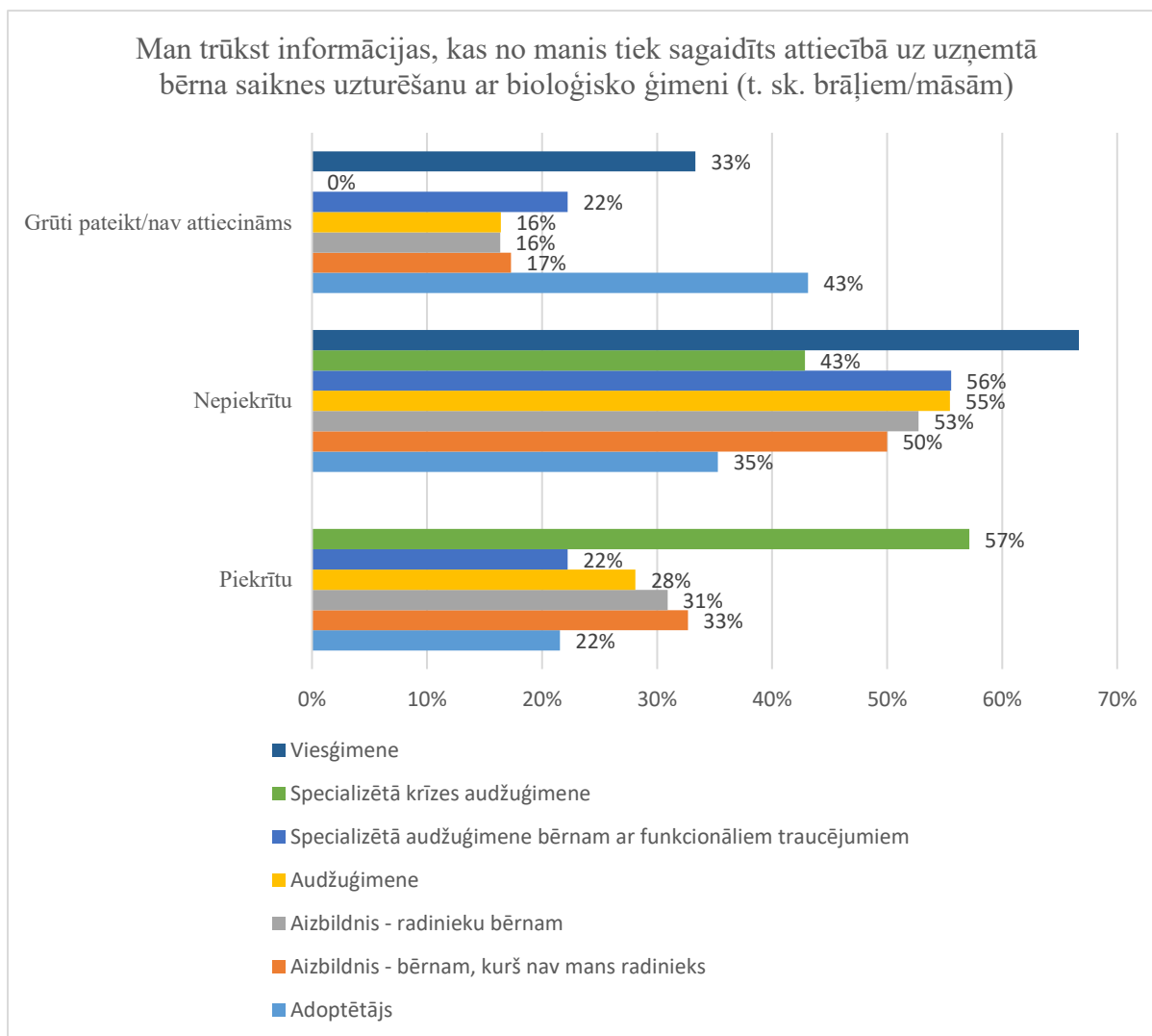
Aptaujā jautājot par saiknes uzturēšanu ar bērna bioloģisko ģimeni, 22% aizbildņu, 28% audžuģimeņu un 31-33% aizbildņu atzīst, ka tiem trūkst informācijas, kas no viņiem tiek sagaidīts šajā jomā (skat. 3.3. attēlu). Fokusgrupu diskusijā aizbildņi un audžuvecāki norādīja, ka bērni paši nevēlas tikt ar bioloģisko ģimeni vai bioloģiskā ģimene tika skatīta kā neuzticams partneris, bet kā pozitīvs risinājums tika minēta attiecību uzturēšana ar atbalsta centra starpniecību.

¹⁴⁹ BTL 39. panta otrā daļa.

¹⁵⁰ MK 354. noteikumi, 58., 69. un 71. punkts.

¹⁵¹ SPSPL, 28. panta 1² daļas 1. apakšpunkts.

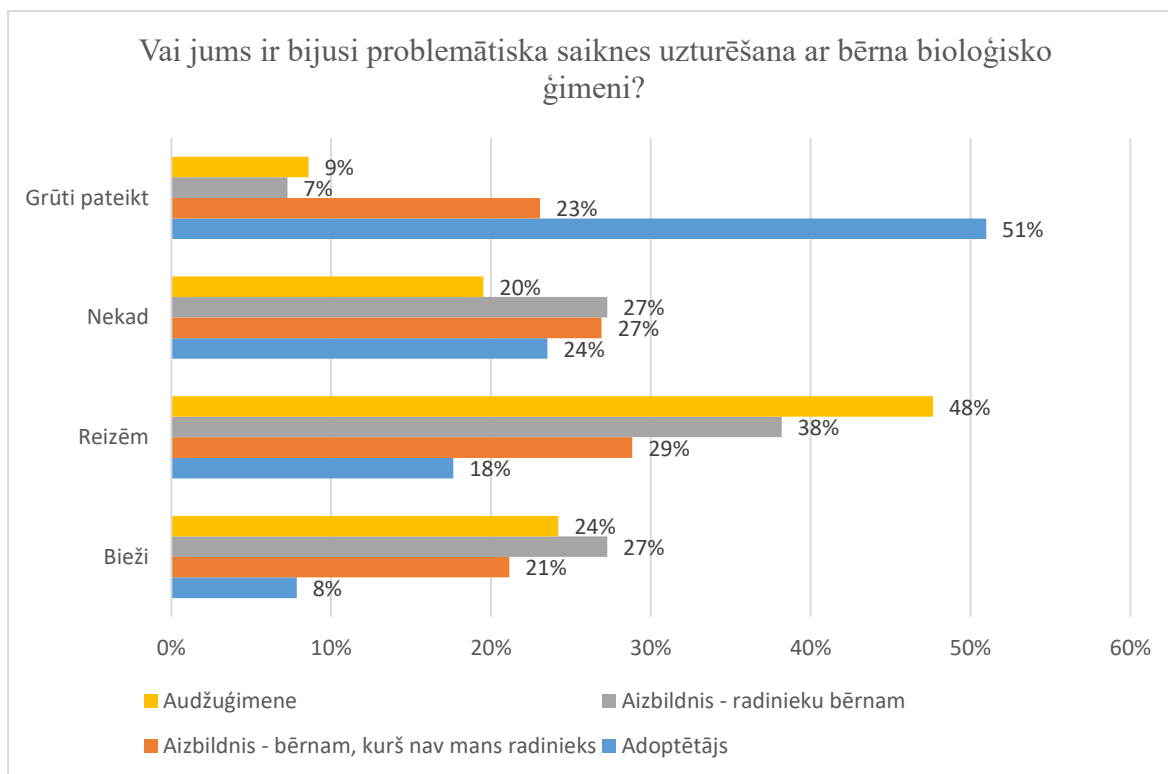
¹⁵² BTL 39. panta 2. daļa.

3.3. attēls. Informācija par saiknes uzturēšanu ar bērna bioloģisko ģimeni

Puse adoptētāju neattiecina uz savu situāciju vai nespēj atbildēt uz jautājumu par attiecību uzturēšanu ar bērna bioloģisko ģimeni (skat 3.4. attēlu). Ceturtā daļa audžuģimeņu atzīst, ka attiecības ir bieži, bet teju puse, ka reizēm problemātiskas. 27% radniecisko aizbildņu norāda uz šīm attiecībām kā problemātiskām.

Ņemot vērā salīdzinoši reto pozitīvo attieksmi un piemēru klātbūtni speciālistu intervijās, bērna bioloģisko saikņu uzturēšana ir problemātisks jautājums, kas saistīts gan ar negatīvajiem priekšstatiem par bioloģiskās ģimenes lomu, gan prasmēm dienestiem šo jautājumu sadarbībā ar ģimenēm risināt.

3.4. attēls. Saiknes uzturēšana ar bioloģisko ģimeni

Ārpusģimenes aprūpes atbalsta centriem noteikts pienākums organizēt audžuģimenē vai specializētajā audžuģimenē ievietotā bērna saskarsmi ar vecākiem, brāļiem (pusbrāļiem), māsām (pusmāsām), radniekiem vai bērnam tuvām personām,¹⁵³ kas ietver atbalsta centra telpu atvēršanu tikšanās reizēm, kā arī speciālista atbalstu, veicinot dialogu starp audžuģimeni un bērna tuviniekiem un nodrošinot klātbūtni konkrētās tikšanās reizēs, ja tas ir nepieciešams,¹⁵⁴ tādējādi nodrošinot atbalstu audžuģimenei bērna saskarsmes ar viņa vecākiem nodrošināšanā. CL nosaka bērna vecākiem ne tikai tiesības, bet arī pienākumu uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar bērnu.¹⁵⁵ Praksē bērna iespējas uzturēt attiecības ar vecākiem nereti atkarīgas no vecāku spējas un iespējām pārvarēt šķēršļus tiešu kontaktu uzturēšanai (piemēram, attālumu, atbalsta trūkumu).

Adopcijas gadījumā bērnam mainās ģimeniskā piederība¹⁵⁶ un CL paredz adoptētāju tiesības mainīt adoptējamā vārdu, ja tas neatbilst adoptētāja tautībai vai ir grūti izrunājams.¹⁵⁷ Tādējādi tiek prezumēts, ka no adoptētājiem atšķirīga bērna tautība ir nevis saglabājama un saudzējama

¹⁵³ MK 355. noteikumi, 12.16. punkts.

¹⁵⁴ Metodiskais materiāls Ārpusģimenes aprūpes atbalsta centriem par darbības uzsākšanu un pakalpojumu sniegšanu.

¹⁵⁵ CL, Pirmā daļa. Ģimenes tiesības, 181. panta otrā daļa.

¹⁵⁶ CL, Pirmā daļa. Ģimenes tiesības, 133. pants.

¹⁵⁷ CL, Pirmā daļa. Ģimenes tiesības, 172. pants.

bērna identitātes daļa, bet gan pamatots iemesls vārda maiņai. Tā kā bērna tautība tiek noteikta pēc vecāku tautības, tad atšķirīgas tautības gadījumā adopcijas procesā tā likumiskā kārtībā tiek mainīta līdz ar ierakstu Civilstāvokļu akta reģistrā.¹⁵⁸ Latvijas normatīvais regulējums paredz arī adopcijas noslēpumu - bez adoptētāja piekrišanas ziņas par adopciju līdz bērna pilngadībai nav izpaužamas,¹⁵⁹ par ko arī noteikta kriminālā atbildība.¹⁶⁰ Līdz ar to ziņu sniegšana par adopciju, tai skaitā paša adoptētā bērna informēšana par to, ka viņš ir adoptēts, ir likumā nostiprinātas kā īpaši aizsargātas adoptētāju ekskluzīvās tiesības. Adopcijas gadījumā bērnam tiek izsniegta jauna dzimšanas apliecība, kurā kā vecāki, kam viņš piedzimis, tiek norādīti adoptētāji. Tādejādi bērnam nav pieejama informācija par to, kas ir viņa bioloģiskie vecāki, ja vien adoptētāji tādu nesniedz.

Ģimenes kontekstā būtisks aspekts, kuru skar adopcija, ir arī brāļu/māsu saikne, jo likums nosaka, ka adoptējot brāļi un māsas nav šķirami, kam seko atruna, ka pati adopcija var būt iemesls brāļu/māsu šķiršanai, ja kādu šķēršļu dēļ tā tiek traucēta.¹⁶¹ BTK 16. pants nosaka, ka nav pieļaujams, ka patvaļīgi vai nelikumīgi tiek pārkāpta bērna privātās dzīves un ģimenes neaizskaramība. BTK ar jēdzienu pretlikumīgs tiek apzīmēti lēmumi un rīcība, kas ir pretrunā pašā konvencijā definētajām tiesībām vai citām starptautiskajām tiesībām¹⁶². Prasība, ka valstij jānodrošina bērna tiesības uz ģimenes attiecībām, nozīmē, ka tai ir jāveic nepieciešamie pasākumi, lai panāktu, ka bērniem attiecības ar ģimenes locekļiem netiek liegtas un būtu iespēja uzturēt kontaktu.¹⁶³ Savukārt CL 173. pants nosaka, ka ar adopciju bērnam izbeidzas radnieciskās attiecības un līdz ar to arī tiesības saņemt informāciju par saviem asinsradniekiem un uzturēt saikni ar viņiem. Esošā regulējuma ietvaros dažādās ģimenēs adoptētiem bērniem nav tiesisku mehānismu iegūt informāciju par saviem brāļiem/māsām. Tādejādi brāļu/māsu šķiršana adopcijas gadījumā ne tikai BTK izpratnē pretlikumīgi liedz iespēju zināt savu ģimeni un uzturēt ar to saikni, bet arī pakļauj incesta riskam.¹⁶⁴

3.5. Ārpusģimenes aprūpes kvalitāte un tās uzraudzība

Bērna labāko interešu ievērošana nozīmē ne tikai to, ka atbildīgo institūciju veiktās darbības ir tiesiskas, pietiekamas un savlaicīgas attiecībā uz konkrēto bērnu, bet arī to, ka valsts izveidotā

¹⁵⁸ MK 761. noteikumi, 76. un 133. punkts.

¹⁵⁹ CL. Pirmā daļa. Ģimenes tiesības, 171. panta 2. daļa.

¹⁶⁰ Krimināllikums, 169. pants.

¹⁶¹ CL. Pirmā daļa. Ģimenes tiesības, 165. pants.

¹⁶² Tobin J., 2019, 419. lpp.

¹⁶³ Tobin J., 2019, 418. lpp.

¹⁶⁴ Jumakova, 2019.

ārpusģimenes joma tiek regulāri uzraudzīta un pārskatīta, tā nodrošinot arī labas pārvaldības principa ievērošanu¹⁶⁵. BTK 3. pants paredz, ka dalībvalstīm ir jānodrošina, lai iestādes, dienesti un struktūras, kas ir atbildīgas par bērnu aprūpi vai aizsardzību, atbilstu kompetentu iestāžu noteiktajiem standartiem, īpaši drošības, veselības un personāla lieluma un piemērotības ziņā, kā arī tiktu veikta kompetenta uzraudzība.

Aprūpes kvalitāte ir galvenais faktors, kas nosaka labu rezultātu, un parasti ir daudz svarīgāks par pašu aprūpes formu. Uzraudzība un revīzija ir būtisks nosacījums, lai nodrošinātu, ka aprūpes standarti un juridiskās prasības tiek izpildītas praksē. Bērniem alternatīvajā aprūpē ir vispārīgi jānodrošina viņu drošība, labklājība un attīstība saskaņā ar bērnu cilvēktiesībām, kas norādītas BTK. Ar kvalitatīvu aprūpi saprot drošību un stabilas mājas (12. pants), pastāvīgu piesaisti aprūpētājam un pastāvīgumu (netiek mainītas aprūpes formas) (11. pants) – t.i., ka visos lēmumos par alternatīvo aprūpi vienmēr jāņem vērā tas, ka parasti bērnu vēlamams paturēt pēc iespējas tuvāk tā pierastajai dzīvesvietai, lai atvieglotu sakarus un bērna potenciālo atkalapvienošanos ar ģimeni, kā arī pēc iespējas saglabāt bērna izglītības, kultūras un sociālo dzīvi. Uzraudzība palīdz nodrošināt, ka pieejamie pakalpojumi ir piemēroti un atbilstoši, tie efektīvā veidā ir pieejami bērniem un ir vērsti uz bērnu vajadzībām¹⁶⁶.

Pastāv vairākas jau izveidotas sistēmas un metodikas ārpusģimenes aprūpes kvalitātes izvērtēšanai. To izstrāde balstās BTK minētajos bērnu tiesību un labāko interešu principos. Metodiku izstrādē ir piedalījušās vadošās bērnu tiesību aizsardzības organizācijas un eksperti.

Quality4Children Standarti bērnu ārpusģimenes aprūpei¹⁶⁷ (2004) (izstrādē piedalījās *IFCO (International Foster Care Organization*¹⁶⁸), starptautiskā SOS Bērnu ciematu asociācija (*International SOS Children Villages*¹⁶⁹), *FICE (International Federation of Educative Communities*¹⁷⁰)). *Quality4Children Standarti* ietver 18 standartus, kas ir pamatā kvalitatīvai ārpusģimenes aprūpei, katrs no standartiem atspoguļo kādu no BTK pamatprincipiem un tas ir formulēts saprotamā un pārbaudāmā veidā.

¹⁶⁵ VK, 2019, 10 lpp.

¹⁶⁶ Papildu palīdzība bērnu labklājības iestāžu uzraudzībā un revīzijā. Baltijas jūras valstu padome, Ekspertu grupa sadarbībai riska grupas bērnu jautājumos, AudTrain 2015, 4.lpp

¹⁶⁷ Skat. <https://www.sosbernuciemati.lv/storage/75006a8d88113affa9aab6a90c0ac3ada6b87808.pdf>.

¹⁶⁸ Skat. <https://www.ifco.info/>.

¹⁶⁹ Skat. <https://www.sos-childrensvillages.org/>

¹⁷⁰ Skat <https://www.ficeinter.net/>

Uz sistēmu balstīts **audits bērnu aprūpes iestādēs** (*System Based audit*)¹⁷¹ – kvalitātes izvērtēšanas pieeja bērnu aprūpes iestādēm ar mērķi izvērtēt aprūpes pakalpojuma kvalitātes atbilstību normatīvajam regulējumam. Fokuss uz vadības sistēmu un kā vadības sistēma funkcionē, lai nodrošinātu bērnu tiesību aizsardzību, nevis uz katra atsevišķā darbinieka darba sniegumu. Audīta ietvaros tiek izmantota dokumentu analīze, intervijas ar bērniem, darbiniekiem un audīta rezultātā tiek apkopotas atbilstības un neatbilstības. Audītu veic apmācīti auditori, kuri izgājuši t.s. *AudTrain* apmācības. Arī Latvijā VBTAI speciālisti tika apmācīti šāda audīta veikšanai.

Par aprūpes kvalitāti un bērnu tiesību ievērošanas uzraudzību Latvijā ir atbildīgas:

- LM – politikas līmenī atbild par bērnu un ģimenes tiesību jomu un pārrauga VBTAI kā padotības iestādes darbu. LM uzdevums ir kontrolēt sociālo pakalpojumu kvalitāti un izstrādāt sociālo pakalpojumu kvalitātes un efektivitātes novērtēšanas kritērijus¹⁷²;
- VBTAI – nodrošina normatīvo aktu ievērošanas uzraudzību un kontroli bērnu un aizgādībā esošu personu tiesību un interešu aizsardzības un bāriņtiesu darbības jomā, tai skaitā veic pārbaudes par bērnu tiesību ievērošanu jebkurā institūcijā, kurā uzturas bērni, tai skaitā arī bērnu aprūpes iestādē¹⁷³;
- bāriņtiesas – atbild par bērna personisko un mantisko interešu un tiesību aizsardzību pēc bērna ievietošanas ārpusģimenes aprūpē. Bāriņtiesai ir pienākums ne retāk kā reizi gadā pārbaudīt bērna aprūpi un viņa tiesību un interešu ievērošanu pie aizbildņa, audžuģimenē un bērnu aprūpes iestādē. Bērna interešu uzraudzībai bāriņtiesām ir pieejams visplašākais informācijas apjoms, tajā skaitā tiesības nepieciešamo informāciju iegūt no paša bērna, kā arī pieprasīt to no visām iestādēm un personām, kas ir iesaistītas bērna aprūpē (piemēram, reizi pusgadā saņemt audžuģimenes pārskatu par bērna psihofizioloģisko attīstību, pieprasīt informāciju no izglītības iestādēm un ārstniecības personām)¹⁷⁴.

3.5.1. Aprūpes kvalitātes uzraudzība un izvērtēšana bērnu aprūpes iestādēs

Saskaņā ar VBTAI nolikumu¹⁷⁵, viena no VBTAI funkcijām ir uzraudzīt un kontrolēt bērnu tiesību ievērošanu un to kā tiek ievērotas LR normatīvajos aktos noteiktās bērnu tiesības (2-3.

¹⁷¹ Uz sistēmu balstīts audīts bērnu aprūpes iestādēs.

¹⁷² SPSPL, 14.pants

¹⁷³ VBTAI nolikums, 1.pants

¹⁷⁴ VK, 2019, 7.lpp.

¹⁷⁵ MK 611. noteikumi, 2. un 3.pants.

punkts). Šīs funkcijas ietvaros VBTAI katru gadu veic neplānotas un plānotas bērnu tiesību ievērošanas pārbaudes, tai skaitā bērnu aprūpes iestādēs.

2022.gadā VBTAI veica 13 **plānotas bērnu tiesību ievērošanas pārbaudes** bērnu aprūpes iestādēs. Apkopojot šo pārbaūžu rezultātus, VBTAI norādīja uz sekojošiem biežāk konstatētajiem pārkāpumiem:

- darbiniekiem trūkst zināšanu, pieredzes un resursu ģimeniskas vides veidošanai un nodrošināšanai;
- darbiniekiem trūkst zināšanu, kādas disciplinēšanas metodes izmantot gadījumos, kad bērni neievēro bērnu aprūpes iestādes iekšējās kārtības noteikumus;
- bērnu brīvais laiks bērnu aprūpes iestādē netiek organizēts un piepildīts ar jēgpilnām aktivitātēm;
- bērnu aprūpes iestāde nav pārlicinājusies par darbinieku iespējamo sodāmību;
- dažādu situāciju risināšanā novērota nepietiekama starpinstiūciju sadarbība.

VBTAI atsevišķi izdala jautājumu par bērnu izglītošanu, šajā jomā norādot uz biežāk konstatētajām grūtībām ar ko saskaras bērnu aprūpes iestāde – proti, nepietiekami nodrošināts komandas darbs un sadarbība starp izglītības iestādes administrāciju, atbalsta personālu, pedagogiem un bērnu aprūpes iestādes darbiniekiem. Bērnu aprūpes iestādēs ne vienmēr objektīvi un pilnīgi tiek izskatīta informācija par iespējamiem bērnu tiesību pārkāpumiem, iesaistītas valsts vai pašvaldību instiūcijas.

2022.gadā VBTAI veica 33 **neplānotas pārbaudes** bērnu aprūpes iestādēs (kas ir 14% no visu 2022. gadā veikto pārbaūžu skaita iestādēs). Nav publiski pieejama detalizēta informācija par neplānoto bērnu tiesību ievērošanas pārbaūžu rezultātiem.

Cits VBTAI īstenotais bērnu tiesību ievērošanas pārbaudes veids ir bērnu aprūpes iestādēs dzīvojošo **bērnu lietu pārbaude**. Bērnu lietu pārbaudēs VBTAI galveno uzmanību pievērš tam, vai bērnu aprūpes iestādes vadītājs un speciālisti ievēro normatīvo aktu prasības bērnu personisko un mantisko interešu nodrošināšanā. 2022.gadā VBTAI pārbaudīja 196 bērnu aprūpes iestādēs dzīvojošu bērnu lietas.

Apkopojot bērnu lietu pārbaūžu rezultātus, VBTAI norādīja biežāk konstatētos pārkāpumus:

- nav sniegtas ziņas LM par adoptējamiem bērniem;
- nav pieprasītas ziņas no Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes;

- nav informācijas, vai bāriņtiesa ir sniegusi prasības pieteikumu tiesai par aizgādības tiesību atņemšanu bērna vecākiem;
- nav informācijas, vai/kad bāriņtiesa ir pēdējo reizi pārbaudījusi bērnu aprūpes iestādē ievietota bērna aprūpi;
- nav norādīts datums, kad bērnu aprūpes iestāde informējusi pašvaldību par laiku, kad bērnam beidzas ārpusģimenes aprūpe, un datums, kad bērnu aprūpes iestāde sadarbībā ar bāriņtiesu informējusi bērnu par sociālajām garantijām;
- nav norādīta informācija par bērnu saskarsmi ar vecākiem, brāļiem un māsām, kuri dzīvo ārpus bērnu aprūpes iestādes, kā arī ar citu personu, ar kuru bērns ilgu laiku ir dzīvojis nedalītā saimniecībā.

Vēl viens informācijas avots par bērnu tiesību pārkāpumiem ir **VBTAI saņemto sūdzību, iesniegumu, ziņojumu analīze**. Apkopjot 2022. gadā saņemtās sūdzības par bērnu tiesību pārkāpumiem bērnu aprūpes iestādēs, visbiežāk tās attiecas uz divām tēmām – vienaudžu savstarpējā vardarbība un institūcijas bezdarbība. Diemžēl nav publiski pieejama informācija par konkrētiem jautājumiem, par ko saņemtas sūdzības attiecībā uz bērnu aprūpes iestādēm.¹⁷⁶

MK 338. noteikumi nosaka prasības bērnu aprūpes iestādēm (kas ir sociālo pakalpojumu sniedzējs) – piemēram, vismaz reizi trijos gados **veikt iekšējo pašnovērtējumu par nodrošināto sociālo pakalpojumu kvalitāti un atbilstību normatīvajos aktos noteiktajām prasībām**, ja nav ieviesta un uzturēta **kvalitātes vadības sistēma** vai iegūts **sociālo pakalpojumu kvalitātes EQUASS (*The European Quality in Social Services*) sertifikāts**¹⁷⁷. Viens no kvalitātes nodrošināšanas kritērijiem ir ne tikai bērnu aprūpes iestādes (kā sociālo pakalpojumu sniedzēja) atbilstība normatīvajos aktos noteiktajām prasībām dokumentācijā, atbilstoša un kvalificēta personāla nodrošināšanā, atbilstošu dzīves apstākļu nodrošināšanā, bet arī bērnu viedokļa noskaidrošana par bērna aprūpi, audzināšanu un bērna labsajūtu konkrētajā aprūpes vietā. Sīkāk uzraudzība analizēta 7. nodaļā.

3.5.2. Bāriņtiesu uzraudzības pienākumu pārbaude

2022.gadā VBTAI veica **uzraudzības pārbaudes** 8 bāriņtiesās¹⁷⁸.

¹⁷⁶ Kopā 2022.gadā VBTAI veica 237 neplānotas bērnu tiesību ievērošanas pārbaudes dažādās iestādēs – skolās, bērnu dārzos, bērnu aprūpes iestādēs, krīzes centros, utml.

¹⁷⁷ MK 338. noteikumu 2.7. punkts

¹⁷⁸ Skat. <https://www.bti.gov.lv/lv/media/2079/download?attachment>

Pārbaudes tika veiktas sekojošās bāriņtiesu darbības jomās:

- adoptējamā bērna pirmsadopcijas un pēcadopcijas aprūpē un uzraudzībā;
- bērna, kas atrodas ārpusģimenes aprūpē, saskarsmes tiesību nodrošināšanā un veicināšanā ar bērnam tuviem radniekiem (vecākiem, brāļiem, māsām u.c.);
- audžuģimeņu statusa piešķiršanas lietās un ikgadējo audžuģimenes darbības izvērtējumu īstenošana;
- aizgādības tiesību pārtraukšana, aizgādības tiesību atjaunošana, prasības sniegšanu tiesā, lietās, kas ierosinātas pēdējo 2 gadu laikā kopš pārbaudes uzsākšanas.

Pārbažu ietvaros tika pārbaudītas 254 lietas: 34 lietas par audžuģimenes statusa piešķiršanu; 39 lietas par bērna ievietošanu audžuģimenē vai specializētajā audžuģimenē; 52 lietas par aizbildnības nodibināšanu; 23 lietas par bērna ievietošanu bērnu aprūpes iestādē; 46 aizgādības lietas; 17 adopcijas lietas; 43 lietas par aizgādības tiesību pārtraukšanu un pārtraukto aizgādības tiesību atjaunošanu vai prasības sniegšanu tiesā aizgādības tiesību atņemšanai.

Rokasgrāmatas bāriņtiesām 5. sējumā ir sniegta detalizēta bāriņtiesu pārbažu rezultātu analīze, taču kopumā VBTAI secinājusi, ka bāriņtiesas pārzina normatīvo aktu regulējumu, tomēr savā darbībā ne vienmēr pilnvērtīgi un atbilstošā kvalitātē veic noteiktos pasākumus bērnu personisko interešu un tiesību aizsardzībai. Turklāt vērojams, ka atsevišķos gadījumos vieni un tie paši trūkumi tiek pieļauti sistemātiski, veidojot neatbilstošu bāriņtiesas darbības praksi, kā arī gandrīz visās bāriņtiesās pārbažu gaitā konstatēts nepietiekams un nesamērīgs darbinieku skaits attiecībā pret veicamā darba apjomu.

2019.gadā arī VK izvērtēja bāriņtiesu uzraudzības darba kvalitāti, veicot ikgadējo audžuģimenēs, aizbildnībā vai bērnu aprūpes iestādēs ievietoto bērnu aprūpes un bērna tiesību un interešu ievērošanas pārbaudi. VK 2019. gada revīzija secināja, ka daudzos gadījumos bāriņtiesu veiktā uzraudzība ir formāla, jo tā lielākoties aptver tikai sadzīves apstākļu pārbaudi – vai mājoklis ir tīrs, vai bērnam ir gulta, skapis, vai ir ēdiens u.c. (turpat, 9.lpp.). Ne vienmēr tiek noskaidrots bērna viedoklis, kā arī noskaidroti pārējie bērna pilnvērtīgai aprūpei un attīstībai nozīmīgie jautājumi – vai un kā tiek ievērotas bērna tiesības uz veselības aprūpi, izglītību, fizisko un emocionālo attīstību, brīvā laika pavadīšanu, mantiskās intereses, kā arī saskarsmes tiesības ar vecākiem un citiem tuviniekiem.

Kā rāda interviju dati, par tiesību aspektiem **ārpusģimenes aprūpē** intervijās biežāk runāja paši jaunieši, norādot, ka pat aktīvas rīcības gadījumā viņu viedoklis nav uzklausīts:

Pārējās divās istabās dzīvo 7 bērni. Un bāriņtiesas inspektore man pasaka par to, ka tas tā kā likumā nav paredzēts... nu nav tā kā rakstīts, cik bērniem ir jābūt un kādā platībā tur ir jādzīvo. Un man it kā... nu izrādās, ka man pat nav nekāda argumenta... Nu tas nav tā kā likumpārkāpums to, ka es dzīvo istabā ar četriem bērniem. Tā istaba... istaba 11 kvadrātmetri. Tur nav ne tev vieta... Tev gulta un galdiņš. Viss. Vairāk tev nekā nav. (Intervija ar jauniešu)

No intervijas ar jauniešu secināms, ka viņš nemaz neizprot ārpusģimenes aprūpes formu, kurā ievietots un sauc to par viesģimeni.

Aizbildņi un audžuģimenes fokusa grupu diskusijā atzina, ka bērni cenšas ar savām tiesībām manipulēt un apvainot uzņemošās ģimenes vardarbībā. Neskatoties uz to, vai šādi apvainojumi ir patiesi, jābūt skaidrai sistēmai, kā bērns iesaistāms savu tiesību aizstāvībā:

Bērnam nebūtu jācenšas pierādīt, ka vardarbība notiek, viņam vienkārši būtu jājūtas droši Latvijā. Tagad arī ir tā, ka, ja bērns izstāsta par vardarbību un viņu pratina, pirmais, ko dara, ir visu pastāsta aizbildņiem. Un, ja aizbildnis negrib čakarēties, viņš visu noliedz. Sanāk, ka aizbildnis nemaz neaizstāv sava bērna intereses. Latvijā neviens negrib aizstāvēt bērna intereses. Bērni mums ir nekas, vot, tā ir sistēma! (Intervija ar jauniešu)

To, ka bāriņtiesu pārbaudes nespēj atklāt iespējamus bērnu tiesību pārkāpumus, apgalvo arī citi jaunieši, atceroties, ka pirms pārbaudēm māja uzkopta un bērni instruēti un pārbaudes laikā bijuši audžuvecāku uzraudzīti. Sīkāk situācija analizēta 7. nodaļā.

3.6. Secinājumi

1. Bērnu interešu ievērošana nacionālajā normatīvajā regulējumā ir ietverta, taču nav noteikta bērna vislabāko interešu noteikšanas procesuālā kārtība, kā arī nav paredzēta rezultātu izvērtēšana. Līdz ar to process tiek organizēts atbilstoši iesaistīto speciālistu izpratnei, nevis pēc vienotas normatīvi regulētas pieejas. BTAL nav pilnībā integrēts BTK 12. panta tvērums un vispārīgais princips, kas ņemams vērā, interpretējot un piemērojot pārējās tiesības, bet atspoguļota tikai kā viena no bērna izpausmes brīvībām.

2. Attiecībā uz ārpusģimenes aprūpi Latvijas normatīvajā regulējumā iedibināta aprūpes formu hierarhija, paredzot gan prioritārās aprūpes formas, gan prioritāros aprūpētājus, nevis nosakot nepieciešamību izvērtēt formas atbilstību konkrētā bērna vislabākajām interesēm.

3. Šobrīd Latvijā nav izveidota bērna un viņa vislabākajām interesēm atbilstošākā aprūpes formas un ģimenes/personas savietošanas sistēma, kā arī personāls nav apmācīts šāda novērtējuma veikšanai. Bieži izvērtēšana par to, vai ģimene var uzņemt bērnu, faktiski paliek pašas uzņemošās ģimenes ziņā. Ne vienmēr ģimenei ir atbilstošas kompetences, informācija un zināšanas, lai spētu šādu izvērtējumu veikt. Lemjot par to, vai bērna aprūpe uzņemošajā ģimenē ir bērna vislabākajās interesēs, jāvērtē ne tikai aprūpē nododamā bērna intereses, bet arī uzņemošajā ģimenē jau dzīvojošo bērnu vislabākās intereses un citi faktori.

4. Latvijas normatīvais regulējums nenosaka kārtību, kādā veidā ir organizējama bērna viedokļa apzināšana. Līdz ar to nav vienotas un noteiktas pieejas, kas ļautu nodrošināt to, ka gadījumos, kad bērns ir paudis savu viedokli, viņš tiktu pienācīgi informēts par visiem saistošajiem aspektiem, ka viedokļa apzināšana notiktu konkrētajam bērnam piemērotā veidā un viņš saņemtu atgriezenisko saiti un tiktu informēts par savu tiesību aizsardzības (pārsūdzības) iespējām.

5. Dati liecina, ka uzņemošo ģimeņu izpratne par bērna labākajām interesēm ir neviennozīmīga un ievērojama to daļa uzskata, ka bērni šādas intereses nemaz nevar apzināties. Uztraucoši, ka arī speciālisti ne vienmēr atzīst bērnu viedokļa nozīmību.

6. Dati liecina, ka starptautiskā regulējumā uzsvērtie bērna identitātes uzturēšanas principi – tiesības uz valodu, tradīcijām, reliģisko piederību – netiek uztvertas kā pamatotas pat tādā īslaicīgā aprūpes formā kā audžuģimenes.

7. Bērna interesēs ir pēc iespējas ātrāk nodrošināt stabilu aprūpi un bez ļoti pamatota iemesla nemainīt aprūpes ģimenes, kā arī saglabāt un uzturēt attiecības ar viņa izcelsmes vecākiem arī tad, ja atgriešanās ģimenes aprūpē nav iespējama.

8. Statistikas dati rāda, ka Latvijā salīdzinoši lielam skaitam bērnu tiek mainītas aprūpes formas, īpaši tas vērojams audžuģimeņu aprūpē, turklāt šī tendence pieaug. Ņemot vērā bērnu ārpusģimenes aprūpē neaizsargātību, būtu nepieciešams turpināt pilnveidot atbalsta sistēmu un vienādot pieejamā atbalsta apmēru, lai bērnam pieejamais atbalsts nebūtu atkarīgs no aprūpes formas. Dati rāda, ka ne tikai bērniem tiek mainītas aprūpes formas, bet arī uzņemošās ģimenes

maina statusus, līdz ar to arī bērna uzņemšanas formu, kas var būt saistīts ar atšķirīgo atbalstu dažādām uzņemošo ģimeņu formām, gan institūciju un adoptētāju apzinātu adopcijas rindu apiešanu, izmantojot citus uzņemošo ģimeņu statusus.

Aizbildnība

9. Aizbildnība Latvijā ietver gan radnieku aprūpē nodotos bērnus, gan paredz iespēju, ka bērni var tikt nodoti citu personu aizbildnībā, kas var būt gan bērnam tuvas personas, gan arī pilnīgi sveši cilvēki. Lielākais īpatsvars no visiem aizbildņiem bija bērna radnieki, galvenokārt vecvecāki. Šobrīd nav pieejami dati par to, cik no neradnieciskajā aizbildnībā nodotajiem bērniem nodoti tuvu cilvēku aizbildnībā un cik – līdz aizbildnības nodibināšanai pilnīgi svešu un ar bērnu nesaistītu cilvēku aprūpē. Tas neļauj novērot esošo situāciju un izvērtēt tendences ārpusģimenes aprūpes formu izvēlē.

10. Statistikas dati rāda, ka katrs piektais bērns no aizbildņa ģimenes gada laikā tiek pārvietots uz citu ārpusģimenes aprūpes formu. Daļa no šī īpatsvara atspoguļo “slēpto” adopciju. Neradnieciskā aizbildnība faktiski darbojas kā ilgtermiņa audžuģimene, taču ar lielākām pilnvarām un mazāku atbalstu, kas kopumā rada nevienlīdzību attiecībā uz atbalstu, statusa iegūšanas nosacījumiem, uzraudzību, u.c. aspektiem, atkarībā no uzņemošās ģimenes aprūpes formas un juridiskā statusa.

11. Neplānotas aizbildnības gadījumā nepieciešams lielāks atbalsts bērna uzņemšanai ģimenē un dzīves pielāgošanai jaunajai situācijai.

12. Arī tad, ja aizbildnim ir laulātais, aizbildnība tiek nodibināta tikai vienai personai, kas tālāk apgrūtina visas ģimenes iesaisti bērna aprūpē, piemēram, veselības aprūpes pakalpojumu, bērna un oficiālā aizbildņa interešu aizstāvībā. Jāapsver līdzzaizbildniecības regulējuma maiņa, paredzot šādu iespēju ne tikai īpaši sarežģītās un grūtās aizbildnības situācijās.

13. Statistikas datus netiek atsevišķi izdalīti dati par bērniem, kurus adoptējuši aizbildņi un kuri adoptēti citās ģimenēs, tāpēc esošie dati ierobežo iespējas analizēt aizbildņu nodrošinātās aprūpes stabilitāti.

Adopcija

14. Vienkāršā adopcija ļauj bērnam iegūt jaunas ģimeniskās saites un nonākt adoptētāju aizgādībā, nezaudējot piederību savai izcelsmes ģimenei un saglabājot identitāti. Latvijā

atbilstoši normatīvajam regulējumam tiek praktizēta tikai pilnā adopcija, kuras gadījumā bērns zaudē jebkāda veida saikni ar savu izcelsmes ģimeni. Adopcijas gadījumā bērnam mainās ģimeniskā piederība, tiek mainīta identitāte un zaudētas tiesības uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar savu izcelsmes ģimeni - vecākiem, brāļiem, māsām, vecvecākiem un citām tuvām personām, kā arī netiek paredzētas tiesības būt informētam par adopcijas faktu.

Adopcijas regulējums, kas pieļauj tikai pilno adopciju, vērtējams kā neelastīgs bērna labāko interešu nodrošināšanai, kam adopcijā jābūt pašam svarīgākajam apsvērumam. Turklāt tas ir pretrunā būtiskām bērna tiesībām starptautiskā izpratnē, tāpēc adopcija var kļūt par iemeslu diskriminācijai. Ieteicams pilnveidot adopcijas tiesisko regulējumu, nodrošinot to, ka adopcijas gadījumā bērnam tiek nodrošināta visu BTK noteikto tiesību ievērošana.

15. Bērns pēc tiesas lēmuma par adopcijas stāšanos spēkā zaudē ārpusģimenes aprūpes noteiktās tiesības uz īpašu aprūpi un palīdzību. Pētījums rāda, ka ir gadījumi, kur bērniem vai jauniešiem šāda aizsardzība būtu nepieciešama, savukārt adoptētāji nav informēti par jau patlaban pieejamo atbalstu, neattiecinā un neredz sevi kā daļu no plašākās ārpusģimenes aprūpes sistēmas, kuras primārais mērķis ir nodrošināt bērna vajadzības.

16. Bērns adopcijas reģistrā tiek iekļauts, izpildoties noteiktiem juridiskiem nosacījumiem, nevis konkrētā bērna vislabāko interešu izvērtējuma rezultātā. Kā norādīts 4. nodaļas secinājumos, savietošanas process visās aprūpes formās jāizdala kā atsevišķs process, nosakot atbildības lomas un izvērtēšanu. Adopcijas gadījumā bērna viedoklim ir jābūt izšķirošai nozīmei, pieņemot lēmumu par to, vai adopcija ir bērna interesēs.

Audzūģimene

17. Statistikas dati rāda, ka pēdējos gados stabilizējas un pat samazinās audzūģimeņu skaits, tajā pašā laikā pieaug audzūģimenēs uzņemto bērnu skaits un pieaug t.s. "tukšo" audzūģimeņu skaits (t.i.audzūģimenes, kurās nav ievietoti bērni).

18. Audzūģimenē ievietota bērna gadījumā nav normatīvajā regulējumā paredzēta iespēja domstarpību risināšanā starp bērnu un bāriņtiesu kā bērna aizbildni, kā arī veidojas interešu konflikts, jo aizbildnību nodrošinošās un aizbildnību uzraugošās funkcijas deleģētas vienai iestādei – bāriņtiesai. Pētījums uzrāda, ka šādas konfliktsituācijas rodas. Norvēģijas piemērs liecina, ka šādos gadījumos izvērtējumu un risinājumu atrod cita reģiona institūcija, ne tā, kura iesaistīta bērna uzraudzībā.

19. Latvijā nav pieejamas ilgtermiņa audžuģimenes kā aprūpes forma. Daļa kā pašreizējo audžuģimeņu funkcionē kā ilgtermiņa audžuģimenes, radot pretrunas ar pašreizējo normatīvo regulējumu. Arī ilgtermiņa audžuģimenēm ir jāatbalsta bērna saikne ar bērna bioloģisko ģimeni. Pētījums rāda, ka liela daļa audžuģimeņu vēlas nodrošināt pastāvīgu un ilgstošu aprūpi, mainot tās formu uz aizbildnību vai adopciju, kas vājina audžuģimenes vēlmi veicināt bērna saikni ar bioloģisko ģimeni.

Aprūpes iestādes

20. Kaut arī ar katru gadu samazinās bērnu aprūpes iestādēs dzīvojošo bērnu skaits, 2022. gadā, salīdzinot ar 2021. gadu, nedaudz ir pieaudzis bērnu aprūpes iestādes ievietoto bērnu skaits.

21. Mazās aprūpes iestādes var kalpot kā piemērots risinājums īpaši pusaudžu aprūpes nodrošināšanai, jo bieži pusaudži nevēlas saņemt aprūpi audžuģimenē. Pašreizējo sistēmu apdraud pusaudžu ar uzvedības problēmām koncentrēšana šajās iestādēs. Šīs iestādes kļūst par gala pieturu situācijās, kur nav citu risinājumu. Attiecībā uz maza tipa aprūpes iestādēm, pozitīvi novērtē, ja tās tiek integrētas pilsētā, t.i., pēc iespējas mazinot institucionalizācijas pazīmes.

22. Nav jākoncentrējas uz aprūpes iestāžu likvidēšanu, bet tajās ir jāpārskata aprūpes kvalitāte. Pašreizējā regulējumā aprūpes iestādēm paredzēts nodrošināt ģimeniskai videi pietuvinātu pakalpojumu. Taču esošie normatīvie akti neskaidro šāda pakalpojuma saturu un kvalitātes prasības, nav noteiktas mācību programmas, kas jāapgūst aprūpētājiem. Aprūpes iestāžu kvalitātes riski ir aprūpētāju zemās algas, nepietiekams prasmju un zināšanu līmenis, darbošanās ārpus jebkāda teorētiskā rāmja.

Pēcaprūpe

23. Latvijā bez vecāku gādības palicis jauniešs pēc pilngadības sasniegšanas ne visos gadījumos saņem nepieciešamo atbalstu patstāvīgas dzīves uzsākšanai. SPSPS grozījumi paredz pēcaprūpes sistēmas maiņu 2024. gadā, paredzot sagatavošanas uzsākšanu no bērna 16 gadu vecuma, taču trūkst metodisko norādījumu šī procesa īstenošanai. Sīkāk šis process analizēts 6. nodaļā. Ieteicams normatīvajā regulējumā noteikt pašvaldības piešķirāmās dzīvesvietas minimālās kvalitātes prasības (vizuālo, funkcionālo un sanitāro prasību kopumu), lai novērstu situācijas, kad jauniešim tiek piešķirta dzīvošanai faktiski nepiemērota dzīvojamā platība.

Bērni ar īpašām vajadzībām

24. Nav pieejama informācija par to, cik bērnu ar invaliditāti tiek ievietoti ģimeniskā vidē un cik insitūcijās.

25. Latvijā trūkst jauniešiem ar īpašām vajadzībām piemērotu sociālo pakalpojumu. Tā tiek minēta kā problēmgrupā, kurai nav risinājuma. Šādiem jauniešiem pēc aprūpes audžuģimenē vai bērnu ciematā ir jāatgriežas iestādē, jo trūkst citu aprūpes formu.

Bērna viedoklis

26. Pētījums rāda, ka bērna tiesības paust viedokli ir aprobežotas ar nosacījumu, ka par bērna viedokli uzskatāms tikai vārdiski noformulēts un pietiekoši skaidri izteikts viedoklis, tādējādi jāietver arī to bērnu viedoklis, kuriem vecuma vai veselības traucējumu dēļ ir ierobežotas spējas izteikties pieaugušajiem viegli saprotamā un dokumentējamā veidā.

Bioloģiskā ģimene

27. Bērna saiknes uzturēšana ar bioloģisko ģimeni ir viens no prioritārajiem ārpusģimenes aprūpes sistēmas mērķiem. Pētījums rāda, ka bērna saiknes uzturēšanu ar bioloģisko ģimeni ietekmē subjektīva apdraudējuma izjūta, ko liela daļa audžuvecāku, aizbildņu un adoptētāju izjūt attiecībā uz izcelsmes ģimenes ietekmi. Pētījuma ietvaros veiktā aptauja rāda, ka lielai daļai uzņemošo ģimeņu ir noraidoša attieksme pret bērna bioloģisko ģimeni; uzskats, ka bērns pārņem vecāku dzīves modeli un ka saikni ar bioloģisko ģimeni bērnam nevajadzētu uzturēt, ja bioloģiskie vecāki pret bērnu ir slikti izturējušies. Ārpusģimenes aprūpes jomā strādājošajiem speciālistiem un uzņemošajām ģimenēm trūkst zināšanu, kā šīs attiecības uzturēt, un te lielu lomu visām aprūpes formām var spēlēt ārpusģimenes atbalsta centru starpniecība, nodrošinot sociālā darbinieka praktisku iesaisti un atbalstu uzņemošo ģimeņu un bērna attiecību ar bioloģisko ģimeni veidošanā un uzturēšanā.

28. Saiknes uzturēšana ar bioloģisko ģimeni ir vairāk akcentējama visu uzņemošo ģimeņu mācībās un atbalsta nodrošināšanā, skaidrojot uzņemošās ģimenes pienākumus un uzdevumus.

4. Uzņemošo ģimeņu statusa iegūšanas procesa un mācību sistēmas izvērtējums

Šajā nodaļā sniegts pārskats par audžuģimenes, specializētās audžuģimenes, adoptētāja, aizbildņa un viesģimenes statusa iegūšanas nosacījumiem un procesu, tai skaitā mācībām. Tiesiskais regulējums nosaka vairākus primāros kritērijus, lai persona vai laulātie varētu pretendēt uz aizbildņa, audžuģimenes, adoptētāja un viesģimenes statusa iegūšanu, t.sk. tiek ņemts vērā personu vecums, ģimenes stāvoklis, pilsonība. Shematisks dažādu statusu kategoriju normatīvo prasību pārskata salīdzinājums atrodams II. pielikumā. Kā šis pētījums liecina, dažādu apsvērumu dēļ ģimenes un atsevišķas personas nereti ieguvušas vairākus statusus un ģimenē var atrasties bērni, kuru statuss ir atšķirīgs. Zemāk uzņemošās ģimenes statusa iegūšana raksturota pa kategorijām, taču praktiski šis process atsevišķām ģimenēm var atkārtoties, meklējot labāko formu un labāko bērna interešu īstenošanu, ņemot vērā, ka katrai no uzņemošo ģimeņu formām (statusiem) ir ne tikai savas prasības, bet arī atšķirīgs atbalsts no valsts un pašvaldības.

Pirms katra statusa iegūšanas analīzes atsevišķi aplūkots mācību jautājums, kas pakāpeniski ieviests visu uzņemošo ģimeņu formu īstenošanai, izņemot viesģimenes gadījumā. Proti, lai iegūtu viesģimenes statusu, mācību programma nav jāapgūst. Mācību programmas apguve ir daļa no adoptētāja, audžuģimenes vai specializētās audžuģimenes statusa iegūšanas procesa, savukārt aizbildņiem mācību programmas apguve paredzēta gada laikā no brīža, kad persona iecelta par aizbildni.

Pētījumā ir analizētas mācību programmas potenciālajiem adoptētājiem, potenciālajām audžuģimenēm, potenciālajām specializētajām audžuģimenēm, aizbildņiem (skat. 4.1. tabulu). Dažādu uzņemošo ģimeņu statusu mācību programmu normatīvais regulējums tika sagatavots atšķirīgos laika periodos un to regulē dažādi normatīvie akti, kuru izstrādi veikuši dažādi speciālisti. Kaut arī ir vērojama virzība mācību programmas, to saturu, īstenošanas prasības un procesu saskaņot, tomēr normatīvajā regulējumā ir arī noteikti atšķirīgi aspekti, kas būtu pārskatāmi.

4.1. tabula. Mācību programmas mērķa grupa, nosaukums un datums, no kura noteikta obligāta prasība tās apguvei

Mērķa grupa	Mācību programmas obligātas apguves prasība no:	Mācību programmas nosaukums
Adoptētāji	08.11.2018 ¹⁷⁹	Adoptētāju mācību programma
Audžuģimenes	19.12.2006 ¹⁸⁰ 01.07.2018 ^{181,182}	Audžuģimeņu mācību programma
Specializētās audžuģimenes (specializētās krīzes audžuģimenes, specializētās audžuģimenes bērniem ar funkcionāliem traucējumiem)	01.07.2018 ¹⁸³	Specializēto krīzes audžuģimeņu mācību programma Specializēto audžuģimeņu bērniem ar smagiem funkcionāliem traucējumiem mācību programma
Aizbildņi	01.04.2023 ¹⁸⁴	Aizbildņu mācību programma

4.1. Mācības

4.1.1. Mācību mērķis un saturs

Normatīvais regulējums nosaka identisku mācību programmas mērķi visām uzņemošo ģimeņu grupām – sniegt zināšanas un prasmes, kas nepieciešamas bērnu aprūpei un audzināšanai. Mācību programmas saturiskā daļa visām mērķa grupām ir virzīta uz to kompetenču attīstību, kas nepieciešamas, lai savā ģimenē uzņemtu bez vecāku gādības palikušu bērnu. Mācību dalībnieku kompetences ir mācīšanas un mācīšanās procesa rezultāts. Mācību programmas saturs, t.i. tēmas jeb bloki, ir strukturēti atbilstoši kompetencēm¹⁸⁵. Adoptētāju mācību programma ir sadalīta piecos saturiskos blokos, katram nosakot detalizētu saturu, bet audžuģimeņu – sešos saturiskos blokos. Kompetencēs balstīta mācību programma aptver visu zināšanu un prasmju apguves procesu, sākot ar sasniedzamiem mācību rezultātiem līdz mācīšanas un mācīšanās procesa rezultātā apgūto studējošo kompetenču novērtēšanai.

Pētījuma dati rāda, ka, organizējot mācības, audžuģimenes un adoptētāji mācās kopā. Abas mācību programmas balstās kompetenču pieejā, kā arī pastāv citas līdzības procesā, kurā tiek iegūts statuss, taču tās regulē atšķirīgi normatīvie akti, tāpēc būtu ieteicams veidot vienotu kopīgās kompetencēs balstītu mācību standartu, attiecīgi papildinot šo standartu ar

¹⁷⁹ MK 667. noteikumi.

¹⁸⁰ MK 1036. noteikumi (nav spēkā).

¹⁸¹ MK 354. noteikumi “Audžuģimenes noteikumi”, 19.,20.,22. punkti.

¹⁸² Līdz 2019. gada 1. janvārim audžuģimeņu un specializēto audžuģimeņu mācības nodrošināja VBTAI.

¹⁸³ MK 354. noteikumi, 34., 35. punkts.

¹⁸⁴ MK 147. Noteikumi “Noteikumi par aizbildņu mācību programmu”.

¹⁸⁵ MK 667. noteikumu 3. pielikuma 2. punkts un tabula ar mācību programmas saturu; MK 354. noteikumu 4.pielikuma 2. punkts, 8. punkts, 1. tabula, 2. tabula, 2.pielikums 2. punkts, 8. punkts; MK 147. noteikumu pielikuma 5. punkts, 9. punkts.

kompetencēm, kas attiektos tikai, piemēram, uz audžuģimenēm. Tas veidotu potenciālajiem statusu ieguvējiem un mācību programmu īstenotājiem caurskatāmākus norādījumus.

4.2.tabulā apkopotā informācija parāda, ka atbalsta centru mācību piedāvājums ir atšķirīgs gan sadalījumā pa mērķa grupām, gan mācību programmām. Vienīgais atbalsta centrs, kurš nepiedāvā nevienu mācību programmu, ir Ģimeņu atbalsta un mūžizglītības centrs “Zvannieki”. Mācību programmu audžuģimenēm un adoptētājiem nodrošina visi centri (izņemot “Ģimeņu un bērnu attīstības centrs “Brīnumiņš””, kurš nenodrošina mācības adoptētājiem). Šobrīd VBTAI ir saskaņojusi un ģimenēm pieejamas:

7 dažādas audžuģimeņu mācību programmas;

6 dažādas adoptētāju mācību programmas;

4 dažādas specializēto krīzes audžuģimeņu mācību programmas;

4 dažādas specializēto audžuģimeņu bērniem ar smagiem funkcionāliem traucējumiem mācību programmas;

5 dažādas aizbildņu mācību programmas.

4.2. tabula. Atbalsta centru nodrošinātās mācību programmas (01.09.2023)

Atbalsta centrs	Adoptētāji	Audžuģim.	Specializētā krīzes audžuģim.	Specializētās audžuģim.bērniem ar smagiem funk.c.traucēj.	Aizbildņi
SAIF “Sociālā atbalsta un izglītības fonds”	30.01.2019. 1-8/495 29.01.2020. 1-37/391	03.10.2018. 1-8/3589 29.01.2020. 1-37/391	11.12.2018. 1-8/4745 24.02.2020. 1-37/727		08.05.2023 3-6/1361
Ārpusģimenes aprūpes atbalsta centrs “Plecs”	28.10.2021. 3-6/ 3658		-	-	-
Kristīgās Alianses bāreņiem ģimeņu atbalsts centrs “TILTS”	16.01.2019. 1-8/219	23.11.2018. 1-5/4471	08.02.2021. 3.1-1/443		25.05.2023 3-6/1666
Latvijas SOS Bērnu ciematu asociācijas SOS Ģimeņu atbalsta centrs “AIRI vecākiem”	18.01.2019 1-8/275; 05.04.2019 1-8/ 1608	03.10.2018. 1-8/3590; 05.04.2019 1-8/ 1608	18.01.2019. 1-8/ 276	18.01.2019. 1- 8/277	10.05.2023 3-6/1420

Atbalsta centrs "Dzeguzēns"	27.05.2020. 1-37/1880	17.04.2020. 1-37/1494 (nav pieejama programma)	-	-	-
Ģimeņu atbalsta un mūžizglītības centrs "Zvannieki"	-				
Ģimenes un audžuģimenes atbalsta biedrība "Domus"	13.02.2019. 1-8/718	29.01.2019. 1-8/479	29.01.2019. 1-8/480		08.08.2023 3-6/2539
Ģimeņu un bērnu attīstības centrs "Brīnumiņš"	-	27.02.2020. 1-37/801	-	-	04.09.2023 3-6/2845

Avots: Pētījuma nolūkam apkopotie VBTAI dati (25.09.2023)

Atbalsta centru normatīvais regulējums¹⁸⁶ nosaka, ka atbalsta centrs nodrošina mācības adoptētājiem, audžuģimenēm, specializētajām audžuģimenēm un aizbildņiem, atbilstoši VBTAI saskaņotajai programmai. Normatīvais regulējums nosaka, ka mācību programmas īstenojamas tikai tad, ja tās ir saskaņotas ar VBTAI. Kaut arī normatīvais regulējums nosaka obligātu prasību mācību programmu saskaņot ar VBTAI, saskaņošanas process nav detalizēts, proti, nav norādīts, kāda informācija par mācību programmu atbalsta centram ir jāiesniedz VBTAI un, attiecīgi, kādi ir programmas saskaņošanas kritēriji. Tā kā nav noteiktas vienotas prasības, pastāv iespēja, ka atbalsta centru pieejas mācību programmu īstenošanai var būt ļoti atšķirīgas.

Ir piecas mācību pamatkompetences, kas ir vienādas adoptētājiem, audžuģimenēm un aizbildņiem:

- 1) bērna aprūpe un aizsardzība;
- 2) bērna attīstības vajadzību apmierināšana un kavētas attīstības novēršana;
- 3) bērnam nozīmīgu emocionālu saikņu ietekme un atbalstīšana;
- 4) drošu un atbalstošu mūžilgu attiecību veidošana;
- 5) sadarbība jeb darbs profesionālā komandā.

¹⁸⁶ MK 355. noteikumi "Ārpusģimenes aprūpes atbalsta centra noteikumi", 12.3. apakšpunkts.

Visām mācību programmām normatīvais regulējums paredz ļoti plašu mācību metožu pielietojumu – lekcijas, videomateriāli vai mācību filmu demonstrēšana, darbs grupās, darbs pāros, lomu spēles, sociālo situāciju izspēle, diskusijas, refleksijas¹⁸⁷. Adoptētājiem paredzētas vismaz 40 stundas praktisko un teorētisko nodarbību¹⁸⁸, audžuģimenēm 50 stundas, specializētajām audžuģimenēm 24 stundas un aizbildņiem 56 stundas. Adoptētāju un audžuģimenes programmu gadījumā normatīvais regulējums nosaka minimālo programmas ilgumu¹⁸⁹, taču atbalsta centrs var nodrošināt ilguma ziņā garāku programmu, iepriekš to saskaņojot ar VBTAI.

Teiksim tā. Bet disciplinēšana ir numur viens un viena... vismīļākā tēma. Un tāpēc bieži vien mēs pagarinām šo... tieši par šo tēmu. Lekciju ilgumu, tieši stundu ilgumu. (Intervija ar atbalsta centra darbinieku)

Kā intervijās norādīja speciālisti, atsevišķos moduļus un mācību saturu mācību vadītāji mēdz vajadzības gadījumos pielāgot, ja tādas ir dalībnieku vajadzības. Tas nozīmē, ka mācības tiek nodrošinātas apstiprināto mācību programmas stundu ietvaros, bet mācību vadītāji variē ar tēmām. Svarīgi, ka tiek nodrošināta visu noteikto kompetenču apguve, taču patlaban tā netiek kontrolēta ne no mācīšanas kvalitātes izvērtējuma, ne sasniegto rezultātu aspekta.

Kā rāda pētījums, tad par programmu ilgumu dalībniekiem nav izteikta viedokļa – praktiskas problēmas rada programmām noteiktais dažāda ilgums, kuram nav pietiekama pamatojuma. Stundu skaita atbilstība drīzāk vērtējama pēc tā, vai ar minēto stundu skaitu mācību dalībnieki iegūst noteiktās kompetences un pienācīgā apjomā sasniedz mācību rezultātus. Vienots mācību ilgums un vienotas prasības lektoriem vienu un to pašu kompetenču apgūvē atbalsta centriem ļautu elastīgāk strādāt ar dažādu statusu ieguvējiem, kombinējot grupas un vērtējot, kādas mācību metodes dalībniekiem ir vispiemērotākās labāku rezultātu sasniegšanai.

Kopumā mērķa grupa mācības vērtē pozitīvi (skat. 4.1. attēlu). Vien 12 - 14% audžuģimeņu un adoptētāju tās bijušas par garu un 6 - 7% par sarežģītu. Mācības piedāvājušas arī kritisku skatījumu un to laikā teju piektā daļa atsevišķu mērķgrupu pārstāvju piedzīvoja šaubas par savu izvēli iegūt statusu. Attiecībā uz mācību īstenošanas formu nav vienprātības. Lielākais atbalsts ir kombinētām mācībām, kas aptver gan klātienē, gan neklātienē formu (skat. 4.2. attēlu).

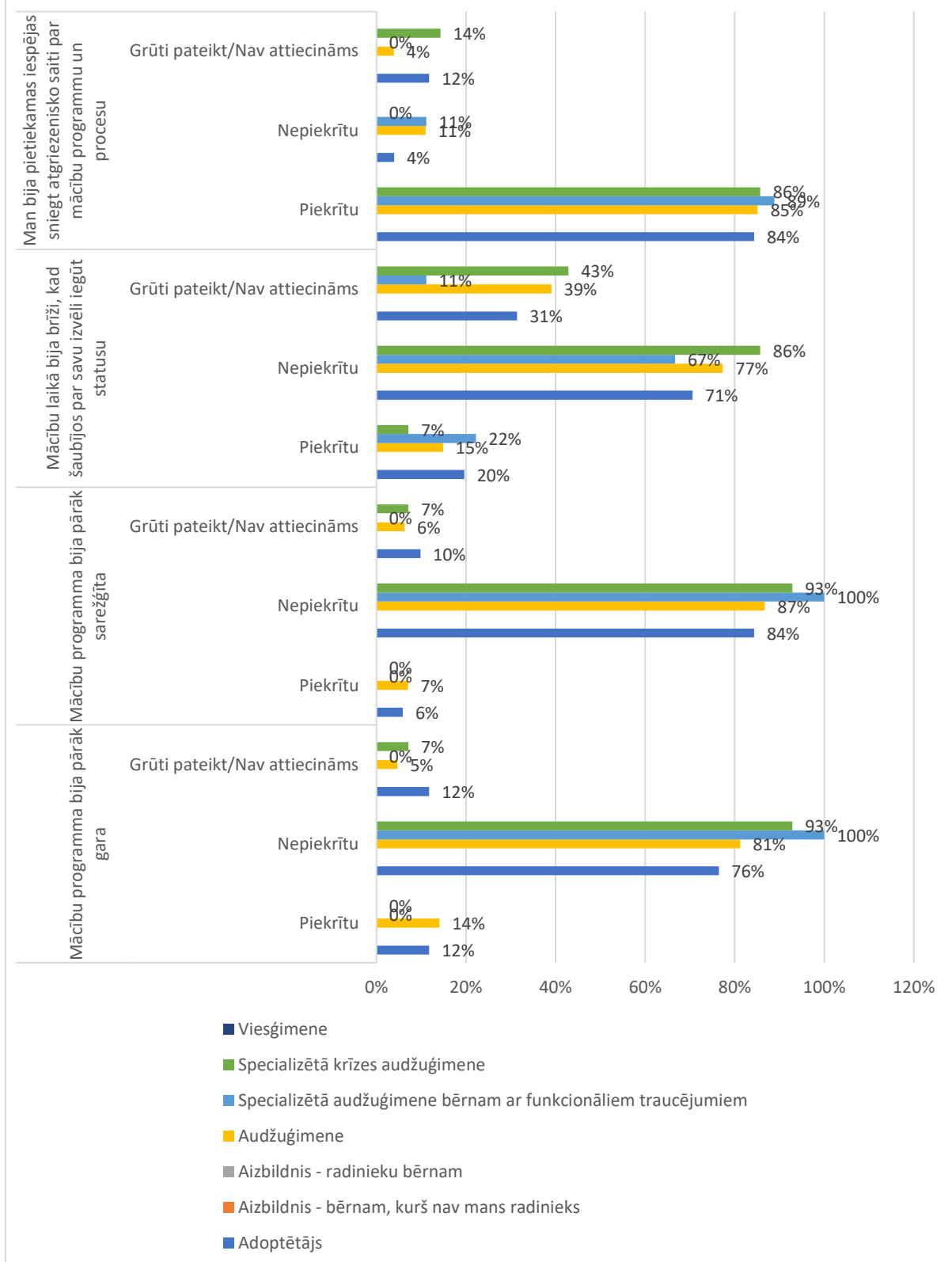
¹⁸⁷ MK 354. noteikumu 2.pielikuma 5. punkts, 4. pielikuma 5.punkts; MK 667. noteikumu 3.pielikuma 5.punkts; MK 147. noteikumu pielikuma 5.punkts.

¹⁸⁸ MK 667. Noteikumu 3.pielikums, 3.punkts.

¹⁸⁹ MK 667. noteikumu 3.pielikums 3.punkts

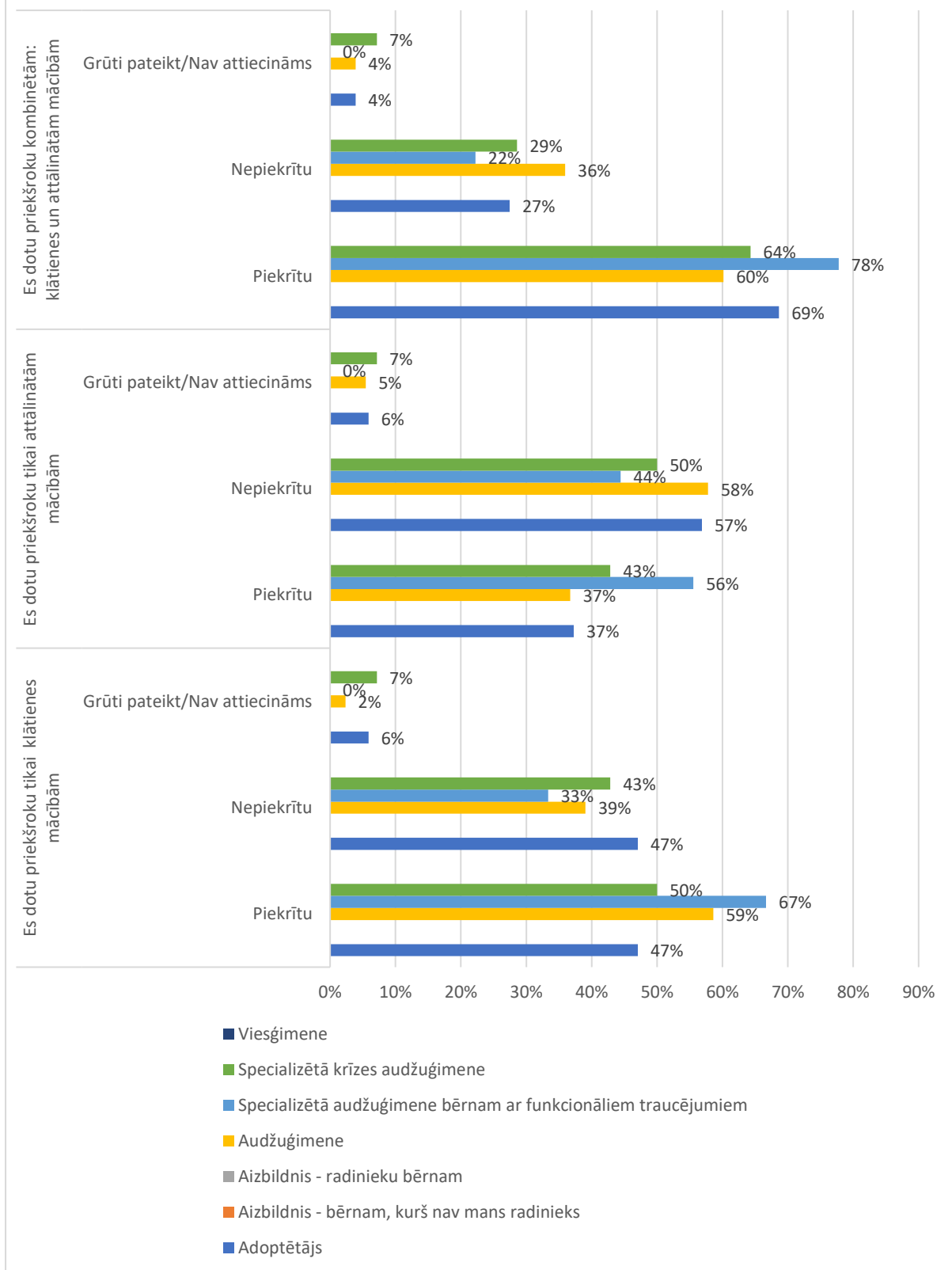
4.3. attēlā apkopoti viedokļi par mācību programmu īstenošanu. Tikai aptuveni puse no respondentiem atzīst, ka pirms mācībām izpētījuši dažādos piedāvājumus. Jāatzīst, ka nav pieejama salīdzinoša apkopota informācija par mācību programmu piedāvājumu klāstu. Vienlaikus mācības ir pieejamas – izteikti liels īpatsvars respondentu atzīmē, ka uz tām nav gaidījuši (izņemot specializētās audžuģimenes). Mācības kopumā ir iekļāvušās respondentu dienas režīmā, vien 15% audžuģimeņu respondentu tam nepiekrīt. Aptaujā prakses komponente kopumā vērtēta atzinīgi. Fokusgrupu diskusijā šis aspekts tika kritiski vērtēts, atzīmējot slogu uzņemošajai ģimenei un bērniem. Iespējams, ka atšķirība radusies tāpēc, ka respondenti nošķir teorētisku un praktisku saturu mācībās un visa veida datus redzams, ka praktiskais aspekts ir respondentiem nozīmīgs.

Lūdzu novērtējiet sekojošus apgalvojumus attiecībā uz audžuģimenes/adoptētāja mācībām statusa iegūšanai

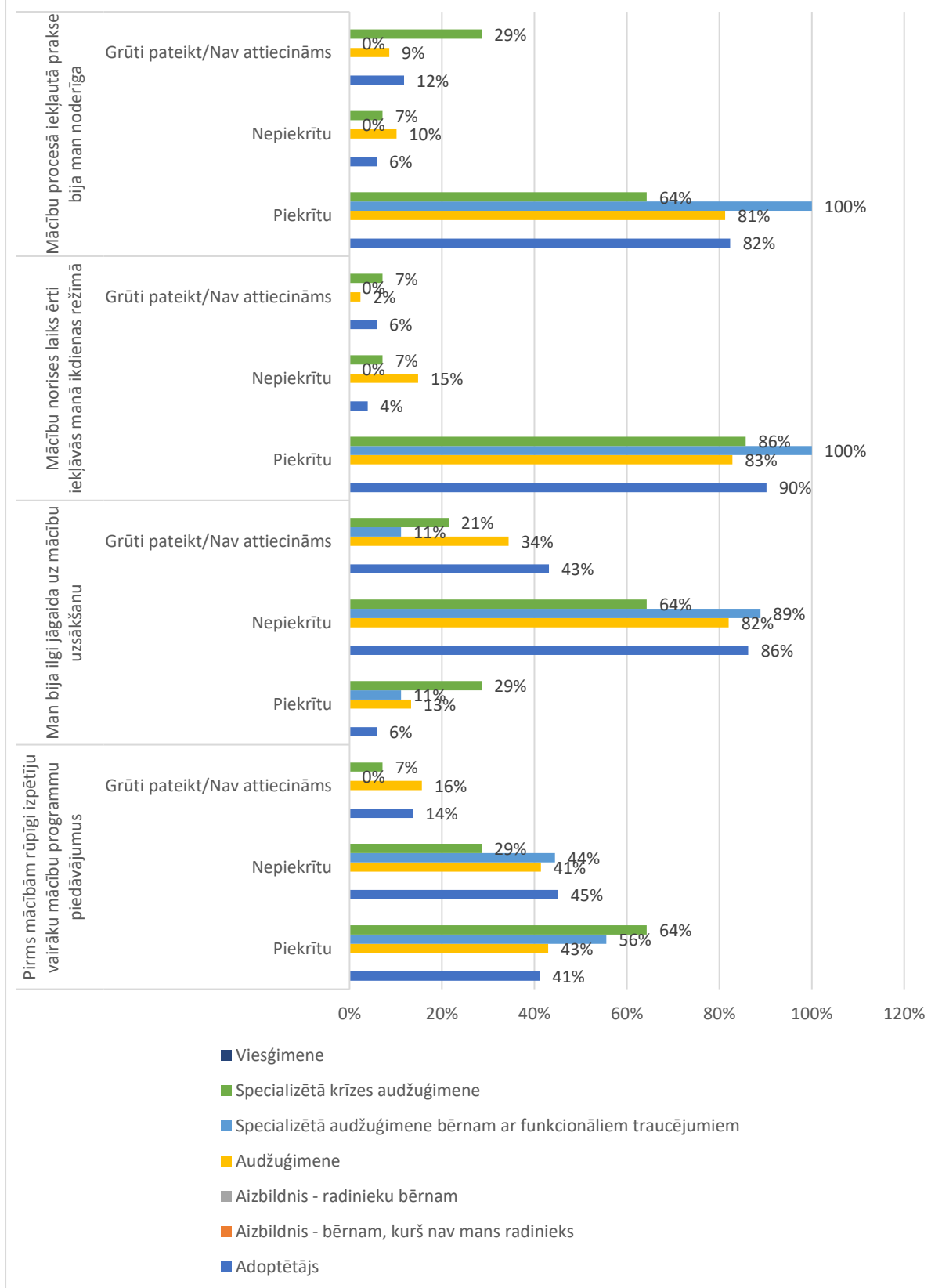
4.1. attēls. Apmierinātība ar mācību aspektiem.

Lūdzu novērtējiet sekojošus apgalvojumus attiecībā uz audžuģimenes/adoptētāja mācībām statusa iegūšanai

4.2. attēls. Viedoklis par mācību formu.

Lūdzu novērtējiet sekojošus apgalvojumus attiecībā uz audžuģimenes/adoptētāja mācībām statusa iegūšanai

4.3. attēls. Viedoklis par mācību programmu aspektiem.

Ja mācības tiek veiktas kopā dažādām uzņemošo ģimeņu mērķgrupām, jābūt definētam kopīgam mērķim, lai nodrošinātu zināšanu apmaiņu un palīdzētu iesaistītajām pusēm saprast, kā labāk veikt viņu atšķirīgos pienākumus. Tā vienā no intervijām tika identificēts gadījums, kur mācībās piedalījās vairāk nekā desmit audžuģimenes un tikai divi adoptētāji. Tika atzīmēts, ka šādā situācijā ir grūti nodrošināt līdzsvarotu pieeju un pastāv risks, ka adoptētāji netiks pienācīgi sagatavoti vai zaudēs motivāciju turpināt pilnvērtīgi piedalīties mācībās. Tāpat, kā intervijā norādīja viens no intervētajiem ekspertiem, kombinētās mācību grupas var nostiprināt pārliecību, ka starp dažādām aprūpes formām nav būtisku atšķirību:

Jo tas, ka mēs vienmēr esam uzsvēruši, ka atbalsta centram, bāriņtiesai ir jāskaidro cilvēkam, kas viņš... nu ko viņš vēlas. Lai nav tā, ka viņš iet un – “Man ir vienalga! Es gribu bērniņu – vai es esmu adoptētājs, aizbildnis, audžuģimene.” Ja? Neizprotot tās tomēr gana būtiskās nianšes. Tāpēc mani mazliet uztrauc, teiksim, ja man atbalsta centrs saka: “Vai mēs viņam varam ieskaitīt kā adoptētāja, audžuģimeņu programmu? Tur taču principā nekas neatšķiras. Viens blociņš.” (Intervija ar VBTAI darbinieku)

Mācību organizēšana atspoguļo tādu praktisko izpratni, kur dažādu uzņemošo ģimeņu statusu pārklāšanās tiek uztvertas kā pašsaprotamas un vērojamas izveidotās sistēmas “apiešanas” iezīmes.

Mums bija tāds gadījums, kur audžuģimenē bija aizbildnībā viens bērns. Bija audžuģimenes statusā un aizbildņu statusā viens bērns. Un šo bērnu šī audžumamma izlēma adoptēt. Tieši tāpēc, ka viņš ir uzaudzis no mazotnes un lai viņu... Kā zīdainītis un lai viņš arī paliek pie viņas ģimenē dzīvo. Viņa kā audžuģimene jau bija gājusi kursus. Viņa piedevām bija gājusi kā audžuģimene arī šais specializēto audžuģimeņu kursus. Nu cilvēks, ar vien vārdu sakot, viskautko jau bija mācījies. Bet viņai tieši šī bērna sakarā vajadzēja iet adoptētāju kursus, jo viņa šeit skaitījās kā aizbildnis. Un viņa teica: “Ja grib valsts izsviest naudu, tad viņi izsvieda šajā gadījumā”. Jo nu viņa saka, neko jaunu viņa nedzirdēja. Viss jau simtu reižu bija dzirdēts visosursos, ko viņa bija gājusi. Tā kā tas ir tāds neatrisināts, ko es tā pamanīju saistībā ar aizbildņiem. (Intervija ar atbalsta centra pārstāvi)

Sīkāk katras mācību programmas un procesa apraksts atrodams pie katras statusa kategorijas.

4.1.2. Prakses iekļaušana mācībās

Adoptētāju un audžuģimeņu mācību programmas daļu veido prakse. Abās mācību programmās tā tiek skaidrota vienādi, proti, prakse sniedz pieredzi ar ārpusģimenes aprūpē esošiem bērniem. To veido, piemēram, brīvprātīgais darbs bērnu aprūpes iestādē, krīzes centrā, dienas centrā, bērnu nometnēs trenera pavadībā.¹⁹⁰ Prakses nepieciešamību pamato ar pieredzes gūšanu saskarsmē ar ārpusģimenes aprūpē esošiem bērniem. Saskaņā ar normatīvo regulējumu, prakses daļa katrai ģimenei vai personai tiek organizēta individuāli, taču ņemot normatīvajā regulējumā noteiktās prasības praksei, tās īstenošana var būt ļoti atšķirīga un dažkārt tā tiek izpildīta formāli.

Adoptētāju gadījumā jautājums par prakses nepieciešamību ir individuāli vērtējams, piemēram, gadījumos, kad adoptē otra laulātā bērnu. Šajā gadījumā būtu jāpārskata noteiktā obligātā prasība par 16 stundu praksi. Saskaņā ar normatīvo regulējumu, prakse paredzēta, lai iegūtu pieredzi ar “ārpusģimenes aprūpē esošiem bērniem”, kas būtu attiecināma uz personām vai ģimenēm, kuras vēlas adoptēt bērnus, kas ir šķirti no savas ģimenes, nevis bērnus, kuri jau ir ģimenē.

Arī kopumā prakses nepieciešamība potenciālajiem adoptētājiem un audžuģimenēm būtu vērtējama, ņemot vērā tās:

- 1) kvalitāti (cik lielā mērā prakse tādā veidā, kā tā šobrīd tiek īstenota, sniedz ieguldījumu mācību dalībnieku kompetenču stiprināšanā; cik lielā mērā tā tiek organizēta, pamatojoties kompetenču pieejā);
- 2) nepieciešamo ieguldījumu kvalitatīvai tās organizēšanai, to samērojot ar prakses nodrošinātāju resursiem (jāapzina katra mācību dalībnieka individuālās iespējas un vajadzības, jāatrod prakses vieta, jāuzrunā prakses vadītājs un jāvienojas ar to par prakses norisi, noteikumiem, jādefinē prakses uzdevums, jāsaprot prakses vadītāja atskaite, u.tml.);
- 3) ētiskos un bērnu interešu aspektus (saskaņā ar normatīvajā regulējumā noteiktajām prasībām praksei, adoptētājs vai audžuģimene prakses laikā iegūst pieredzi ar bērniem).

Kopumā jāsecina, ka prakse ir ļoti specifiska mācību programmas daļa un esošais regulējums un metodika dod iespēju plašai interpretācijai attiecībā uz tās nodrošināšanu, kā arī, lai izpildītu

¹⁹⁰ MK 667. noteikumu 3.pielikums 3.punkts; MK 354. noteikumu 2.pielikums 3.punkts

praksei noteiktās prasības, ir nepieciešami būtiski cilvēkresursu ieguldījumi (lai to noorganizētu individuāli katram mācību dalībniekam (personai/laulātajiem), pārraudzītu, dokumentētu, u.tml.).

Kopumā prakse aptaujāto adoptētāju vidē tika vērtēta pozitīvi. Tikmēr interviju dati rāda, ka, kaut arī prakses nepieciešamība netiek apšaubīta, eksperti norāda uz ne visai skaidro prakses formulējumu, kurš nozīmē, ka, atkarībā no tā, kāda veida praksi piedzīvo potenciālie adoptētāji, tās kvalitāte un nozīmīgums var būtiski atšķirties.

Par praksi... Nu jā, jāskatās atkal, kur tā prakse tiek veikta. Jo tas arī pilnīgi jautājums par interpretāciju. Kur vienkārši aizbrauc pie vienas laimīgas ģimenes - audžuģimenes vai adoptētājiem un pavada kopā laiku un padraudzējās. Un tad ir, kur aizbrauc kā brīvprātīgais, piemēram, uz bērnunamu, kur ir bērni ar funkcionāliem traucējumiem. Tā kā es teiktu, ka varbūt tā prakse arī būtu varbūt kaut kā jāpārstrādā. Nu, ja ne jāpārstrādā, bet varbūt vajadzētu apdomāt, kā ietvert tā kā visas... vairāku... Nu tā kā dažādību, lai veicinātu to izpratni par to, kāda ir situācija sistēmā. (Intervija ar atbalsta centra darbinieku)

Viens no intervētajiem ekspertiem piedāvāja modeli, kur praksei būtu jābūt piesaistītai noteiktām tēmām, kuras jāapgūst mācību ietvaros, un tādējādi tiktu gan nodrošināts tas, ka prakse ir piesaistīta kompetencēm, gan uzlabotu mācību kvalitāti. Prakses ilgums kopumā arī tika vērtēts kā nepietiekošs, norādot, ka 2 darbadienas nav pietiekams laika daudzums, lai būtu iespējams gūt pienācīgu iespaidu par attiecīgajām tēmām.

Attiecībā uz praksi aptauju un fokusgrupu dati parāda atšķirīgu situāciju. Kamēr aptaujā 81% aptaujāto audžuģimeņu atbildēja, ka piekrīt vai drīzāk piekrīt, ka prakse bijusi viņiem noderīga, fokusgrupu diskusijās sniegtais vērtējums bija daudz kritiskāks. Fokusgrupu dalībnieki vienprātīgi puda viedokli, ka prakse ir bezjēdzīga, jo tai pietrūkst sasaistes ar ikdienu un patiesajiem izaicinājumiem, īpaši iezīmējot to, ka prakse nodrošina vispārīgu iespaidu par bērnu aprūpi, taču šīm zināšanām ir mazs pielietojums ikdienā, kad darbs jāveic ar atsevišķiem bērniem un viņu individuālajām vajadzībām. Tāpat fokusgrupas diskusijā piedalījās audžuvecāki, kuri prakses ietvaros bija uzņēmuši apmācāmos savās ģimenēs. Šie dalībnieki savukārt norādīja, ka prakse neļauj iegūt priekšstatu par ikdienu, jo bērni arī sajūt un saprot, ka šī ir īpaša diena, un tādējādi neuzvedas kā ikdienā.

Līdzīgu viedokli intervijās pauda arī speciālisti, norādot, ka pašreiz īstenotā prakses sistēma ir potenciāli traucējoša uzņemtajām ģimenēm.

Un tad tas ir... Tā prakse nu galīgi neatbilst... Nu tā viņiem ir tāda izzinoša un labi, un horizontu paplašina, ja – ieraudzīt, kā tas ir, kā tie bērni tur dzīvo. Bet, ka viņiem tas noderētu pēc tam, kad bērns ienāks viņu ģimenē – nu tas arī ļoti tālu no realitātes. Vienkārši tā... Nu jā, mēs esam veidojuši caur ģimenēm to praksi un realizēta arī. Tas ir bišķi labāk. Bet nu arī tā ģimene ir tā... [...] Viens, divi, trīs atnāk praksē, viņi jau saka: “Nē, nu mums apnīk šitais”. Viņi ir forši, bet nu cik ta mēs tur... “Mēs nevaram visu mūžu būt kā praktikantu uzņēmēji” (Intervija ar bāriņtiesas darbinieku)

Mācību dalībnieku uzņemšana sagādā audžuģimenēm un viņu aprūpē esošajiem bērniem papildus stresu un potenciāli rada izaicinājumus, kurus prakses dalībnieki neredz, jo bērnu stresa izpausmes parādās vien pēc vizītes noslēgšanās. Turklāt jāņem vērā, ka ģimenes, kuras uzņem praktikantus, par to nesaņem atlīdzību, bet saņem papildus izaicinājumus gan bērnu aprūpē, gan ar papildus administratīvo slogu, jo no prakses nodrošinātajiem tiek sagaidīta arī atskaite.

Tāpat eksperti intervijās vērsa uzmanību uz to, ka arī audžuvecākiem, līdzīgi kā adoptētajiem, prakse bieži vien nav saistīta ar praktisko ikdienu, ka arī trūkst skaidru vadlīniju tās izvērtēšanai.

Nu es tagad tā provokatīvi. Bet ne Jums uzdodu – bet vispār. Nu kas ir prakse? Man kur tagad ir jādodas – uz bērnu namu? Nu ko es tur darīšu? Es paskatīšos uz bērniem vai es grīdas mazgāšu, pamperus mainīšu? Ko es tur darīšu? Bērnu vadāšu staidzināt? Kas ir prakse? Nav formulēts nekur, kas būtu jādara ģimenei prakses laikā. Līdz ar to es nevaru novērtēt praksi ar kaut ko ļoti labu, ja nav konkrēts formulējums, kas ir prakse un kas man tajā praksē būtu jāveic. [...] Es teikšu tā: es... Ja es nesaprotu... Ja man būtu tagad jāiziet prakse un es nezinu... Ja es pati nesaprotu, kas man būtu šajā praksē jāapgūst, tad es viņu nevaru novērtēt, to praksi. (Intervija ar atbalsta centra darbinieku)

Audžuģimenēm normatīvais regulējums¹⁹¹ nosaka gadījumus, kad prakse nav nepieciešama, proti, ja audžuģimenei ir iepriekšēja pieredze ārpusģimenes aprūpē esošu bērnu aprūpē un

¹⁹¹ MK 354. noteikumu 2.pielikums, 3.punkts.

audzināšanā (aizbildnība, adopcija, viesģimene, brīvprātīgais vai profesionālais darbs bērnu aprūpes iestādē, krīzes centrā).

4.1.3. Mācību dalībnieku novērtējums

Normatīvais regulējums visām mācību programmām kā mācību programmas apguves kvalitātes novērtējumu paredz “noslēguma pārbaudījumu, kas ietver daudzpakāpju novērtēšanu”.¹⁹² Daudzpakāpju novērtēšana ietver vairākus novērtēšanas veidus, noslēgumā tos apkopojot un iegūstot gala vērtējumu 10 ballu vērtējuma skalā. Daudzpakāpju novērtējums paredz katra mācību dalībnieka pašvērtējumu, ekspertu atgriezenisko saiti¹⁹³, aizbildņu mācību programmas gadījumā – “lektora un mentora atgriezenisko saiti – novērtējumu, kas iesniedzams bāriņtiesā”¹⁹⁴; grupas atgriezenisko saiti, teorētisko un praktisko zināšanu novērtēšanu – zināšanu testu un sociālās situācijas analīzi; vismaz 90 % apmeklējumu un dalību grupas darbā.

Adoptētājiem un audžuģimenēm, specializētajām audžuģimenēm apliecību par mācību programmas apguvi saņem persona, kura teorētisko un praktisko zināšanu novērtējumā ieguvusi ne mazāk kā 7 balles (10 ballu vērtējuma skalā) un pozitīvu vērtējumu pārējās noslēguma pārbaudījuma pozīcijās. Taču jānorāda, ka šobrīd vērtējumu sistēma ir komplicēta un darbojas drīzāk formāli, ņemot vērā, ka neatkarīgi no tā, cik balles saņem persona kā savu galējo novērtējumu, sekas ir vienādas. Tāpat nav noteiktas atšķirības, kā konkrēts vērtējums ietekmētu statusa ieguvēju tālāko nākotni, piemēram, kā adoptētājiem. Novērtējuma sistēmu nepieciešams vienkāršot, atsakoties no ballu sistēmas un vērtējumu balstot kompetenču apguvē – to novērtējumā un pašvērtējumā, kā arī pārskatīt un, balstoties līdzšinējā pieredzē, rast risinājumus mācību noslēguma izvērtējumam.

Labi, pasaki, ka tas vecāks ir apmeklējis 100% visas nodarbības, viņš ir nokārtojis tur uz 8, 9 vai, es nezinu, pozitīvi to tekstu beigās. Bet viņš nav gatavs uzņemties. Jo teorija ir viens, prakse ir cits. (Intervija ar LM darbinieku)

Pašreizējās vērtēšanas sistēmas ietvaros dalībnieku izvērtēšana ir lielā mērā atkarīga no mācību vadītājiem un nav vērsta uz dalībnieku vajadzību apmierināšanu. Tādējādi būtu nepieciešams ieviest skaidrāku vērtēšanas sistēmu, kur iegūtais vērtējums skaidri ļauj saprast, kādas

¹⁹² MK 667. noteikumu 3.pielikuma 6.punkts; MK 354. noteikumu 4.pielikums 6.punkts, 2.pielikums 6.punkts; MK 147. noteikumu pielikuma 7.punkts.

¹⁹³ MK 667. noteikumu 3.pielikums 6.2.punkts; MK 354. noteikumu 4.pielikums 6.1.,6.2.,6.3.punkti, 2.pielikums 6.1.,6.2.,6.3. punkti.

¹⁹⁴ MK 147. noteikumu pielikuma 7.1.,7.2.,7.3. punkti.

dalībnieka iespējas nākotnē tas sniedz. Tā, piemēram, dalībnieks, kurš ir ieguvis nepietiekamu vērtējumu kādā kompetencē, zina, ka ir nepieciešams noklausīties papildus mācību stundas šīs kompetences apgūvē.

4.1.4. Prasības mācību programmu vadītājiem

Visām mācību programmām ir norādīts, ka nodarbības vada lektors sadarbībā ar mentoru. Normatīvais regulējums nenosaka, cik daudz un dažādu lektoru var piesaistīt mācību programmas nodrošināšanai. Līdz ar to atbalsta centri var izvēlēties dažādas pieejas – mācības vada viens lektors ar mentoru vai mācībām tiek piesaistīti dažādi lektori. Tāpat normatīvais regulējums nenosaka lektora un mentora sadarbības ietvaru mācību nodrošināšanā – vai mentors patstāvīgi vada mācības, vai ir kopā ar lektoru, to papildinot; cik lielā apjomā mentors iesaistās mācībās u.tml.. Katrs atbalsta centrs var izvēlēties savu pieeju. Vienīgā prasība, ko normatīvais regulējums izvirza lektoram, ir kvalifikācijas prasības. Pētījums rāda, ka ar lektoru dažādību vai vienveidību nav problēmu. Atbalsta centru pieejas atšķiras, taču mācību dalībnieki un eksperti kopīgi uzsver to, ka pieeja ar dažādiem lektoriem ir nozīmīga un palīdz iegūt papildus zināšanas, it īpaši, ja tiek pieaicināti lektori atsevišķām tēmām ar attiecīgu praktisko pieredzi.

Normatīvais regulējums nosaka vispārīgas prasības mentoram.¹⁹⁵ Mentors ir persona vai ģimene, kurai ir pieredze bērnu ārpusģimenes aprūpē un audzināšanā, vai speciālists darbā ar šādām ģimenēm. Saskaņā ar normatīvo regulējumu adoptētāju, audžuģimeņu un specializēto audžuģimeņu bērniem ar smagiem funkcionāliem traucējumiem mācībās mentors var būt arī speciālists, t.i. persona, kura savas profesionālās darbības ietvaros ir ieguvusi attiecīgu pieredzi darbā ar bērniem ārpusģimenes aprūpē. Pētījums rāda, ka klienti nenošķir mentorus un lektorus; abu gadījumā kritērijs ir praktiskā pieredze un atbalsts. Adoptētāji, aizbildņi un audžuģimenes atzinīgi izteicās par elastīgu pieeju un atbalsta centru organizēto grupu nozīmi, kurās tiek izrunātas aktuālās problēmas un sniegts savstarpējs atbalsts un padoms. Te gan, iespējams, pastāv arī riski. Kā grupu darba pozitīvā nozīme tika uzsvērta kopības sajūta un vienots viedoklis, kurš ne vienmēr, spriežot pēc fokusa grupu diskusijā izteiktā viedokļa, atbilda uzņemošo ģimeņu sagaidāmajām kompetencēm, piemēram, audžuģimenēm savstarpēji atbalstot vienai otru uzskatā par bērna bioloģiskās ģimenes sliktu ietekmi vai bērnu nespēju apzināties savas labākās intereses.

¹⁹⁵ MK 667. noteikumu 3. pielikums 4. punkts; MK 354. noteikumu 4. pielikuma 4.punkts, 2. pielikuma 2. punkts, MK 147. noteikumu pielikuma 6. punkts

Katram programmas saturiskajam blokam ir izvirzītas prasības lektoram. Visos blokos, izņemot vienu (“sadarbība un darbs profesionālā komandā”), prasības lektoram ir otrā līmeņa profesionālā augstākā vai akadēmiskā izglītība pedagoģijā, sociālajā darbā vai karitatīvajā sociālajā darbā vai maģistra grāds psiholoģijā. Savukārt vienā atšķirīgajā kompetencē lektoram noteiktās prasības atšķiras, paredzot “otrā līmeņa profesionālā augstāko vai akadēmisko izglītību pedagoģijā, sociālajā darbā vai karitatīvajā sociālajā darbā, jurisprudencē un pieredzi bērnu tiesību aizsardzības jomā”. Tādējādi visu mācību programmu vada viens lektors, kuram maģistra grāds psiholoģijā, bet uz vienu mācību programmas daļu ir jāpiesaista lektors ar citu kvalifikāciju, kas apgrūtina mācību organizēšanu. Nav arī pamatojuma, kāpēc lektors ar maģistra grādu psiholoģijā nevar vadīt tēmu “sadarbība un darbs profesionālā komandā”, bet lektors ar otrā līmeņa profesionālā augstākā vai akadēmiskā izglītība pedagoģijā to var.

Prasības audžuvecāku mācībām ir līdzīgas kā adoptētājiem, bet ar dažām atšķirībām. Pirmkārt, specializēto krīzes audžuģimeņu un aizbildņu mācībās mentors var būt tikai persona vai ģimene, kurai ir pieredze ārpusģimenes aprūpē esošo bērnu aprūpē. Ņemot vērā mācību programmu līdzīgos mērķus un uzdevumus, nav pamatojuma atšķirīgām prasībām attiecībā uz mentoru pieredzi – persona, ģimene vai speciālists. Otrkārt, specializēto krīzes audžuģimeņu mācību programmas vadīšanai normatīvais regulējums nosaka vienotas prasības lektora kvalifikācijai – otrā līmeņa profesionālā augstākā vai akadēmiskā izglītība pedagoģijā, sociālajā darbā vai karitatīvajā sociālajā darbā vai maģistra grāds psiholoģijā. Visbeidzot, specializēto audžuģimeņu bērniem ar smagiem funkcionāliem traucējumiem mācību programmas vadīšanai normatīvais regulējums nosaka dažādas prasības lektora kvalifikācijai, atkarībā no tēmas. Visas tēmas var vadīt lektors, kuram ir otrā līmeņa profesionālā augstākā vai akadēmiskā izglītība medicīnā vai maģistra grāds psiholoģijā, savukārt citas tēmas var vadīt arī lektors, kuram ir otrā līmeņa profesionālā augstākā vai akadēmiskā izglītība sociālajā darbā vai karitatīvajā sociālajā darbā. Pašreizējā kārtība nav pārskatāma un potenciāli izslēdz specializētās krīzes audžuģimenes no kopīgām mācībām ar citām audžuģimeņu formām.

Aizbildņu mācību programmas vadīšanai normatīvais regulējums nosaka vienotas prasības lektora kvalifikācijai¹⁹⁶ - lektoram ir vismaz otrā līmeņa profesionālā vai augstākā akadēmiskā izglītība pedagoģijā, sociālajā darbā vai karitatīvajā sociālajā darbā vai maģistra grāds psiholoģijā, praktiskā pieredze darbā ar ārpusģimenes aprūpes veicējiem vai bērniem. Proti, kvalifikācijas prasības lektoram vairs netiek sadrumstalotas pa tēmām. Tas rāda, ka vienotas

¹⁹⁶ MK 147. noteikumu pielikuma 6. punkts.

prasības visām tēmām ir iespējams noteikt un līdzīgi labojumi jāveic arī citās programmās, papildus nosakot kādas papildu prasības specifiskām tēmām.

4.2. Adopcija

4.2.1. *Statusa iegūšanas process*

Saskaņā ar CL 163. panta regulējumu adoptētājam jābūt vismaz 25 gadus vecam un vismaz 18 gadus vecākam par adoptējamo. Nosacījumu par adoptētāja minimālo vecumu un pieļaujamo adoptētāja un adoptējamā vecuma starpību var neievērot, ja adoptē sava laulātā bērnu. Tomēr arī šajā gadījumā adoptētājam jābūt vismaz 21 gadu vecam. Noteiktos adoptētāja vecuma ierobežojumus var neievērot, ja starp adoptētāju un adoptējamo izveidojušās patiesas vecāka un bērna attiecības, kuras vērtē bāriņtiesa. CL 164. panta regulējums attiecībā uz adopciju nosaka, ka gadījumos, ja persona atrodas laulībā, tad bērna adopcija ir iespējama tikai laulātajiem kopīgi, izņemot gadījumus, kad adoptē otra laulātā bērnu vai otrs laulātais atzīts par bezvēsts promesošu. Ja ģimene dzīvo neregistrētās attiecībās, tad uz šo ģimeni ir attiecināms CL 166. panta regulējums, kas paredz, ka personas, kas savā starpā neatrodas laulībā, nevar adoptēt vienu un to pašu bērnu. Tādējādi, kopīga bērna adopcija personām, kuras nav noslēgušas laulību, tiesiskajā regulējumā nav paredzēta. Praksē šādos gadījumos kāds no neregistrētās attiecībās dzīvojošiem partneriem pretendē uz adoptētāja statusu kā atsevišķa persona, kas neatspoguļo faktisko situāciju ģimenē, kur par bērnu rūpējas divi vecāki, taču fomāli šādas tiesības piešķirtas tikai vienam no tiem.

Adoptētāju gadījumā pilsonība kā kritērijs adoptētāja statusa iegūšanai ne CL, ne MK 667. noteikumos specifiski nav minēta. Tomēr minētie MK noteikumi un BTL 57. pants paredz speciālu nosacījumu, ja uz bērna adopciju Latvijā pretendē ārzemnieks, kam nav pastāvīgās uzturēšanās atļaujas Latvijā vai ārvalstī dzīvojoša persona. Tādējādi secināms, ka pēc noklusējuma uz adoptētāja statusa iegūšanu var pretendēt LR pilsoņi un nepilsoņi, kā arī atsevišķos gadījumos ārvalstnieki. Pašreizējais regulējums skaidri nenosaka mehānismu, kā bērnus adoptēt pilsoņiem, kuri dzīvo ārpus Latvijas. Fokusgrupu diskusijās šis jautājums bija aktuāls un tika norādīts, ka ar to praksē saskaras gan atbalsta centra, gan bāriņtiesu darbinieki un pašreizējā situācijā šīm ģimenēm tiek liegta iespēja iegūt adoptētāju statusu, kaut arī normatīvajā regulējumā tas tiešā veidā nav aizliegts.

CL 163.panta ceturrtā daļa nosaka, ka persona nevar kļūt par adoptētāju, ja persona ir sodīta par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas, persona ir atcelta no aizbildņa pienākumu pildīšanas nekārtīgas

aizbildņa pienākumu izpildīšanas dēļ vai personai ir atņemts audžuģimenes vai viesģimenes statuss, jo tā nav pildījusi pienākumus atbilstoši bērna interesēm. Tāpat persona nevar kļūt par adoptētāju, ja tā ir sodīta par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas. CL 163.panta ceturtā daļa arī paredz, ka, ja personai ar tiesas spriedumu atņemtas aizgādības tiesības vai, ja personai tiesa ir piemērojusi KL noteiktos medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus par nepieskaitāmības stāvokli izdarītu KL paredzētu noziedzīgu nodarījumu, tad persona nevar pretendēt kļūt par aizbildi, adoptētāju vai viesģimeni.

Lai uzsāktu adoptētāju izvērtēšanu, personai (laulātajiem) saskaņā ar MK 667. noteikumu 17.1. apakšpunktu bāriņtiesā ir jāiesniedz adopcijas pieteikums, kurā norādīti adopcijas motīvi, adoptētāja reliģiskā pārliecība, etniskā piederība un saziņas valoda, vēlamais adoptējamo skaits, dzimums un vecums, citi būtiski apstākļi, kas var ietekmēt adoptējamā bērna dzīvi kopā ar attiecīgo personu. Tādējādi personām, kuras pretendē uz adoptētāja statusu, pieteikums ir jāraksta brīvā formā, iekļaujot aprakstā iepriekšminētās tēmas, t.sk., par adopcijas motīviem, reliģisko pārliecību, etnisko piederību un saziņas valodu. Salīdzinot audžuģimenes un adoptētāja statusa iegūšanai paredzēto iesniegumu saturu, secināms, ka audžuģimenes un specializētās audžuģimenes statusa iegūšanai iesniedzamais iesniegums nosaka formālas informācijas par personu (laulātiem) izklāstu, kamēr adoptētājam iesniegumā ir jāatklāj tāda sensitīva informācija par sevi kā reliģiskā pārliecība un etniskā piederība. Adoptētājam iesniegumā arī ir jānorāda sava motivācija adopcijai un vēlamais adoptējamo bērnu skaits, dzimums un vecums. Tāpat adoptētājiem jāiesniedz bāriņtiesai psihiatra atzinums par personas psihiskās veselības stāvokli un narkologa atzinums par personas atkarību no narkotiskām un psihotropām vai citām atkarību izraisošām vielām un visbeidzot, saskaņā ar MK 667. noteikumu 17.6. apakšpunktā noteikto, adoptētāji iesniedz bāriņtiesā ģimenes ārsta izsniegtu izziņu par personas pašreizējo veselības stāvokli. Visas ar šo speciālistu apmeklējumu saistītās izmaksas sedzamas no statusa pretendentu personīgajiem finanšu līdzekļiem. Aptauja rāda, ka puse adoptētāju prasības uzskata par pārmērīgām (skat. 4.4. attēlu), taču detalizēta informācija ir svarīga savietošanas procesam. Lai uzlabotu situāciju, potenciālajiem adoptētājiem jāskaidro katrs statusa iegūšanas solis un jāvirzās uz aktīvu līdzdalību bērna labāko interešu nodrošināšanā.

Papildus iepriekšminētajiem dokumentiem adoptētāji, saskaņā ar MK 667. noteikumu 17. punkta apakšpunktos noteikto, iesniedz bāriņtiesai arī laulības apliecības kopiju (uzrādot oriģinālu), ja atrodas laulībā; dokumenta kopiju, kas apliecina laulības šķiršanu (uzrādot

oriģinālu), ja laulība šķirta; dokumentu, kas apliecina nodrošinājumu ar dzīvojamo platību; dzīvesgaitas aprakstu (CV); informāciju par ienākumiem; tiesas sprieduma izrakstu vai apliecināta noraksta kopiju, ar kuru personai ir ierobežota rīcībspēja, ja personas rīcībspēja ir ierobežota; tiesas sprieduma izrakstu vai apliecināta noraksta kopiju par otra laulātā atzīšanu par pazudušu (bezvēsts promesošu), ja personas laulātais atzīts par pazudušu (bezvēsts promesošu). Ja persona vēlas adoptēt otra laulātā bērnu, pieteikumam pievieno arī adoptējamā bērna dzimšanas apliecības kopiju (uzrādot oriģinālu) un bērna vecāku piekrišanu adopcijai vai dokumentu, kas apliecina, ka otram vecākam likumā noteiktajā kārtībā ir atņemtas aizgādības tiesības vai arī otrs vecāks ir miris.

Pēc iesnieguma un tiesību aktos noteikto dokumentu saņemšanas bāriņtiesa izvērtē ģimenes piemērotību attiecīgā statusa iegūšanai. Ģimenes piemērotības izvērtēšanai (līdzīgi kā ikvienam no četriem audžuģimenes, aizbildņa, adoptētāja, viesģimenes statusiem) bāriņtiesa izvērtē laulāto (personas) motivāciju iegūt konkrēto statusu, kā arī izvērtē ģimenes locekļu savstarpējās attiecības (izņemot specializētās audžuģimenes statusa iegūšanu) un ģimenes spējas izaudzināt bērnu. Adopcijas gadījumā bāriņtiesai papildus ir noteikts pienākums arī noskaidrot visu nedalītā saimniecībā dzīvojošo personu viedokli par bērna adopciju. Saskaņā ar MK 667. noteikumu 23.2. apakšpunktu bāriņtiesa noskaidro ģimenes dzīves apstākļus, tai skaitā materiālo stāvokli.

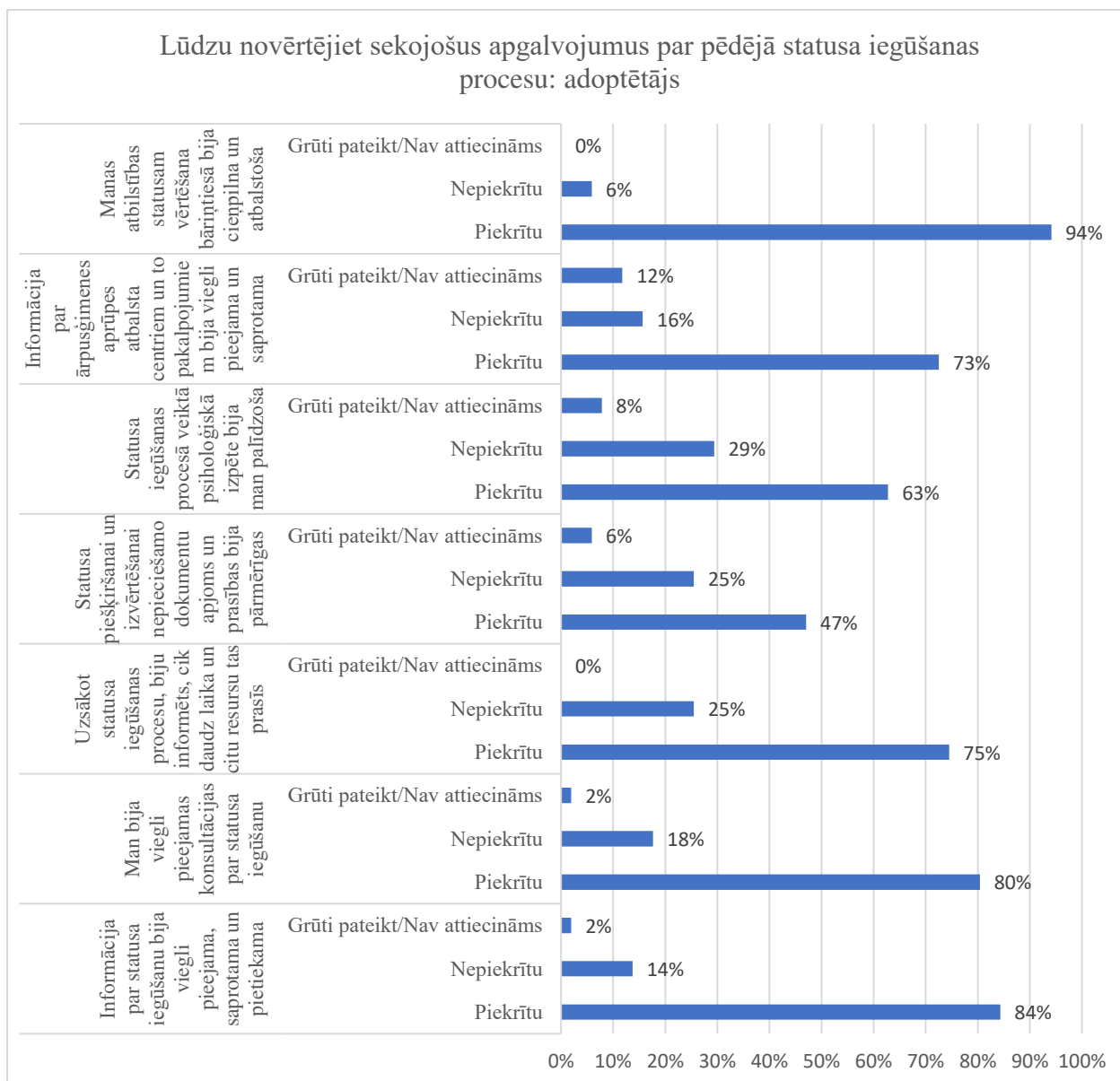
Adopcijas gadījumā saskaņā ar 23.3. un 23.5. apakšpunktiem bāriņtiesa pieprasa informāciju par Sodu reģistrā iekļautajām ziņām gan par pašu personu, kas vēlas iegūt adoptētāja statusu, gan arī par citām nedalītā saimniecībā dzīvojošām personām, kā arī gadījumā, ja adoptētājs pēdējo divu gadu laikā pastāvīgi (ilgāk par vienu gadu) ir dzīvojis ārvalstīs, bāriņtiesa pieprasa adoptētājam iesniegt informāciju par attiecīgās valsts sodu reģistrā iekļautajām ziņām par personu. Faktiski adopcijas gadījumā sodāmības pārbaude notiek plašāk nekā visu pārējo statusu izvērtēšanas procesā, turklāt uzliekot arī pašam statusa pretendenta rīcības pienākumu nodrošināt bāriņtiesai vēl vienu papildu iesniedzamo dokumentu – informāciju no ārvalsts sodu reģistra, ja persona pēdējos gados ir dzīvojusi ārvalstīs.

Pētījumā veiktās aptaujas dati rāda, ka 84% adoptētāju uzskata, ka informācija par statusa iegūšanu bijusi pietiekama (skat. 4.4. attēlu). 18% adoptētāju norāda, ka konsultāciju pieejamība par statusa iegūšanu nav bijusi pietiekama. Ceturtā daļa respondentu atzīst, ka nebija informēti par laika un resursu ieguldījumu pirms procesa uzsākšanas. Šeit gan būtiski atzīmēt, ka būtiski lielākā daļa no adoptētājiem, kuri piedalījās aptaujā, dzīvoja Rīgā, kas atstāj

iespaidu uz atbilžu īpatsvaru. Tas, kā statusa iegūšanas process tiek organizēts ārpus galvaspilsētas, no šiem datiem ir daudz grūtāk novērtējams, jo dalībnieku skaits reģionos ir mazāks. Taču fokusgrupu diskusijas atklāja arī ar reģioniem saistītos izaicinājumus, kur speciālistu pieejamība bieži ir apgrūtināta, transports ir slikti pieejams, bet pakalpojumi centralizēti, kas varētu būtiski ietekmēt to, cik veiksmīgi tiek organizēts statusa iegūšanas process.

Bāriņtiesu attieksmi 94% respondentu atzīst par cieņpilnu, bet 6% tam nepiekrīt. Arī fokusgrupu diskusijas norāda uz atsevišķiem gadījumiem, kur sadarbība ar bāriņtiesu neveidojas pozitīvā gultnē.

Kopumā 47% aptaujāto adoptētāju piekrīt, ka iesniedzamais dokumentu apjoms un prasības ir pārmērīgas, kamēr 45% nepiekrīt šim apgalvojumam. Fokusgrupu diskusijās adoptētāji šim jautājumam pievērsās retāk, vairāk uzsverot mācību nozīmi. Otrs kritiskais jautājums aptaujā ir psiholoģiskā izpēte un tās organizēšana, ko 63% respondentu vērtē atzinīgi, bet 29% negatīvi.

4.4. attēls. Viedoklis par adoptētāja statusa iegūšanas uzsākšanu

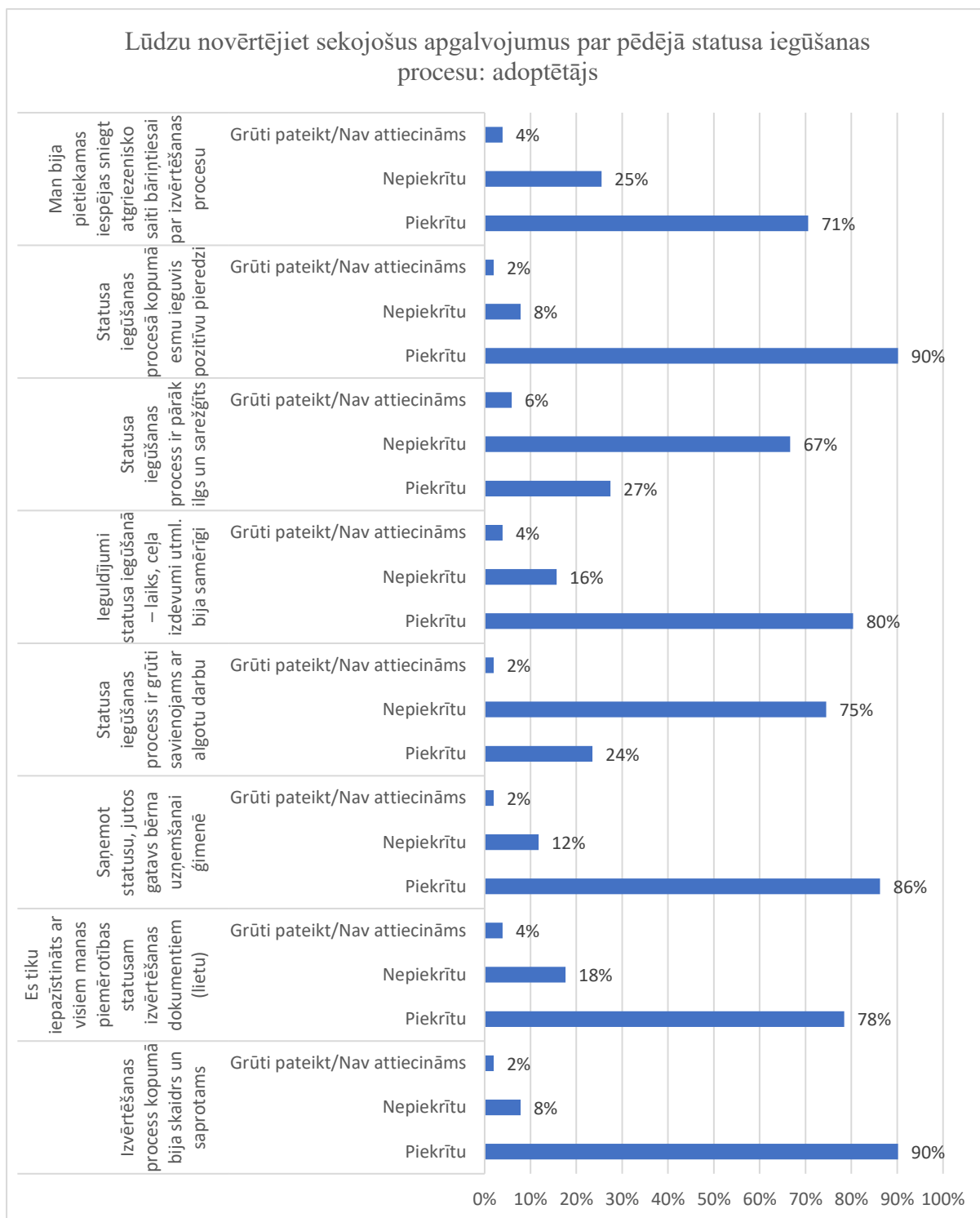
Atbalsta centru iesaiste un mācības adoptētājiem ir salīdzinošs jaunievedums. 12% respondentu uzskata, ka informācija par atbalsta centriem uz tiem neattiecas, bet 16% norāda uz problēmām savā informētībā par centru darbību.

90% respondentu atzīst, ka statusa iegūšanas process bijis kopumā pozitīvs (skat. 4.5. attēlu). Tiesa, 27% aptaujāto adoptētāju norāda, ka statusa iegūšanas process bijis pārāk ilgs un sarežģīts. 24% atzīst, ka to grūti savienot ar algotu darbu. 16% respondentu atzīst, ka ieguldījumi procesa laikā nav bijuši samērīgi.

18% respondentu norāda, ka viņiem nav bijusi iespēja iepazīties ar savu lietu, kas norāda, ka process nav bijis pietiekami caurskatāms.

Saskaņā ar MK 667. noteikumu 23. punktu bāriņtiesa sešu mēnešu laikā pēc adopcijas pieteikuma saņemšanas izvērtē personas piemērotību adoptētāja statusam. Izvērtēšanas laikā bāriņtiesa nosūta ģimeni pie psihologa atzinuma saņemšanai par piemērotību adopcijai un uz atbalsta centru adoptētāja mācību programmas apguvei. Kopš 2019. gada 1. janvāra obligāta mācību apguve ir noteikta kā viens no posmiem vērtējumam par personas piemērotību adoptētāja statusam. Mācību nepieciešamība pamatota kā papildus atbalsts adoptētājiem, lai izvairītos no neveiksmīgas adopcijas, kad adoptētājs atsakās turpināt adopcijas procesu vai atsakās no pirmsadopcijas aprūpē esošā bērna, šādi atklājot personas, kuras emocionāli nav nobriedušas adopcijai vai kuru mērķis nav sniegt atbalstu ārpusģimenes aprūpē esošam bērnam. Tiesa, aptauja rāda, ka 12% adoptētāju nav jutušies gatavi bērna uzņemšanai, statusu iegūstot.

Ja audžuģimeņu un aizbildņu saistošie noteikumi nosaka, ka audžuģimeņu, specializēto audžuģimeņu un aizbildņu mācību programmu var nodrošināt tikai atbalsta centrs (MK 354. noteikumu 22., 37. punkts, 2. pielikums; MK 147. noteikumu 2. punkts), tad adopcijas kārtību regulējošie normatīvie akti neparedz, ka mācību programmu var nodrošināt tikai atbalsta centrs. Tādējādi, no normatīvā regulējuma iziet, ka adoptētāju mācību programmu var nodrošināt arī cits mācību programmas pakalpojuma sniedzējs, ja programmu saskaņo VBTAI. Jāpiezīmē, ka atkārtota mācību programmas apguve nav nepieciešama, ja persona vēlas adoptēt nākamo bērnu, kā arī programma nav jāapgūst, ja persona vēlas adoptēt savā audžuģimenē ievietoto bērnu.

4.5. attēls. Viedoklis par adoptētāja statusa iegūšanu

4.2.2. Mācības

2023. gada 1. aprīlī stājās spēkā jauna prasība atbalsta centriem - iesniegt bāriņtiesā adoptētāja raksturojumu un informāciju par mācību programmas apguvi¹⁹⁷, kas ir līdzvērtīga prasībai

¹⁹⁷ MK 355. noteikumu 12.5.¹ punkts.

audžuģimenēm un specializētajām audžuģimenēm. Metodisko ieteikumu šai prasībai šobrīd nav. Būtiski norādīt, ka līdzīga raksturojuma izveidei pieejamās vadlīnijas “Laulāto (personas) raksturojuma un informācijas par mācību programmas apguvi sagatavošanu audžuģimenēm, specializētajām audžuģimenēm” ir sagatavotas 2018. gadā un attiecas uz audžuģimenēm, bet ne visa dokumentā prasītā informācija ir analogi piemērojama adoptētājiem. Tā, piemēram, kā mācību mērķis adoptētājiem paredz sniegt profesionālas zināšanas un prasmes, kas potenciālajiem adoptētājiem nepieciešamas efektīvai bērnu aprūpes un audzināšanas pienākumu veikšanai, bet adopcija nav profesionāla darbība.

Tāpat mācību programmas ir definētas kā pastāvīgs profesionālās attīstības process, kas ietver monitoringu, profesionālu izglītošanos mācību grupā, saistot to ar praktisku darbību. Taču akcents uz “pastāvīgu profesionālās attīstības procesu” un “profesionālu izglītošanos” ir attiecināms tikai uz audžuģimenēm, jo adopcija nav saistīta ar profesionālās darbības veidu. Tāpat nav izprotama norāde, ka mācību programma ietver monitoringu, ņemot vērā, ka mācību process ir samērā neilgs un neparedz ilgstošas atbalsta vai monitoringa sistēmas izveidi pēc mācību noslēgšanās. Šis ir īpaši kritiski punkts adoptētāju mācību gadījumā, ņemot vērā, ka lielai daļai no adoptētājiem pēc statusa iegūšanas nākas gaidīt pat gadiem ilgi līdz bērna ienākšanai ģimenē. Tādējādi adoptētāja zināšanas un prasmes, kas iegūtas mācību laikā, ja vien netiek brīvprātīgi atsvaidzinātas adoptētāju pašu iniciatīvas dēļ, var būt daudz sliktākas tieši tajā brīdī, kad tās ir visvairāk nepieciešamas.

4.2.3. Adoptētāju pieteikumu saraksts

Problēma, kura atkārtoti konstatējama gan intervijās, gan fokusgrupu diskusijās, bija ilgais gaidīšanas laiks personām, kuras ir ieguvušas adoptētāju statusu. Daļa speciālistu norādīja uz specifiskām adoptētāju prasībām kā vienu no galvenajiem cēloņiem rindas esamībai un tam, kāpēc adoptētājiem bērni reizēm ir jāgaida gadiem:

Ļoti garas rindas! Tas ir tas, ko es dzirdu no saviem adoptētājiem. Ja tas nav kaut kāds bērniņš, kas ir bijis jau ģimenē, aprūpē līdz šim, tad ir ļoti garas rindas, lai sagaidītu šo savu brīnumu mājās. Jo pusaudzi nevēlas adoptēt – lai cik tas izskanētu briesmīgi. Tātad ir šie bērni līdz četru gadu vecumam. (Intervija ar atbalsta centra darbinieku)

Eksperti norādīja, ka nospiedošais vairākums adoptētāju vēlas adoptēt gados jaunus bērnus bez veselības vai uzvedības grūtībām. Šo apstākli ietekmē ne tikai adoptētāju priekšstati par bērniem un jauniešiem, bet arī pieejamā atbalsta apjoms, kurš ir piesaistīts adoptētā bērna

vecumam un tādējādi vēl jo vairāk liek apdomāt, vai adoptētāji vēlas uzņemties rūpes par bērniem ar veselības problēmām vai vairākiem bērniem vienlaikus.

Kā iemesls gaidīšanai ir identificējami strukturāli šķēršļi un sistēmas apiešanas mehānismi, kuri vēl jo vairāk pasliktina situāciju. Vairāki eksperti kritizēja sistēmu, kur viena persona var vienlaicīgi iegūt dažādus statusus (adoptētājs, audžuģimene, aizbildnis), kā vienu no iemesliem minot to, ka tas ļauj rast veidus kā apiet esošo rindu:

Un ļoti daudzi jau nāk ar uzstādījumu kļūt par audžuģimeni arī, lai... Viņi jau zina, ka viņi to bērniņu ņems maza vecuma, viņš būs juridiski brīvs un viņi viņu adoptēs, jo tāpēc, ka likums to pieļauj. [...] Es neminēšu procentos, bet lielākā daļa – viņi nāk ar apzinātu vēlmi iegūt savu bērniņu, tikt pie sava bērniņa. Viņi kļūst par audžuģimeni, viņi dabū šo bērniņu tāpēc, ka viņiem ir statuss. Tas ir gada jautājums, varbūt divu, un viņi šo bērniņu adoptē. Un tā arī ir sava veida kā adopcijas rindas apiešana, jo, ja ir godprātīgs cilvēks, kas tiešām grib adoptēt, viņš izstāv visus savus 5-6 gadus uz to mazo bēbīti, un viņš viņu sagaida. (Intervija ar bāriņtiesas darbinieku)

Šo kā veidu adopcijas rindas apiešanai minēja vairāki eksperti, un vienā no intervijām viens no ekspertiem arī atzina, ka viņa pārstāvētā iestāde mēdz šādu pieeju rekomendēt potenciālajiem adoptētājiem. Pirmkārt, tas rada nepatiesu iespaidu par to, cik un kādas audžuģimenes ir pieejamas ārpusģimenes aprūpes sistēmas ietvaros, jo daļa no audžuvecākiem negrasās pildīt pienākumus kā audžuvecāki, bet gan tikai saglabā statusu līdz brīdim, kad būs iespēja uzņemt bērnu, kuru pēc tam iespējams adoptēt. Otrkārt, šāda pieeja rada mākslīgus izņēmumus adopcijas rindā, kur adoptētājiem var nākties gaidīt daudz ilgāk, jo bērni paliek ‘audžuģimenēs’ un tā arī nekļūst pieejami adopcijai. Visbeidzot šāda sistēma potenciāli arī apdraud bērnu labākās intereses, ņemot vērā, ka pastāvošā kārtība ir vērsta uz adoptētāju vajadzību apmierināšanu, taču daudz mazāk uzmanības tiek pievērsts bērna vajadzībām. Kā intervijās un fokusgrupu diskusijās uzsvēra eksperti, pašreizējā sistēmā galvenokārt tiek ņemtas vērā adoptētāju vajadzības un intereses, kamēr bērna vajadzības tiek apsvērtas vien sekundāri:

Bet, jā, es saredzu, ka tiem uzlabojumiem jābūt tajā adopcijas jomā, jo šā brīža adopcijas sistēma galīgi nepalīdz bērnam un nepalīdz... bojā to pieaugušo, jo viņam ir tā, teiksim tā, nu tāda... kā salīdzinājumu varētu lietot – viņš uzvedās kā veikalā, viņam piedāvā bērnu, un viņam jāizdara izvēle – vai viņš grib šito bērnu vai nākamo.

Tā kā – jā, tas uzlabojums būtu tai adopcijas jomā. (Intervija ar atbalsta centra darbinieku)

4.2.4. Bērnu labākās intereses un savietošana ar ģimeni

Bērnu labāko interešu ievērošana ir cieši saistīta ar bērnu un jauniešu pārstāvniecību un iesaisti lēmumu pieņemšanā. Intervijās, kuras tika veiktas ar jauniešiem, atkārtoti minēts, ka viņu piekrišana lēmumiem attiecībā uz patstāvīgās dzīves uzsākšanu vai aprūpes formas izmaiņām tiek prasīta, taču tas bieži vien notiek formāli, radot bažas par to, kā šis process tiek organizēts adopcijas gadījumos. Diviem no intervētajiem jauniešiem (pētījums aptvēra tikai no ārpusģimenes aprūpes nākušus jauniešus) bija neveiksmīga adopcijas pieredze, un abos gadījumos viņu viedoklis netika jautāts, un arī paši jaunieši atzina, ka nebija domājuši, ka tādu vispār varētu izteikt, piemēram, par sava uzvārda maiņu.

Eksperti kritiski izteicās par pastāvošo sistēmu, kurā bērnu un potenciālo adoptētāju savietošana ir LM tiešā pārziņā, norādot uz LM salīdzinoši attālināto lomu ārpusģimenes aprūpes sistēmā un izsakot šaubas par procesa kvalitāti:

Jo šā brīža sistēma, adopcijas sistēma, ir tāda, kura otrādi – kur pieaugušais meklē bērnu. Bet mums vajag to otru – ka mēs redzam to bērnu, un tad mēs sēžam pie tā pieaugušo cilvēku saraksta un skatāmies – tā, kurš būtu piemērotāks. Bet tagad ir otrādi. Bet tagad ir tā prioritāte... Tie adoptētāji stāv. Es nezinu, ko ministrija saka, šobrīd, bet man šķiet, viņi stāv rindā. [...] Bet vai viņš... Vai tā ģimene ir piemērota? Nu... Tā izvēle vienmēr ir tā pieaugušā pusē tai brīdī, jo tagad ir pienākusi viņa rinda, viņam dod to zīdainīti, un skaidrs, ka viņš ņems, vienalga kas tur ir. Bet ļoti svarīgi tomēr ir tā paskatīties, tā savstarpējā savietojamība. (Intervija ar atbalsta centra darbinieku)

Eksperti šeit atkal vērš uzmanību uz tāda veida risinājumu ieviešanu, kas ir pielāgoti individuālo bērnu vajadzībām, lai nodrošinātu iespējami labu viņu interešu pārstāvniecību. Tādējādi, pat ja potenciālie adoptētāji ir izgājuši mācības un citādi sagatavoti adopcijai, ir nepieciešams vēl viens solis, kurā tiek izsvērts, vai bērni un adoptētāji ir savietojami. Šobrīd šis lēmums tiek risināts mehāniski un paļaujas uz limitētu tikšanās reižu skaitu, kas ne tikai nav pietiekams, lai izvērtētu bērnu un adoptētāju savstarpējo savietojamību, bet arī satur sevī būtisku risku, jo pirms bērnu un adoptētāju satikšanās nav ticis veikts nepieciešamais izvērtēšanas process, lai nodrošinātu, ka adoptētāji ar bērniem iepazīstas nevis rindas secībā, bet saistībā ar atbilstību. Šeit svarīgi atzīmēt pašreizējo mācību novērtēšanas sistēmas

trūkumus, kur piešķirtās atzīmes un novērtējumi neļauj secināt, kādiem bērniem ģimene ir gatava, neatkarīgi no tās pašvērtējuma. Kā viens no iespējamiem risinājumiem šai situācijai intervijās tika piedāvāta vai nu savietošanas pienākumu piešķiršana atbalsta centriem, vai atsevišķas iestādes veidošana, kuras mērķis būtu uzturēt adoptētāju un bērnu reģistrus, organizēt satikšanos, salīdzināt profilus un nodrošināt, ka process tiek organizēts primāri no individuālā bērna vajadzību perspektīvas.

4.2.5. Atgriezeniskā saite un vērtējums

Adoptētāji aptaujā paši augstu novērtē mācības un to kvalitāti. Mācības tika vērtētas kā pieejamas, tai skaitā kā tādas, kas viegli iekļaujas adoptētāju ikdienas režīmā un vērtētas kā ne pārlietu sarežģītas. Tāpat aptaujas dati liecina, ka adoptētāji nevēlas pilnībā pārņemt mācības tikai uz tiešsaistes vai klātienes vidi, bet vēlas mācības, kur tiek izmantotas abas vides (skat. 4.2. attēlu). Svarīgi, ka atšķirībā no pārējiem sagatavošanas posmiem, statusa ieguvējiem ir iespēja sniegt atgriezenisko saiti par savu pieredzi tikai mācību ietvarā, bet netiek veikta regulāra sadarbības ar bāriņtiesu izvērtēšana. Tādējādi, kamēr atbalsta centru vadība regulāri saņem novērtējumu, kā pakalpojumu saņēmēji vērtē viņu atbalstu un mācības, bāriņtiesas darbības vērtējumam adopcijas procesā šāds mehānisms nepastāv, kas savukārt nozīmē, ka vienīgā atgriezeniskā saite ir klientu sūdzības. Tas ir nepietiekams materiāls, lai veiktu jebkādu izvērtējumu, un potenciāli rada problemātisku iespaidu par iestādes darbību. Šī iemesla dēļ būtu vēlams arī bāriņtiesās ieviest kāda veida atgriezenisko saiti, kas ļautu ilgtermiņā novērot vājos punktus un stiprās puses un veikt attiecīgās izmaiņas.

4.3. Audžuģimenes un specializētās audžuģimenes

Audžuģimenes statusu var iegūt gan laulātie, gan personas. Tomēr MK 354. noteikumu 12. punkta formulējums attiecībā uz audžuģimenēm ir plašāk interpretējams un nesatur nepārprotamu ierobežojumu laulībā esošām personām iegūt audžuģimenes statusu kā atsevišķām personām. Tādējādi nereti praksē arī reģistrētā laulībā esošai personai vienai pašai tiek piešķirts audžuģimenes statuss. Līdzīga situācija ir arī ar specializēto audžuģimeņu statusa piešķiršanu – lai arī MK 354. noteikumu 31. punkts definē, ka uz specializētās audžuģimenes statusu var pretendēt audžuģimene, bet praksē ir vērojami arī gadījumi, ka specializētās audžuģimenes statusu iegūst tikai viens no laulātajiem, neskatoties uz to, ka audžuģimenes statuss ir laulātajiem kopā.

MK 354. noteikumu 13. punkts nosaka, ka uz audžuģimenes statusa piešķiršanu ir tiesības pretendēt laulātajiem (personai), ja vismaz viens no laulātajiem (persona) ir vecumā no 25 līdz

60 gadiem. Izņēmuma kārtā, ja tas ir bērna interesēs, uz audžuģimenes statusa piešķiršanu var pretendēt laulātie (persona), kas neatbilst minētajam vecumam. Tādējādi, lai arī tiesiskais regulējums paredz minimālā un maksimālā vecuma ierobežojumu, bāriņtiesai ir dota iespēja izvērtēt konkrētu gadījumu un lemt par personas piemērotību audžuģimenes statusam arī gadījumā, ja persona ir jaunāka par 25 gadiem vai vecāka par 60 gadiem.

MK 354. noteikumu 12. punkts nosaka, ka uz audžuģimenes statusu var pretendēt laulātie (persona), ja vismaz viens no laulātajiem (persona) ir LR pilsonis, nepilsonis vai ārzemnieks, kuram ir ar attiecīgiem dokumentiem apliecinātas tiesības uzturēties Latvijas teritorijā ne mazāk kā divus gadus pēc iesnieguma iesniegšanas bāriņtiesai par laulāto (personas) atzīšanu par piemērotiem audžuģimenes pienākumu veikšanai. Tādējādi tiesiskais regulējums definē to personu loku, kuri var pretendēt uz audžuģimenes statusa iegūšanu.

Audžuģimenes statusu nevar iegūt, ja persona ir sodīta par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību, – neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas, persona ir atcelta no aizbildņa pienākumu pildīšanas nekārtīgas aizbildņa pienākumu izpildīšanas dēļ, vai personai ir atņemts audžuģimenes, specializētās audžuģimenes vai viesģimenes statuss, jo tā nav pildījusi pienākumus atbilstoši bērna interesēm. Kļūt par audžuģimeni nevar, ja persona ir sodīta par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas, ja personai ar tiesas spriedumu atņemtas vai pārtrauktas aizgādības tiesības, vai, ja personai tiesa ir piemērojusi KL noteiktos medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus.

4.3.1. Statusa iegūšanas process

Audžuģimeņu gadījumā statusa iegūšanas posmi ir skaidri nodalīti – pirmais posms ir lēmuma pieņemšana par laulāto (personas) piemērotību audžuģimenes vai specializētās audžuģimenes pienākumu veikšanai. Tikai tad, kad bāriņtiesa pieņēmusi lēmumu, ka laulātie (persona) ir piemēroti audžuģimenes, specializētās audžuģimenes pienākumu veikšanai, laulātie (personas) apgūst mācību programmu. Audžuģimenes gadījumā pēc lēmuma par laulāto (personas) piemērotību audžuģimenes pienākumu veikšanai, laulātie (persona) noslēdz vienošanos ar tās izvēlēto atbalsta centru par vairāku pakalpojumu sniegšanu – psihologa atzinuma saņemšanu par laulāto (personas) piemērotību audžuģimenes statusa iegūšanai un laulāto (personas) raksturojuma sagatavošanu, kā arī mācību un psihosociālā atbalsta nodrošināšanu.¹⁹⁸ Atšķirībā

¹⁹⁸ MK 354 noteikumu 19. punkts, 34. punkts.

no Skotijas pieejas, Latvijā, izvērtējot potenciālās uzņemošās ģimenes, netiek prasīts viedoklis no viņu draugiem, ģimenes locekļiem. Šādas prakses ieviešana varētu būt viens no soļiem, lai veicinātu plašākas kopienas iesaisti vai vismaz tās potenciāla apzināšanos ārpusģimenes aprūpē.

Personas (laulāto) piemērotības izvērtēšana konkrētam statusam sākas pēc personas (laulāto) iesnieguma iesniegšanas savas deklarētās dzīvesvietas bāriņtiesā. MK 354. noteikumu 1. pielikumā ir pievienota jau gatava veidlapa par laulāto (personas) atzīšanu par piemērotiem audžuģimenes pienākumu veikšanai, savukārt 3. pielikumā ir veidlapa par laulāto (personas) atzīšanu par piemērotiem specializētās audžuģimenes pienākumu veikšanai izvēlētajā specializācijā. Jau gatavas iesniegumu veidlapas būtiski atvieglo dokumentu sagatavošanu iesniegšanai bāriņtiesā, kā arī nodrošina vienādas prasības attiecībā uz iesnieguma saturu visās pašvaldībās.

Lai bāriņtiesa varētu izvērtēt personas (laulāto) piemērotību atbilstošam statusam, audžuģimene (izņemto specializēto audžuģimeni), iesniedz bāriņtiesā psihiatra atzinumu par personas psihiskās veselības stāvokli un narkologa atzinumu par personas atkarību no narkotiskām un psihotropām vai citām atkarību izraisošām vielām. Bāriņtiesai ir noteikts viena mēneša laikā pēc tam, kad ģimene ir iesniegusi bāriņtiesā iesniegumu, kā arī psihiatra un narkologa atzinumu, pieņemt lēmumu par laulāto (personas) piemērotību audžuģimenes pienākumu veikšanai. Pēc tam ģimene vēršas pie kāda no atbalsta centriem, slēdz vienošanos par sadarbību un uzsāk audžuģimenes mācību programmas apguvi un psiholoģisko izpēti psihologa atzinuma par piemērotību attiecīgā statusa iegūšanai saņemšanai. Kad bāriņtiesa ir saņēmusi atbalsta centra sagatavoto psihologa atzinumu par laulāto (personas) piemērotību audžuģimenes statusa iegūšanai, laulāto (personas) raksturojumu un informāciju par mācību programmas apguvi, mēneša laikā pēc mācību programmas beigām veic pārrunas ar laulātajiem (personu), lai konstatētu laulāto (personas) gribu un gatavību iegūt audžuģimenes statusu, un pieņem lēmumu par audžuģimenes statusa piešķiršanu. Attiecīgi audžuģimenes statusa iegūšanas termiņu veido trīs posmi – divi no tiem bāriņtiesā, no kuriem katrs nav ilgāks par vienu mēnesi, kuros bāriņtiesa veic ģimenes izvērtēšanas darbu, kā arī viens posms, kurā ģimenes sadarbojas ar atbalsta centru mācību programmas apgūvē, psihologa atzinuma saņemšanā un raksturojuma izstrādē. Sadarbības posms ar atbalsta centru ilguma ziņā var variēt no vairākām nedēļām līdz pat vairākiem mēnešiem atkarībā no mācību grupas nokomplektēšanas tempa, mācību programmas satura apguves intensitātes, kā arī psihologa un sociālā darbinieka noslodzes, izstrādājot psihologa atzinumu un raksturojumu.

Arī specializētās audžuģimenes statusa piešķiršanu veido tādi paši trīs posmi kā audžuģimenes statusa piešķiršanā, divi no posmiem ir izvērtēšana bāriņtiesā un viens posms ir mācību programmas apguve atbalsta centrā, psihologa atzinuma saņemšana un raksturojuma sagatavošana. Ja abiem izvērtēšanas un lēmuma posmiem bāriņtiesā ir noteikts maksimālais termiņš – viens mēnesis katram posmam, tad sadarbības posmam ar atbalsta centru mācību, psihologa atzinuma un raksturojuma sagatavošanai termiņš nav noteikts.

Papildus specifiski statusa iegūšanas nosacījumi ir paredzēti specializētajām audžuģimenēm. Lai iegūtu specializētās audžuģimenes statusu kādā no divām specializācijām, personai vai laulātajiem ir jābūt jau ar spēkā esošu audžuģimenes statusu. Saskaņā ar MK 354. noteikumu 9. punkta regulējumu, lai audžuģimene varētu pretendēt uz krīzes audžuģimenes statusu, tai ir jābūt vismaz triju gadu pieredzei audžuģimenē ievietoto bērnu aprūpē un jābūt gatavai jebkurā diennakts laikā uzņemt bērnu, kas šķirts no ģimenes, aizbildņa vai audžuģimenes. Savukārt, lai audžuģimene varētu pretendēt uz audžuģimenes statusu bērnam ar invaliditāti, kuram izsniegts atzinums par īpašas kopšanas nepieciešamību sakarā ar smagiem funkcionāliem traucējumiem, tai ir jābūt vismaz 12 mēnešus ilgai personīgai vai profesionālai pieredzei darbā ar bērniem ar smagiem funkcionāliem traucējumiem.

Pētījums rāda, ka specializētās audžuģimenes bērniem ar smagiem funkcionāliem traucējumiem statusu visbiežāk vēlas iegūt audžuģimenes, kuru aprūpē jau ir bērns ar smagiem funkcionāliem traucējumiem.

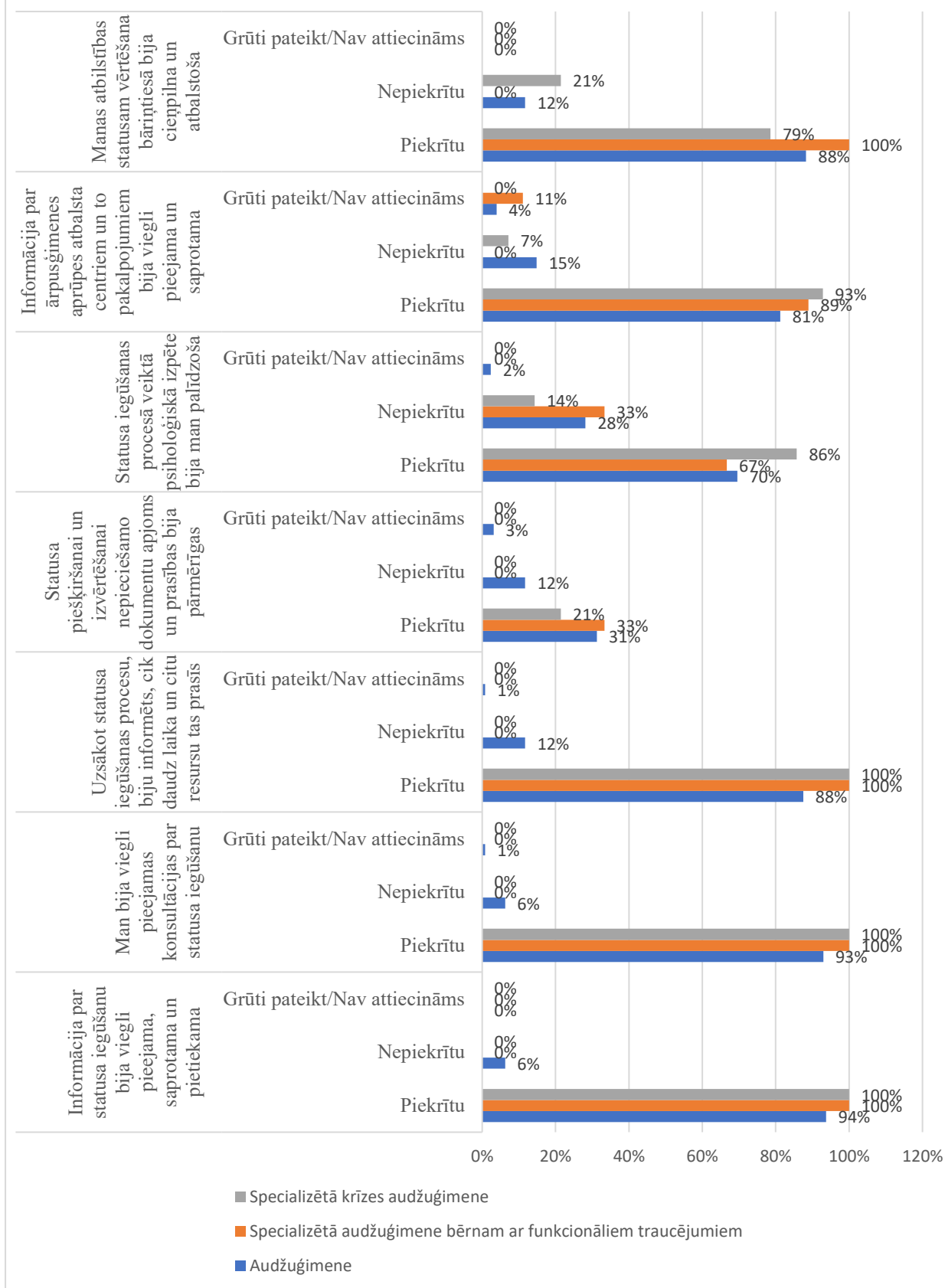
Laba, tā principā tā pati vecā audžuģimene, tikai viņa no parastās kļūst kaut kādā brīdī par specializēto. Nu tu jau viņu pazīsti un pa lielam to audžuģimeni, tā nav jauna, tā ir tā pati vecā. Tikai tas, ka viņam tas bērns ir invalīds un tad tur viņš izgājis tās apmācības un vienkārši tu to bērnu pārvieto specializētajā, tas arī ir viss. Sadarbība jau tā pati un viss tas pats, tikai viņiem mainās tas finansējums un tas darba stāžs darba stāžā iet. (Intervija ar bāriņtiesas darbinieku)

Izvērtēšanas gaitā audžuģimeņu gadījumā bāriņtiesai ir jāizvērtē ģimenes zināšanas un prasmes bērna aprūpē, specializētās audžuģimenes statusa iegūšanai papildus arī tiek vērtēta audžuģimenes pieredze atbilstoši tiesību aktos noteiktajai specializācijai. Audžuģimenes statusa pretendentiem bāriņtiesa pārbauda laulāto (personas) dzīves apstākļus un sastāda dzīves apstākļu pārbaudes aktu. Ja audžuģimene pretendē uz kādu no specializēto audžuģimeņu statusiem, tad bāriņtiesa izvērtē gan audžuģimenes sadzīves apstākļu piemērotību, gan iespējas nodrošināt vides, mobilitātes un rehabilitācijas pakalpojumu pieejamību.

Aptaujas dati rāda, ka audžuģimenes ir kopumā labāk informētas par statusa iegūšanas procesu kā adoptētāji, vien 6% uzskata, ka process nav bijis saprotams (skat. 4.6. attēlu). Vienlaikus 12% audžuģimeņu norāda, ka nav bijušas informētas par resursu ieguldījumu. Līdzīgi kā adoptētājiem, strīdīga ir bijusi psiholoģiskā izpēte, 28% audžuģimeņu neuzskata to par palīdzošu. Jāpiebilst, ka salīdzinoši nelielais respondentu īpatsvars specializēto un krīzes audžuģimeņu nav apmierināts ar šo aspektu, lai gan par pārējiem statusa ieguves aspektiem ir pozitīvs vērtējums. 12% audžuģimeņu norāda, ka bāriņtiesu attieksme vērtēšanas procesā nav bijusi cieņpilna. 15% audžuģimeņu norāda, ka informācija par atbalsta centriem nav bijusi pieejama.

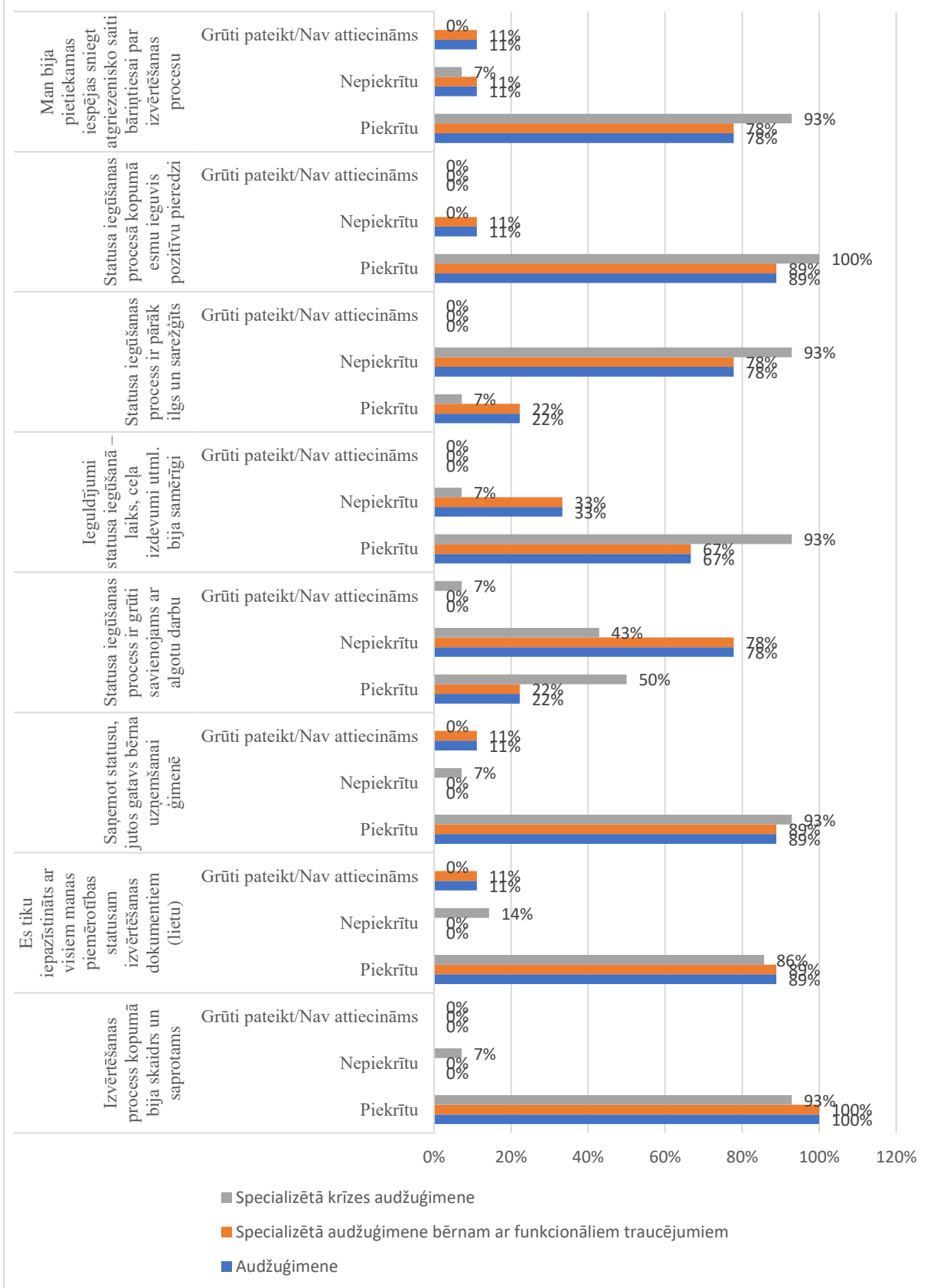
Aptaujas dati liecina, ka audžuģimenes kopumā ir labi iepazīstinātas ar statusa iegūšanas procesu un vien 11% tam nepiekrīt (skat. 4.7. attēlu). Galvenās problēmas ir statusa iegūšanas procesa savietošana ar darbu (22% audžuģimeņu, puse krīzes audžuģimeņu), izdevumu un resursu samērīgums (33%). 22% audžuģimeņu procesu uzskata par ilgu un sarežģītu.

Lūdzu novērtējiet sekojošus apgalvojumus par pēdējā statusa iegūšanas procesu

4.6. attēls. Viedoklis par audžuģimeņu statusa iegūšanas procesa uzsākšanu.

Lūdzu novērtējiet sekojošus apgalvojumus par pēdējā statusa iegūšanas procesu

4.7. attēls. Viedoklis par audžuģimeņu statusa iegūšanas procesu.

4.3.2. Mācības

Izpratni par mācību procesu, tā ietvaros veiktajām darbībām, dokumentiem un to paraugiem, kas jāsagatavo atbalsta centram iesniegšanai bāriņtiesā par audžuģimenēm, sniedz LM “Vadlīnijas raksturojuma sagatavošanai”, kuras ietver gan procesa “laulāto (personas) raksturojuma un informācijas par mācību programmas apguvi sagatavošanu audžuģimenēm, specializētajām audžuģimenēm” aprakstu, proti, kā tiek apkopota informācija par mācību programmas apguvi, gan arī veidlapas informācijas apkopšanai, gan arī kādi dokumenti iesniedzami bāriņtiesā.

Līdzīgi kā adoptētājiem, arī audžuģimenēm, specializētajām audžuģimenēm mācību programmas apguve ir viens no statusa iegūšanas posmiem, ko atbalsta centrs nodrošina audžuģimenei statusa iegūšanas posmā. Specializēto audžuģimeņu gadījumā var būt dažādi risinājumi. Tā kā par specializēto krīzes audžuģimeni var kļūt audžuģimene, kurai ir vismaz trīs gadu pieredze audžuģimenē ievietoto bērnu aprūpē, tad šajā gadījumā audžuģimenei jau būs noslēgta vienošanās ar atbalsta centru, tādēļ pēc bāriņtiesas lēmuma par piemērotību, audžuģimene uzreiz var apgūt mācību programmu. Ja laulātie (persona) vēlas iegūt specializētās audžuģimenes bērniem ar smagiem funkcionāliem traucējumiem statusu, tad var izmantot abus iepriekš aprakstītos risinājumus.

MK 354. noteikumi par audžuģimeņu mācību mērķi nosaka “sniegt profesionālas zināšanas un prasmes, kas potenciālajiem audžuvecākiem nepieciešamas efektīvai bērna aprūpes un audzināšanas pienākumu veikšanai”, un specializēto audžuģimeņu mērķis ir “sniegt profesionālas zināšanas un prasmes, kas audžuvecākiem nepieciešamas efektīvai bērna aprūpes un audzināšanas pienākumu veikšanai attiecīgajā specializācijā”.

Mācības, kā iepriekš aprakstīts, adoptētājiem un audžuģimenēm tiek organizētas kopīgi un saturiski pārklājas. Audžuvecāku mācības ir balstītas uz iepriekš minētajām piecām kompetencēm, kuras papildina sestā kompetence: šķiršanās. Šī komponente ietver tādas apakštēmas kā krīze un zaudējums, sērošanas process, krīžu menedžments, bērna sagatavošana adopcijai vai atgriešanai bioloģiskajā ģimenē un starpinstitucionālā sadarbība.

Specializētajām audžuģimenēm ir izvirzītas atšķirīgas kompetences, atbilstoši konkrētajai specializācijai. Krīzes audžuģimenēm tās ir vides sakārtošana atbilstoši darbam ar bērnu krīzes situācijā, situācijas, kādās var notikt bērna ievietošana audžuģimenē, bērna drošība audžuģimenē, šķiršanās; kamēr audžuģimenēm bērnam ar smagiem funkcionāliem

traucējumiem specifiskās tēmas ir smagi funkcionālie traucējumi, komunikācija, saskarsmes un uzvedības specifika, vides pielāgošana atbilstoši bērna īpašajām vajadzībām, aprūpes un attīstības vajadzību nodrošināšana bērnam ar funkcionāliem traucējumiem.

Attiecībā uz mācību saturu fokusgrupu diskusijā tika minēts, ka viens no trūkumiem pašreizējās mācībās ir apstākļi, ka programmas tiek aizgūtas no citām valstīm un izmantotie materiāli bieži ir tādi, kurus grūti sasaistīt ar praktisko pieredzi Latvijā. Fokusgrupu dalībnieki īpaši uzsvēra videomateriālus kā tādus, kuri atspoguļo vai nu tādus dzīves apstākļus vai sarežģījumus, kurus viņiem grūti sasaistīt ar savu pieredzi.

Fokusgrupu diskusijā audžuģimeņu pārstāvji kopumā bija apmierināti ar mācību saturu, taču vērojams, ka apmierinātībai ir tieša saikne ar pārējo pakalpojumu klāstu. Līdz ar to apmierinātība ar mācību saturu ir augstāka lielākos atbalsta centros. Nav pieejama salīdzinoša informācija par katrā centrā piedāvāto mācību programmu saturu un citiem pakalpojumiem, līdz ar to lēmumu par atbilstošo centru reģionos nosaka to ģeogrāfiskais tuvums un lielums, bet Rīgā – subjektīva izvēle.

4.3.3. Zināšanu pilnveide

MK 354. noteikumi nosaka, ka atbalsta centrs katru gadu vismaz 8 akadēmisko stundu apjomā nodrošina zināšanu pilnveides mācības audžuģimenēm un specializētajām audžuģimenēm. Attiecībā uz šo mācību nodrošināšanu nav noteiktas citas prasības, izņemot stundu skaitu un metodikā par audžuģimenes atbalsta plānu “Audžuģimenes lieta” ailītē¹⁹⁹ minēto, ka atbalsta centra sociālais darbinieks apkopo informāciju arī par audžuģimenes apgūtajiem kursiem un papildus mācībām. Audžuģimenes atbalsta plāna izstrādes ietvaros ir paredzēts, ka atbalsta centrs katru gadu izvērtē audžuģimenes kompetences un, balstoties uz audžuģimenes vajadzībām, organizē atbilstošas mācības. Fokusgrupu diskusija ar audžuģimenēm rāda, ka 8 stundas ir ļoti neliels atbalsts mācību ziņā un audžuģimenes gada ietvaros “savāc” vairāk nekā 8 stundas dažādās mācībās.

Pašu audžuģimeņu pārstāvji diskusijās norādīja, ka zināšanu papildināšana ir svarīga, kad bērns uzņemts ģimenē un rodas konkrēti jautājumi. Saskaņā ar audžuģimeņu viedokli, lielākais atbalsts ir pašu audžuģimeņu grupa, ko organizē atbalsta centri un kur katru reizi kāds

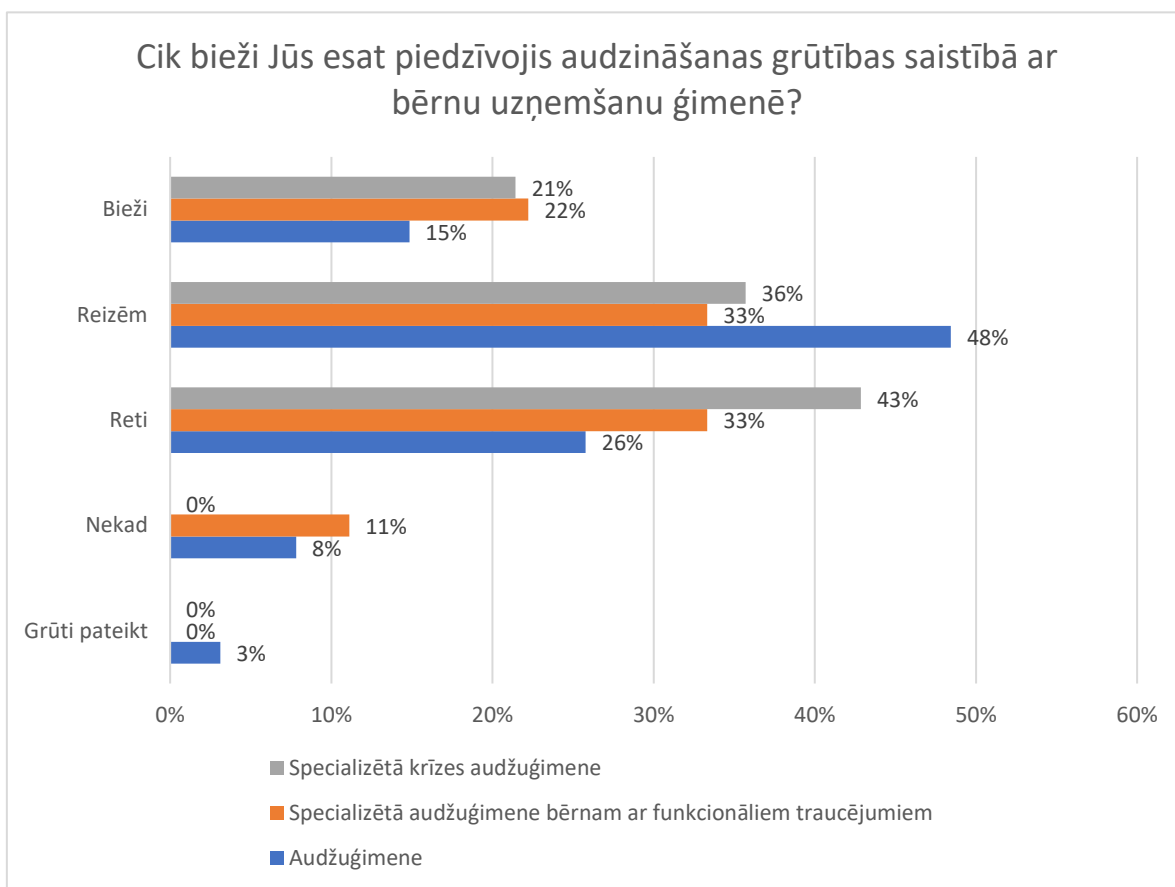
¹⁹⁹ LM metodiskie materiāli bāriņtiesām un ārpusģimenes Atbalsta centriem. Audžuģimenes atbalsta plāns. <https://www.lm.gov.lv/lv/barintiesam-un-arpusģimenes-aprupes-atbalsta-centriem>.

uzaicināts speciālists runā ar audžuvecākiem. Fokusgrupu dalībnieki apgalvo, ka viņiem nav kam pastāstīt par savām problēmām un šo tikšanās reīžu pietrūkst.

Interviju dati liecina, ka atbalsta centri mēģina nodrošināt, ka pasniegtā informācija ir atbilstoša audžuģimeņu interesēm, taču tas ne vienmēr izdodas. Šaubas gan biežāk izteiktas intervijās ar speciālistiem, kuri paši nav tiešā veidā iesaistīti mācību procesā, kas parāda zināmu saiknes trūkumu starp dažādām ārpusģimenes aprūpes sistēmā iesaistītajām pusēm visā audžuģimenes sagatavošanas procesā:

Mēs bijām seminārā, kur mūs iepazīstināja – viss skaisti, arī mūsu atbalsta centru programma bieza grāmata, viss notiek. Bet man vienkārši tīri personīgas intereses pēc, es papētīju šo grāmatu dziļāk, jo vienkārši man ir bijusi pieredze, kad audžuģimenei vajag palīdzību konkrētā tematā, kas, pieņemsim, disciplinēšanas metodes. Diezgan būtisks jautājums ir – bērni aug lielāki, un audžuģimenei viņi ir vairāki. Un tad atver to grāmatu un tur apskaties, ka tur ir tikai uzskaitīti pieci punkti. Varbūt klātienē nodarbībās tiešām viņi gūst pārlicību. Bet man pieredze rāda, ka tā audžuģimene tomēr nezina, kas ir pozitīva disciplinēšana, ko ar viņu var darīt, ko viņi nevar darīt, kā labāk darīt. (Intervija ar bāriņtiesas darbinieku)

Efektīvas zināšanu pilnveides sistēmas veidošanā jāiesaista atbalsta centru sadarbības partneri – tas ne tikai uzlabos kompetencēs balstītu pieeju, bet arī veidos kopēju izpratni par pieeju, problēmām un risinājumiem.

4.8. attēls. Grūtības saistībā ar bērnu uzņemšanu ģimenē.

Aptaujas datus disciplinēšanas tēma izteikti dominē audžuģimeņu atbildēs uz jautājumu par audzināšanas grūtībām: 15% audžuģimeņu, 22% specializēto audžuģimeņu bērnam ar funkcionāliem traucējumiem un 21% specializēto krīžu audžuģimeņu atbildēja, ka bieži nākas saskarties ar audzināšanas grūtībām (skat. 4.8. attēlu). Arī speciālisti norādīja, ka šī tēma audzvecākiem sagādā lielus izaicinājumus un ir viens no būtiskākajiem iemesliem tam, ka audžuģimenes izvēlas neuzņemt jauniešus pusaudžu vecumā. Šis ir tikai viens no programmas satura aspektiem. Lai vērtētu visa satura atbilstību, nepieciešama padziļināta izpēte, aptverot sasniegtos rezultātus un kompetences, un dalībnieku vērtējumu. Šo izvērtējumu jāiestrādā mācību programmas īstenošanā kā vienu no komponentēm un regulāri jāizmanto kā atgriezenisko saiti mācību pilnveidošanai.

Iespējams, ka ikgadējo mācību stundu skaitu ir jāpalielina, atslogojot mācību apjomu pirms statusa iegūšanas, kur daļai ģimeņu tas bijis pārāk liels. Ikgadējās mācības varētu aptvert audžuģimeņu aktuālās tēmas un tāpēc efektīvāk sasniegt rezultātus. Audžuģimeņu fokusgrupas diskusijās audžuģimeņu atbalsta sistēma mācību laikā skatīta drīzāk kā kontrolējoša, īpaši, ja tajā iztrūkst mehānismu savstarpējai sadarbībai un atbalstam. Tiesa, kā skatīts 3. nodaļā,

audžuģimeņu uzskati par savu lomu, bērnu interesēm un saiknes uzturēšanu ar bioloģisko ģimeni arī pēc mācībām mēdz atšķirties no institūciju viedokļa un gaidām, iespējams, norādot uz nepilnīgu kompetenču apguvi.

4.4. Aizbildņi

4.4.1. *Statusa iegūšanas process*

CL nosaka, ka aizbildnība piekrīt vispirms bērna tuvākajiem radniekiem, bet tam ir nepieciešams bāriņtiesas apstiprinājums. Par tuvākajiem bērna radniekiem uzskatāmi tie, kas, bērnam mirstot, būtu viņa likumiskie mantinieki. Par aizbildņiem bāriņtiesa izrauga no vienādi tuviem radniekiem piemērotākos, bet, ja tuvākie izrādītos nepiemēroti, tad tālākos. Savukārt, ja starp bērna radniekiem neatrodas spējīgi vai arī, ja spējīgie nevar uzņemties aizbildnību, vai ja viņus atlaiž vai atceļ no aizbildņa pienākumu pildīšanas, kā arī, ja bērnam nemaz nav radnieku, aizbildņus ieceļ bāriņtiesa no citu personu vidus. Ja vecāki testamentā paši iecēluši bērnam aizbildni, tad to bāriņtiesai ir nekavējoties jāapstiprina. CL 316. pants paredz, ka katras aizbildnības pārvaldībai ieceļams viens aizbildnis un tikai sevišķi grūtām un sarežģītām aizbildnībām var iecelt arī vairākus aizbildņus, nosakot ne vairāk par trijiem kā maksimālo skaitu vienam bērnam. Lai arī pastāv iespēja bērnam iecelt līdzzaizbildni, šāda prakse nav īpaši izplatīta. Tādējādi par aizbildni visbiežāk kļūst persona viena pati, neatkarīgi no tā, vai persona atrodas laulībā vai nē. Lai laulātie kļūtu par aizbildņiem vienam un tam pašam bērnam, bāriņtiesai ir jāpieņem attiecīgs lēmums, ieceļot bērnam vairākus aizbildņus, kas var būt arī laulāts pāris. CL 242. panta ceturtais punkts nosaka, ka par aizbildni nevar būt nepilngadīga persona, attiecīgi 18 gadu vecuma sasniegšana ir kritērijs, lai kļūtu par aizbildni.

CL 242. panta vienpadsmitajā daļā ir noteikts, ka par aizbildni nevar būt ārvalstnieks, izņemot gadījumus, kad aizbildnība piekrīt bērna radniekiem vai personām, kuras atrodas ar nepilngadīgo nedalītā saimniecībā. Tā kā tiesiskais regulējums paredz izņēmuma gadījumu attiecībā uz ārvalstniekiem, tad secināms, ka par aizbildni var kļūt LR pilsonis un nepilsonis, kā arī ārvalstnieks, ja viņš ir bērna radnieks vai dzīvo ar bērnu kopīgā mājsaimniecībā.

Attiecībā uz ierobežojumiem, kuri saistīti ar personas sodāmību, apsūdzību noziegumos vai aizgādības tiesību zaudēšanu, uz aizbildņiem attiecas tie paši ierobežojumi, kas uz audžuģimenēm, vienīgā atšķirība ir apstākļi, ka par aizbildni var kļūt tad, ja persona ir sodīta par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, bet sodāmība ir dzēsta vai noņemta. Nav atrodams pamatojums, kādēļ šie ierobežojumi atšķiras starp adoptētājiem, audžuģimenēm un aizbildņiem.

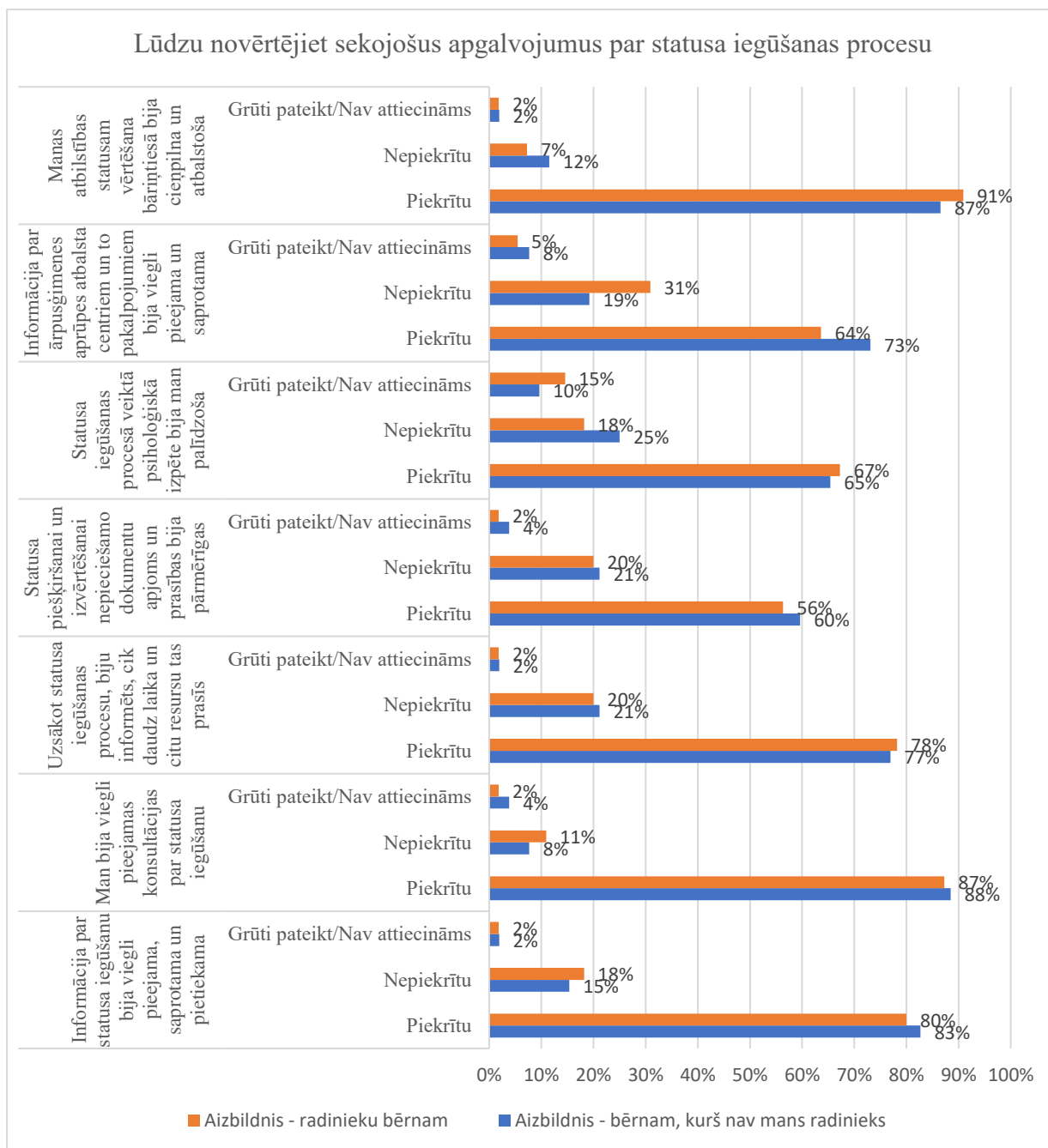
CL 239. pants nosaka, ka aizbildņus ieceļ ar bāriņtiesas lēmumu uz personas iesnieguma pamata, taču detalizētāks iesnieguma saturs izklāsts tiesiskajā regulējumā netiek izklāstīts. Lēmumam par aizbildņa piešķiršanu speciālais tiesiskais regulējums nenosaka konkrētu termiņu, bet tam jebkurā gadījumā ir jāatbilst administratīvā akta izdošanas un iesniegumu izskatīšanas termiņam, kas ir viens mēnesis no iesnieguma saņemšanas dienas.

Aizbildnim saskaņā ar BTL 29.panta otro daļu ir jāiesniedz bāriņtiesā atzinums par personas veselības stāvokli no tāda ģimenes ārsta, kura veselības aprūpē persona atradusies vismaz sešus mēnešus.

Lai bāriņtiesa varētu izvērtēt personas (laulāto) piemērotību atbilstošam statusam, aizbildnis iesniedz bāriņtiesā psihiatra atzinumu par personas psihiskās veselības stāvokli un narkologa atzinumu par personas atkarību no narkotiskām un psihotropām vai citām atkarību izraisošām vielām.

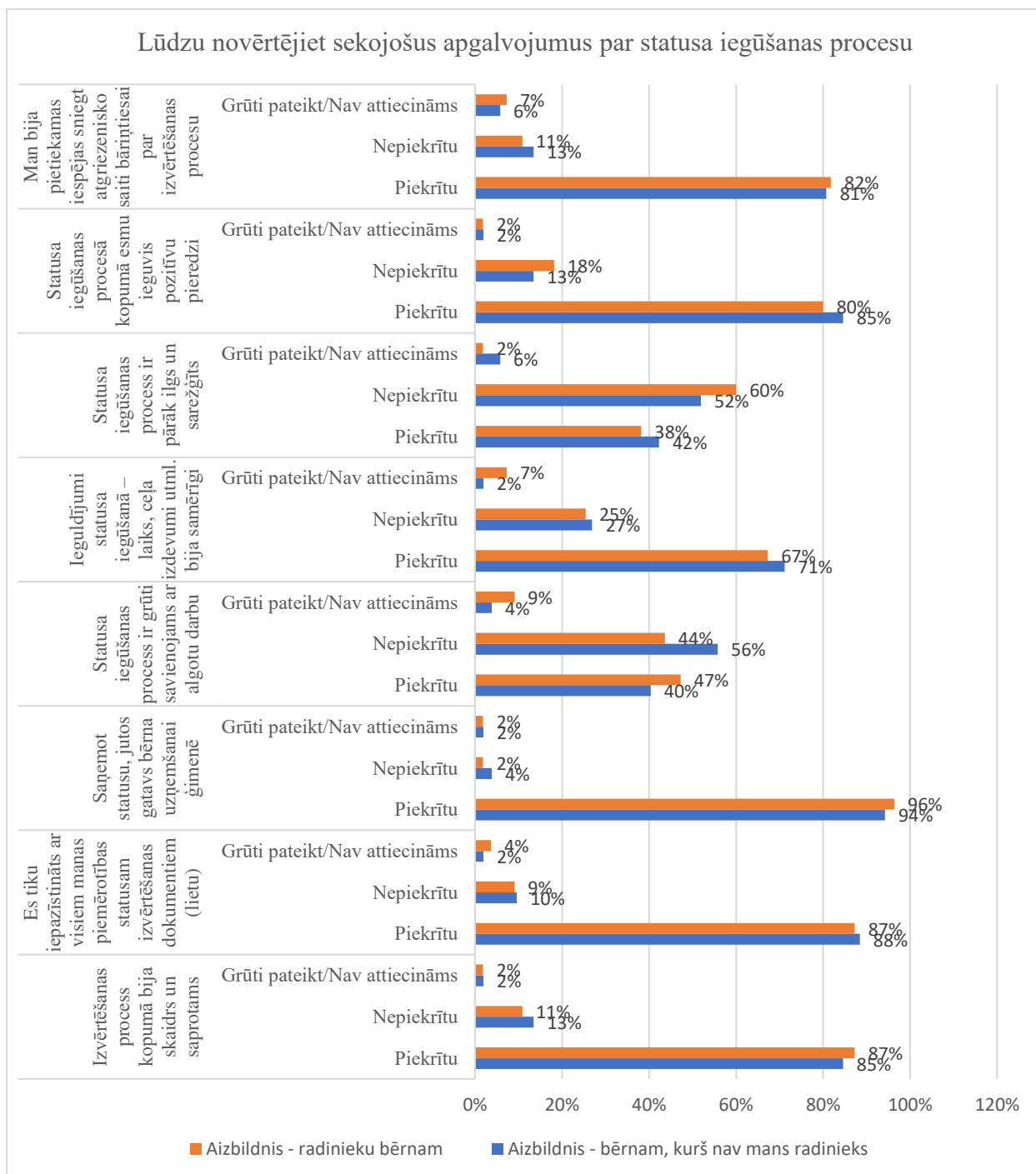
Aizbildnības gadījumā, tāpat kā iepriekš aprakstītajās aprūpes formās, bāriņtiesa izvērtē ģimenes piemērotību, motivāciju iegūt attiecīgo statusu un ģimenes locekļu savstarpējās attiecības, papildus aizbildnības gadījumā tiek vērtēta arī spēja pārstāvēt bērnu personiskajās un mantiskajās attiecībās. Tāpat kā audžuģimeņu gadījumā tiek vērtēti dzīves apstākļi, taču attiecībā uz aizbildņa izvērtēšanu tiesiskais regulējuma nenosaka tiešu bāriņtiesas pienākumu izvērtēt aizbildņa materiālo stāvokli. Papildus iepriekšminētajiem piemērotības izvērtēšanas kritērijiem attiecībā uz aizbildni bāriņtiesai ir jāizvērtē arī personas nodarbinātība.

Aptauja rāda, ka 15 - 18% aizbildņu nav bijuši labi informēti par statusa iegūšanas procesu (skat. 4.9. attēlu). 87 - 88% gan norāda, ka konsultācijas bijušas pieejamas. Piektā daļa aizbildņu norāda, ka nav bijuši pietiekami informēti par to, cik resursu šis process prasīs. Tikpat liels īpatsvars aizbildņu uzskata, ka dokumentu apjoms un prasības ir bijušas pārmērīgi. 18% radniecīgo aizbildņu un 25% neradniecīgo aizbildņu uzskata, ka psiholoģiskā izpēte nav bijusi palīdzīga. Informācija par atbalstu centru darbību nav bijusi pieejama attiecīgi 31% un 19% šo kategoriju aizbildņu.

4.9. attēls. Viedoklis par aizbildņa statusa iegūšanas procesu.

Kā rāda aptauja, pats aizbildnības iegūšanas process lielākajai daļai aizbildņu bijis saprotams (skat. 4.10. attēlu). 38% radniecisko un 42% neradniecisko aizbildņu atzīst, ka process ir bijis pārāk sarežģīts un 47% un 40% to bijis grūti savienot ar darbu. Attiecīgi 25% un 27% atzīst, ka ieguldītie resursi nav bijuši samērīgi. 13% un 18% uzskata, ka aizbildnības iegūšanas pieredze nav bijusi pozitīva. Salīdzinot ar citiem statusiem, neapmierinātība ar tā iegūšanas procesu augstākā ir tieši aizbildņiem.

4.10. attēls. Viedoklis par aizbildņa statusa iegūšanu.

Aizbildņu viedoklis ir saistīts ar to dažādajām pieredzēm un aizbildnības veida. Tā, piemēram, svarīga ir sadarbības pieredze ar atbalsta centriem. Aizbildņu grupā, kuri nesadarbojās ar atbalsta centriem, 27% no neradnieciskajiem aizbildņiem piekrīta vai drīzāk piekrīta apgalvojumam, ka statusa iegūšanas process ir pārāk ilgs un sarežģīts, bet radniecisko aizbildņu gadījumā tādu bija 60%. Salīdzinot ar to aizbildņu atbildēm, kuri sadarbojās ar atbalsta centriem, redzams, ka radniecisko aizbildņu skaits, kas piekrīt šim apgalvojumam, pieaug līdz 60% un neradniecisko aizbildņu vidū sasniedz 67%. Dati liecina, ka aizbildņi statusa iegūšanas

procesu vērtē kā apgrūtināšu, it īpaši gadījumos, kur aizbildņi jau uzsākuši sadarbību ar atbalsta centru. Kaut arī tas var šķist paradoksāli, atšķirība viedoklī visticamāk saistīta ar to, ka aizbildņi, kuriem ir uzsākta sadarbība ar atbalsta centriem, drīzāk ir jau piedalījušies mācībās un ir kopumā informētāki par prasībām, kas radušās pēdējo gadu laikā.

Jā, man ir šobrīd tā svaigākā pieredze ar aizbildņiem... Nu dažiem... No kuriem izņemti jau tūlīt pusaudžu bērni. Tās ir vecmāmiņas pamatā un īstenībā skumji tas, ka uzreiz viņi tiek izņemti no ģimenes. Īstenībā šeit es redzu, ka te vairāk būtu jāpieslēdzas gan sociālajam dienestam. Nu, kad jūt tās problēmas ģimenē, kad vajadzīgs šis atbalsts viņiem vairāk ir. Arī apmācības viņiem ir ļoti nepieciešamas. Kaut vai, kā audzināt pusaudzi, lai nu... Izejot no tā, kāds ir bērna vecums. Jo šie te paši aizbildņi – viņi bieži vien nemeklē šo atbalstu. Bet signāli no skolām, policijām... ir. Un kaut kā viņus palaiž tā – nu ir, ir. Viegļāk mums ir, no sērijas, izņemt viņus ārā. Tas ir skumji, jo tā piesaiste bieži vien ļoti cieši vecmāmiņām ar mazbērniņiem. Un tikai tas, ka viņi varbūt līdz galam nesaprot vai... Nu viņi jau veci cilvēki. Viņiem ir savi stereotipi un kaut kā viņu (nopūšas) lai atbalstītu un izglītotu, būtu ļoti nepieciešams... lai bērnus neizņem no šīm aizbildņu ģimenēm. (Intervija ar atbalsta centra darbinieku)

4.4.3. Mācības

Līdz 2023. gada 1. aprīlim aizbildņiem valsts nenoteica obligātu prasību apgūt mācību programmu. Pašvaldības varēja brīvprātīgi organizēt mācības aizbildņiem, saskaņā ar labklājības ministra apstiprināto aizbildņu mācību programmu.²⁰⁰ Patlaban normatīvais regulējums²⁰¹ paredz, ka persona, kuru bāriņtiesa ir atzinusi par atbilstošu aizbildņa pienākumu pildīšanai vai iecēlusi par aizbildni bērnam, apgūst mācību programmu aizbildņiem. Mācību programmas mērķis ir stiprināt aizbildņa zināšanas un prasmes, kas nepieciešamas aizbildnībā esoša bērna aprūpei un audzināšanai. Mācību programmu aizbildņi apgūst 6 mēnešu laikā no brīža, kad pieņemts bāriņtiesas lēmums, ar kuru persona ir atzīta par atbilstošu aizbildņa pienākumu pildīšanai vai iecelta par aizbildni. Lai arī normatīvais regulējums mācības aizbildņiem paredz kā obligātu pienākumu, tomēr praksē obligātās prasības piemērošana mācību apguvei ir nosacīti īstenojama. Vairumā gadījumu personas, kuras apgūs mācību programmu, jau ir aizbildņi konkrētam bērnam. Kaut arī CL 241.pants un CL 332. pants paredz, ka bāriņtiesa var atcelt aizbildnību, tomēr mācību neapmeklēšana šķiet pārāk skarbs iemesls

²⁰⁰ 21.02.2019. labklājības ministra rīkojums Nr. 19 “Par aizbildņa apmācības programmas parauga apstiprināšanu”.

²⁰¹ BTAL 35. pants.

aizbildnības atcelšanai, turklāt mācībām nevajadzētu kļūt par kontroles vai soda mehānismu, bet gan atbalstošu, sadarbībā un izpratnē balstītu pakalpojumu. Kaut arī CL 241.pants un CL 332. paredz, ka bāriņtiesa var atcelt aizbildnību, tomēr mācību neapmeklēšana šķiet pārāk skarbs iemesls aizbildnība atcelšanai, turklāt mācībām nevajadzētu kļūt par kontroles vai soda mehānismu, bet gan atbalstošu, sadarbībā un izpratnē balstītu pakalpojumu. Līdz ar to aizbildņu gadījumā vienīgais mehānisms mācību programmas neapgūšanas gadījumā ir atcelšana no aizbildnības.

Interviju dati rāda, ka speciālisti mācību ieviešanu vērtē augstu, īpaši uzsverot to nozīmi gadījumos, kur par bērna aizbildņiem kļūst viņu vecvecāki.

Jā, ka par tām pašām vecmāmiņām, kas mums ir arī tāds rūpju bērns, tās vecmāmiņas. Ka man liekas, ka te būtu tāda ļoti, nu, liela... Jābūt tādai iesaistei no... Nu, piemēram, bērns mācās skolā. Teiksim no skolas, kur iespējams varētu redzēt, kaut kas īsti nav kārtībā, ka tā vecmāmiņa viņu nesaprot. (Intervija ar ministrijas darbinieku)

Intervijā LM pārstāvji norādīja uz to, cik nozīmīga sagatavošanas procesā ir sadarbības pēctecība, lai novērstu gadījumus, kur pēc aizbildņu sagatavošanas atbalsta centru darbinieki neturpina aktīvu sadarbību ar aizbildņiem.

VBTAI ir sagatavojuši metodisko skaidrojumu²⁰² par aizbildņu mācību programmas kārtību, bāriņtiesu un atbalsta centru kompetenci aizbildņu mācību nodrošināšanā, tai skaitā attiecībā uz skaidrojumu par dokumentiem, kas jāiesniedz bāriņtiesā. Kā jau iepriekš minēts, normatīvais regulējums paredz, ka par katru aizbildni atbalsta centrs sagatavo un iesniedz bāriņtiesā “lektora un mentora atgriezenisko saiti – novērtējumu”. Metodiskajos ieteikumos norādīts, ka iepriekšminētais izvērtējums ir “par katra aizbildņa iegūtajām zināšanām mācību procesa ietvaros”. Tieši kas tiek sagaidīts attiecībā uz novērtējuma saturu, dokumentā nav skaidrots. Iepriekšminētajā LM metodiskajā materiālā attiecībā uz novērtējuma saturu ir norāde uz MK 147. noteikumu anotāciju, taču tajā nav atrodama informācija par novērtējuma saturu.²⁰³

Metodiskajos ieteikumos norādītais skaidrojums nesniedz skaidru redzējumu par aizbildņa iegūto zināšanu vērtējumu un tā nolūku. Līdz ar to pastāv risks, ka katrs atbalsta centrs, kurš

²⁰² VBTAI. Par aizbildņu mācību programmu (publicēts 31.05.2023) <https://www.bti.gov.lv/lv/par-aizbildnu-macibu-programmu>.

²⁰³ MK 147. noteikumu “Noteikumi par aizbildņu mācību programmu” (stājas spēkā 01.04.2023) anotācija.

īsteno aizbildņu mācību programmu, šo novērtējumu interpretēs atšķirīgi, bāriņtiesas saņems dažāda veida informāciju, bet tā sagatavošana var kļūt formāla, nelietderīgi ieguldot cilvēku un finanšu resursus.

Interesanti, ka normatīvais regulējums nosaka mācību grupas dalībnieku skaitu tikai aizbildņu mācībām – “vēlamais dalībnieku skaits grupā 7-15 personas”²⁰⁴. Pārējām mācību programmām normatīvais regulējums nenosaka ierobežojumus attiecībā uz mācību dalībnieku skaitu.

Normatīvais regulējums nosaka arī izņēmumus, kad aizbildņiem mācību programma nav jāapgūst. Mācību programma nav jāapgūst, ja:

- persona ar bāriņtiesas lēmumu ir iecelta par aizbildni uz laiku, sevišķo aizbildni, ārkārtas aizbildni vai aizbildni bērnam, kurš ir sasniedzis 17 gadu vecumu;
- ir apguvusi adoptētāja vai audžuģimenes mācību programmu;
- ir apguvusi atbalsta centru izstrādāto aizbildņu mācību programmu pēc 2019. gada 1. aprīļa;
- persona vēlas ņemt aizbildnībā nākamo bērnu un vienreiz jau apguvusi mācību programmu.²⁰⁵

Attiecībā uz aizbildņu mērķa grupu jāņem vērā, ka 2022. gadā 21% no visiem aizbildņiem bija personas, kas nav bērna radnieki.²⁰⁶ Tādēļ apsverams ir šīs mērķa grupas mācību pielīdzinājums audžuģimeņu mācību programmai, kas iekļauj arī izvērtēšanas komponenti. Piemēram, aizbildņiem, kuri nav bērna radnieki, tas dotu iespēju integrēties audžuģimeņu mācību programmas grupās. Pašreizējā situācijā to apgrūtina apstākļi, ka aizbildnības gadījumā bērns jau var dzīvot kopā ar aizbildni, kas intervijās tika vērtēts kritiski, it īpaši gadījumos, kur aizbildnim nav radniecisku attiecību ar bērnu:

Un vēl viena lieta, kas par aizbildņiem arī, man liekas, kas trūkst – statusu piešķir bez apmācībām. Nu es saprotu to domu, ka ir vajadzīgs citreiz ātri un strauji. OK. Bet nu tomēr tas ir tāda... tāda tukšā vieta, kur bieži vien piešķir statusu... nu vienkārši tāpēc, ka gribam ātri iegūt statusu vai kaut kādu... Nu jā, man liekas, ka tur vajadzētu šķirot. Tas mans risinājums būtu tāds, ka vajag noteikt likumiski... Noteikti ir atšķirība starp aizbildņiem radniekiem un aizbildņiem, kas ir sveši cilvēki. Tur jānosaka atšķirības.

²⁰⁴ MK 147. noteikumu pielikuma 4.punkts.

²⁰⁵ MK 147. noteikumu 6. punkts.

²⁰⁶ VBTAI. Pārskats par bāriņtiesu darbu 2022.gadā kopsavilkums.

Aizbildņi - radinieks – skaidrs, jā, viņu tur ievieto pie omes, vecākā brāļa. Viss skaidrs. Bet kāpēc tai putrā ir pilnīgi sveši cilvēki, kas iegūst statusu. Man liekas, pilnīgi nesaprotama lieta. Tas ir tādam... Man liekas, jā, tāda... nu, nesakārtota lieta. Šī atšķirība starp aizbildni radinieku un neradinieku. Tur jābūt nošķirtai lietai un jābūt sakārtotam, lai nav šī spraugā sēta, kur cilvēks grib iegūt statusu, vispār neizriet apmācība. (Intervija ar atbalsta centra darbinieku)

Papildus piecām kopīgajām kompetencēm, aizbildņiem mācībās noteikta vēl viena kompetence – sadarbība ar bērna tiesību aizsardzībā un atbalstā iesaistītajām organizācijām; aizbildnības tiesiskie aspekti (bērna tiesību un interešu pārstāvība); aizbildnim pieejamo resursu apzināšana, gūto zināšanu un prasmju praktisks pielietojums.

Tāpat aizbildņiem noteikta atšķirīga kārtība apliecības saņemšanai par mācību programmas apguvi, kur nepieciešams vienkārši pozitīvs vērtējums. Nav skaidrs atšķirīgās vērtēšanas sistēmas iemesls un to būtu vēlams vienādot ar pārējo mācību sistēmu, kas ļautu arī vieglāk veikt mācības kombinētām grupām.

Aizbildņiem normatīvais regulējums nosaka konkrētu mācību stundu skaitu - 56 stundas, kas ir lielāks apjoms kā citiem statusiem. Iespējams, ka atskaites punkts ir sākotnējās audžuģimeņu mācību programmas ilgums, kas bija 60 akadēmiskās stundas. Nav pieejama informācija, kas pamatotu mācību programmu ilgumu un atšķirības. Kā liecina zemāki apmierinātības rādītāji par statusa iegūšanas procesu, iespējams, vienādojot un izvērtējot katram statusam nepieciešamās kompetences, iespējams šo procesu aizbildņiem atvieglot. Interviju dati rāda, ka, organizējot mācības dažādām uzņemošo ģimeņu kategorijām, atbalsta centri ievēro katrai mācību programmai noteikto stundu skaitu. Liela daļa mācību programmas tiek organizēta kopīgi visām uzņemošo ģimeņu kategorijām, un katrai uzņemošo ģimeņu kategorijai ir tikai neliels stundu skaits, kas organizējams atsevišķi.

Jā. Nu ir tā. Ir adoptētājiem 40 stundas, tad audžuģimenēm 50 stundas. Aizbildņiem 56. 40 stundas mācās kopā visi – visi trīs statusi. Audžuģimenēm 10 stundas atsevišķi. No tā, ko mēs mācām audžuģimenēm, 10 stundas. Tur ir tā, ka puse no tā ir specifiska informācija audžuģimenēm. Tur atlīdzība, specializācija. Puse ir informācija par to... par bērna pārvietošanu, tikšanos ar bioloģiskajiem vecākiem, kas ir audžuģimenēm specifisks, adoptētājiem ne tik daudz, bet kas ir tikpat specifisks... kas ir tikpat noderīgi aizbildņiem. Jo aizbildņiem. Ir tieši tādas pat situācijas – tikšanās ar bioloģiskajiem vecākiem, tur viņi ceļo, braukā ciemos, uztur tās attiecības. To mēs

mācām aizbildņiem. Un tad ir tā specifiskā daļa, ko mēs mācām audžuģimenēm, to mēs nemācām aizbildņiem. Bet tur bija specifisku informāciju izveidojuši priekš aizbildņiem. Arī, nu, juridiskās lietas un tā. Pilnīgi ar 50 stundām pietiek. Mums tais sešās stundās nav ko darīt. (Intervija ar atbalsta centra darbinieku)

Attiecībā uz aizbildņu mācību programmas prasībām teju visiem speciālistiem bija vienots viedoklis par programmas ilguma nepamatotību. Tas gan praktiski traucēja aizbildņiem apvienot bērna pieskatīšanu ar darbu un mācībām, gan atbalsta centriem atsevišķos reģionos piedāvāt savlaicīgas mācības maza dalībnieku skaita dēļ. Kopumā speciālistu vidū valdīja vienprātība, ka programmas daļu, kas sakrīt ar citu mācību programmu saturu, varētu apvienot. Tāpat speciālisti intervijās norādīja, ka lielāks uzsvars jāliek uz mācību turpināšanu un atbalstu, kas īpaši nepieciešams aizbildņiem, kuriem pašiem ir ierobežotas prasmes vai spējas bērnam tādu sniegt.

4.5. Viesģimenes

Viesģimenes statusu var iegūt gan laulātie, gan personas. Tomēr BTAL 45.³ panta formulējums attiecībā uz viesģimenēm ir plašāk interpretējams un nesatur nepārprotamu ierobežojumu laulībā esošām personām iegūt viesģimenes statusu kā personām. Tādējādi nereti praksē reģistrētā laulībā esošai personai vienai pašai tiek piešķirts viesģimenes statuss kā personai. Attiecībā uz viesģimeni tiesiskajā regulējumā nav noteikts konkrēts statusa iegūšanas vecums, tomēr, ņemot vērā, ka viesģimenei tās pienākumu izpildei ir jāstājas tiesiskās attiecībās, t.sk., jāslēdz līgumi un vienošanās, kas attiecīgi prasa no personas arī civiltiesisko rīcībspēju, pēc noklusējuma secināms, ka par viesģimeni var kļūt tikai pilngadību sasniegusi persona. Tiesiskais regulējums attiecībā uz viesģimenēm neparedz skatīt personas pilsonību kā viesģimenes statusa piešķiršanas kritēriju. Attiecīgi pēc noklusējuma secināms, ka par viesģimeni var kļūt ne tikai LR pilsoņi un nepilsoņi, bet arī ārvalstnieki.

Attiecībā uz ierobežojumiem viesģimenes statusa iegūšanai, tie lielākoties pārklājas ar citām aprūpes formām, ar atšķirību, ka, ja persona ir sodīta par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, persona joprojām var kļūt par viesģimeni, ja šāds noziedzīgs nodarījums ir izdarīts, bet sodāmība dzēsta vai noņemta. Ja personai ar tiesas spriedumu atņemtas aizgādības tiesības, tad tas liedz personai kļūt par audžuģimeni, aizbildni, adoptētāju vai viesģimeni.

Atšķirībā no citām aprūpes formām, viesģimenes statusa piešķiršanu regulējošais BTAL 45.³ pants iesniegumu kā personas (laulāto) atbilstības izvērtēšanas viesģimenes statusam uzsākšanas priekšnoteikumu vispār neparedz. Intervijas liecina, ka sadarbības trūkums un kopumā vāji regulētais viesģimeņu jautājums ir būtisks šķērslis tam, lai viesģimenes darbotos kā veiksmīga ārpusģimenes aprūpes sistēmas daļa:

Jā, ir bijuši centieni no viesģimeņu puses. Bet tālāka sadarbība nav izveidojusies, jo mēs esam apstājušies pie pirmās iepazīšanās ar bērniem – ka šo viesģimeņu pārstāvji, viņi... Nu, rodas iespaids, ka viņi īsti nezina, ko ar šiem bērniem darīt. (Intervija ar atbalsta centra darbinieku)

Saskaņā ar interviju datiem, trūkstot skaidriem mehānismiem, kā tieši personai vai ģimenei kļūt par viesģimeni, kā arī iztrūkstot atbalsta sistēmām, viesģimenes statusa iegūšana nav populāra.

Lai bāriņtiesa varētu izvērtēt personas (laulāto) piemērotību atbilstošam statusam, audžuģimene (izņemto specializēto audžuģimene), aizbildnis un adoptētājs iesniedz bāriņtiesā psihiatra atzinumu par personas psihiskās veselības stāvokli un narkologa atzinumu par personas atkarību no narkotiskām un psihotropām vai citām atkarību izraisošām vielām. Attiecībā uz personas (laulāto) atbilstības viesģimenes statusam izvērtēšanu nedz psihiatra, nedz narkologa atzinuma iesniegšana nav paredzēta. Saskaņā ar BTAL 45.³ panta otrās daļas 3. punktu viesģimenes statusa pretendentiem ir jāiesniedz bāriņtiesā ģimenes ārsta atzinumu par laulāto vai personas veselības stāvokli.

Ģimenes piemērotības izvērtēšanai viesģimenes statusam bāriņtiesa izvērtē laulāto (personas) motivāciju iegūt konkrēto statusu, ģimenes locekļu savstarpējās attiecības un ģimenes spējas aprūpēt bērnu. Viesģimenes statusa piemērotības izvērtēšanas procesā bāriņtiesa pārbauda un izvērtē laulāto vai personas sadzīves apstākļus. Saskaņā ar BTAL 45.³ panta otrās daļas 2. punkta regulējumu, papildus sadzīves apstākļu izvērtēšanai bāriņtiesa veic arī ģimenes materiālā stāvokļa pārbaudi.

Lai iegūtu viesģimenes statusu, ir jāsaņem psihologa atzinums par piemērotību attiecīgā statusa iegūšanai. Viesģimenēm psihologa atzinums par piemērotību viesģimenes statusa iegūšanai nav paredzēts valsts apmaksāto pakalpojumu grozā, uz ko uzmanību vērta arī interviju dalībnieki:

Viesģimeņu statuss. Hm... Tas ir ļoti interesants statuss. Mums tādas ģimenītes nav, jo mēs saskārāmies ar ļoti interesantu finansiālu jautājumu. Likumā ir noteikts: lai viņi iegūtu šo statusu, viņam ir jāaiziet psihologa konsultācijas, jāiegūst šis atzinums – vai der, vai neder cilvēks šādam statusam. Un mūsu noteikumos ir teikts... Mēs arī ministrijai rakstījām, lūdzām padomu, kā to dabūt... Tātad mūsu noteikumos mēs varam sniegt šo psihologa konsultācijas, tātad tad, kad ir iegūts šis statuss. Un tagad mums tā ģimene vēl joprojām, tā teikt, karājas uz jautājuma. Mēs nesaprotam, jo tas... Tomēr tas nav lēts, tā teikt, uzdevums ģimenei, jo, ja viņi abi divi grib piedabūt šo statusu, tātad tas maksā naudiņu. Un dotajā momentā ir aps... Nu tā kā nevis apstājies, bet jautājuma veidā mēs mēģinām, tā teikt, risināt, kur tad dabūt šo naudiņu, lai mēs varētu šo statusu dabūt. (Intervija ar atbalsta centra darbinieku)

Viesģimenei tiesiskais regulējums neparedz īpašas mācību programmas apguvi viesģimenes statusa iegūšanai vai sadarbību ar atbalsta centru.

Lēmumam par aizbildņa un viesģimenes statusu piešķiršanu speciālais tiesiskais regulējums nenosaka konkrētu termiņu, bet tam jebkurā gadījumā ir jāatbilst administratīvā akta izdošanas un iesniegumu izskatīšanas termiņam, kas ir viens mēnesis no iesnieguma saņemšanas dienas.

4.6. Secinājumi

1. Pašreizējā situācija attiecībā uz dažādo ārpusģimenes aprūpes statusu iegūšanu **kopumā vērtējama kā tāda, kurā vērojamas pozitīvas tendences**. Daļa speciālistu intervijās uzsvēra tieši relatīvi nesenās pārmaiņas sagatavošanas procesā kā vienu no galvenajām pozitīvajām izmaiņām kopējā ārpusģimenes aprūpes sistēmā.

2. Vienlaikus, esošā sistēma joprojām **pastāv daļējā pārejas periodā**, kur atsevišķi tās elementi pārklājas, nesakrīt vai ir pretrunīgi, kas kavē veiksmīga sagatavošanas procesa norisi. Kā vājā vieta intervijās un citos pētījuma datos minēta informācijas pieejamība potenciālajām uzņemošajām ģimenēm par to, kā process tiek organizēts un kā notiek lēmumu pieņemšana.

Statusa iegūšanas process

3. Lai arī potenciālās uzņemošās ģimenes lielākajā daļā gadījuma uzskata, ka pārzina statusa iegūšanas procesu, atbildes uz detalizētākiem jautājumiem, piemēram, par piekļuvi izvērtējuma dokumentiem, rāda, ka potenciālās uzņemošās ģimenes nav aktīvi un līdzdalīgi procesa partneri. Vērtējot dažādus ar adoptētāju un audžuģimeņu, specializēto audžuģimeņu statusa

iegūšanas procesu saistītus nosacījumus, vienu no kritiskākajiem vērtējumiem saņēma psiholoģiskā izpēte, kas liecina, ka pašām uzņemošajām ģimenēm psiholoģiskā izpēte nav bijusi palīdzīga. Psiholoģisko izpēti labāk jāsaista ar kompetenču pieeju, kas jau definēta normatīvā regulējumā, ļaujot caur izpēti izvērtēt pretendentu esošās un pilveidojamās kompetences, kā arī ļaut pretendentiem apzināties savu piemērotību apgūstamajam statusam.

4. Kaut arī pastāv ļoti plašs VBTAI saskaņoto mācību programmu piedāvājums, izpēte liecina, ka iztrūkst **viegli publiski pieejamas un apkopotas informācijas par atbalsta centru realizētajām mācību programmām**. Nepieciešams vienkopus un pārskatāmā veidā apkopot informāciju par visu atbalsta centru piedāvātajām mācību programmām uzņemošajām ģimenēm, nodrošināt šīs informācijas publisku pieejamību, to papildinot ar informāciju par katru mācību programmu, tās teorētisko pamatojumu, u.c. Tas uzņemošajām ģimenēm ļautu iepazīties un izvērtēt visas pieejamās mācību programmas, to prasības, teorētisko bāzi, u.tml.

5. Statusa iegūšanas procesā galvenie uzņemošās ģimenes sadarbības partneri ir bāriņtiesa un atbalsta centrs. Lai vērtētu **sadarbības kvalitāti**, viens no informācijas avotiem ir uzņemošo ģimeņu viedoklis, kas patlaban netiek izmantots procesa vērtējumā. Daļa atbalsta centru regulāri apkopo uzņemošo ģimeņu viedokli par mācībām, kamēr bāriņtiesas nepraktizē regulāru uzņemošo ģimeņu atgriezeniskās saites apkopošanu.

6. Attiecībā uz audžuģimenēm esošais regulējums nesatur nepārprotamu ierobežojumu laulībā esošām personām iegūt audžuģimenes vai specializētās audžuģimenes statusu kā atsevišķām personām. Tādējādi praksē arī reģistrētā laulībā esošai personai vienai pašai var piešķirt audžuģimenes statusu kā personai. Tas ir pretrunā ar bērna interesēm, jo netiek vērtēta otra laulātā jeb pieaugušā, kurš arī būs iesaistīts bez vecāku gādības palikuša bērna aprūpē un ikdienā, piemērotība audžuģimenes pienākumu veikšanai. Līdzīga situācija veidojas ar aizbildņiem, kur statusu piešķir vienai personai, bet būtu jāapsver līdzzaibldņa izvērtēšana un iecelšana, īpaši, ja uzņemošā ģimene ir neradniecīgi aizbildņi.

7. Kopumā dati rāda, ka, attiecībā uz **aizbildnību**, tā gan no ekspertu, gan no pašu aizbildņu puses tiek uztverta kā mazāk regulētā aprūpes forma, kurai attiecīgi ir ticis pievērsts mazāk uzmanības arī sagatavošanas posmā. Kaut arī pēdējos gados situācija ir mainījusies, lielākā daļa interviju dalībnieku joprojām par aizbildnību lielākoties runāja saistībā ar problemātiku gadījumos, kur aizbildnis jau ir iecelts. Galvenais izaicinājums, kurš tika iezīmēts saistībā ar aizbildņu sagatavošanu, ir jau esošo aizbildņu iesaiste mācībās un sadarbībā, kam trūkst skaidru mehānismu un kas rada riskus, ka esošie aizbildņi tā arī pilnvērtīgi neiesaistīties jaunajās

sistēmās. Aizbildņu mācību ilgums ir jāpārskata un jāsalāgo ar citu statusu ieguvei nepieciešamo mācību saturu un aizbildņu vajadzībām.

Mācību programmas

8. Potenciālo adoptētāju, potenciālo audžuģimeņu un specializēto audžuģimeņu, kā arī aizbildņu mācību programmām ir valsts noteiktas prasības mācību programmas saskaņošanai, taču nav noteikti mācību programmu īstenošanas kvalitātes kritēriji. Tas rada situāciju, ka tiek īstenotas mācību programmas, kas atbilst formālajiem kritērijiem, taču to īstenošanas kvalitāte var būt ļoti atšķirīga.

9. Kaut arī kopumā **mācības** tiek vērtētas pozitīvi, dati rāda, ka nepieciešams pārdomāt pašreizējo pieeju **prakses organizēšanai**, kur trūkst individuālas pieejas un ilgtermiņa risinājumu prakses nodrošināšanai. Praktikanti tiek sūtīti uz pieejamām prakses vietām, neskatoties uz vajadzībām. Prakse apgrūtina uzņemošās ģimenes un bērnus, kā arī nenodrošina pieredzes gūšanu ar bērniem ikdienas situācijā, jo apmācāmo uzņemšana ir ārpuskārtas situācija.

10. Katra statusa iegūšanai nepieciešamā mācību programma uzsver atšķirīgus nosacījumus, kuriem nav pamatojuma. Praktiski mācību programmas tiek īstenotas, vienā mācību grupā apvienojot dalībniekus ar dažādiem uzņemošo ģimeņu statusiem, un atšķirības, kas saistītas ar mācību saturu, īstenošanu, praksi (piemēram, vai visiem potenciālajiem adoptētājiem obligāti nepieciešama prakse, tai skaitā, ja adoptē otra laulātā bērnu, savukārt, audžuģimenēm normatīvais regulējums nosaka situācijas, kad prakse nav nepieciešama, u.tml.), novērtēšanu, kā arī mācību apguves noilguma termiņu.

11. Attiecībā uz **statusa iegūšanas procesu ieteicams:**

- **veidot vienotu standartu** attiecībā uz procesu visām statusa kategorijām, ņemot vērā kopīgās un atšķirīgās prasības un dokumentāciju par potenciālo uzņemošo ģimeni, iesaistīto pušu atbildības un darbības;
- atbalsta centriem jānosaka **pienākums izvērtēt atgriezenisko saiti**, kuru jāizmanto attiecīgi mācību satura un turpmākā atbalsta pilnveidei un jāatspoguļo publiski pieejami;
- bāriņtiesu apkopoto **atgriezenisko saiti jāatspoguļo gada pārskatā un jāpārbauda** atbildīgajām valsts institūcijām.

12. Attiecībā uz mācību programmu un norises pilnveidi ir vairāki ieteikumi:

- nepieciešama **vienota kompetenču kritēriju sistēma**, kas veidota atbilstoši katra statusa kopīgām un atšķirīgām kompetencēm. Tas sniegtu arī vadlīnijas un katras iesniegtās programmas vērtēšanas kritērijus atbilstīgi sasniedzamajiem rezultātiem;
- mācību **novērtējuma sistēmā** jāatsakās no novērtējuma 10 ballu sistēmā un jāorientējas uz kompetenču pieeju, kas arī ir pamatā valsts apstiprinātajai mācību pieejai. Tādā veidā vērtēšanas pieeja būtu pamatota un integrēta kopējā mācību procesā un vērsta uz dalībnieka vajadzībām konkrētu kompetenču stiprināšanā, kuras nepieciešamas, lai ģimenē uzņemtu bez vecāku gādības palikušu bērnu;
- **prakses iekļaušana** ir jāpārskata. Ja prakses komponente mācībās tiek saglabāta, nepieciešams metodikas apraksts, jo pašreizējās prasības pieļauj ļoti plašu interpretāciju, kas rezultējas dažādā tās īstenošanā, un prakse nav saistīta ar konkrētu kompetenču apguvi (piemēram, prasības prakses vietai, sadarbība starp atbalsta centru, uzņemošo ģimeni, prakses vietu, dokumentācija, prakses procesa norises apraksts, ētiskie aspekti, ja prakse tiek iegūta saskarsmē ar bērniem, u.tml.);
- nepieciešams **salāgot prasības lektoriem**, lai visiem statusiem tie būtu līdzvērtīgi un atšķirības kvalifikācijā pamatotas;
- izstrādāt metodiku atbalsta centriem, kas par mācībām jāiesniedz bāriņtiesā, nosakot **izvērtējuma formu un nepieciešamos dokumentus adoptētājiem un aizbildņiem**;
- sagatavot **ieteikumus situācijām par uzsāktas, bet nepabeigtas audžuģimeņu vai adoptētāju mācību programmas apguvi** un cik ilgi uzsāktās mācības ir atzīstamas par derīgam, kā arī par situācijām, ja adoptētājs vai audžuģimene vienlaikus vai noteiktā laikā termiņā vēlas apgūt mācību programmu cita statusa ieguvei. Proti, nosakot analogo abu mācību programmu sadaļu un to, kas jāapgūst papildus, ja mācību programma vienā no statusiem jau ir apgūta;
- tā kā visām uzņemošo ģimeņu mācību programmām ir līdzīgā daļa, to jāpārskata **vienotā standartā**, attiecībā uz saturu un apjomu katrai no apgūstamajām kompetencēm, kā arī uz prasībām lektoram, mentoram, praksei;
- attiecībā uz mācību programmu īstenošanas kvalitāti nepieciešams **noteikt vienotus mācību programmu kvalitātes kritērijus** un sertificēt programmas, jo VBTAI tikai saskaņo, bet neviena iestāde neatbild par programmu īstenošanas kvalitāti. Tā kā izmaksas par mācībām sedz valsts, kvalitātes prasību izvirzīšana un kontrole ir pamatota.

Zināšanu pilnveide

13. Palielināt ikgadējo zināšanu pilnveides apjomu audžuģimenēm, jo pētījums rāda, ka ģimeņu vajadzības lielā mērā saistītas ar katras ģimenes situāciju, kad bērns tajā ienāk. Ieteicams paredzēt ikgadējo zināšanu pilnveidi arī aizbildņiem, samazinot pirmreizējo mācību apjomu un sniedzot atbalstu pēc bērna uzņemšanas.

Adopcijas rindu apiešana

14. Interviju dati atklāj, ka esošā kārtība ar iespēju vienlaikus iegūt vairākus statusus tiek izmantota **adopcijas rindas apiešanai**, kas rada vairākus izaicinājumus gan audžuģimeņu, gan adopcijas sistēmā un kas saistīts ar to, ka gaidīšanas periods ir ilgs un tā laikā adoptētāji nesaņem nekāda veida atbalstu. Tāpat dati liecina, ka gaidīšanas laiks saistīts ar to, ka esošajā kārtībā bērna savietošana ar potenciālajiem adoptētājiem tiek primāri skatīta no adoptētāju nevis bērnu interešu skatupunkta. Adopcijas rindas apiešanu veicina sekojoši faktori, kas kropļo visu ārpusģimenes aprūpes sistēmu:

- potenciālie adoptētāji izvēlas iegūt audžuģimenes statusu, lai tādā veidā adoptētu sev piemērotu bērnu. Te apsverams risinājums ir ieviest jaunu – ilgtermiņa audžuģimenes formu, tādējādi legalizējot šo situāciju;
- adoptētāji pēc statusa iegūšanas ilgi “stāv” rindā, un apgūtās kompetences noilgst. Jānosaka konkrētu laiku, cik ilgi pēc mācību programma apguves un tās ietvaros veiktās izvērtēšanas iestājas noilgums, kā arī kārtība, kādā adoptētājs var atjaunot savas zināšanas un pārāpstiprināt statusu;
- koncentrējoties uz aprūpes formu, mazāk uzmanības tiek pievērsts bērna viedoklim, līdz ar to adopcijas ģimenes savietošana nenotiek, ievērojot bērna labākās intereses. Te risinājums ir **izcelt savietošanu kā būtisku un atsevišķu posmu ārpusģimenes aprūpes sistēmā**, attiecinot uz visām aprūpes formām un adociju. Tāpēc nepieciešams pārskatīt pašreizējo adopcijas rindas organizēšanas kārtību, nosakot institūciju vai nevalstisko organizāciju, kā Skotijas piemērā, kura ir atbildīga par adopcijas rindas uzturēšanu, nodrošinot, ka bērna nonākšana ģimenē primāri saistīta ar bērna īpašībām un vēlmēm, ne tikai adoptētāju vajadzībām;
- tāpat rekomendējams **pārskatīt esošo kārtību ar iespēju iegūt vairākus statusus**, nosakot, ka ja persona un/vai ģimene vēlas iegūt vairāk gan adoptētāju, gan citus statusus, tiek obligāti paredzētas pārrunas ar noteikto institūciju vai nevalstisko

organizāciju, lai nodrošinātu, ka tiek samazināts gadījumu skaits, kur lēmums tiek pieņemts ar mērķi apiet rindu, nevis bērna labākajās interesēs;

- kā sīkāk analizēts nākamajā nodaļā, augstāks saņemamais atbalsts jaunāku bērnu adopcijā samazina potenciāli adoptējamo bērnu skaitu. Te būtu **jāpalielina atbalsts ģimenēm, kas adoptē pusaudžus**, motivējot adoptēt arī vecākus bērnus (skat. 5. nodaļu).

Kopumā adopcijas rindas jautājums atspoguļo dziļāku sistēmisku problēmu, kuru risināt var tikai, iesaistoties visām pusēm un skatot ārpusģimenes aprūpes attīstības perspektīvas kopumā.

5. Atbalsta sistēmas pārskats un analīze

Nodaļā sniegts pārskats par valsts un pašvaldību sniegto finansiālo atbalstu aizbildņiem, audžuģimenēm, adoptētājiem, bērnu aprūpes iestādēm un bērniem, kas šķirti no vecākiem un dzīvo kādā no uzņemošajām ģimenēm vai bērnu aprūpes iestādē. Atsevišķā sadaļā ir apkopots atbalsts, kuru var saņemt bērni no ārpusģimenes aprūpes (bērnu aprūpes iestāde, audžuģimene vai aizbildnība), sasniedzot pilngadību.

5.1. Socioekonomiskā atbalsta sistēma

Finansiālo atbalstu ārpusģimenes aprūpei var iedalīt universālajā un mērķētajā. Uz universālo atbalstu ir tiesības jebkurai ģimenei vai bērnam neatkarīgi no ģimenes vai aprūpes formas. Savukārt mērķētais finansiālais atbalsts aptver dažādus finansiālā atbalsta veidus, kas attiecas uz konkrētu ģimenes/aprūpes formu. Universālie pabalsti un atbalsta formas uzskaitītas 5.1. tabulā un sīkāk netiek analizēti.

5.1.tabula. Universālie finansiālā atbalsta veidi – pabalsti, atlīdzības un izmaksas.

Universālie pabalsti un atvieglojumi

- Maternitātes pabalsts
 - Vecāku pabalsts
 - Bērna kopšanas pabalsts
 - Ģimenes valsts pabalsts
 - Apgādnieka zaudējuma pensija (t.sk. atlīdzība un valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts apgādnieka zaudējuma gadījumā)
 - Latvijas goda ģimenes apliecība “3+ģimenes karte” (ģimenēm ar 3 un vairāk bērniem)
 - Braukšanas atvieglojumi
 - Izmaksas no Uzturlīdzekļu garantiju fonda (*bērniem, kas atrodas aizbildnībā – taču, ja bērnam ir piešķirti uzturlīdzekļi no UGF, tad pabalsts aizbildnībā esoša bērna uzturēšanai tiek samazināts par bērnam piešķirtajiem uzturlīdzekļiem*)
 - IIN atvieglojumi par bērniem, kas ir audžuģimenē vai aizbildnībā²⁰⁷
- Ja audzina bērnu ar īpašām vajadzībām:
- Piemaksa pie ģimenes valsts pabalsta
 - Pabalsts transporta izdevumu kompensēšanai
 - Bērna ar invaliditāti kopšanas pabalsts
 - Valsts atbalsts ar celiakiju slimam bērnam

²⁰⁷ Likums par iedzīvotāju nodokli 10.pants.

5.2. tabula uzrāda atbalsta kategorijas un salīdzinošu apjomu mērķētiem pabalstiem 2023. gadā. Katra pabalsta tipa nosacījumi analizēti zemāk. Jāpiebilst, ka valstī ir 15 pašvaldību un citu organizāciju bērnu aprūpes iestādes, kuras nodrošina ilgstošas sociālās aprūpes pakalpojumu bērniem (2022. gada 31. decembrī - 416 bērniem). Bērnu aprūpes iestādēs kopējie izlietotie finanšu līdzekļi uz vienu bērnu svārstās no 661.94 euro līdz 3894.13 euro mēnesī²⁰⁸.

Ja valsts nosaka minimālo pabalsta apjomu, tad katras pašvaldības kompetencē ir veidot papildus finansiālu un cita veida atbalstu. Nereti audžuģimenē atrodas bērni no dažādām pašvaldībām ar dažāda apmēra atbalstu. Kā diskusijā norādīja kāda audžumamma:

Katram bērnam savs uzturnaudas apmērs. Vienam pirksi labo desu, bet tam otram kaķu desu, jo maksā minimālo? (Fokusa grupu diskusija ar audžuģimenēm)

Finansējuma apjoms ir īpaši nevienlīdzīgs, salīdzinot ar aprūpes iestādēm. Kā diskusijās atzīmē audžuģimenes, iestādēm ir vieglāk piesaistīt finansējumu un tajās apģērba izvēli bērniem bieži atbalsta ziedotāji. Ģimenes uzskata, ka tām šādu iespēju nav, bet bērni to nesaprotot. Ja audžuģimenēm tiek piešķirti līdzekļi inventāra iegādei, tad aizbildņiem šāda atbalsta nav.

Visām uzņemošo ģimeņu kategorijām ir svarīgas izdevumu kategorijas par veselības aprūpi un rehabilitāciju. Kāda audžumamma diskusijā atzina, ka par bērna veselības aprūpes pakalpojumiem maksājusi no saviem izdienas pensijas ienākumiem. Teju visas ģimenes kultūras pasākumu apmeklēšanas iespējas vērtētas kā nepietiekamas.

Otra fokusgrupās aktualizētā problēma ir aizbildņa darba stāžs un nodokļu maksājumi. Dalībnieki ir vāji informēti par nodokļa režīmu un uzskatīja, ka nodokļus jāmaksā pašiem no saņemtās atlīdzības, taču nezināja, vai šis laiks, kas veltīts bērnam, tiek ieskaitīts darba stāžā. Tā viena no dalībniecēm diskusijā saka, ka maksā nodokļus, bet nezina, vai deviņu bērnu ieskatīšana tiks ieskaitīta darba stāžā. To diskusijā nezināja arī citi dalībnieki.

²⁰⁸ LM. Pārskati par ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojumu sniegšanu 2022.gadā.

5.2.tabula. Mērķētie finansiālā atbalsta veidi – pabalsti, atlīdzības, izmaksas, to saņemšanas biežums 2023. gadā.

Izmaksas regularitāte	Aizbildņi	Audžuģimenes	Specializētās audžuģimenes	Adoptētāji
Katru mēnesi: atlīdzība par pienākumu pildīšanu pabalsts bērna uzturam	54.00 euro	171.00 euro (1 bērns) 222.30 euro (2 bērni) 273.60 euro (3 un vairāk bērnu)	Vidēji 860.00 euro	171.00 euro (pirmsadopcijas periodā) 747.26 euro (2023.gadā)
	215.00 euro (0-6 gadus veciem bērniem) 258.00 euro (7-18 gadus veciem bērniem)	215.00 euro* (0-6 gadus veciem bērniem) 258.00 euro* (7-18 gadus veciem bērniem)		107.40 euro (0-6 gadus veciem bērniem) 129.00 euro (7-18 gadus veciem bērniem)
Vienreizējs	421.17 euro (līdz bērna 1 gada vecumam)	Pabalsts bērnam apģērba un mīkstā inventāra iegādei Līdz 500.00 euro*		1422.87 euro Paternitātes pabalsts (80 % no pabalsta saņēmēja vidējās apdrošināšanas iemaksu algas)

5.1.1. Aizbildņiem pieejamais finansiālais atbalsts

Aizbildnis saņem atlīdzību par aizbildņa pienākumu pildīšanu, kas ir 54.00 euro mēnesī, neatkarīgi no bērnu skaita, un no šīs atlīdzības valsts neveic VSAOI iemaksas (kā tas notiek audžuģimeņu atlīdzības gadījumā), un pabalstu aizbildnībā esoša bērna uzturēšanai, kas ir

215.00 euro par bērnu vecumā līdz 6 gadiem un 258.00 euro par bērnu vecumā no 7 līdz 18 gadiem. Aizbildnis var saņemt arī bērna piedzimšanas pabalstu 421.17 euro, ja bērns ņemts aizbildnībā līdz viena gada vecumam.

Pašvaldības no sava budžeta var izmaksāt arī papildus pabalstus aizbildņiem. To parasti nosaka pašvaldības saistošie noteikumi. Piemēram, Rīgas Sociālais dienests piešķir pabalstu aizbildnim vai pagaidu aizbildnim par aizbildņa pienākuma pildīšanu. Aizbildnim, kurš aprūpē bērnu, kuram viens vai abi vecāki ir miruši, pabalsta apmērs ir 50.00 euro mēnesī. Aizbildnim, kurš aprūpē divus (vai vairāk) aizbildnībā esošus bērnus, pabalsta apmērs ir 60.00 euro mēnesī par otro un katru nākamo aizbildnībā esošu bērnu. Personai, kura ar Rīgas bāriņtiesas lēmumu iecelta par jaundzimušā aizbildni, ir tiesības pieprasīt bērna piedzimšanas pabalstu, kura apmērs ir 150.00 euro par katru jaundzimušo bērnu (ja pabalsts nav izmaksāts bērna vecākam). Bērna piedzimšanas pabalstu aizbildnim izmaksā arī citas pašvaldības, piemēram, Ādažu novadā tas ir 100.00 euro, ja novadā savu dzīvesvietu deklarējis viens no vecākiem, vai 200.00 euro, ja abi to darījuši vecāki; Krāslavas novadā pabalsta apmērs ir 450.00 euro par katru bērnu, bet to izmaksā sekojošā kārtībā: 200.00 euro – pēc bērna piedzimšanas, 100.00 euro – bērnam sasniedzot 1 gada vecumu, 50.00 euro – bērnam sasniedzot 2 gadu vecumu, 50.00 euro – bērnam sasniedzot 3 gadu vecumu un 50.00 euro – bērnam sasniedzot 4 gadu vecumu; Ventspilī pabalsta apmērs par vienu bērnu ir 300 euro, bet, ja vienās dzemdībās dzimuši divi bērni – 400.00 euro par katru bērnu, ja trīs vai vairāk – 1500.00 euro par katru bērnu, taču atkarībā no vecāku un bērna deklarētās dzīvesvietas pabalsta apmērs var tikt piešķirts tikai 50% apmērā.

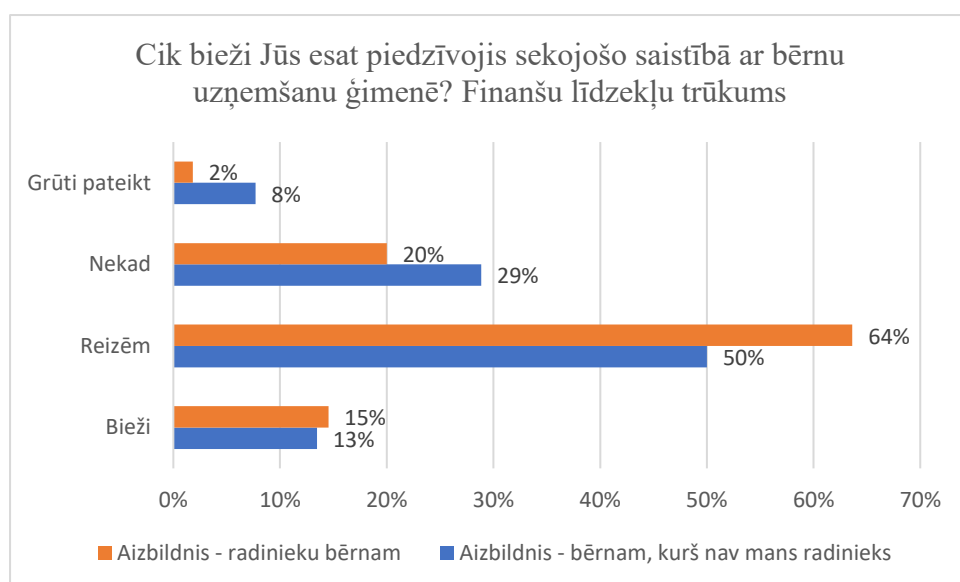
Interviju dati rāda, ka aizbildņi kopumā nesaņem tik daudz atbalsta kā audžuģimenes, kas reizēm noved pie ekonomiskos apsvērumos balstītas statusa maiņas aprūpētāja un bērna attiecībās:

Bet tā ļoti liela nevienlīdzība ir ar aizbildņiem savukārt. Tas ir izkristalizējies šobrīd diezgan izteikti, un tā nav vakardienas audžumamma, kas ir tikai viens no piemēriem, par ko ik pa laikam runā mūsu klienti. Tā kā es domāju, ka tas arī ir ļoti labi parādījies, ka valsts stutē vienu ārpusģimenes aprūpes veidu – dod finansējumu, atbalstu un visu. Man liekas, arī pakalpojumi visi uz to ir vērsti, un aizmirst, ka mums ir aizbildņi. Jo mums, piemēram, [pilsēta] ārpusģimenes aprūpē kaut kur pie 120 bērniem, tad 70 pāri ir aizbildnībā un pārējie tikai... 20 pāri tikai audžuģimenē. Tad ir jautājums... Nu, tad 70 pāri bērni – kurš tiem sniegs atbalstu, valsts finansējumu un tā tālāk? Tās ir tādas,

man liekas, aktuālas, lielas lietas, kas šobrīd ir. Nu, respektīvi, tā starpība starp to, kas bija senāk un kas ir tagad. (Intervija ar bāriņtiesas darbinieku)

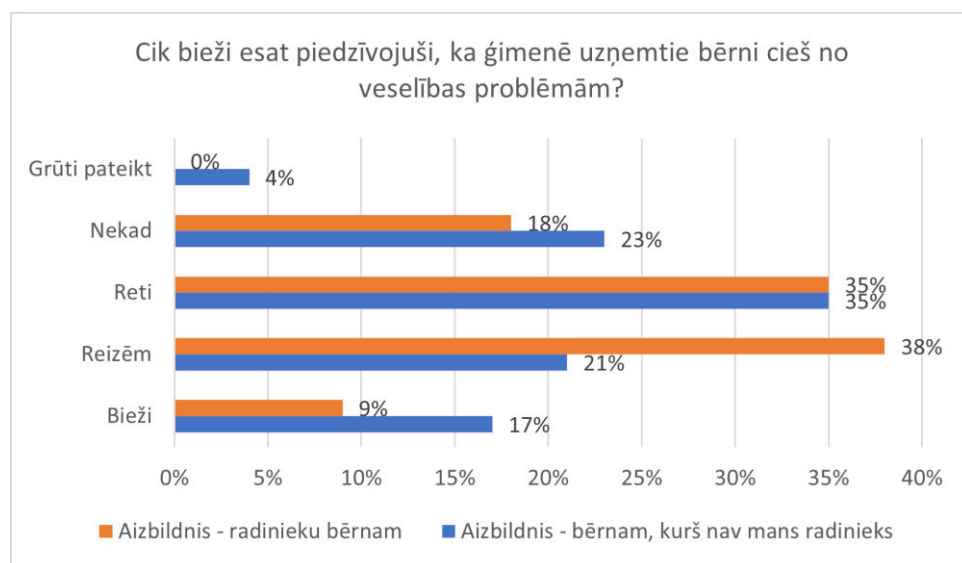
Un ir arī situācijas, kad mēs arī praksē esam redzējuši, ka ir aizbildnis tātad bērnam. Bet aizbildnis iegūst audžuģimenes statusu, un šo bērnu pārvieto kā uz audžuģimenes statusu. Un tas ir tīri, nu, finansiālais... (Intervija ar VBTI darbiniekiem)

Aptaujā jautājums par finanšu līdzekļu pietiekamību bērna aprūpei tika uzdots divējādi. 37-44% aizbildņu uzskata, ka piešķirtais finansējums bērna aprūpei nav pietiekams (skat 5.5. attēlu). Vienlaikus, bieži finanšu līdzekļu trūkumu ģimenē piedzīvojuši 13-15% aizbildņu, taču vairāk kā pusei šāda situācija bijusi reizēm (skat. 5.1. attēlu).

Attēls 5.1. Finansiālā atbalsta vērtējums aizbildņiem uzņemot bērnus.

Kā norādīja intervētie speciālisti, bērni, kuri tiek uzņemti aizbildņū ģimenēs, rada aizbildņiem līdzīga rakstura izaicinājumus kā bērni, kas uzņemti citās aprūpes formās. Kā intervijās norāda speciālisti, bērns, kas nonācis ārpusģimenes aprūpē, ir piedzīvojis traumas, tai skaitā šķiršanās traumu no vecākiem, tāpat uzņemtajiem bērniem bieži ir veselības problēmas, kuru risināšana saistīta ar papildus izdevumiem, savlaicīgu speciālistu nepieejamību vai rindu dēļ uz valsts apmaksātiem pakalpojumiem.

Attēls 5.2. Aizbildņu viedoklis par bērnu veselības problēmām

No visiem aptaujātajiem aizbildņiem gandrīz 10% no radnieciskajiem un 17% no neradnieciskajiem aizbildņiem atbildēja, ka bieži nākas saskarties ar bērnu veselības problēmām (skat. 5.2. attēlu). Svarīgi izprast, ka šajos gadījumos veselības izdevumi var sastādīt būtisku daļu no kopējiem izdevumiem par bērnu aprūpi.

Atkarībā no dzīves situācijas un apstākļiem, aizbildņi var saņemt arī citus pašvaldības pabalstus – piemēram, Ventspilī aizbildnis var saņemt pabalstu bērnu vakcinācijai pret ērcu encefalītu, kā arī vienu reizi gadā 50.00 euro pabalstu bērniem ar invaliditāti medikamentu iegādes daļējai kompensēšanai vai pabalstu atsevišķu situāciju risināšanai (attiecas uz trūcīgām un maznodrošinātām mājāsaimniecībām, kuras aprūpē nepilngadīgus bērnus), kā arī dažādus ar bērnu izglītību saistītus pabalstus. Taču neparedzot atbalsta formu, kura būtu pieejama ģimenēm visā Latvijā neatkarīgi no deklarētās dzīvesvietas, saglabājas risks, ka atbalsts, kas ir nepieciešams, var būt nepieejams attiecīgajā pašvaldībā. Tāpat jāņem vērā, ka, pieaugot pakalpojumu centralizācijai, sagaidāms, ka izdevumi, kas saistīti ar nonākšanu līdz vajadzīgajam veselības aprūpes speciālistam, tikai pieaugs. Izdevumus papildina arī citi ar bērna uzņemšanu saistīti tēriņi:

Savukārt runājot par aizbildņiem, nu tur gan man gribētos teikt, ka šis atbalsts nu varētu būt nepietiekošs. Ir, protams, ko pašvaldība piemaksā klāt. Bet tās summas salīdzinoši nav lielas, un arī tas valsts atbalsts arī ir salīdzinoši neliels. Un it īpaši, ja aizbildnis uzņemas aprūpi pār tiešām bērnu ar īpašām vajadzībām. Nu tad... nu tad, diemžēl, tas arī, protams, nenosedz šīs vajadzības. [...] šis dzīvesvietas jautājums... Ja tu uzņem ģimenē kādu bērnu, tev ir jādomā, vai viņam būs sava vieta, vai šī telpa būs piemērota. Ja viņa nav, tātad tev ir jāmeklē lielāks... lielāka dzīves platība. Kas savukārt arī sadārdzina gan visas... gan komunālie, gan īres maksa un tā tālāk. [...] principā, ka šim finansēšanas modelim būtu jābūt gana elastīgam, lai pārskatītu un pielāgotu, nu, tā kā pašreizējai situācijai. Lai tas nav tā kā akmenī iecirsts, ka tagad ir tā un ne savādāk. Nu tā. (Intervija ar sociālā dienesta darbnieku)

Viens no būtiskiem jautājumiem ir palīdzība aizbildņiem juridisku jautājumu risināšanai. To uzsvēra gan paši aizbildņi, gan speciālisti. Juridiskā palīdzība aizbildņiem nereti bija nepieciešama bērna interešu aizstāvībai. Kāds sociālā dienesta pārstāvis, komentējot teju katrā intervijā minēto problēmu, kad aizbildnis saskaras ar bērna uzvedības problēmām, min, ka tiesisko atbildību par uzvedības sekām nes aizbildnis, kuram jau tāpat ir ierobežoti resursi, bet atbalsta vietā jāmaksā sods par aizbilstamā neatturēšanu no veidošanas skolā.

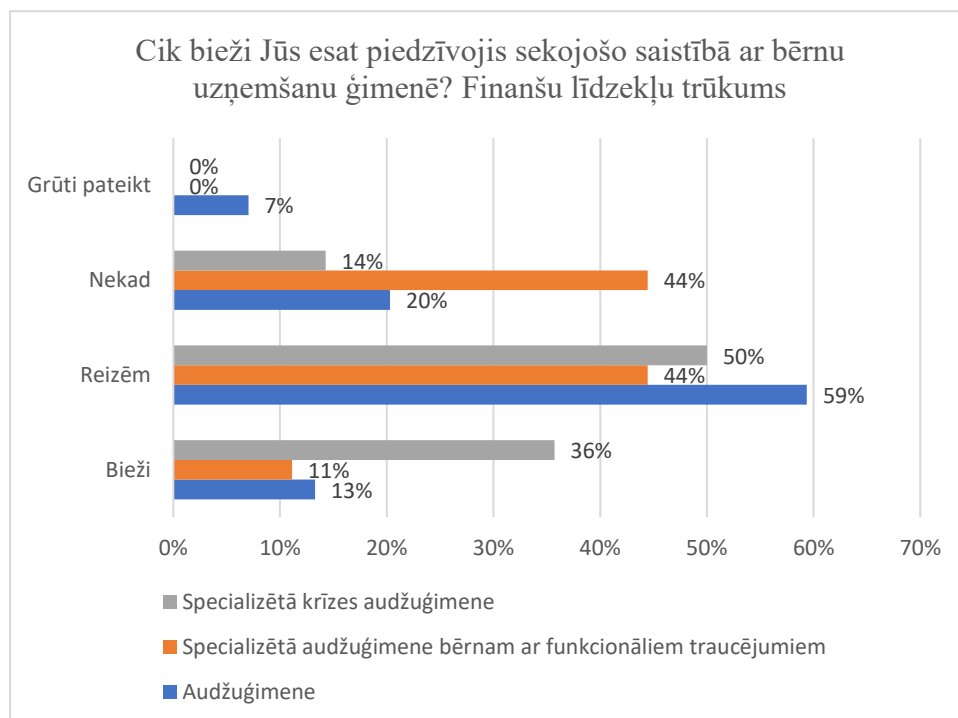
To, ka finansiālais atbalsts aizbildņiem ir nepietiekams, atzīst teju visi speciālisti un bāriņtiesas norāda uz grūtībām atrast personas, kas ir ar mieru kļūt par aizbildņiem. Aptaujas dati rāda, ka pietiekami liela daļa no aptaujātajiem aizbildņiem ir saskārušies ar finansiālām grūtībām saistībā ar bērnu uzņemšanu ģimenē. CL 258. pants nosaka, ka gadījumos, kad aizbildnim trūkst aizbilstamā līdzekļu viņa uzturam, aizbildnim nav pienākums aizbilstamo uzturēt uz sava rēķina, taču pietiekama atbalsta trūkuma dēļ to nākas darīt vai meklēt kādus sistēmas apiešanas veidus. Līdzekļu trūkums var novest pie situācijas, kāda aprakstīta iepriekš, kur aizbildnis pieņem lēmumu mainīt savu aprūpētāja statusu un uzņemt bērnu kā audžuvecāks. Kaut arī no vienas puses ir svarīgi atcerēties, ka no aprūpētāja perspektīvas šis lēmums ir balstīts bērna labākajās interesēs, tam var būt negatīvs iespaids uz bērna labklājību un izpratni par ģimenes saitēm.

5.1.2. Audžuģimenēm un specializētajām audžuģimenēm pieejamais finansiālais atbalsts

Audžuģimenes saņem **atlīdzību par audžuģimenes pienākumu pildīšanu**. Atlīdzības apmērs ir piesaistīts **bērna kopšanas pabalsta apmēram** personai, kura kopj bērnu vecumā līdz pusotram gadam un **bērnu skaitam** audžuģimenē. Tādējādi, ja audžuģimenes aprūpē ir viens

bērns, tad atlīdzība par audžuģimenes pienākumu pildīšanu ir 171.00 euro mēnesī. Ja audžuģimenes aprūpē ir divi bērni, tad tiek piemērots koeficients 1.3, kas attiecīgi ir 222.30 euro mēnesī; ja audžuģimenes aprūpē ir trīs un vairāk bērnu piemēro koeficientu 1.6, kas attiecīgi ir 273.60 euro mēnesī. Pie šāda aprēķina algoritma audžuģimenes, kurās ir četri, pieci un seši bērni, saņem tādu pašu atlīdzību, cik audžuģimenes ar trīs bērniem. Aptaujas dati rāda, ka šādu ģimeņu ir pietiekami daudz - 16% no aptaujātajām audžuģimenēm, 20% no specializētājām audžuģimenēm bērnam ar funkcionāliem traucējumiem un 35% no specializētājām krīzes audžuģimenēm rūpējas par vismaz 4 bērniem.

Kā redzams no aptaujas datiem, būtiska daļa no aptaujātajām audžuģimenēm uzskata, ka finansiālais atbalsts nav pietiekams, lai nosegtu bērna vajadzības. Tikai 36% no audžuģimeņu respondentiem uzskata, ka finansējums ir pietiekams, lai segtu bērna vajadzības (skat 5.5. attēlu). Vienlaikus 13% audžuģimeņu norāda, ka bieži, bet 59% - reizēm piedzīvo finanšu līdzekļu trūkumu uzņemot bērnu ģimenē (skat. 5.3. attēlu), kas ir līdzīgs aizbildņu vērtējumam. Augstākais neapmierinātības rādītājs ir specializētājās krīzes audžuģimenēs.

5.3. attēls. Viedoklis par bērna finansējumu audžuģimenēs.

Specializētās krīzes audžuģimenes un specializētās audžuģimenes bērniem ar funkcionāliem traucējumiem saņem atlīdzību par specializētās audžuģimenes pienākumu pildīšanu. Atlīdzības aprēķins tiek veikts saskaņā ar MK 354. noteikumos noteikto formulu (87. punkts), kurā tiek ņemts vērā atlīdzības apmērs, kas tika noteikts 2018. gada minimālās algas apmērā (430.00

euro) un pielāgots dienu skaitam, kad bērns ievietots specializētajā audžuģimenē. Vidējais specializētās audžuģimenes atlīdzības apmērs ir 860.00 euro mēnesī. Atlīdzības apmērs audžuģimenei un specializētajai audžuģimenei nav pārskatīts no 2018. gada, kad tas tika piesaistīts tā laika minimālajai algai, kas 2023.gadā ir 620.00 euro un 2024.gadā – 700.00 euro.

Uz problēmām ģimenēm, kuras uzņem bērnus ar īpašām vajadzībām, intervijās norāda arī speciālisti, jo šo bērnu uzņemšana ģimenē nereti nozīmē gan veltīt pilnu laiku aprūpei, gan lielākus līdzekļus bērna vajadzību nodrošināšanai:

Bet atalgojums ir stipri par maz. Jo neviens nevar... Tagad ir 840... Kaut kas tāds... atalgojums. Nu neviens nevar nestrādāt. Tā nevar būt. Tad tā nevar būt tava nodarbošanās. Tas ir tik un tā... Tāda atlīdzība... Lielāku atlīdzību. Bet tu nevari būt pilna laika audžuģimene. Tu nevari būt. Ja tev nav, nezinu – bagāts vīrs vai bagāta sieva. Tu to nevari pilnā laikā darīt. Un tā ir problēma. Tu nevari.... Nu. Ir jābūt specializācijai tādai, ka tu varētu pilnu laiku darīt to. Un tikai tad mēs varēsīm atrast ģimenes tiem ļoti grūtiem bērniem. Kur ļoti... Kur tev jābūt... Tiešām pilna laika. Vai tie ir funkcionālie traucējumi, vai tie ir uzvedības traucējumi. Vienalga. Nu, tur, kur tev vajag pilnu laiku darboties ar to bērnu. Un tādas ģimenes ir, tādi bērni ir, kur vajag pilnu laiku tam veltīt. (Intervija ar atbalsta centra pārstāvi)

Nepieciešamība veltīt būtisku laiku bērna aprūpei, kas ir grūti savienojams ar cita algota darba veikšanu, un zemais atalgojums par specializētās audžuģimenes pienākumu veikšanu negatīvi ietekmē specializēto audžuģimeņu skaita pieaugumu, kas savukārt samazina bērnu ar funkcionāliem traucējumiem un ar īpašas kopšanas nepieciešamību izredzes nonākt audžuģimenē.

No atlīdzības par specializētās audžuģimenes pienākumu pildīšanu valsts maksā valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas. Tāpat valsts veic sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas arī par personām, kuras saņem atlīdzību par audžuģimenes pienākumu pildīšanu, apdrošinot pret bezdarba un invaliditātes risku, kā arī iekļaujot pensiju apdrošināšanu. Taču, kā intervijās norādīja eksperti, arī šo iemaksu aprēķins ir saglabājies nemainīgs no 2018. gada un tādējādi rada bažas par tagadējo audžuģimeņu nākotni:

Tas sāpīgais jautājums ir par audžuģimeņiem, kuri nestrādā, nu tīri tādā finansiālā jomā. Viņu sociālās iemaksas šobrīd tiek veiktas no 171 eiro, kas bija 2018. gada piensums. Tā izmaiņa. Bet nu cik gadi ir pagājuši? Vajadzētu domāt, ka... Vajadzētu būt tā, ka ik

pēc kaut kāda noteikta perioda tā summa palielinās. Inflācija, viss un šā brīža cenās, un tomēr blakus esošais karš. Ir milzīgas izmaiņas ieviestas visu cilvēku dzīvēs un īpaši jau arī šo cilvēku dzīvēs, kas audzina papildus saviem bērniem arī citus bērnus. Jā, un tieši tā problēma ir, es domāju, kas būs ar šo cilvēku pensijām? Jā, ja viņi... Jo ir šīs audzumammas, kuras... Un arī mūsu atbalsta centrā ir padaudz audzumammas, kurām ir četri, pieci, seši bērni, un viņas nestrādā, viņas tiešām... Viņām ir pilna laika darbs – audzumamma, audžuvecāks. 171 no... Sociālās iemaksas no šīs mazās summas... (nopūšas). Tas ir... Domājot par viņu vecumdienām, tas ir tāds satraucošs jautājums. (Intervija ar aprūpes centra darbinieku)

Kopumā intervētie speciālisti norādīja, ka esošā sistēma, kur finansiālā atbalsta apjoms tiek noteikts nevis balstoties ģimeņu vajadzībās, bet striktos aprēķinos, kuri netiek regulāri pārskatīti, rada būtiskus izaicinājumus aprūpētāju ikdienā.

Audžuģimenes un specializētās audžuģimenes saņem pabalstu bērna uzturam un pabalstu bērnam apģērba un mīkstā inventāra iegādei. Abus šos pabalstus izmaksā no pašvaldības budžeta, kā arī pašvaldība nosaka abu pabalstu apmērus un izmaksas kārtību. Valsts ir noteikusi minimālo sliekšni bērna uztura pabalsta apmēram, kas ir ne mazāk kā 215.00 euro par bērnu vecumā no 0 līdz 6 gadiem un ne mazāk kā 258.00 euro par bērnu vecumā no 7 līdz 17 gadiem, taču pašvaldība var maksāt augstāku pabalstu.

Pašvaldību noteiktie pabalsti apģērba un mīkstā inventāra iegādei ir atšķirīgi – 13 pašvaldības ir izvēlējušās maksāt tikai vienreizējo pabalstu (no 100.00 euro Dienvidkurzemes novadā līdz pat 1240.00 euro Saulkrastu novadā (tur vienreizējs pabalsts apģērba un mīkstā inventāra iegādei specializētajā audžuģimenē ievietotam bērnam ir divu minimālo mēnešalgu apmērā)). 24 pašvaldības maksā vai nu ikmēneša pabalstu vai regulāru pabalstu noteiktā laika posmā - 6 vai 12 mēnešos. Proporcionāli sadalot, vidējā summa mēnesī svārstās no 8.33 euro Ventspils novadā, 8.92 euro Ventspils valstspilsētā, 12.50 euro Tukuma novadā līdz 130.00 euro Daugavpils un 100.00 euro Rēzeknes valstspilsētās, kā arī 100.00 euro Rēzeknes novadā. Tikai 5 pašvaldības (Talsu, Jelgavas, Dienvidkurzemes, Smiltenes un Krāslavas novads) maksā gan vienreizējo (no 50.00 līdz 620.00 euro apmērā), gan regulāro pabalstu (no 12.50 līdz 25.00 euro mēnesī). Rīgā atšķirīga summa ir noteikta krīzes audžuģimenei (250.00 euro mēnesī, salīdzinot 200.00 euro audžuģimenei). Valkas novadā ir noteikts vienreizējais pabalsts 300.00 euro apmērā, tomēr, ja bērns vienā audžuģimenē ir pavadījis piecus gadus un turpina tur atrasties,

audžuvecākam ir tiesības pieprasīt un atkārtoti saņemt vienreizēju 150.00 euro pabalstu bērnam nepieciešamā mīkstā inventāra un apģērba iegādei.

Pozitīvi vērtējams tas, ka valsts noteiktais pabalsts bērna uzturam audžuģimenē un pabalsts aizbildnībā esošā bērna uzturam ir vienāds, tādējādi nediskriminējot bērnus atkarībā no tā, vai bērns ir audžuģimenes aprūpē vai aizbildnībā. No 42 pašvaldībām 7 pašvaldības ir saglabājušas valsts noteikto minimumu (Augšdaugavas novads, Cēsu novads, Limbažu novads, Ogres novads, Talsu novads, Valkas novads, Valmieras novads, Ventspils novads).²⁰⁹ 7 pašvaldības ar abām summām iekļaujas apjomā līdz 290.00 euro. Dažas no tām ir palielinājušas arī mazajiem bērniem plānoto summu uz 258.00 euro. 16 pašvaldībām abas summas ir intervālā no 300.00 līdz 375.00 euro – desmit no tām vienādojot summu visu vecumu bērniem, bet sešām atšķirība starp pabalstu, ko saņem dažādu vecumu bērni ir 62.00 euro (attiecīgi 310.00 un 372.00 euro). Divas pašvaldības summu noteikušas kā 65% no minimālās algas, attiecīgi 403.00 euro bērnam mēnesī. Bet “visizdevīgākās” pašvaldības ir Rīgas, kā arī Ādažu, Salaspils un Saulkrastu novadi ar 465.00 euro maksājumu mēnesī. Vairākas pašvaldības ir noteikušas salīdzinoši lielāku summu par bērnu vecumā no 0 līdz 2 gadiem – Ogres novadā tie ir 258.00 euro, bet Salaspilī – 775.00 euro (125% no minimālās algas). Jēkabpilī un Salaspilī noteikta arī lielāka summa par bērna ar invaliditāti aprūpi, attiecīgi 400.00 euro un 775.00 euro.

Papildus iepriekšminētajam, specializētā audžuģimene var saņemt mājokļa iekārtošanas izdevumu vienreizēju kompensāciju, līdz 500.00 euro. Mājokļa iekārtošanas izdevumu vienreizējās kompensācijas apmērs nav pārskatīts kopš 2018.gada.

Pašvaldības var sniegt papildus finansiālo atbalstu audžuģimenēm un bērniem, kuri ar bāriņtiesas lēmumu ievietoti audžuģimenēs. Daudzas pašvaldības lemj par papildus finansiālā atbalsta piešķiršanu audžuģimenēm un pašvaldības bērniem, kuri ir ievietoti audžuģimenēs. Piemēram, pabalsts individuālo mācību piederumu iegādei audžuģimenē uzņemtā bērnam līdz 100.00 euro gadā (Liepāja), pabalsts audžuģimenē uzņemtā bērna veselības uzlabošanai līdz 100.00 euro gadā (Liepāja), pabalsts audžuģimenēm sadzīves apstākļu uzlabošanai līdz 1500.00 euro (Liepāja), audžuģimenes var saņemt pašvaldības apmaksātu veselības apdrošināšanas polisi (Liepāja), piedāvāta iespēja īpašās situācijās līdz 10 diennaktīm gadā saņemt atelpas brīža pakalpojumu (Liepāja), pieejams pabalsts bērna izglītībai un audzināšanai 250.00 euro katram audžuģimenē ievietotam bērnam 12 mēnešu periodā (Dobeles), vienreizējs pabalsts transporta izdevumu segšanai 50.00 euro audžuģimenēm, kuras apguvušas

²⁰⁹ 215.00 euro bērniem līdz 7 gadiem un 258.00 euro bērniem no 7 līdz 17 (ieskaitot) gadiem.

kopumā veicina audžuvecākus apsvērt uzņemt bērnus drīzāk no lielajām pašvaldībām, kur atlīdzības apmērs bieži ir būtiski augstāks.

Ir pašvaldības, kas papildus valsts noteiktajai un izmaksātajai atlīdzībai par audžuģimenes, specializētās audžuģimenes pienākumu pildīšanu, izmaksā atlīdzību arī no pašvaldības budžeta. Piemēram, Rīgā, tie ir 215.00 euro. Jūrmalā noteikts, ka ikmēneša atlīdzība audžuģimenei par audžuģimenes pienākumu veikšanu ir 114.00 euro mēnesī par katru audžuģimenē ievietotu bērnu un atlīdzību piešķir audžuģimenei, kuras deklarētā dzīvesvieta ir Jūrmalas pašvaldībā. Jēkabpils novads paredz atšķirīgu atlīdzības apjomu atkarībā no audžuģimenes veida - atlīdzības apmērs par audžuģimenes pienākumu pildīšanu atkarībā no audžuģimenē ievietoto bērnu skaita ir 150.00 euro mēnesī par katru audžuģimenē ievietoto bērnu, bet atlīdzības apmērs par krīzes audžuģimenes pienākumu pildīšanu neatkarīgi no audžuģimenē ievietoto bērnu skaita ir 300.00 euro par 30 kalendārajām dienām. Smiltenes novadā pašvaldības atlīdzības par audžuģimenes pienākumu pildīšanu apmērs ir 50.00 euro mēnesī, bet Tukuma novada administratīvajā teritorijā esošām audžuģimenēm, kuras nodrošina aprūpi Tukuma novada pašvaldības administratīvajā teritorijā deklarētiem bērniem, lai sekmētu audžuģimenē ievietota bērna saskarsmi ar bioloģisko ģimeni, Tukuma novada pašvaldība nosaka un izmaksā pabalstu par audžuģimenes pienākumu pildīšanu 25.00 euro mēnesī par katru Tukuma novada pašvaldības teritorijā dzīvesvietu deklarējušu un ar Tukuma novada bāriņtiesas lēmumu audžuģimenē ievietotu bērnu.

Vairākās pašvaldībās tiek sīkāk noteikts pabalsta saņemšanas veids - piem., Salaspils novads paredz, ka pabalsts apģērba un mīkstā inventāra iegādei katram bērnam audžuģimenē tiek noteikts atbilstoši bērna vajadzībām un piešķirts ne biežāk kā divas reizes gadā pēc iesnieguma un attaisnojošu dokumentu (uz pabalsta saņēmēja vārda izsniegtas stingrās uzskaites kvītis ar preču nosaukumiem, to cenām un maksājumu čeki) iesniegšanas sociālajā dienestā. Audžuģimenes gan kritizē pārmērīgas prasības apliecināšu dokumentu iesniegšanā atsevišķās pašvaldībās.

5.1.3. Adoptētājiem pieejamais finansiālais atbalsts

Finansiālais atbalsts adoptētājam iedalās finansiālajā atbalstā adoptētājam pirmsadopcijas periodā un pēc adopcijas apstiprināšanas tiesā. Bērnu pirmsadopcijas aprūpē var nodot uz laiku līdz 6 mēnešiem. Lēmumu par bērna nodošanu pirmsadopcijas aprūpē pieņem bāriņtiesa. Pirmsadopcijas aprūpe beidzas līdz ar adopcijas apstiprināšanu tiesā.

Pirmsadopcijas periodā

Adoptētājam gan pirmsadopcijas aprūpes laikā, gan arī pēc tiesas sprieduma stāšanās spēkā par adopcijas apstiprināšanu ir tiesības arī uz pārējiem regulāri izmaksājamiem pabalstiem, kas tiek piešķirti personai, kura bērnu faktiski audzina un kopj (skat. 5.1. tabulu). Pirmsadopcijas periodā adoptētājs saņem **atlīdzību par adoptējamā bērna aprūpi**. Tās apmērs ir atkarīgs no adoptētāja nodarbinātības statusa un atrašanās ar bērna kopšanu saistītā atvaļinājumā. Ja pirmsadopcijas aprūpē tiek nodoti vairāki bērni, tad par katru nākamo bērnu piešķir piemaksu 171.00 euro mēnesī. Šeit jānorāda, ka pašreizējā atlīdzības sistēma nav motivējoša adoptētājiem uzņemt bērnus, kuri ir vecāki par 7 gadiem. Ja bērns ir sasniedzis 7 gadu vecumu, tad neatkarīgi no atrašanās bērnu kopšanas atvaļinājumā vai nodarbinātības, atlīdzības apmērs ir 171.00 euro mēnesī. Taču, ja tiek adoptēts bērns 0 līdz 7 (ieskaitot) gadu vecumā un vecāks izvēlas doties ar bērna kopšanu saistītā atvaļinājumā, atlīdzība ir 70% apmērā no valstī noteiktās vidējās apdrošināšanas iemaksu algas (kalendāra gadā, kas beidzas gadu pirms tā gada, kurā tiek piešķirta atlīdzība), kas gadījumā, ja atlīdzība tiek piešķirta 2023. gadā, būtu 747,26 euro. Situācijā, kur potenciālie adoptētāji, kuri pretendē uz šīs vecuma grupas bērniem, bieži stāv gadiem ilgā rindā, kamēr izteikti trūkst vecāku, kuri vēlētos adoptēt gados vecākus bērnus, šī prakse ir kritiski vērtējama.

Ja adoptētājs nav nodarbināts, valsts par viņu veic sociālās apdrošināšanas iemaksas no atlīdzības par adoptējamā bērna aprūpi, t.i. no 171.00 euro. Sociālās apdrošināšanas iemaksas veic pensiju, invaliditātes apdrošināšanai, apdrošināšanai pret bezdarbu, un tās veido adoptētāja apdrošināšanas stāžu.

Pirmsadopcijas periodā adoptētājs saņem arī **uzturnaudu** vai **pabalstu bērna uzturam**. Pabalstu bērna uzturam izmaksā bērna ārpusģimenes aprūpes nodrošinātājs, atbilstoši pirmsadopcijas laika posmam. Tā var būt bērnu aprūpes iestāde, ja bērns atrodas bērnu aprūpes iestādē, pašvaldība, ja bērns atrodas audžuģimenē, vai Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra, ja bērns atrodas aizbildnībā. Bērna uzturnauda pirmsadopcijas aprūpē tiek pielīdzināta bērna uztura apmēram par bērniem, kas ir audžuģimenē vai aizbildnībā, savukārt par bērniem, kas ir bērnu aprūpes iestādē, tie ir t.s. ēdināšanai izlietoti līdzekļi dienā uz bērnu, kas variē no 0.77 centiem dienā bērnam Krāslavas bērnu sociālās rehabilitācijas centrā "Mūsmājas" līdz 10.33

euro dienā Rēzeknes novada pašvaldības daudzfunkcionālajā sociālo pakalpojumu centrā "Vecružina".²¹⁰

Vien 16% adoptētāju piekrīt, ka finansiālais atbalsts ir pietiekams, lai nosegtu bērna vajadzības (skat 5.5. attēlu). Tomēr tikai 4% atzīst, ka bieži piedzīvojuši finansiālas grūtības, kas saistītas ar bērna uzņemšanu ģimenē (skat. 5.4. attēlu). Puse adoptētāju to piedzīvojuši reizēm.

Attēls 5.4. Adoptētāju viedoklis par finanšu līdzekļu pietiekamību, uzņemot bērnu ģimenē

Pēc adoptācijas apstiprināšanas

Pēc adoptācijas apstiprināšanas adoptētājs saņem vienreizēju **atlīdzību par bērna adoptiju** 1422.87 euro apmērā, kā arī adoptētājs saņem ikmēneša **bērna adoptācijas pabalstu** – 107.50 euro mēnesī par bērnu līdz 6 gadu vecumam un 129.00 euro mēnesī par bērnu no 7 līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai. Bērna adoptācijas pabalstu nesaņem tad, ja adoptē otra laulātā bērnu.

Papildus iepriekšminētajam **viens no vecākiem var saņemt paternitātes pabalstu.**

Adopcijas gadījumā, atšķirībā no pārējiem aprūpes veidiem, pašvaldībām nav noteikts pienākums nodrošināt jebkāda veida atbalstu. Kā apskatīts ārvalstu prakses piemēros, pašvaldības var būt būtisks partneris arī adoptācijas procesa organizācijā un atbalstīšanā. Ieviešot līdzīgu sistēmu tai, kāda šobrīd darbojas Skotijā, kur adoptētājiem ir iespēja pieprasīt situācijas novērtējumu pēc adoptācijas iestāšanās, tas būtu vērtīgs risinājums un ļautu tiem adoptētājiem, kuriem tas nepieciešams, saņemt papildus atbalstu, piemēram, dzīvojamās platības pārbūvei vai citu negaidītu izdevumu segšanai, kas radušies tikai jau pēc adoptācijas fakta iestāšanās.

²¹⁰ Pārskati par ilgstošas sociālās aprūpes un rehabilitācijas pakalpojumu sniegšanu 2022.gadā, 7.2.tabula.

5.1.4. Bērnu aprūpes iestādēm pieejamais atbalsts

Zemāk apkopota informācija par atbalstu pašvaldību un citu organizāciju bērnu sociālās aprūpes centriem. Bērnu aprūpi pašvaldību un citu organizāciju bērnu sociālās aprūpes centros finansē pašvaldība. LM apkopotie dati par kopējiem izlietotajiem finanšu līdzekļiem uz vienu bērnu mēnesī parāda lielu atšķirību starp dažādu aprūpes iestāžu izmaksām – tas svārstās no 661.94 euro mēnesī Augšdaugavas novada pašvaldības sociālā atbalsta un aprūpes centra "Avots" struktūrvienībā "Jauniešu māja" līdz 3893.13 euro mēnesī Jūrmalas sociālo pakalpojumu centra "Kauguri" struktūrvienībā "Bērnu un jauniešu māja "Sprīdītis"". Bērnu aprūpes iestādes finansējums aptver dažādas finanšu pozīcijas – ēdināšanu, zāles, mīkstā inventāra iegādi, sanitāri higiēniskai apkopšanai nepieciešamo līdzekļu iegādi, mācību līdzekļu un materiālu iegādi, periodikas iegādi, biroja preču iegādi, atalgojumu, komunālos maksājumus, citus iestādes uzturēšanas un administratīvos izdevumus.

Pētījumā nav analizēts valsts un līgumorganizāciju sociālās aprūpes centru finansējums. Valsts sociālās aprūpes centri nodrošina ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojumus bērniem ar smagiem un ļoti smagiem garīga rakstura traucējumiem. Saskaņā ar LM pārskatā par ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojumu sniegšanu 2022.gadā apkopotajiem datiem, 2022. gada nogalē Latvijā bija 12 valsts sociālās aprūpes centri, no kuriem divos - valsts sociālās aprūpes centrā "Kurzeme" un valsts sociālās aprūpes centrā "Rīga" nodrošina aprūpi arī bērniem, kopā abos centros aprūpi nodrošinot 113 bērniem. 109 bērni ir bez vecāku gādības palikuši bērni, kuriem saistībā ar noteikto invaliditāti ir nepieciešama īpaša aprūpe. Aprūpi valsts sociālās aprūpes centros finansē no valsts budžeta līdzekļiem. Iepriekšminētajā LM pārskatā par finanšu līdzekļu izlietojumu uz vienu personu valsts sociālās aprūpes centros atsevišķi neizdala izmaksas uz vienu bērnu. Abos iepriekšminētajos valsts sociālās aprūpes centros aprūpe tiek nodrošināta gan bērniem, gan pilngadīgām personām. Finanšu līdzekļu izlietojums uz vienu personu mēnesī valsts sociālās aprūpes centrā "Kurzeme" ir 1322.68 euro un valsts sociālās aprūpes centrā "Rīga" – 1797.26 euro.

Šeit svarīgi atzīmēt, ka pētījums neietver krīzes centru finansējuma apskatu. Vienlaikus, kā intervijās atzīmēja vairāki speciālisti, specializēto krīzes audžuģimeņu trūkuma dēļ, krīzes centri kopā ar aprūpes iestādēm šobrīd joprojām ir būtiska daļa no ārpusģimenes aprūpes sistēmas.

5.1.5. Pabalstu pieprasīšana un izmaksa

Jau norādīts par pabalstu dažādo apmēru un atšķirīgajām iespējām dažādās pašvaldībās. Tā kā ārpusģimenes aprūpē bērni var nonākt no dažādām pašvaldībām un dažādiem statusiem un vecumos, kur atšķiras pieejamās iespējas, bērnu tiesību īstenošanu apgrūtina sarežģītā kārtība un dažādās iesaistītās institūcijas (skat tabulu 5.3.).

5.3.tabula. Pabalstu, atlīdzību izmaksātājs un saņemšanas kārtība.

Saņēmējs	Atlīdzības, pabalsta veids	Izmaksas veicējs	Izmaksas kārtība
Aizbildņi	Atlīdzība par aizbildņa pienākumu pildīšanu	VSAA	VSAA attālināti vai klātienē
	Pabalsts aizbildnim par bērna uzturēšanu	VSAA	VSAA attālināti vai klātienē
	Bērna piedzimšanas pabalsts (ja aizbildnība pār bērnu nodibināta līdz bērna 1 gada vecumam)	VSAA	VSAA attālināti vai klātienē
Audzūģimene	Atlīdzība par audzūģimenes pienākumu pildīšanu	VSAA	VSAA attālināti vai klātienē
	Pabalsts bērna uzturam	Pašvaldība	<i>Konkrētās pašvaldības saistošie noteikumi</i>
	Pabalsts bērnam apģērba un mīkstā inventāra iegādei	Pašvaldība	<i>Konkrētās pašvaldības saistošie noteikumi</i>
Spec. audzūģimene	Atlīdzība specializētajai audzūģimenei	ĀAAC	Līgums ar izvēlēto atbalsta centru par atlīdzības izmaksu par specializētās audzūģimenes pienākumu pildīšanu un vienreizējas mājokļa iekārtošanas kompensācijas izmaksu ²¹¹ .
	Vienreizēja mājokļa iekārtošanas izdevumu kompensācija	ĀAAC	
	Pabalsts bērna uzturam	Pašvaldība	<i>Konkrētās pašvaldības saistošie noteikumi</i>
	Pabalsts bērnam apģērba un mīkstā inventāra iegādei	Pašvaldība	<i>Konkrētās pašvaldības saistošie noteikumi</i>
Adoptētāji	Atlīdzība par adoptējamā bērna aprūpi (pirmsadopcijas periodā)	VSAA	VSAA attālināti vai klātienē

²¹¹ MK 354. noteikumu 40. punkts (Pēc statusa iegūšanas specializētā audzūģimene slēdz līgumu ar izvēlēto atbalsta centru par atlīdzības izmaksu par specializētās audzūģimenes pienākumu pildīšanu un vienreizējas mājokļa iekārtošanas kompensācijas izmaksu).

Bērna uzturnauda vai pabalsts bērna uzturam (pirmsadopcijas periodā)	Bērnu aprūpes iestāde; pašvaldība; VSAA	Iestādes noteiktās ēdināšanas izmaksas; Konkrētās pašvaldības saistošie noteikumi; VSAA attālināti vai klātienē
Bērna adopcijas pabalsts	VSAA	VSAA attālināti vai klātienē
Atlīdzība par bērna adopciju	VSAA	VSAA attālināti vai klātienē
Paternitātes pabalsts	VSAA	VSAA attālināti vai klātienē

Papildus uzņemošās ģimenes noslogo dažādas pašvaldību prasības piešķirto līdzekļu izmantošanai un atskaitē. Kā norāda audžuģimenes, atskaitīšanās ar norēķinu čekiem par katru bērnu, īpaši, ja tie nāk no dažādām pašvaldībām, kur ir atšķirīgs atbalsta apmērs, ir teju neiespējami, jo ģimenes tēriņi ir kopēji. Daļa no uzņemošajām ģimenēm atzina, ka atskaites ir viens no iemesliem, kāpēc atbalstu nepieprasa, lai arī par to zina un citādi ir izveidojusies laba sadarbība ar sociālo dienestu. Tieši birokrātiskais slogs rada pazemojumu, jo katrā solī ir jāpamato bērna vajadzības un izdevumu nepieciešamība, piemēram, apmeklējot bērna psihiatru kā maksas pakalpojumu, jo valsts apmaksātajam pakalpojumam rinda ir pārāk gara, un tas visiem dienestiem tāpat ir zināms.

5.2. Institūciju un sabiedrības atbalsts

Aptaujas dati liecina, ka 88% audžuģimeņu atzīst, ka saņem pietiekamu atbalstu no atbalsta centra pēc bērna uzņemšanas (skat. 5.5. attēlu). Viszemākais vērtējums par no atbalsta centra saņemtā atbalsta pietiekamību pēc bērna uzņemšanas ir adoptētājiem – 61% adoptētāju atzīst, ka saņēma pietiekamu atbalstu. Jautājot par to, vai ir pietiekami saņemts psihosociālais atbalsts, pozitīvo atbilžu īpatsvars ir nedaudz zemāks, taču uzrāda līdzīgu pozitīvu vērtējumu. Visaugstāk psihosociālā atbalsta pietiekamību novērtē audžuģimenes (82% uzskata, ka saņem pietiekamu psihosociālo atbalstu), viszemāk adoptētāji (51% uzskata, ka saņem pietiekamu psihosociālo atbalstu). Ar veselības aprūpes pakalpojumu pieejamību visvairāk apmierināti ir aizbildņi un vismazāk apmierināti ir adoptētāji (tikai 31% adoptētāju uzskata, ka veselības aprūpes pakalpojumi uzņemtajam bērnam ir laicīgi pieejami).

Ar izglītības (tai skaitā pirmsskolas izglītības) pieejamību visvairāk apmierinātas ir audžuģimenes un aizbildņi (84% audžuģimenes, 84% aizbildņi-radnieku bērnam, 88%

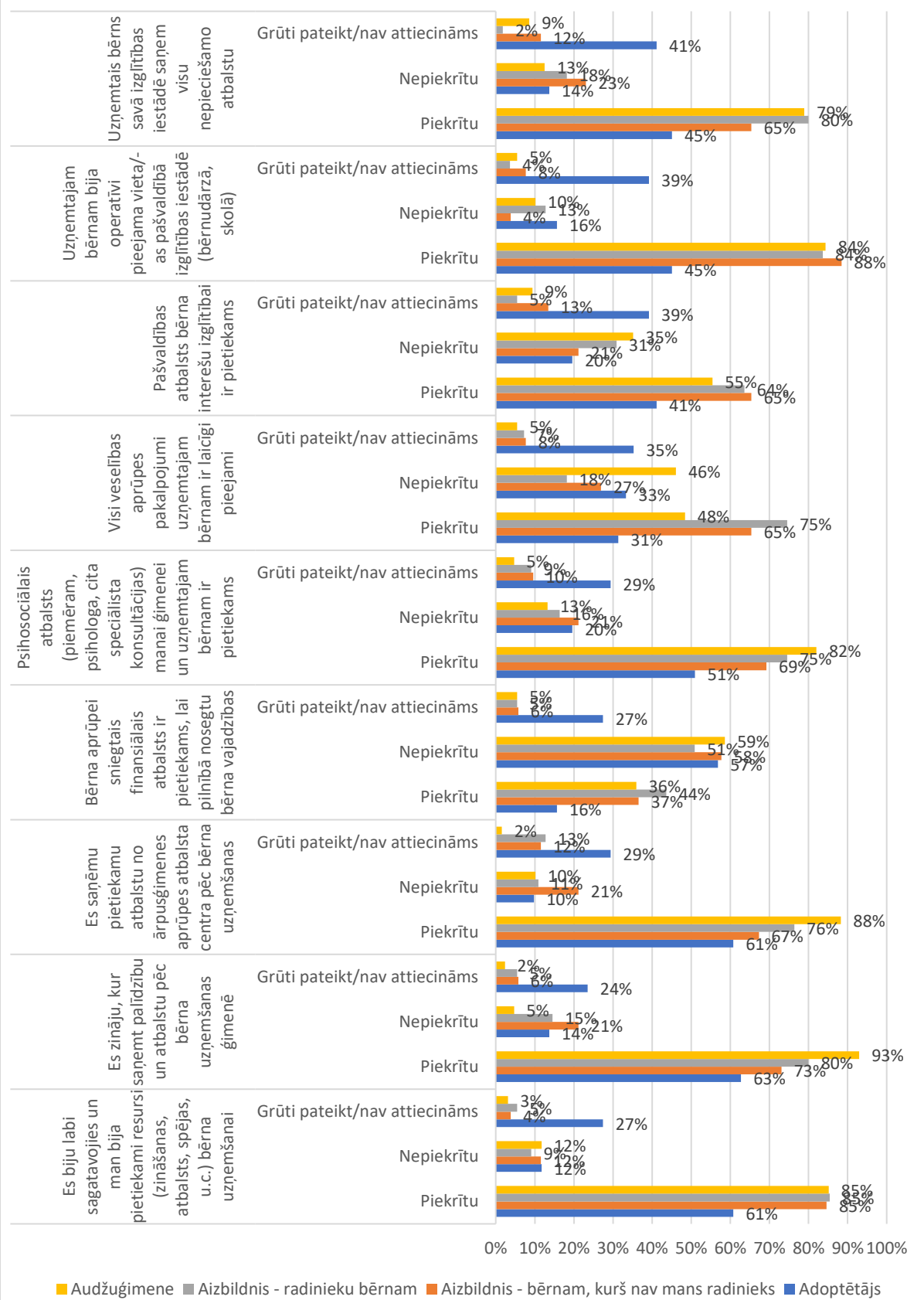
aizbildņi neradniecīgam bērnam), vismazāk adoptētāji – 45%. Līdzīga tendence ir attiecībā uz atbalstu, kuru uzņemtais bērns saņem savā izglītības iestādē, kur 79% audžuģimeņu, 80% radniecisko aizbildņu un 65% neradniecīgo aizbildņu piekrīt, ka bērns saņem pietiekamu atbalstu izglītības iestādē. Viszemāk izglītības iestādē sniegtā atbalsta pietiekamību novērtē adoptētāji – tikai 45% adoptētāji uzskata, ka saņem pietiekamu atbalstu izglītības iestādē. Attiecībā uz pašvaldības atbalstu interešu izglītībai kopējais vērtējums ir zemāks, taču saglabājot līdzīgu tendenci – audžuģimenes un aizbildņi atbalsta pietiekamību vērtē pozitīvāk, savukārt adoptētāji ir kritiskāki.

Lielākā daļa uzņemošo ģimeņu nepiekrīt, ka bērna aprūpei sniegtais finansiālais atbalsts ir pietiekams, lai pilnībā nosegtu bērna vajadzības (dažādu uzņemošo ģimeņu grupās šis rādītājs svārstās no 51%-59%) un ir vienīgais izteikti negatīvais rādītājs šajā aptaujā.

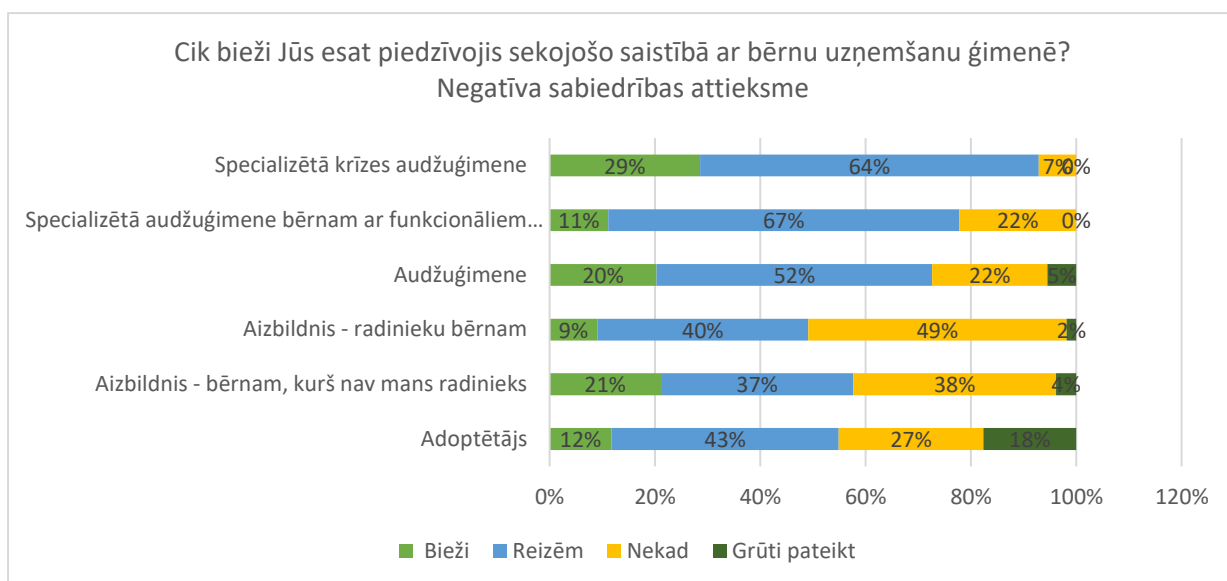
Teju piektdaļa audžuģimeņu un neradniecisko aizbildņu atzīst, ka saskaras ar negatīvu sabiedrības attieksmi (skat 5.6. attēlu). Vairāk kā puse audžuģimeņu ar negatīvu attieksmi saskaras reizēm. Attieksmi pozitīvāk vērtē adoptētāji un aizbildņi radnieku bērnam.

Arī fokusgrupu diskusijā uzņemošās ģimenes atzina, ka sabiedrībā ne vienmēr izprot ārpusģimenes aprūpes nozīmi, bet uzņemošās ģimenes un bērni tiek stigmatizēti. Šādu attieksmi apstiprina arī jaunieši intervijās.

Balstoties uz Jūsu pieredzi, lūdzu novērtējiet sekojošus apgalvojumus

Attēls 5.5. Atbalsts bērna uzņemšanai ģimenē.

Attēls 5.6. Viedoklis par sabiedrības attieksmi, uzņemot bērnu ģimenē.

5.3. Psihoemocionālā atbalsta sistēma

Sadaļas mērķis ir aprakstīt audžuģimenēm, specializētajām audžuģimenēm, adoptētājiem, aizbildņiem un šajās ģimenēs uzņemtiem bērniem pieejamo valsts nodrošināto psihoemocionālā atbalstu un tā finansējumu. Valsts atbalsts audžuģimenēm, specializētajām audžuģimenēm, aizbildņiem, adoptētājiem un šajās ģimenēs uzņemtiem bērniem tiek virzīts caur atbalsta centriem. Atbalsta centri īsteno valsts deleģēto funkciju, un to darbība tiek finansēta no valsts budžeta līdzekļiem. LM ar katru atbalsta centru slēdz līgumu, kas nosaka sadarbības kārtību un valsts finansējumu atbalsta centra sniegto pakalpojumu nodrošināšanai. Atbalsta sistēmas kopsavilkums atrodams tabulā 5.4. un sīkāk analizēts zemāk.

Tabula 5.4. Normatīvajā regulējumā noteiktais, valsts finansētais un atbalsta centra sniegtais psihosociālais atbalsts un tā apjoms audžuģimenēm, specializētajām audžuģimenēm, aizbildņiem, adoptētājiem un šajās ģimenēs uzņemtiem bērniem.

Atbalsta centra sniegtā psihosociālā atbalsta veids	Audžuģimenes, specializētās audžuģimenes un šajās ģimenēs uzņemtie bērni	Aizbildņi un aizbildnībā esošie bērni	Adoptētāju ģimenes un adoptētie bērni
Sociālā darbinieka atbalsts	Nav ierobežots	Līdz 10 konsultācijām uz ģimeni gadā	
Psihologa konsultācijas	Nav ierobežots	Nav ierobežots	
Citu speciālistu konsultācijas	Tiek nodrošinātas,		Normatīvais regulējums neparedz citu speciālistu piesaisti aizbildņu, adoptētāju un šajās ģimenēs

	atbilstoši vajadzībām audžuģimeņu, specializēto audžuģimeņu groza ietvaros	uzņemto bērnu atbalstam (attiecinīgi arī citu speciālistu pakalpojumu finansēšanai valsts neparedz budžeta līdzekļus)
Bērna vajadzību izvērtēšana, individuālā attīstības plāna sagatavošana un īstenošana	Ir jāveic, ne retāk kā reizi gadā	Normatīvais regulējums neparedz aizbildnībā vai adoptētā bērna vajadzību izvērtēšanu un bērna individuāla attīstības plāna izstrādi un īstenošanu
Audžuģimenes, specializētās audžuģimenes, aizbildņa, adopcijas ģimenes kompetenču izvērtējumā balstīta atbalsta plāna izveide un īstenošana	Ir jāveic, ne retāk kā reizi gadā	Normatīvais regulējums neparedz aizbildņa un adoptētāja kompetenču izvērtējumu un tajā balstītu ģimenes atbalsta plāna izstrādi un īstenošanu
Atbalsta grupas	Reizi mēnesī audžuģimene, specializētā audžuģimene, aizbildnis, adoptētājs vai šajās ģimenēs uzņemtie bērni var saņemt valsts apmaksātu atbalsta grupas pakalpojumu	
Saskarsmes organizēšana ar bērna vecākiem, brāļiem (pusbrāļiem), māsām (pusmāsām), radniekiem vai bērnam tuvām personām	Tiek nodrošināta pēc vajadzības	Normatīvais regulējums neparedz aizbildnībā esoša vai adoptētā bērna saskarsmes organizēšanu ar bērna vecākiem, brāļiem (pusbrāļiem), māsām (pusmāsām), radniekiem vai bērnam tuvām personām
Nodrošina sadarbību ar bāriņtiesām, sociālajiem dienestiem, atbalsta centriem un citām iestādēm atbalsta sniegšanā audžuģimenei, specializētajai audžuģimenei, aizbildnim, adoptētājam, tai skaitā ģimenē ievietotajam bērnam	Tiek nodrošināta pēc vajadzības	Normatīvais regulējums neparedz nodrošināt sadarbību ar bāriņtiesām, sociālajiem dienestiem, atbalsta centriem un citām iestādēm atbalsta sniegšanā aizbildnim, adoptētājam, tai skaitā aizbildnībā esošam vai adoptētām bērnam
Sadarbības prasība ar atbalsta centru psihoemocionālā atbalsta saņemšanā	Obligāta	Brīvprātīga

Tabulā 5.5. apkopots apmaksātā psihoemocionālā atbalsta apjoms dažādās aprūpes kategorijās. Sīkāk situācija analizēta zemāk.

Tabula 5.5. Valsts piešķirtais finansējums atbalsta centra sniegtajiem psihoemocionālā atbalsta pakalpojumiem audžuģimenēm, specializētajām audžuģimenēm, aizbildņiem, adoptētājiem un šajās ģimenēs uzņemtiem bērniem.

Audžuģimenes un šajās ģimenēs uzņemtie bērni	Specializētās audžuģimenes un šajās ģimenēs uzņemtie bērni	Aizbildņi un adoptētāji un šajās ģimenēs uzņemtie bērni
<p>Pastāvīgs, regulārs sociālā darbinieka atbalsts un konsultācijas, tai skaitā audžuģimenē uzņemtā bērna vajadzību izvērtēšana un individuāla atbalsta plāna izstrāde un īstenošana</p> <p>Valsts ir noteikusi atbalsta centra sociālā darbinieka atlīdzību, kas piesaistīta sociālā darbinieka slodzei 1157.00 euro + VSAOI /mēnesī par darbu ar 31 “aktīvo” audžuģimeni.</p> <p>Atbalsta centra vadītājs/koordinators– 1399.00 eur + VSAOI /mēnesī uz 93 audžuģimenēm.</p>		<p>Līdz 10 sociālā darbinieka konsultācijām uz ģimeni/gadā (no 01.01.2022)</p> <p>1 konsultācija – līdz 35 euro</p>
	<p>Speciālistu konsultācijas (piemēram, psihologs, audiologopēds, speciālais pedagogs, narkologs, psihiatrs, jurists, fizioterapeits, dažādi terapeiti – mūzikas, mākslas, deju, smilšu, u.c.) Speciālistu piesaiste notiek pēc vajadzību izvērtēšanas.</p>	<p>Psihologa konsultācijas</p> <p>1 konsultācija – līdz 35 euro</p>
<p>Līdz 1519,84 euro/gadā uz ģimeni</p>	<p>Līdz 1763,11 euro/gadā uz ģimeni</p>	
<p>Ikmēneša atbalsta grupas (1 atbalsta grupas apmeklējums mēnesī)</p> <p>1 atbalsta grupa mēnesī – līdz 176 euro</p>		

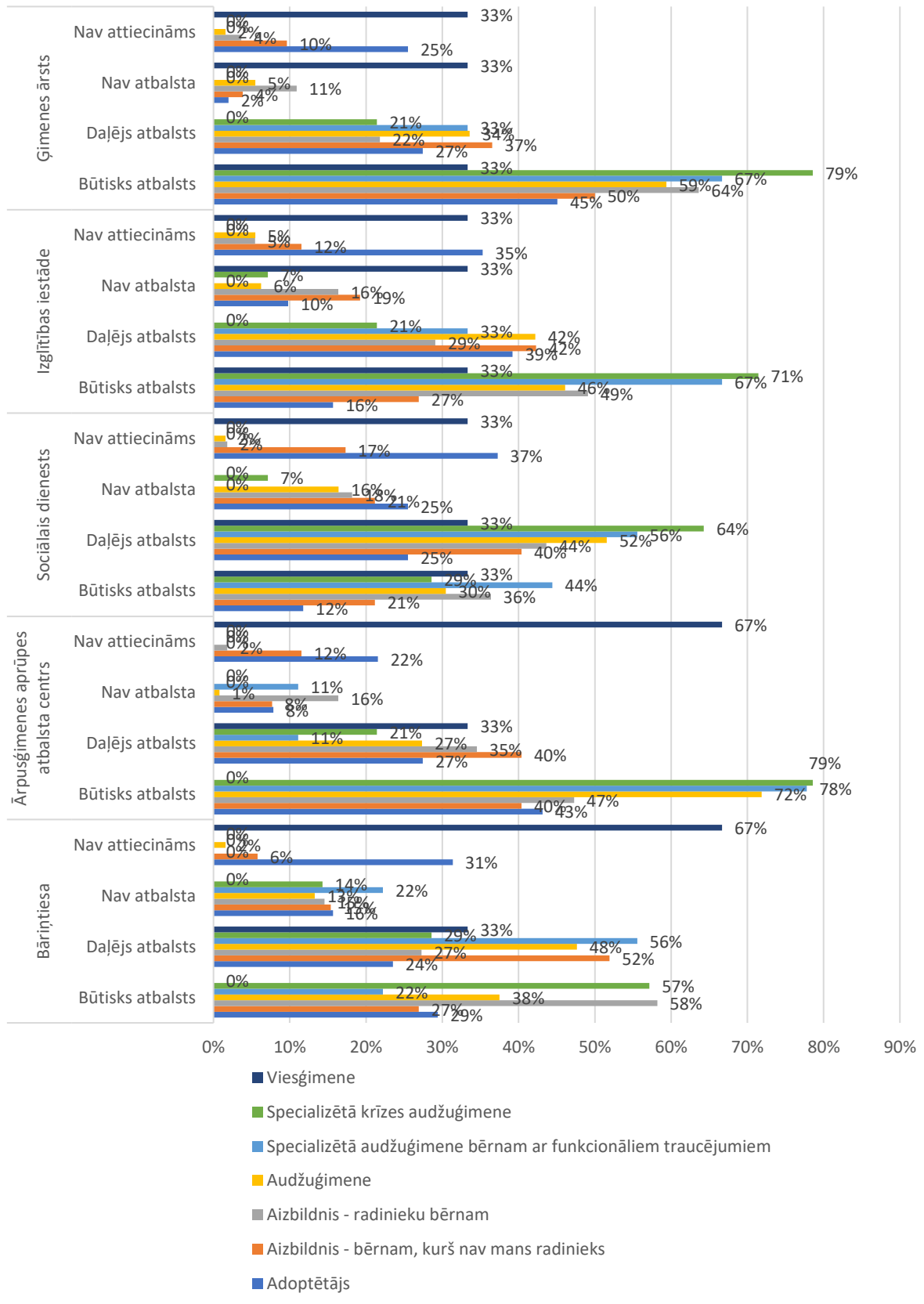
Atbalsta apjoma un intensitātes ziņā esošais regulējums un finansiālā atbalsta sistēma vislielāko atbalstu paredz audžuģimenēm un audžuģimenēs uzņemtajiem bērniem. To atspoguļo arī valsts pieeja audžuģimeņu atbalsta finansēšanai, proti, ieviešot atbalsta pakalpojumu groza principu. Valsts ir noteikusi konkrētu summu audžuģimenēm, specializētām audžuģimenēm atbalsta pakalpojumu saņemšanai. Atbalsta centri sadarbībā ar audžuģimeni izvērtē tajā uzņemto bērnu vajadzības un nodrošina nepieciešamo atbalstu, piesaistot speciālistus, sniedzot sociālā darbinieka konsultācijas, piedāvājot atbalsta grupas, u.tml. Groza princips ļauj sniegt individualizētāku un elastīgu atbalstu, iedziļinoties katras

ģimenes un bērna vajadzībās un nodrošinot pēc iespējas individualizētu atbalstu. Aizbildņiem, adoptētājiem un šajās ģimenēs uzņemtiem bērniem valsts nodrošina mazāku atbalsta pakalpojumu klāstu un apjomu. Šobrīd atbalsta centrā adoptētājs, aizbildnis var saņemt līdz 10 sociālā darbinieka konsultācijām gadā vienai ģimenei, psihologa konsultācijas un vienu atbalsta grupas apmeklējumu mēnesī.

Attiecībā uz atbalsta centra sociālā darbinieka un vadītāja slodzi, jāuzsver, ka atbalsta centra darba apjoms kopš 2018. gada ir audzis – jauna audžuģimeņu atbalsta plānu izstrādei, bērnu individuālo vajadzību izvērtēšana un bērna individuālā attīstības plāna izstrāde, intensīvāks darbs starpprofesionāļu komandās ar bāriņtiesām un sociālajiem dienestiem, datu ievade informācijas sistēmā SPOLIS. Arī prakse rāda, ka sociālā darbinieka slodze – 31 aktīvā (“aktīvā” audžuģimene, kurā ir bērni) audžuģimene ir pārāk liela, lai kvalitatīvi veiktu normatīvo aktu prasībām atbilstošu sociālo darbu. Turklāt slodzes aprēķinā nav ņemts vērā darbs ar t.s. “neaktīvajām” (“neaktīvā” audžuģimene – audžuģimene, kurā nav bērnu) audžuģimenēm, kurām tiek sniegti sociālā darbinieka pakalpojumi gan meklējot bērniem atbilstošu ģimeni, gan nodrošinot pilnveides mācības un sniedzot cita veida atbalstu. Tāpat slodzes aprēķinā nav ņemts vērā bērnu skaits audžuģimenēs (darba apjoms būtiski atšķiras, strādājot ar audžuģimeni, kurā ir līdz 1-2 audžubērni, vai ar audžuģimeni, kurā ir 5-6 audžubērni).

Aptaujas dati (skat. 5.4. attēlu) rāda, ka uzņemošās ģimenes visaugstāk novērtē atbalstu, ko sniedz atbalsta centrs, kur 79% no audžuģimenēm norāda, ka saņem būtisku atbalstu no atbalsta centra, kamēr specializētās audžuģimenes šādu atbildi sniegušas 78% un 72% gadījumu. Saskaņā ar aptauju, uzņemošās ģimenes būtisku atbalstu saņēmušas arī no ģimenes ārsta un izglītības iestādes.

Lūdzu novērtējiet Jums sniegto dažādu iesaistīto pušu atbalstu ģimenē
uzņemto bērnu aprūpei

Attēls 5.4. Aprūpētāju vērtējums par atbalstu no dažādām iesaistītajām pusēm

5.3.1. Aizbildņiem pieejamais psihoemocionālais atbalsts

Atbalsta centrs aizbildņiem un šajās ģimenēs uzņemtiem bērniem sniedz psihologa un atbalsta grupas pakalpojumu un no 2022. gada arī sociālā darbinieka konsultācijas. Taču pakalpojumu saņemšana ir šo ģimeņu brīva izvēle. Pētījuma dati rāda, ka tieši aizbildņu ģimenes saskaras ar vislielākajiem ierobežojumiem, nodrošinot bērnu attīstības vajadzības. To nosaka aizbildņu mērķa grupas specifika, proti, visbiežāk tie ir bērnu vecvecāki, kas ir vecāka gada gājuma cilvēki, kuriem laika gaitā ir nostiprinājušies savi priekšstati par audzināšanu, disciplinēšanu, bērna vajadzībām, kā arī bieži aizbildņi vecuma un veselības dēļ nespēj pilnvērtīgi rūpēties par bērniem.

Aizbildņi un šajās ģimenēs uzņemtie bērni atbalsta centrā nevar saņemt citus pakalpojumus kā tikai tos, kurus šai mērķa grupai nosaka normatīvais regulējums (sociālā darbinieka, psihologa konsultācijas, atbalsta grupas), turklāt valsts finansējuma noteiktajā apjomā. Tādējādi aizbildņi tiek nostādīti neizdevīgākā pozīcijā ne tikai finansiāli, bet arī attiecībā uz pieejamo atbalstu.

Aizbildņiem un adoptētājiem apmaksā tikai psihologa konsultācijas un neapmaksā terapijas, kas ir vislielākais mīnuss. (..) Aizbildņiem, piemēram, bioloģiskās tikšanās ir tikpat bieži vajadzīgas kā audžuģimenēm. Bet audžuģimenēm maksā sociālajam darbiniekam algu par to, ka viņš strādā ar audžuģimenēm. Bet par aizbildņiem nemaksā sociālajam darbiniekam algu. Aizbildņim ir tā, ka ir 10 sociālā darbinieka konsultācijas gadā, kas ir pieejamas. It kā jau var to bioloģisko tikšanos [tikšanos ar bioloģisko ģimeni] ar bērnu uztaisīt kā sociālā darbinieka konsultāciju... pēc diviem mēnešiem viņam jau visas tās konsultācijas beigušās. Un ko tālāk? Ko mēs darīsim tālāk? vai nu pa savu naudu... Sociālajam dienestam nav tādu pakalpojumu... Nu es nezinu – nu ko darīt tālāk? Un tā ir milzīga problēma – jā, šīs bioloģiskās tikšanās.. (Intervija ar atbalsta centra speciālistu)

Situāciju vēl problemātiskāku padara ierobežotā speciālistu pieejamība, lai risinātu bērnu problēmas, it īpaši reģionos, kur uz pakalpojumiem bērniem reizēm nākas gaidīt mēnešiem ilgi:

Nu mums ir pieņemsim psihologa pakalpojums, piemēram, nu kā tagad pašvaldības ietvaros bērnam, ja vajadzīgs. Tur ir, pieņemsim, (..) pašvaldībā, nu strādā jau divi gadi ļoti brīnišķīgs pusaudžu resursu centrs, tur jaunieši nāk, jā, bet tur arī 2, 3, 4 mēneši rindā un nu tā kā diezgan jocīgi skan, ja man tur suicidālas bezmaz vai domas, man

jāgaida uz kaut kādu rindu tas tā man tas izklausās diezgan dīvaini un ļoti tā nepieņemami. (Intervija ar bāriņtiesas darbinieku)

Situācijā, kur atbalsta mehānismi ir mazāk pieejami un par tiem var nākties konkurēt ar citām sabiedrības grupām, kurām tie arī ir nepieciešami, aizbildņu aprūpē esošie bērni nonāk potenciāli neizdevīgākā situācijā, jo kamēr gan aizbildnībā, gan audžuģimenēs augošie bērni bieži piedzīvo līdzīga rakstura traumas un izaicinājumus, tikai audžuvecāku ģimenēm ir pieejami tieši šai mērķgrupai paredzēti atbalsta mehānismi. Pašreizējā sistēmā visas uzņemošās ģimenes piekļūst mācībām un iemācās atpazīt potenciālos riskus, ar kuriem saskaras bērni, kuri zaudējuši ģimeni, bet pēc mācību noslēgšanās aizbildņiem nav pieejami rīki to problēmu risināšanai, kuras tie ir apmācīti identificēt. Vienlaikus, jānorāda, ka kaut arī interviju un fokusgrupu dati liecina, ka pakalpojumu pieejamība joprojām ir būtiska problēma, aptaujā tas neapstiprinājās, kur atbildot uz jautājumu “Vai psihosociālais atbalsts manai ģimenei ir pietiekams?”, 70 - 75% aizbildņu pilnībā vai drīzāk piekrīta.

5.3.2. Audžuģimenēm un specializētajām audžuģimenēm pieejamais psihoemocionālais atbalsts

MK 354. noteikumu 18. un 19. punkti paredz, ka katrai audžuģimenei, specializētajai audžuģimenei ir jānoslēdz vienošanās ar kādu no atbalsta centriem par atbalsta sniegšanu. Tas nozīmē, ka līdz ar atbalsta centru izveidi visas audžuģimenes un specializētās audžuģimenes ir piesaistītas kādam atbalsta centram un tas centriem dod iespēju sekot līdzī visu audžuģimeņu, specializēto audžuģimeņu un šajās ģimenēs uzņemto bērnu situācijai laikā, kamēr bērns uzturas šajā ģimenē.

Lai nodrošinātu atbalstu audžuģimenēm, specializētajām audžuģimenēm un šajās ģimenēs uzņemtiem bērniem, valsts ir noteikusi t.s. audžuģimeņu, specializēto audžuģimeņu atbalsta grozu, kas tiek finansēts no valsts budžeta. Atbalsta pakalpojumu piešķiršanas pamats ir audžuģimenē, specializētajā audžuģimenē uzņemtā bērna individuālās attīstības plāns vai audžuģimenes, specializētās audžuģimenes atbalsta plāns. Tā sagatavošanai LM ir izstrādājusi ieteikumus audžuģimenē uzņemtā bērna vajadzību izvērtējumam, bērna individuālā attīstības plāna izstrādei, audžuģimenes kompetenču pašvērtējumam un audžuģimenes atbalsta plāna izstrādei. Bērna individuālā attīstības plāna izstrāde un audžuģimenes atbalsta plāna izstrāde ļauj sekot piešķirtā atbalsta pamatotībai un dod iespēju izsekot un izvērtēt sniegtā psihoemocionālā atbalsta ietekmi. Kaut arī atbalsta centra darbības mērķis paredz, ka tā darbības centrā ir bērns, tomēr atbalsta centra ietekme uz audžuģimenē uzņemto bērnu ir

pastarpināta, primāri sadarbojoties ar audžuģimeni. Atbalsta centram ir ierobežotas iespējas nepastarpināti kontaktēties vai jebkādā citā veidā izvērtēt un sniegt atbalstu tieši bērnam.

Par audžuģimenes vai specializētās audžuģimenes atbalsta un tajā ievietotā bērna individuālās attīstības plāna izstrādi un īstenošanu atbildīgs ir atbalsta centra sociālais darbinieks. Atbalsta apjoma un intensitātes ziņā regulējums vislielāko atbalstu paredz audžuģimenēm un audžuģimenēs uzņemtajiem bērniem. To atspoguļo arī valsts pieeja audžuģimeņu atbalsta finansēšanai, proti, ieviešot atbalsta pakalpojumu groza principu. Prasmīgi izmantojot pieejamo atbalstu, atbalsta centri šobrīd ir spējīgi audžuģimenēm nodrošināt visdažādākā veida atbalstu, tādējādi pierādot, ka individuālā groza princips potenciāli Latvijā var darboties ar panākumiem.

Mums... Ja viņš ir mūsu novada bērniņš, tad mēs... Viņš ir invalīds, tad viņš ir centra prioritāte [...] Mums ir ārkārtīgi veiksmīga sadarbība ar tā novada pašvaldību, kura palīdz ne tikai šiem bērniem, bet arī palīdz bērniem, kuriem vēl nav uzstādīta diagnoze. Līdz ar to mūsu specializētajām audžuģimenēm viens grozs ir tas, ko mēs izmantojam... ko nodrošina ministrijas finansējums un Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija. Un otrs grozs ir tas, ko mēs varam iedot caur [...] novada pašvaldību. Līdz ar to mūsu ģimenēm pilnīgi nekā netrūkst. Attiecībā uz bērnu rehabilitāciju – pavisam noteikti nē. Ja viņš arī... Ja ģimene vēl ir CEFL projektā, tad arī mammai nodrošināts atbalsts – hidroterapijas, vannas un ergoterapeiti, fizioterapeiti, audiologopēdi, kanisterapeiti un tā tālāk. Viss, ko vien var piedāvāt... ko šobrīd piedāvā, to mēs arī piedāvājam mūsu ģimenēm. (Intervija ar atbalsta centra darbinieku)

Vienlaikus šis intervijas fragments arī iezīmē būtisko darba apjomu, kurš jāiegulda atbalsta centru speciālistiem, lai nepieciešamo atbalstu piesaistītu. Atbalsts nereti ir pieejams atsevišķu projektu ietvaros, saistīts ar specifiskām prasībām un var būt pieejams tikai vienai ļoti šauri definētai grupai. Intervijās kopumā viedoklis par audžuvecākiem pieejamo pakalpojumu klāstu un sistēmu bija drīzāk pozitīvs, uzsverot, ka līdzīga līmeņa atbalsts nepieciešams arī, piemēram, aizbildņiem. Vienlaikus, speciālisti norādīja, ka kaut arī esošajām audžuģimenēm atbalsts ir pieejams, tas nerisina plašāko problēmu, kur bērnus pusaudžu vecumā audžuģimenes tāpat uzņem visnotaļ negribīgi:

Nu, kas ir akūta problēma. Tie ir pusaudži, kurus neviens negrib ņemt nekur, jaunieši ar uzvedības problēmām, atkarībām un tā tālāk, ja. Nu reāli mums šobrīd Latvijā principā

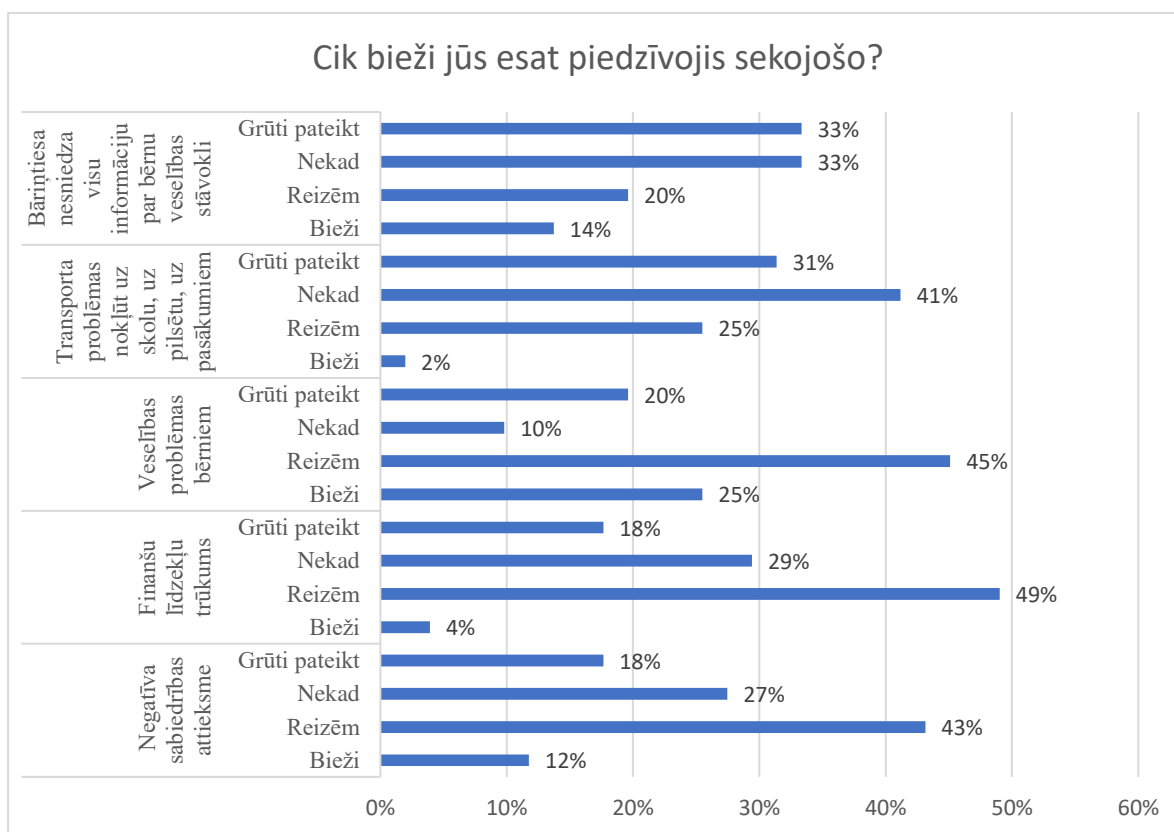
nav tādas iespējas, kur šos te bērnus, jauniešus ievieto. (Intervija ar aprūpes iestādes darbinieku)

Tāpat daļa no intervētajiem speciālistiem norādīja, ka ne visi audžuvecāki ir vērsti uz sadarbību un mēdz izvairīties no palīdzības meklēšanas sociālajā dienestā vai atbalsta centrā.

5.3.3. Adoptētājiem pieejamais psihoemocionālais atbalsts

Atbalsta centrs adoptētājiem un šajās ģimenēs uzņemtiem bērniem sniedz psihologa un atbalsta grupas pakalpojumu un no 2022. gada arī sociālā darbinieka konsultācijas – šis atbalsts ir pieejams gan pirmsadopcijas periodā, gan pēc bērna adopcijas, turklāt laika ziņā tam nav ierobežojumu jeb noilguma attiecībā pret laiku, kad bērns adoptēts. Taču pakalpojumu saņemšana ir šo ģimeņu brīva izvēle. Adoptētāji un šajās ģimenēs uzņemtie bērni atbalsta centrā nevar saņemt citus pakalpojumus kā tikai tos, kurus šai mērķa grupai nosaka normatīvais regulējums (sociālā darbinieka, psihologa konsultācijas, atbalsta grupas) valsts finansējuma noteiktajā apjomā. Fokusgrupu diskusijās šis jautājums tika izvirzīts kā viens no problēmu punktiem, līdzīgā formā kā attiecībā uz aizbildņiem, kur abos gadījumos tiek vērsti uz uzmanību uz to, ka specializēta palīdzība bērnam var būt nepieciešama neatkarīgi no aprūpes formas, bet tā tiek nodrošināta tikai audžuģimenēm. Šeit svarīgi atzīmēt, ka šī situācija arī veido adoptētājos pārliecību, ka viņiem nav nepieciešama vai nepienākas sadarbība ar atbalsta sistēmām, ko labi ilustrē arī kvantitatīvie dati, kur 22 - 37% adoptētāju uz jautājumiem par atbalsta pieejamību konsekventi atbildēja, ka šis jautājums nav uz viņiem attiecināms vai grūti atbildāms, kamēr pārējie respondenti šādi neatbildēja. Tādējādi secināms, ka pastāv būtisks risks, ka pašreizējās sistēmas ietvaros adoptētāji izvēlas ar valsts un pašvaldības atbalsta sistēmām nesadarboties, kas, ņemot vērā, ka adopciju, atšķirībā no pārējām aprūpes formām, nav iespējams atcelt, rada potenciālu apdraudējumu bērnu labklājībai un tiesībām.

Aptaujā trešdaļa adoptētāji norāda, ka pirms adopcijas nav saņēmuši visu informāciju par bērna veselības stāvokli (skat 5.5 attēlu). 70% bieži un reizēm saskaras ar bērna veselības problēmām. Savukārt 55% bieži un reizēm ir saskārušies ar negatīvu sabiedrības attieksmi.

5.5. attēls. Adoptētāju viedoklis par saņemto atbalstu.

5.3.4. Bērnu aprūpes iestādēs pieejamais psihoemocionālais atbalsts

Saskaņā ar normatīvo regulējumu bērnu aprūpes iestādes ir sociālo pakalpojumu sniedzēji. MK 338. noteikumi nosaka gan vispārīgās prasības sociālo pakalpojumu sniedzējam, gan jau konkrētas bērnu aprūpes iestādēm, kuras sniedz ilgstošu sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojumu bērniem. Regulējums nosaka virkni konkrētu prasību par bērnu izglītību, veselības aprūpes nodrošināšanu, brīvo laiku, uzturu, u.c., tai skaitā arī paredz, ka bērnu aprūpes iestāde nodrošina un organizē bērnam nepieciešamos pakalpojumus un atbalstu atbilstoši bērna individuālajām vajadzībām. Samaksu par konkrētā pašvaldības bērna uzturēšanos bērnu aprūpes iestādē sedz pašvaldība (BTAL 30. pants). Katrai no 15 Latvijā esošajām bērnu aprūpes iestādēm ir noteikta konkrētas bērnu aprūpes izmaksas summa mēnesī (skat. I. pielikuma 9. tabulu). Par finansēm un izmaksām, kas attiecas uz bērna aprūpi bērnu aprūpes iestādē, atbild pašvaldības sociālais dienests (SPSP, 11. pants 2. punkts., 6. punkts), kas attiecīgi arī novērtē pašvaldības finansēto sociālo pakalpojumu kvalitāti (SPSP, 11. panta 7. punkts).

5.4. Secinājumi

1. Uzņemošās ģimenes un tajās uzņemtie bērni atbalstu saņem no valsts un pašvaldībām, atbalsts ir sadrumstalots un atšķirīgs dažādās uzņemošo ģimeņu formās. Pašvaldību sniegtais atbalsta apmērs un apjoms ir nevienāds, kas rada nevienlīdzīgu attieksmi pret bērniem no dažādām pašvaldībām. Dažādās pašvaldībās atšķiras ne tikai pabalstu apjoms, bet arī ieviesti papildus pabalsta pieprasīšanas un kontroles mehānismi, kas nepamatoti apgrūtina uzņemošo ģimeņu ikdienu.

2. Valstij jānosaka augstāks minimālais pabalsta un atbalsta sliekšnis pašvaldībām, vienādojot atbalstu bērniem un uzņemošajām ģimenēm, ja iesaistītas dažādas pašvaldības.

3. Patlaban atbalsta sistēma ir vērsta uz audžuģimenēm un tajās ievietotiem bērniem – to atzīst gan speciālisti, gan arī uzņemošo ģimeņu aptauja, kas parāda, ka audžuģimenes, salīdzinot ar aizbildņiem, saņem vairāk atbalsta. Aizbildņi saņem būtiski mazāku atlīdzību par pienākumu veikšanu, kā arī aizbildņu ģimenēm nav nodrošinātas iespējas saņemt viņu vajadzībām atbilstošus pakalpojumus. Atbalsts, ko saņem aizbildņi, ir ievērojami zemāks gan finansiāli, gan pakalpojumu groza izteiksmē, salīdzinot ar audžuģimenēm. Līdz ar to bērni, kuri atrodas aizbildnībā, tiek nostādīti nevienlīdzīgā situācijā attiecībā pret bērniem audžuģimenēs. Salīdzinot ar audžuģimenēm un aizbildņiem, adoptētāji visretāk piekrīt, ka saņemtais atbalsts ir pietiekams (izglītības, veselības, psihosociālā atbalsta jomā), kā arī vismazāk zina, kur saņemt palīdzību un atbalstu pēc bērna uzņemšanas ģimenē.

4. Aizbildnību uzticot gados veciem vecvecākiem, rodas riski un ir nepieciešams papildus atbalsts. Bērnu iespējas lielā mērā ir atkarīgas no aizbildņa resursiem.

5. Pētījums rāda, ka atbalsta pakalpojumu groza princips ir stiprinājis audžuģimenes, šo principu jāattiecina arī uz aizbildņiem un adoptētājiem. Tas ļautu veidot individualizētu pieeju, izvērtējot katras uzņemošās ģimenes vajadzības.

6. Atlīdzība specializētajām audžuģimenēm nav pārskatīta kopš 2018. gada, kad tika ieviestas audžuģimeņu specializācijas. 2018. gadā, veidojot specializēto audžuģimeņu atlīdzības aprēķinu, tās aprēķina izveide tika balstīta uz tā laika minimālo algu. Kopš 2018.gada specializēto audžuģimeņu atlīdzība nav pārskatīta, kaut arī ir būtiski mainījusies valsts sociāli ekonomiskā situācija.

7. Trūkst pakalpojumu pusaudžiem ar uzvedības problēmām, kuru dēļ audžuģimenes, adoptētāji nevēlas uzņemt šādus bērnus. Trūkst pakalpojumu bērniem ar īpašām vajadzībām un garīga rakstura traucējumiem, kas saistīts ar nepietiekamu specializētās audžuģimenes bērniem ar īpašām vajadzībām atlīdzības apjomu, gan atbalstu bērna vajadzībām.
8. Gan audžuvecāki, gan aizbildņi uzsver sociālo garantiju nozīmi. Ņemot vērā pašreizējo finansēšanas sistēmu, uzkrājumi pensiju fondos ir minimāli vai aizbildņu gadījumā neveidojas vispār. Aizbildņiem trūkst informācijas par nodokļu režīmiem, atlīdzībām, sociālajām garantijām.
9. Pašreizējā atbalsta sistēma neveicina gados vecāku bērnu adopciju un uzņemšanu audžuģimenēs un būtu jāpārskata atbalsts pusaudžu adopcijai un uzņemšanai audžuģimenēs.
10. Gan speciālisti, gan uzņemošās ģimenes ir vienprātīgi par finansiālā atbalsta nepietiekamību bērnu vajadzību apmierināšanai. Pirmsadopcijas perioda atbalsts būtu jāvienādo neatkarīgi no bērna vecuma.
11. Specializētajās krīzes audžuģimenēs jāsamazina maksimālais ģimenē esošo bērnu skaits. Piešķirot statusu, izšķirošajam nosacījumam jābūt nevis audžuģimenes statusa ilgumam, bet uzņemošās ģimenes kompetenču izvērtējumam.
12. Atbalsta centra pienākumu apjoms ir pieaudzis kopš centru izveides. Lai kvalitatīvi veiktu pienākumus, jāpārskata atbalsta centru darbinieku slodzes prasības, salāgojot slodzi ar kvalitāti un samazinot pašreiz noteikto ģimeņu skaitu, vadot gadījumus.

6. Bērnu un jauniešu sagatavošana patstāvīgās dzīves uzsākšanai

Latvijā katru gadu pilngadību sasniedz ap 500 ārpusģimenes aprūpē esošu jauniešu, no kuriem lielākā daļa ir bijuši aizbildnībā. Pēdējos gados apmēram līdzīgās daļās pārstāvēti jaunieši no audžuģimenēm un aprūpes iestādēm (skat. 6.1. tabulu).

6.1. tabula. Pilngadību sasniegušo bāreņu un bez vecāku gādības palikušo bērnu skaits 2017.-2022.

Aprūpes forma	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Audzūģimene	50	72	65	55	55	84
Aizbildnība	397	431	413	384	387	355
Bērnu aprūpes iestāde	111	78	88	51	59	49
Kopā	558	581	566	490	501	488

Šajā nodaļā skatīts starptautiskais ietvars un Latvijā izveidotā sistēma, kura vērtēta, balstoties lauka darba atradnēs.

6.1. Rīcībpolitikas ietvars

BTK efektīvākai izpildei 2010. gadā tika izstrādātas ANO Pamatnostādnes, kas vērstas uz jēgpilnu ārpusģimenes aprūpi un bērna tiesību un vajadzību nodrošināšanu. To 28. punkts nosaka, ka šo pamatnostādņu principi atbilstīgos gadījumos ir piemērojami arī tiem jauniešiem, kuri jau atrodas ārpusģimenes aprūpē un kuriem pārejas periodā pēc pilngadības sasniegšanas ir vajadzīga turpmāka gādība vai atbalsts. Tādējādi ANO Pamatnostādnes paplašina savu tvērumu, tajā iekļaujot arī jauniešus pēc pilngadības sasniegšanas.

Latvijas regulējumā ārpusģimenes aprūpē esošo bērnu un jauniešu sagatavošanu patstāvīgai dzīvei nosaka vairāki normatīvie akti, kur šis pienākums saistīts ar citiem audzināšanas pienākumiem. CL 177. panta pirmā daļa nosaka, ka līdz pilngadības sasniegšanai bērns atrodas vecāku aizgādībā. Aizgādība ir vecāku tiesības un pienākums rūpēties par bērnu un viņa mantu un pārstāvēt bērnu viņa personiskajās un mantiskajās attiecībās. Savukārt panta trešā daļa skaidro jēdzienu “rūpes par bērnu”, nosakot, ka rūpes par bērnu nozīmē bērna aprūpi, uzraudzību un tiesības noteikt bērna dzīvesvietu, bet panta ceturrtā daļa skaidro jēdziena “bērna aprūpe” nozīmi, paredzot, ka bērna aprūpe aptver bērna uzturēšanu, t.i., ēdiena, apģērba, mājokļa un veselības aprūpes nodrošināšanu, bērna kopšanu un viņa izglītošanu un audzināšanu (garīgās un fiziskās attīstības nodrošināšana, pēc iespējas ievērojot viņa

individualitāti, spējas un intereses un sagatavojot bērnu sabiedriski derīgam darbam). No iepriekš minētā regulējuma secināms, ka vecākam ir jānodrošina bērna aprūpe, kas ietver sevī arī audzināšanu. Tādējādi caur bērna audzināšanas jēdziena skaidrojumu ir secināms, ka vecāka pienākums ir nodrošināt bērna attīstībai tādus apstākļus un priekšnoteikumus, lai bērns līdz pilngadības sasniegšanai ir sagatavots patstāvīgai dzīvei.

Arī BTAL 24. panta otrā daļa paredz, ka vecāku pienākums ir sagatavot bērnu patstāvīgai dzīvei sabiedrībā, pēc iespējas respektējot viņa individualitāti, ievērojot spējas un intereses. Tādējādi gan CL, gan BTAL tiešā veidā paredz vecāka pienākumu sagatavot bērnu patstāvīgai dzīvei.

Regulējums arī nosaka dažādu ārpusģimenes aprūpes formu pienākumus attiecībā uz aprūpi, tai skaitā bērnu sagatavošanu patstāvīgai dzīvei. Saskaņā ar CL 252. pantu aizbildnis atvieto savam aizbilstamajam vecākus, bet CL 255. pants paredz, ka aizbildnim sevišķi jāgādā par sava aizbilstamā audzināšanu ar tādu pašu rūpību, ar kādu apzinīgi vecāki gādātu par savu bērnu audzināšanu. Tādējādi aizbildņa pienākums sagatavot bērnu patstāvīgai dzīvei izriet no viņa vecāka aizstājēja statusa. MK 147. noteikumu pielikums "Prasības aizbildņu mācību programmas saturam un kritēriji mācību programmas izstrādei" mācību programmā ietver tēmu par bērna sagatavošanu patstāvīgas dzīves uzsākšanai un tās plānošanu, tādējādi nodrošinot aizbildņiem zināšanas par aizbildņa pienākumiem un metodēm, gatavojot aizbilstamo patstāvīgas dzīves uzsākšanai.

Attiecībā uz audžuģimeņu un specializēto audžuģimeņu aprūpē esošiem bērniem MK 354. noteikumu 67. punkts nosaka, ka audžuģimenes un specializētās audžuģimenes pienākums ir nodrošināt bērnam viņa vecumam un veselības stāvoklim atbilstošus sadzīves apstākļus un aprūpi (veselības aprūpi, audzināšanu un izglītību). MK 354. noteikumu 2. pielikums "Prasības mācību programmu saturam audžuģimenēm (kritēriji mācību programmu izstrādei)" nosaka saturisko ietvaru audžuģimeņu sākotnējās sagatavošanas mācību programmai un ietver tēmu par bērna sagatavošanu patstāvīgai dzīvei. Tādējādi normatīvais regulējums paredz, ka audžuģimenes jau pirms statusa iegūšanas tiek informētas par to pienākumu attiecībā uz bērnu sagatavošanu patstāvīgai dzīvei, kas gan, kā tālāk apskatīts, var nozīmēt, ka iegūtās zināšanas var aizmirsties līdz brīdim, kad šī informācija būtu nepieciešama. Pētījumā veiktās fokusgrupu diskusijas ar uzņemošajām ģimenēm liecina, ka pat gadījumos, kad šie jautājumi tiek iekļauti mācību programmā, mācību laikā ir grūti saskatīt to vērtību, jo lielākoties gan apmācītāji, gan dalībnieki koncentrējas uz sagatavošanos jaunajai lomai un apsvērumi par to, kā labāk

organizēt aprūpes noslēgšanos, ir tālu no uzņemošo ģimeņu domām un rūpēm. Tādējādi svarīgi arī pārdomāt, kā šo informāciju nodrošināt tādā veidā, lai tā nonāktu pie uzņemošajām ģimenēm atbilstīgā laikā un situācijā.

Jauniešu, kuri atrodas ārpusģimenes aprūpē, sagatavošana patstāvīgai dzīvei ir salīdzinoši nesens rīcībpolitikas fokuss. Ir izstrādāta prasība aizbildņu un audžuģimeņu mācībām, taču iztrūkst pašu jauniešu līdzdalības kritēriju un BTK detalizētā atbalsta mehānisma, īstenojot jauniešu pāreju uz patstāvīgu dzīvi. ANO Pamatnostādņu 131. punkts nosaka, ka valstij jānodrošina skaidri noteikta pēcaprūpes rīcībpolitika un, plānoti vai neplānoti beidzot darbu ar bērniem, atbildīgajām institūcijām jānodrošina arī pienācīgu pēcaprūpi un/vai uzraudzību. Atbildīgajām institūcijām visā aprūpes periodā sistemātiski jātiecas sagatavot bērnu patstāvīgai dzīvei un pilnīgai integrācijai sabiedrībā, īpaši rūpējoties par tām sociālajām un dzīves prasmēm, kuras sniedz bērna dalība vietējās kopienas dzīvē. MK 338. noteikumu 26. punkts nosaka, ka bērnu aprūpes iestāde bez vecāku gādības palikušos bērnus sagatavo patstāvīgas dzīves uzsākšanai. Audžuģimene sadarbībā ar atbalsta centru izstrādā un īsteno bērna individuālu attīstības plānu, kas paredz arī iespēju izvirzīt noteiktus uzdevumus bērna sagatavošanai patstāvīgai dzīvei atbilstoši katra bērna individuālajām vajadzībām.

BTL 33. panta ceturrtā daļa nosaka bāriņtiesas pienākumu sešus mēnešus pirms aizbildnībā esoša bērna pilngadības sasniegšanas informēt pašu aizbilstamo un pašvaldības sociālo dienestu par sociālo garantiju saņemšanu. Attiecībā uz audžuģimenē vai bērnu aprūpes institūcijā esošu jauniešu bāriņtiesai šāds pienākums BTL nav noteikts. Toties saskaņā ar BTL 31. panta pirmās daļas 5. punktu un 36. panta piekto daļu bāriņtiesai ir noteikts pienākums noskaidrot, vai aizbildnis un bērnu aprūpes institūcija ir informējusi pašvaldību par nepieciešamību pēc bērna pilngadības sasniegšanas nodrošināt viņam dzīvojamo telpu. Konkrēts termiņš šīs bāriņtiesas kontroles funkcijas veikšanai likumā nav noteikts. Turklāt bāriņtiesa no aizbildņa un bērnu aprūpes institūcijas direktora noskaidro informāciju tikai par vienu sociālās palīdzības veidu – par dzīvojamo platību, bet par pārējiem sociālo garantiju veidiem likums bāriņtiesai neuzliek apzināšanas un kontroles funkciju. Tajā pašā laikā bāriņtiesai arī nav noteikta funkcija šo pašu informāciju noskaidrot no audžuģimenes gadījumos, kad bērns atrodas audžuģimenes aprūpē.

MK 857. noteikumu 23. punkts nosaka, ka ikvienam ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu sniedzējam ir pienākums sešus mēnešus pirms bērna pilngadības sasniegšanas informēt pašvaldību, kuras bāriņtiesa pieņēmusi lēmumu par bērna ārpusģimenes aprūpi, par laiku, kad

bērnam beidzas ārpusģimenes aprūpe un būs nepieciešams atbalsts izglītības iegūšanā un patstāvīgās dzīves uzsākšanā, kā arī palīdzība dzīvokļa jautājuma risināšanā.

Papildus tam, saskaņā ar BTL regulējumu attiecībā uz aizbildnībā esošu bērnu, arī bāriņtiesa pati informē pašvaldības sociālo dienestu par sociālo garantiju saņemšanu. Tādējādi sešus mēnešus pirms bērna pilngadības pašvaldības sociālais dienests saņem informāciju (1) no bērnu aprūpes institūcijas par šīs institūcijas aprūpē esošu bērnu; (2) no audžuģimenes par audžuģimenē esošu bērnu; (3) no aizbildņa, kā arī no bāriņtiesas par aizbildnībā esošu bērnu.

MK 857. noteikumu 24. punkts arī paredz kārtību, ka ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu sniedzējs sadarbībā ar bāriņtiesu sešus mēnešus pirms bērna pilngadības sasniegšanas pašu bērnu rakstiski informē par tiesībām saņemt palīdzību dzīvokļa jautājuma risināšanā, braukšanas maksas atvieglojumiem, kā arī atbalstu izglītības iegūšanā un patstāvīgās dzīves uzsākšanā. Regulējums nesniedz šīs sadarbības skaidrojumu, bet gan tikai paredz tās rakstveida formu un termiņus. Papildus tam aizbildnības gadījumā pati bāriņtiesa arī informē aizbilstamo par sociālo garantiju saņemšanu.

No šī atšķirīgs regulējums par paziņošanas kārtību pašvaldībai ir noteikts likuma “Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā” 14. panta otrajā daļā, kas nosaka, ka gadījumos, kad bez vecāku gādības palikušam bērnam pēc pilngadības sasniegšanas būs nepieciešama palīdzība dzīvokļa jautājumu risināšanā, attiecīgā bērnu aprūpes institūcija, bāriņtiesa (ja bērns atrodas audžuģimenē) vai aizbildnis par to paziņo pašvaldības sociālajam dienestam. Šis paziņojums nosūtāms ne vēlāk kā sešus mēnešus pirms tam, kad beidzas bērna ārpusģimenes aprūpe. Šajā regulējumā ir ietverts no MK 857. noteikumu 23. punkta atšķirīgs risinājums, par atbildīgo institūciju pašvaldības sociālo dienesta informēšanai par nepieciešamo palīdzību bērnam dzīvokļa jautājumu risināšanā nosakot nevis audžuģimeni, bet gan bāriņtiesu gadījumos, kad bērns atrodas audžuģimenē. Tātad abi normatīvie akti paredz atšķirīgu informēšanas kārtību, novedot pie informācijas dublēšanās, jo informāciju par jauniešiem nepieciešamo palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā pašvaldības sociālais dienests saņem gan no audžuģimenes (MK 857. noteikumu 23. punkts), gan bāriņtiesas (likuma “Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā” 14. panta otrā daļa).

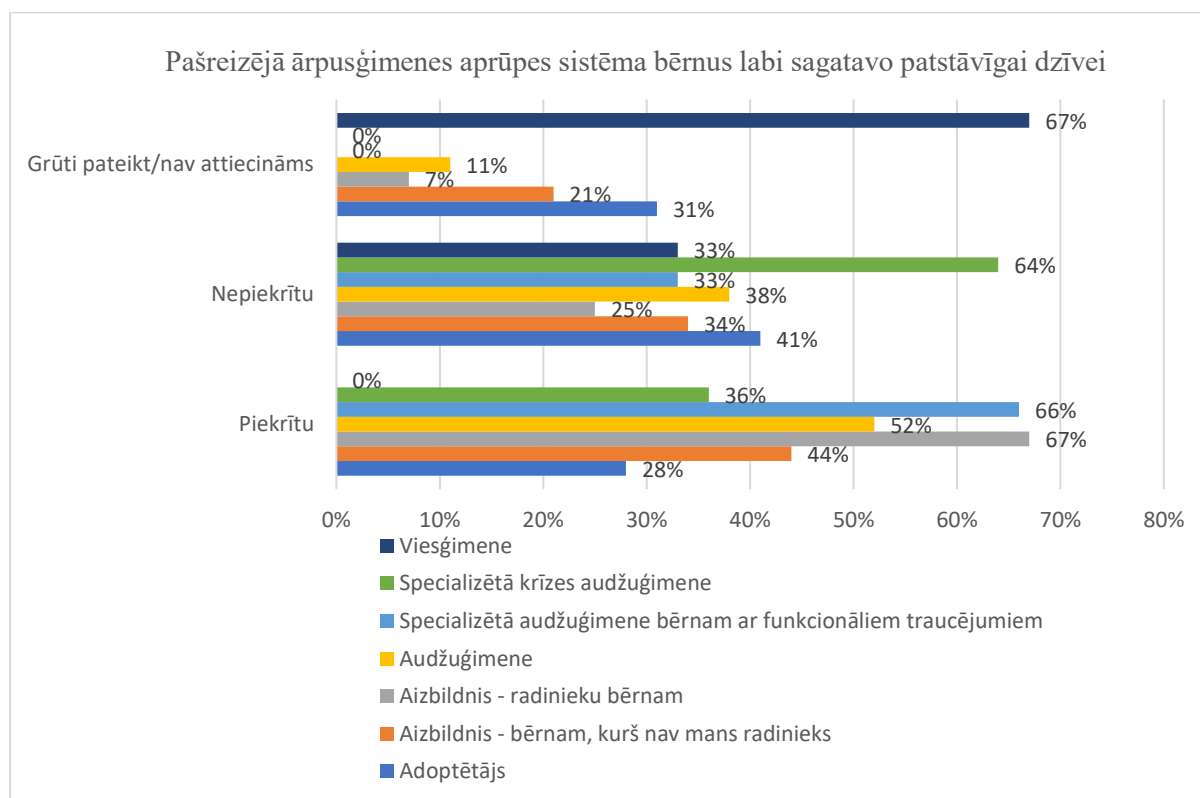
Ar BTL 31. panta pirmās daļas 5. punktu un 36. panta piekto daļu bāriņtiesai ir noteikts pienākums noskaidrot, vai aizbildnis un bērnu aprūpes institūcija ir informējusi pašvaldību par nepieciešamību pēc bērna pilngadības sasniegšanas nodrošināt viņam dzīvojamo telpu. Tāpat BTL 33. panta ceturtnā daļa nosaka bāriņtiesas pienākumu sešus mēnešus pirms aizbildnībā

esoša bērna pilngadības sasniegšanas informēt pašu aizbilstamo un pašvaldības sociālo dienestu par sociālo garantiju saņemšanu.

Nesenākās normatīvā regulējuma izmaiņas saistībā ar šo jomu Latvijā notika 2023.gada 8.martā, Saeimai pieņemot grozījumus SPSPL, kas stāsies spēkā 2024.gada 1.janvārī un paredzēs, ka pašvaldību sociālajam dienestam pēc tam, kad ārpusģimenes aprūpē esošs bērns sasniedzis 16 gadu vecumu, ir pienākums sadarbībā ar atbalsta centru vai ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūciju ne retāk kā reizi gadā izvērtēt bērna nākotnes vajadzības un resursus. Jaunais regulējums faktiski nosaka sadarbības iestādes – sociālo dienestu un atbalsta centru, kuriem savstarpējā sadarbībā ir jāveic bērna nākotnes vajadzību un resursu izvērtēšana, turklāt to darot vismaz divas reizes līdz bērna pilngadības sasniegšanai.

6.2. Identificētās rīcīpolitikas problēmas un risinājumi

Saskaņā ar aptaujas datiem (skat. 6.1. attēlu), dažādu ārpusģimenes aprūpes formu īstenotāju viedoklis par bērnu un jauniešu sagatavošanu patstāvīgai dzīvei ir dalīts un gandrīz puse uzskata šo jomu par problemātisku. Tā 38% audžuģimeņu un 34% neradniecisko aizbildņu nepiekrīt, ka ārpusģimenes aprūpes sistēma bērnus sagatavotu patstāvīgai dzīvei, bet attiecīgi 52% un 44% tam piekrīt.

6.1. attēls. Viedoklis par jauniešu sagatavošanu patstāvīgai dzīvei.

6.2.1. Funkciju dubultošanās

Lai arī bērna nākotnes vajadzību un resursu izvērtēšana ir pozitīvs solis vienota rīcīpolitikas ietvara veidošanā, grozījumi SPSPL 12. pantā nav saskaņoti ar citos normatīvajos aktos noteikto regulējumu attiecībā uz bērnu pēcaprūsgimenes aprūpes plānošanu. Tādējādi veidojas situācija, ka no 2024. gada saskaņā ar SPSPL regulējumu pašvaldību sociālie dienesti paši nepastarpināti iesaistīsies bērna nākotnes vajadzību un resursu izvērtēšanā, bērniem sasniedzot 16 gadu vecumu, bet tai pat laikā saskaņā ar citiem normatīvajiem aktiem sociālie dienesti būs tikai informācijas saņēmēju statusā par bērnam nepieciešamo atbalstu pēc pilngadības sasniegšanas, tai skaitā par bērnam nepieciešamo atbalstu izglītības iegūšanā, patstāvīgās dzīves uzsākšanā, palīdzību dzīvokļa jautājuma risināšanā. Turklāt veidojas ne tikai funkciju dublēšanās starp dažādām iesaistītajām pusēm, bet arī nesakrīt regulējumā noteiktie termiņi, jo iepriekš norādītie normatīvie akti paredz informēšanas termiņu, kas nav īsāks par sešiem mēnešiem pirms bērna pilngadības.

Pienākumu dublēšanās un fragmentācija padara ārpusģimenes aprūpē esošo jauniešu sagatavošanas ietvaru grūti izprotamu tās klientiem. Kā rāda fokusgrupu diskusijas materiāls, pat audžuvecākiem, neskatoties uz mācībām, ir grūti saprast rakstveidā sniegto informāciju, ja tā pasniegta smagnējā, uz institūciju funkcijām vērstā valodā. Pašu jauniešu skatījumā skaidra pēcaprūpes politika un/vai uzraudzības sistēma Latvijā nepastāv. Lai to novērstu, vēlams apdomāt Skotijas *GIRFEC* līdzīga modeļa ieviešanu, ar uzsvāru uz tiešās kontaktpersonas nozīmēšanu, kas bērnam vai jauniešiem ir vienmēr pieejama un spēj atbildēt uz neskaidriem jautājumiem, tādējādi mazinot slogu, kas bērniem un jauniešiem jāpiedzīvo, uzsākot patstāvīgo dzīvi.

6.2.2. Bērnu līdzdalības trūkums

Lai arī regulējuma izmaiņas ir solis pozitīvas attīstības, tai skaitā savlaicīgākas plānošanas, virzienā, šajā procesā netiek noteikta bērna līdzdalība un tiek izmantota vienota vecuma robežšķirtne – 16 gadi, neņemot vērā katra bērna individuālās vajadzības. Tādējādi šāda pieeja neatbilst ANO Pamatnostādņu 132. punktā (bērna līdzdalība pēcaprūpes plānošanā) un 134. punktā (pēcaprūpes savlaicīga plānošana) definētiem principiem.

Bērna individuālās attīstības plānu veido atbalsta centra sociālais darbinieks sadarbībā ar audžuģimeni, tādējādi nenodrošinot vienu no BTK noteiktajiem pamatprincipiem – bērnu līdzdalību. Par šo problemātiku liecina arī interviju dati - šobrīd jauniešu iespējas piedalīties plānošanā ir atkarīgas no uzņemošo ģimeņu labās gribas un lielākā daļa jauniešu nav informēti

par viņu tiesībām šajā jautājumā. Tas savukārt nozīmē, ka liela daļa jauniešu ne tikai nepiedalās savas patstāvīgās dzīves plānošanā, bet arī to, ka viņi nav informēti par savām tiesībām attiecībā uz šo procesu. Būtiskākie riski saistīti ar to, ka patreizējā sistēmā jauniešiem bieži jābūt proaktīviem, jo, kaut arī informācija ir pieejama, to nepieciešams pašiem pieprasīt:

Man liekas, ka man vairāk šīs informācijas sniedz par kaut kādām konkrētām lietām. Bet... Bet bāriņtiesa – man bija arī kontakts. Man bija kontakts ar bāriņtiesu – viss kārtībā. Zvanīja man. Bet tas bija par tādām konkrētām lietām. Neko tādu plašu vai arī par kādām lietām, ko man būtu obligāti jāizdara, pieņemsim, jo tu sāc savu dzīvi patstāvīgo... Man nebija tik daudz informācijas par to, jo, ja es vēlējos kaut ko uzzināt, tas noteikti man vajadzēja pašiem zvanīt un pašam visu bīdīt tā kā. Nebija tādas tā kā piedāvāšanas – man tas nebija diemžēl. (Intervija ar jauniešu)

Plānošana kā procesu vadīšana, kur jaunieši kopā ar uzņemošajām ģimenēm vai atbalsta personām apspriestu jauniešu nākotnes plānus un to īstenošanu, intervijās ar jauniešiem gandrīz netika pieminēta. Interviju dati liecina, ka lielākā daļa jauniešu neskata savu nākotni kā ietekmējamu, bet drīzāk kā esošo procesu turpināšanu un sadzīvošanu ar tiem. Tas lielā mērā skaidrojams ar to, ka jaunieši gan savu ikdienu, gan tuvāko nākotni skata kā lielā mērā atkarīgu no strukturālām sistēmām, kuras viņi nevar ietekmēt, piemēram, pašvaldību dzīvokļu rinda, un tādiem neizbēgamiem pienākumiem kā nodarbinātība vai izglītības turpināšana (tās turpināšana gan apsvērta mazākajā daļā gadījumā). Situācijās, kur nav paredzams, kāda dzīvojamā platība būs pieejama un kur tā atradīsies, un neņems vērā jaunieša vēlmēs, kur izglītības pieejamība ir lielā mērā atkarīga no atbalsta, kurš gandrīz vienmēr būs pārāk mazs, kur darbs nav izaugsmes iespēja, bet nepieciešamība, lai segtu savas pamatvajadzības, dzīvošana vienai dienai ir saprotama izdzīvošanas stratēģija, kas ļauj jauniešiem saglabāt zināmu kontroles sajūtu par savu dzīvi. Tas ļauj saprast, kāpēc bērni un jaunieši Latvijas ārpusģimenes aprūpē intervijās šķiet pasīvi vai neieinteresēti savā nākotnē, salīdzinot ar jauniešiem apskatītajos ārvalstu piemēros. Jēgpilnas līdzdalības ieviešanā nepieciešams nodrošināt ne tikai mehānismus, kas jauniešus iespējina, bet arī piedāvāt atbalsta sistēmas, kas jauniešos rada pārliecību, ka viņu iesaistei būs nozīme un ka nākotne nav atkarīga tikai no viņu pašu ieinteresētības, bet ir iespējams paļauties uz drošības tīklu, kuru nodrošina valsts.

Ņemot vērā to, ka lielākā daļa jauniešu patstāvīgo dzīvi uzsāk laikā, kad viņu dzīvēs ir citas būtiskas pārmaiņas, kas saistītas ar skolas pabeigšanu, un īpaši situācijās, kur jauniešiem nav labas sadarbības pieredzes ar sociālo dienestu vai bāriņtiesu, jaunieši bieži nepieciešamo

informāciju neiegūst. Kā norāda audžuģimeņu fokusgrupas diskusijas dalībnieki, sasniedzot pilngadību, jaunieši vēl nav ieguvuši vidējo izglītību. Ja audžuģimene atrodas citā pašvaldībā, pakalpojumu saņemšanai jauniešiem jāvērsas pašvaldībā, kur viņiem nav zināma atbalsta. Tas pasliktina jauniešu spēju piedalīties savas dzīves plānošanā, jo informācijas trūkuma un situācijas neparedzamības dēļ nav iespējams pieņemt adekvātus lēmumus.

Plānošanas procesu apgrūtina arī jau iepriekš aprakstītā sistēmas sarežģītība, kas nozīmē, ka pat reizēs, kur jaunieši apzināti tiek gatavoti patstāvīgās dzīves uzsākšanai un tiek iesaistīti tās plānošanā, to īstenot pilnībā veiksmīgi nav iespējams, jo neviena no iesaistītajām pusēm nav pilnīgi droša par to, kā sistēma darbosies konkrētā jaunieša gadījumā, kāds atbalsts būs pieejams, kāpēc un kādus kritērijus būs nepieciešams izpildīt, lai tas būtu iespējams.

6.2.3. Institūciju kapacitāte

Pētījuma datu analīze liecina, ka speciālisti ir skeptiski par papildus pienākumu uzlikšanu sociālajiem dienestiem saistībā ar jauniešu patstāvīgās dzīves plānošanu un cerēto rezultātu sasniegšanu. Interviju dati liecina, ka tas, vai sociālie darbinieki veiksmīgi atbalsta jauniešu sagatavošanu patstāvīgajai dzīvei, ir atkarīgs no veiksmīgas apstākļu sakarības un cieši saistīts ar konkrētām un nevienlīdzīgām iespējām dažādās pašvaldībās:

Un tas arī, protams, sasaistās arī ar... arī vispār ar sociālo darbinieku darbā ar ģimenēm arī ar kapacitāti, teiksim. Šie cilvēki, speciālisti ir visi ar lielo burtu, teiksim, tīri. Bet arī viņi izdeg, viņi netiek stiprināti, teiksim, tīri. Tātad viņiem trūkst tad resursu, teiksim, lai šai ģimenei palīdzētu, ja. Un tad... un tad bezmaz vai mēs sākam runāt par to, ka, jo... jo es labāk sāku strādāt... Piemēram, es esmu sociālais darbinieks darbā ar ģimenēm... jo vairāk man krauj virsū. Un... un kaut kādā brīdī jau sāk ciest jau kvalitāte. Un tad jau sanāk tā, ka šis labais darbinieks, kurš ir ļoti labs darbinieks, pēkšņi kļūst par sliktu darbinieku tāpēc, ka viņš netiek galā ar šo apjomu, teiksim, tīri. (Intervija ar bāriņtiesas darbinieku)

Par sociālo darbinieku trūkumu un pārslodzi intervijās bieži runāja dažāda līmeņa speciālisti, paužot bažas par to, kā jaunu pienākumu piešķiršana ietekmēs gan jau pastāvošo pakalpojumu kvalitāti, gan cik veiksmīgi izdosies īstenot no jauna plānotos uzdevumus.

Otrkārt, intervijas liecina, ka pat gadījumos, ja atbalsta sistēmu pārstāvjiem ir likumiski noteikts palīdzēt ģimenēm uzsākt gatavošanos patstāvīgai dzīvei, praksē tas izpaužas dažādi:

Ir ielikti šie grozījumi, ka sociālajam dienestam būs pienākums no 16 gadiem uzsākt sadarbību ar ārpusģimenes aprūpē esošo jaunieci. Es gribētu redzēt arī piepildījumu šai normai. Lai tas nav vienreizēji gadā aiziet tur kaut kādu veidlapu atķeksēt. Jo mēs jau zinām, ka mums arī šī norma ir, ka bāriņtiesa pēc 9. klases runā... ir jārunā par bērna nākotnes tā kā izglītību, kas nu nenotiek, ja. Tāpat arī jau šobrīd sociālajam dienestam būtu jau seši mēneši pirms pilngadības iegūšanu kopā ar bāriņtiesu, ar aizbildni, audžuģimeni... Bet seši mēneši jau nav nekas, ja. (Intervija ar VBTAI darbnieku)

Pētījuma dati rāda, ka tie jaunieši, kuri uzsāk patstāvīgu dzīvi pēc uzturēšanās aprūpes institūcijās, šodien var būt vairāk iesaistīti aprūpes plānošanā un sāk to darīt laicīgāk, jo institucionālajā aprūpē vēsturiski ir veiksmīgāk izdevies ieviest sistemātisku pieeju patstāvīgās dzīves plānošanai, kamēr audžuvecāki un aizbildņi bieži paļaujas uz pašu personīgajām prasmēm. Tāpat jaunieši atzinīgi izteicās par atbalstu, kuru iespējams saņemt jauniešu atbalsta centros:

Bērnunams varēja... izdarīja visu, ko viņi varēja izdarīt. Tajā laikā man paveicās, jo atvērās Jauniešu atbalsta centrs. Un man palika 17 gadi, un mani jau sāka gatavot – ko es darīšu, kā man būs jādara. Protams, tās lietas, ko es daru, piemēram, mājās. Ja? Kā es iekārtoju māju, kā es maksāju par dzīvokli – man, protams, to visu iemācīja bērnunamā. Un varbūtās es skatījos uz saviem vecākiem, draugiem, un tā kā man bija kaut kāds iespaids, ko es un kā es darīšu. Bet dokumentu kārtošana, sazināšanās ar iestādēm... Protams, man to parādīja Jauniešu atbalsta centrā. Un joprojām – ja es kaut ko nesaprotu, es varu aiziet. Bet nu man tādas problēmas, paldies Dievam, nav. (Intervija ar jaunieci)

Audzūģimenēm un specializētajām audžuģimenēm ar MK 354. noteikumu 21. un 36. punktu ir uzlikts pienākums katru gadu apmeklēt atbalsta centra nodrošinātos izglītojošos kursus vismaz astoņu akadēmisko stundu apjomā, tādējādi atbalsta centriem ir iespēja regulāri piedāvāt audžuģimenēm arī kompetenču pilnveides iespējas bērnu sagatavošanā patstāvīgai dzīvei. Intervijās jaunieši, runājot par iesaisti sagatavošanas procesā, galvenokārt vērsa uzmanību uz praktiskajām iemaņām, kuras tiek nodotas gan institucionālajā, gan ģimeniskajā aprūpē, caur piemēriem un iesaisti ikdienas darbos un procesos, piemēram, rēķinu apmaksu,

finanšu plānošanu, ēdiena gatavošanu un uzkopšanas darbiem. Daļa no audžuvecākiem un aizbildņiem to dara apzināti un jauniešus pašus arī informē par notiekošo, tādējādi nodrošinot jēgpilnāku iesaisti, taču daļa no jauniešiem intervijās aprakstīja šo procesu kā pašsaprotamu un tādu, kur viņu ietekmes spēja ir minimāla. Tādējādi redzams, ka pašreizējā sistēmā iztrūkst jauniešu iesaistes ne tikai ikdienas darbos un procesos, bet arī lēmumu pieņemšanas procesos gan ģimenes, gan rīcībpolitikas plānošanas līmeņos.

6.2.4. Nevienlīdzīgas iespējas dažādās pašvaldībās

Jauniešu sagatavošana patstāvīgajai dzīvei un atbalsts, kuru tie saņems pēc tās uzsākšanas, joprojām ir atkarīgs no tā, no kuras pašvaldības viņi nāk. Šo problēmu nav atrisinājusi audžuģimeņu sistēmas ieviešana, jo, tāpat kā savulaik institūcijas, arī audžuģimenes nereti atrodas citas pašvaldības teritorijā un pat pavisam citā reģionā, kas padara sadarbību smagnēju un sarežģītu pat gadījumos, kad jaunieši varētu saņemt nepieciešamo palīdzību no savas audžuģimenes:

Bija tā, ka es zvanīju un jautāju, kā man rīkoties. Es tagad dzīvoju Rīgā un es vēlos saņemt dzīvokļa pabalstu. Viņa man atbildēja - kāpēc tu man zvani, ja tu esi Rīgā, ej tur un prasi sociālo palīdzību. Es paskaidroju savu situāciju, kāpēc es esmu "noņemta" no Liepājas pašvaldības. Viņa man teica – ko tu nesaproti, paskaties dzīvokli, kādu gribi, neņem ekstremāli dārgu, tad mēs atbrauksim, apskatīsimies un pateiksim, vai mēs akceptējam, vai, nē. Man vīram nekad sociālais dienests nav braucis un skatīties kaut ko. Viņi man uzstādīja tādus noteikumus, es pateicu: "Paldies, Jūs man sabotācijāt dienu". Vīrs bija dusmīgs, jo redzēja, ka es raudu, centās noskaidrot, kas tā bija par sievieti, ar ko es runāju, bet tā esot konfidenciālā informācija. Mēs beigās tāpat sapratām, kas tā ir par sievieti, bet es vēl joprojām neesmu ar viņu runājusi. (Intervija ar jauniešu)

Atbalsta apjoms un noteikumi starp pašvaldībām atšķiras, un šīs atšķirības jaunieši nepieņem kā pašsaprotamas. Augstāk citētā jauniešu ir izveidojusi ģimeni ar savu partneri, kurš arī ir pieredzējis ārpusģimenes aprūpi, taču nāk no citas pašvaldības. Tādējādi jauniešiem izveidojās iespēja salīdzināt atbalsta sistēmas un formas. Informācija par to, kāds atbalsts kuram pieejams, trūkst ne tikai jauniešiem, bet arī pašvaldību darbiniekiem.

Pašvaldības īsteno dažādas pieejas atbalsta sniegšanā – daļa, kā iepriekš minēts, kompensē mājokļa izdevumus vietā, kur jauniešu dzīvo, daļa pieprasa atgriezties izcelsmes pašvaldībā:

Uzreiz pajautāšu – vai Jūs dzīvojat tajā dzīvoklī, ko piešķir pašvaldība?

A.: Nē, es diemžēl dzīvoju... Nu, pati mēģinu maksāt par īri un komunālajiem. Jo man pašvaldība piedāvāja tikai pilsētā, no kuras tā kā pilsētas es nāku, bet... Un citas iespējas viņi man nedeva. Tā kā tur, kur es mācos vai... vai kur es tā kā vēlējos mācīties, un tad man vienkārši nācās atteikties. (Intervija ar jauniešu)

Prakse, kur jauniešiem jāatgriežas izcelsmes pašvaldībā, ir problemātiska. Kopienas atbalsta apgūšanu ANO Pamatnostādnes min kā vienu pamatprincipiem jauniešu pārejas nodrošināšanai uz patstāvīgu dzīvi. Līdz ar to risinājumi, kur jauniešiem institucionālu prasību dēļ jāmaina dzīvesvieta, būtiski apdraud viņu tiesības un nākotnes iespējas, jo ietekmē viņu izglītības un nodarbinātības izredzes un atņem iedibināto draugu un kopienas atbalsta tīklu.

Arī intervijās ar atbalsta centru speciālistiem konstatējama neizpratne par to, kā darbojas pēcaprūpes sistēma katrā pašvaldībā, kas savukārt traucē centru speciālistiem sniegt nepieciešamo palīdzību jauniešiem un viņu ģimenēm:

Ļoti sāpīgs jautājums, ļoti. Tur... Šobrīd ir tā, ka... Nu... Lai cik viņu pamazām kārto, viņi... Nu, es ļoti ceru... Es joprojām nes... Nu, nezinu līdz galam to sistēmu, kas notiks pēc tā... Nu, kad jūlijā ir tas, kad pēc 18 var dzīvot arī audžuģimenē, paliek? (Intervija ar atbalsta centra darbinieku)

Arī tad, kad cilvēks ir jau, teiksim, 18 gadus sasniedzis un viņam tur ir nepieciešams kaut kādus juridiskos jautājumus risināt. Protams, ka mēs to darām, palīdzam arī, lai tiek tālāk. Bet gribētos jurista tos pakalpojumus, ja, tomēr apmaksāt un mēs varētu veiksmīgāk strādāt. Nu būtībā gribētos... Gribētos, jo ir ļoti daudz šie juridiskie jautājumi. Nu, uzreiz es ar jums nenosaukšu visus, ja, bet ik pa laikam tad parādās tāds jautājums, ko es nevaru atbildēt, jo man nav juridiskās izglītības. (Intervija ar atbalsta centra darbinieku)

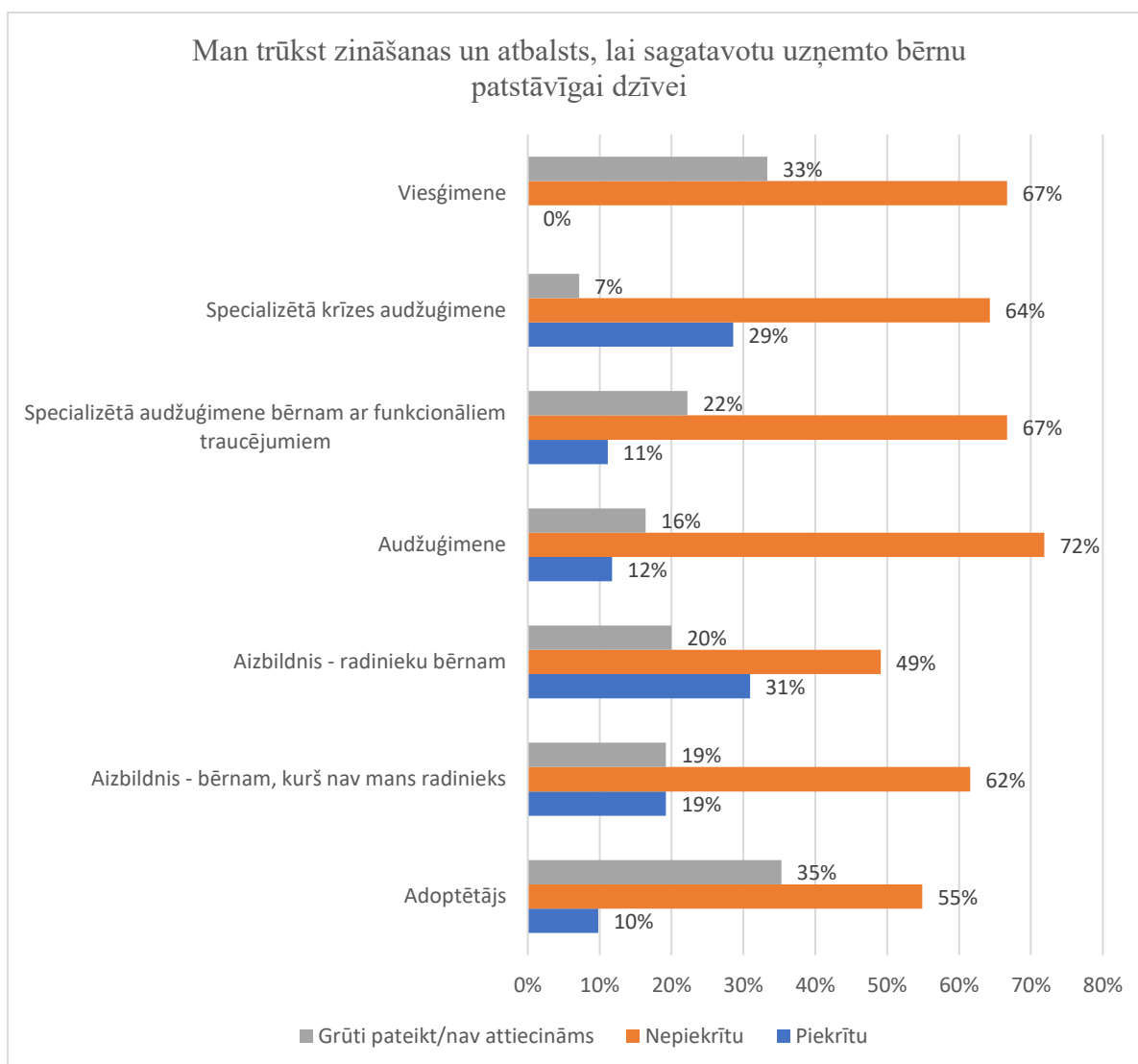
Aprakstītā situācija parāda, ka patlaban sistēma ir sarežģīta un jauniešiem nedraudzīga. Prasības, kuras jāizpilda, lai jaunieši varētu piekļūt nepieciešamajiem pēcaprūpes pakalpojumiem, bieži vien tiek aprakstītas veidā, kas padara tos nepieejamus ne vien jauniešiem pašiem, bet arī atbalsta personālam un audžuvecākiem. Tādējādi secināms, ka pat ja no normatīvā regulējuma puses ir vērojams sistemātiskums, tas, vai jaunieši varēs izmantot savā ikdienā, ir atkarīgs no veiksmīgas sadarbības ar ieinteresētu un zinošu speciālistu, nevis pateicoties veiksmīgi izveidotai sistēmai. Šo iespējams kontrastēt ar pašreiz īstenoto pieeju

Norvēģijā, kur atbalsta sistēmas tiek ieviestas integrēti vienotā sistēmā, kura tiek izstrādāta sadarbojoties pētniekiem, darbiniekiem, jauniešiem un vecākiem. Šādas pieejas ieviešana arī Latvijā varētu palīdzēt mazināt sistēmas sadrumstalotību un palīdzēt labo prakšu apmaiņā un ieviešanā.

6.2.5. Savlaicīga pēcaprūpes plānošana

ANO Pamatnostādnes īpašu uzmanību velta bērnu sagatavošanai patstāvīgai dzīvei un pēcaprūpes plānošanai kā būtiskam alternatīvās aprūpes elementam. ANO Pamatnostādņu 134. punktā ir uzsvērts, ka pēcaprūpe ir jāplāno pēc iespējas agrāk, tiklīdz bērns ir nonācis aprūpē, un katrā ziņā krietnu laiku pirms tam, kad bērns aprūpi atstāj. Saskaņā ar intervijās sniegto informāciju, šis jautājums aprūpes sistēmā joprojām ir neskaidrs. No vienas puses, daudzi no jauniešiem atzinīgi izteicās par to, kā viņi tika sagatavoti patstāvīgajai dzīvei, aprakstot to kā gadiem ilgstošu procesu, kur kopā ar savām uzņemošajām ģimenēm jaunieši apgūst patstāvīgajai dzīvei nepieciešamās prasmes. No otras puses, gan jauniešu, gan ekspertu intervijās tika pausts rūgtums par to, ka šī sagatavošana ir atstāta vienīgi uzņemošo ģimeņu rokās, kas rada sarežģījumus kvalitatīvas sagatavošanas nodrošināšanā. Pirmkārt, tā kā jaunieši atbalstu saņem tikai no viņu uzņemošajām ģimenēm, tad gadījumos, kur šī sagatavošana ir vāja vai tā iztrūkst, pastāv būtiski riski, ka patstāvīgā dzīve tiks uzsākta bez nepieciešamajām prasmēm un zināšanām.

Aptauja rāda, ka visbiežāk savas zināšanu un atbalsta trūkumu par jaunieša pāreju uz patstāvīgu dzīvi piedzīvo aizbildņi – 19% neradnieku bērnam un 31% radnieku bērnam (skat. 6.2. attēlu). 12% audžuģimeņu atzīst atbalsta un zināšanu trūkumu.

6.2. attēls. Viedoklis par savām zināšanām jauniešu sagatavošanai patstāvīgai dzīvei

6.2.6. Bērnu specifisko vajadzību iekļaušana pēcaprūpes plānošanā un rīcībpolitikā

Saskaņā ar ANO Pamatnostādņem, pēcaprūpi veido skaidri rīcībpolitikā noteikti principi un individuāla pieeja katra bērna specifiskajām vajadzībām. ANO Pamatnostādņu 132. punkts paredz, ka procesā, kurā notiek pāreja no aprūpes uz pēcaprūpi, jāņem vērā bērna dzimums, vecums, brieduma pakāpe un īpaši apstākļi un jānodrošina padoms un atbalsts, lai jo īpaši nepieļautu bērna ekspluatāciju. Attiecībā uz Latvijas ārpusģimenes aprūpes sistēmu, interviju dati liecina, ka nepieciešams pievērst īpašu uzmanību jauniešu dzimumam. Kamēr intervijās ar jaunajiem vīriešiem ģimenes veidošana tika pieminēta 17% interviju, intervijās ar jauniešiem tādu bija 83%. Lielākajai daļai no jauniešiem jau bija uzsākta kopdzīve ar partneriem, un daļa no jauniešiem jau bija kļuvušas par māmiņām. Šī atšķirība būtiski ietekmē sieviešu iespēju

turpināt izglītības iegūšanu, pieejamās nodarbinātības formas un kopējo prognozējamo labbūtību.

Jā, uzreiz, kad man palika 17, es iestājos [koledžā] par klientu apkalpošanas speciālistu. Tad es paliku stāvoklī, aizgāju no mācībām. Sanāk, ka man bija 10 klases, tad es uzsāku tālmācību, to es arī nepabeidzu, jo es uzreiz sāku strādāt. Šobrīd ir grūti, jo manam dēliņam atklāja autismu, mums daudz terapijas priekšā. Šobrīd veltu visu laiku savam dēlam. Kā man vīrs saka, mūžu dzīvo, mūžu mācies. Tālmācība nekur nepazudīs. Mērķi man ir lieli, jāsāk viņi ar maziem solīšiem pildīt. (Intervija ar jaunietai)

Jauniešu situāciju būtiski ir apgrūtinājis apstākļi, ka bieži vien bērna piedzimšana vai attiecību uzsākšana ir kalpojusi par pamatu piespiedu patstāvīgās dzīves uzsākšanai, jo atbalsta sistēmas vairs nav bijušas pieejamas. Šeit svarīgi atzīmēt, ka kaut arī vismaz daļā gadījumu ir iespējams runāt par zināšanu trūkumu attiecībā uz seksuālajām attiecībām, kas noved pie neplānotas grūtniecības, tas nenozīmē, ka aktīvāka informēšana par šīm tēmām būtu vienīgais risinājums. Interviju dati liecina, ka vēlme uzsākt ģimenes dzīvi starp pētījuma dalībniecēm bija ļoti izteikta, kas savukārt nozīmē, ka bērni jaunajās ģimenēs tiek plānoti un ir gaidīti. Tādējādi reizē ar jauniešu izglītošanu ir svarīgi arī domāt par to, kāda veida papildus atbalsts ir pieejams jaunajām māmiņām no ārpusģimenes aprūpes sistēmas, piemēram, attiecībā uz iespējām turpināt vai iegūt izglītību. Ņemot vērā, ka ģimenes veidošana ir cieši saistīta ar jaunajam pārim pieejamām atbalsta sistēmām (radnieki, draugi, kolēģi), ir būtiski atpazīt ievainojamo situāciju, kurā nonāk jaunā māmiņa, kurai trūkst šo atbalsta sistēmu, kas nodrošinātu atbalstu un palīdzību bērna audzināšanas procesā.

Pamatnostādnēs īpaši uzsvērts, ka bērniem ar īpašām vajadzībām, piemēram, invaliditāti, jāparedz attiecīga atbalsta sistēma, cita starpā nodrošinot, lai šie bērni bez vajadzības netiktu ievietoti iestādēs. Fokusgrupu diskusijās un intervijās parādījās, ka šis jautājums ir ļoti būtisks uzņemtajām ģimenēm un jomas ekspertiem, kuri apzinās kāda ir viņu aprūpējamo nākotne un izteicās ļoti kritiski par pastāvošo sistēmu, kur atbalsta trūkuma dēļ jaunieši pēc aprūpes perioda noslēgšanās nonāk aprūpes iestādēs.

Bērni ar funkcionāliem traucējumiem... Mums ir [...] pilngadīgas personas, kuras arī dzīvo atsevišķā dzīvoklītī. Kuras bija kādreiz šī bērnu nama audzētāji. Un, kad viņi pilngadīgi... Nu vienkārši viņiem nebija tiešām, kur likties. Nebija to radnieku. Viņiem ir garīgās attīstības traucējumi. Nu, mēs nevarējām tā izsviest viņus kā... tajā

dzīvē. Tāpēc viņi palika šeit. Un arī mēs uzraugam viņus un tā. (Intervija ar sociālo darbinieku)

Šobrīd pastāvošajā aprūpes sistēmā, kā aprakstīts iepriekš, kritiski trūkst iespēju nodrošināt bērniem ar funkcionāliem traucējumiem aprūpi ģimeniskā vidē, tādējādi šīs personas bieži tiek pārvietotas no vienas institūcijas uz otru. Kā aprakstīts intervijas fragmentā, reizēm atbalsta sistēmas var nodrošināt jauniešiem iespēju dzīvot daļēji patstāvīgā dzīvē, taču šis pakalpojums ir atkarīgs no katras iestādes kapacitātes un nav skatāms kā pilnvērtīgs risinājums šīs mērķgrupas problēmu risināšanai. Kā norāda intervētā eksperte, darbinieki apzinās, ka šo jauniešu atstāšana pēc aprūpes noslēgšanās rada būtiskus riskus viņu veselībai un labklājībai, kas atklāts arī jauniešu intervijās, kur jaunietis ar funkcionāliem traucējumiem pēc aprūpes atstāšanas jūties atstāts novārtā no atbildīgo iestāžu puses:

I.: Vai Jūs atceraties, vai Jums bija vēl kāda palīdzība, kad Jūs uzsāktāt patstāvīgo dzīvi – kādi pabalsti, maksājumi?

A.: Bija. Mēbeļu pabalsts... Nu tā kā... Ledusskapim un tādām... 820 eiro. Tā kā mēbeļu iegādei... Tā kā ledusskapim un gultai... Un tā... Un vēl bija 500 pabalsts, nu kas tā kā... Nu... ko visiem izsniedza tā kā... Nu bērniem tā kā 500... Kas tur bija tā kā?... Dēļ tā Covid vai kā – nezinu... (Intervija ar jauniešu)

Intervijā jaunietis atsauca atmiņā ļoti specifiskas summas, bet viņam trūka izpratnes par to, kāds pabalsts un par ko saņemts. Intervija kopumā liecināja, ka kaut arī formāli jaunietis ir saņēmis nepieciešamo atbalstu, pietrūka specializēta atbalsta viņa situācijā, kas ļautu jēgplini uzsākt un turpināt veiksmīgu patstāvīgo dzīvi. Intervētie speciālisti arī vērsa uzmanību uz to, ka šobrīd esošā kārtība aizvien nostabilizējas, kas rada bažas par to, ka šī situācija tiks pieņemta par normālu un ilgstošā aprūpe tā arī paliks kā galvenā aprūpes forma pusaudžiem vai bērniem ar invaliditāti, neatkarīgi no viņu vajadzībām un interesēm.

Jo mēs redzam, ka atrašanās vien ilgstošās aprūpes institūcijā nav risinājums. Viņam ir mājošanas, bet viņa uzvedību, lai... Lai kaut ko darīt ar to uzvedību vai mainītu, nu tur ir vajadzīgi kaut kādi vēl citi risinājumi, kas nav tikai šī ilgstošā aprūpe. Un... Un arī tiešām tās citas alternatīvās formas. Nu, ja mums tagad nesamazinās tas bērnu skaits, vai tas ir tāds... Vai tas ir tāds trūkums tomēr pakalpojumos, līdz bērns nonāk? Un kāpēc viņš nonāk tajā ilgstoši aprūpē? Vai tiešām mums būs jāsamierinās ar to, ka tas ir liela ģimene vai tur ir tie... pusaudži. Vai tas nu būs tā kā tas... citus risinājuma veidus mēs neatradīsim? (Intervija ar sociālā dienesta darbinieku)

6.2.7. Atbalsts izglītībai un nodarbinātībai

Apzinoties pastāvošo problemātiku, ANO Pamatnostādņu 132. pants aicina valstis ar dažādiem stimulēšanas pasākumiem panākt, lai bērni no dažādiem aprūpes dienestiem, jo īpaši bērni ar īpašām vajadzībām, tiktu nodarbināti gan valsts, gan privātajā sektorā. Dokuments īpaši akcentē izglītības pieejamības nozīmi jaunieša finansiālās neatkarības sasniegšanā un spēju patstāvīgi gūt ienākumus (135. pants). Liela daļa no jauniešiem un speciālistiem intervijās puda kritisku attieksmi pret pašreizējo kārtību, kur jaunieši ir spiesti atstāt mājas 18 gadu vecumā, ņemot vērā, ka tieši šajā vecumā jauniešiem ir nepieciešams vai nu koncentrēties uz mācību pabeigšanu vidējās un profesionālās izglītības līmenī vai augstākās izglītības uzsākšanu. Tādējādi pārmaiņas, kas saistītas ar patstāvīgās dzīves uzsākšanu un valsts piedāvāto risinājumu, ir viens no būtiskākajiem šķēršļiem veiksmīgai mācību turpināšanai vai noslēgšanai:

Es, piemēram, stājos augstskolā. Es arī jautāju, vai ir kaut kādi atbalsti bērniem bez vecākiem augstskolai. Viņi teica, ka pilnīgi nekā neesot. Ka tas ir mans lēmums. Ja es stājos, tad man pašai ir jādomā. Lai gan no otras puses, es domāju – kā tad... kā tad Latvijā var tie bērni izveidoties un uzturēt sevi, ja viņiem nav ne augstākās izglītības, ne viņiem arī normāls darbs. (Intervija ar jaunietai)

Mērķēta atbalsta trūkums augstākās izglītības iegūšanai ir fons tam, ka lielākā daļa intervēto jauniešu šādu iespēju pat neapsver, kas savukārt ietekmē arī viņu motivāciju veiksmīgi apgūt vidējo izglītību. Tādējādi redzams, ka atbalsta trūkumam izglītībai ir tālejošas sekas, kas konstatējamās intervijās, kurās tikai retais no jauniešiem minēja, ka ir uzsācis mācības augstskolā. Jaunieši bieži tiek nolikti neiespējamā situācijā, kur atbalsta saņemšana tiek piesaistīta izglītības turpināšanai, taču atbalsts ir daudz par mazu, lai būtu pietiekams jauniešu vajadzību noseigšanai bez papildus darba. Esošā kārtība nepietiekami ņem vērā ne tikai materiālā, bet arī psihoemocionālā atbalsta trūkumu, ar kuru jauniešiem jātiek galā, uzsākot un turpinot mācības, un tādējādi netieši veicina priekšlaicīgu mācību pārtraukšanu:

Jo ir jāpabeidz iesāktais un nevar tā vienkārši bērnu atraut. Kad viņam jau nav nākotnes vairāk, viņam jau nav tas atbalsts. Arī, re, kur man piemērs ir – māsa. Viņai palika 18, viņa... Nu viņa baigi teicamniece nebija skolā. Bet mamma visu laiku runāja, mamma vairāk pievērsa viņai uzmanību, skaidroja, stāstīja. Un viņa pabeidza tehnikumu! A ja nebūtu vecāku atbalsts, viņa nebūtu mācījusies, bet aizgājusi. Tas bija skaidrs kā diena! ... Tas tiešām tāds ļoti svarīgs... Un arī es pati pabeidzu mehānikus. Un tas... tā kā tā ir

puišu profesija un ļoti daudzi mani tur nosmēja: “Ak dievs, tu esi meitene vienīgā. Tur baigi tev pie puišiem vajag iet. Un tur nekas nebūs. Priekš kam tev tāda profesija?” Un mamma bija tā, kas visu laiku teica: “Nē! Tu taču esi... Tu dari to, ko tu mīli. Ej – dari! Ej pierādi, ka tu to vari.” Un es visu laiku... Un viņa bija kā tāds dzinulis, kā tāds morālais atbalsts. Un jā – man tiešām... tiešām viss izdevās un tur man arī augstskolā jāstājas... Jā, es domāju, ka tas ir tāds ļoti... Nu... vajadzīgs, vajadzīgs tiešām. (Intervija ar jaunieci)

Šis citāts ilustrē, ka veiksmīgai izglītības iegūšanai ir nepieciešams atbalsts un iedrošinājums, ne tikai finanses. Tāpat varam redzēt, kā izglītība var kalpot par rīku, kas mazina koncentrēšanos uz, iespējams, pārāgru ģimenes dzīves izveidošanu un tā vietā ļauj jaunieci apsvērt izglītības turpināšanu arī augstākajā līmenī. Svarīgi atzīmēt, ka lielākā daļa no jauniešiem apzinājās izglītības nozīmi un pauda vēlmi nākotnē iegūt papildus izglītību, kas parāda, ka kopumā jaunieši vēlas apmeklēt izglītības iestādes, taču viņiem pietrūkst atbalsta mehānismu, kas palīdzētu to sasniegt. Tieši emocionāla un psiholoģiska atbalsta sniegšanu jaunieši intervijās visbiežāk rekomendēja kā izšķirošu faktoru uzņemtajām ģimenēm, lai veiksmīgāk sagatavotu jauniešus patstāvīgajai dzīvei. Šeit mēs redzam būtisku līdzību ar apskatītajiem ārvalstu piemēriem, kur tieši rūpīgas un atbalstošas pieejas klātbūtne bieži tiek minēta kā panākumu atslēga.

Tāpat jaunieši apzinājās to, cik būtiski viņu izredzes iegūt kvalitatīvu izglītību un tālāk stabilu darba vietu ietekmē diskriminācija, ar kuru nākas saskarties gan skolā, gan ikdienā:

Arī no skolotājiem, jā. Skolotāji ļoti bieži diskriminēja un visu ko aiz muguras runāja, klases priekšā izteikušies ir. Nu... Pieņemsim, ir ģimenes diena vai kaut kāda mātes diena jāuztaisa. Un tad skaļi visu priekšā pateica, nu, piemēram: “(Vārds), tu jau var netaisīt, tev jau mamma nav”. Nu tā kā... Jā. . (Intervija ar jaunieci)

Šādas pieredzes grauj jauniešu un bērnu pašapziņu, kas savukārt atstāj iespaidu gan uz viņu sniegumu mācībās, gan uz tālāko darba dzīvi. Šeit pašreizējo sistēmu iespējams kontrastēt ar to, kā atbalsta sistēmas tiek organizētas abos ārvalstu piemēros, kur izglītības joma ir integrēta kopējā atbalsta sistēmā un tādējādi jaunieši var gan pretendēt uz mērķētu atbalstu kā Skotijas gadījumā, vai plašu integrētu atbalsta pakalpojumu klāstu kā Norvēģijā.

Nodarbinātība jauniešu intervijās ir viena no centrālajām tēmām visiem jauniešiem. Tā kā Latvijā trūkst rīcībpolitikas, kas būtu vērsta uz jauniešu no ārpusģimenes aprūpes nodarbinātības veicināšanu, lielākā daļa no interviju dalībniekiem ir spiesti pārtraukt mācības un uzsākt darba gaitas mazkvalificētās un zemu apmaksātās pozīcijās. Tas savukārt samazina viņiem pieejamo atbalsta klāstu, kurš bieži ir piesaistīts mācību turpināšanai, bet, kā jau minēts, ir nepietiekams. Tādējādi esošās sistēmas ietvaros jaunieši no ārpusģimenes aprūpes vienlaikus tiek izslēgti gan no augstākās izglītības, gan no pilnvērtīgas iesaistes darba tirgū, ņemot vērā zemo atalgojumu, uz ko viņi var pretendēt. Šajā situācijā viegli saprast, kāpēc būtiska daļa no intervētajiem jauniešiem vai nu paši jau strādā ārzemēs vai apsver šādu iespēju un zina citus jauniešus ar aprūpes pieredzi, kuri ir pārcēlušies uz dzīvi ārpus Latvijas:

J.: Tātad Jums ir koledžas izglītība. Vai Jūs varbūt domājat kaut ko turpināt?

A.: Nu... It kā jau gribētu. Bet... atkal, tas ir, protams, finansiālais jautājums, jo... nu šobrīd, piemēram, es to nevar atļauties. Nu godīgi tā pasakot. Jo... Nu es pat nezinu, vai tādiem kā audžu... kā audžubērniem ir... Nu es jau vairs neskaitos. Es esmu ārpus audžuģimenes aprūpes. Bet es domāju, tādiem bērniem – nu tas jau kā... tā kā, teiksim, tā kā visi. Un... tev jau arī nu jāmaksā kā visiem un, nu, pa lielam nekādu atlaižu vai kaut kā tāda nav, es domāju. Nu tas diezgan tā bēdīgi. Jo nu tā mācīšanās tālāk – tas jau ir dārgs prieks. (Intervija ar jauniešu)

Jaunieši no ārpusģimenes aprūpes, uzsākot darba gaitas, saskaras ar tiem pašiem izaicinājumiem kā visi jaunieši, un intervijās bieži minēta jauniešu neizpratne par prasībām pēc praktiskas pieredzes arī profesijās ar salīdzinoši zemu kvalifikāciju. Tāpat jaunieši vērsa uzmanību uz reģionālajām atšķirībām un to, cik grūti ir darbu savienot ar studijām. Kaut arī šīs ir problēmas, kuras skar daudz plašāku jauniešu loku, svarīgi atpazīt to, kā tās ietekmē tieši jauniešus no ārpusģimenes aprūpes. Kā vairākās intervijās pieminēja jaunieši, kuri nāk no reģioniem ārpus lielajām pilsētām, darba atrašana ir cieši saistīta ar paziņu loku, kurš savukārt bieži veidojas uz jau esošo sociālo attiecību pamata. Tā kā jaunieši reģionos bieži ir ienācēji, viņu sociālais tīkls ir mazāk attīstīts un iespējas nodrošināt piekļuvi darba vai prakses vietām ir mazākas.

Nu es šovasar sūtīju 13 vietās CV, viena atbildēja un pateica, ka viss ciet, nu ne ciet, bet nav vietas vienkārši. Es nesūtīju tikai pa Jelgavu, es sūtīju arī uz Rīgas pāris vietām, jo man vajadzēja paralēli praksi meklēt, jo man rudenī sākās lielā prakse līdz decembrim

un ļoti grūti ir atrast pašam, ja nav kaut kādas paziņas, caur paziņām un, jā, tā kaut kā...gandrīz tas ir neiespējami. (Intervija ar jauniešu)

Šajā citātā redzams, kā pārklājas sarežģījumi, kas saistīti ar izglītību un nodarbinātību un kuri īpaši izgaismojas profesionālās izglītības gadījumā, kur prakses vietu skaits ir ierobežots un piekļuve tām bieži saistīta ar sociāliem kontaktiem, kuru jauniešiem nav.

6.2.8. Mājokļa nodrošināšana

Mājokļa pieejamība kā viena no vissāpīgākajām tēmām minēta gan jauniešu, gan ekspertu intervijās un tāpat arī fokusgrupu diskusijās. Regulējums nenosaka to, kādas kvalitātes mājoklis pienākas jauniešiem pēc patstāvīgās dzīves uzsākšanas, kas savukārt rada situācijas, kur jaunieši un uzņemošās ģimenes kā normu pieņem situāciju, ka piešķirtā dzīvojamā platība būs sliktā stāvoklī.

Dzīvokļi, ko piešķir – bēdīgi. Dzīvokļi ir bēdīgi. Es pati gāju divām audzumāsām, nu, tā kā līdzī, paskatīties tos dzīvokļus. Nu, godīgi sakot, raudāt gribās. Tad arī... Nezinu. Protams, tā ir dzīvojamā platība. Tev iedod naudiņu. Bet pa to naudiņu tu nevari izremontēt dzīvokli. (Intervija ar jauniešu)

Man iedeva dzīvokli Imantā puspabeigtu, man bija jāpabeidz remonts un tad pēc mēneša man bija jāatsāk mācības. (Intervija ar jauniešu)

Kaut arī atsevišķu pašvaldību pārstāvji ar pamatotu lepnumu runāja par to, kā viņu novados situācija ir uzlabojusies, jaunieši rēķinās, ka uzsākot patstāvīgo dzīvi, vieni no pirmajiem būtiskajiem izdevumiem būs par jauniegūtās dzīvojamās platības remontu. Vienlaikus, intervijas liecina, ka atsevišķās pašvaldībās šis jautājums ir ticis apzināts un tiek risināts, kas nozīmē, ka jauniešiem ir iespēja uzsākt dzīvi mājoklī ar adekvātiem dzīvošanas apstākļiem. Tādējādi šeit būtu svarīgi ieviest mērķētu atbalstu, gadījumos, kur piešķirtais dzīvoklis ir stāvoklī, kur to nav iespējams uzreiz apdzīvot.

Pašreizējais regulējums attiecībā uz palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā kopumā ir pretrunīgs un noved pie situācijas, kur liela daļa jauniešu tiek par savām tiesībām informēti daļēji. Lielākā daļa no jauniešiem un uzņemošajām ģimenēm vienīgi runāja par to likuma daļu, kura attiecas uz dzīvokļa nodrošināšanu pašvaldības teritorijā, un tikai daži bija informēti par iespēju saņemt atbalstu tajā pašvaldībā, kurā jaunieši mācās un uzturas.

A.: Ā, jā! Par to dzīvokli... Ir tāda lieta, ka man visi par vēlu pateica par viņu. Mēs tā kā patiesi aizsūtījām visu, viss bija kārtībā, bet ir ļoti garas rindas priekš viņa. Un vēl joprojām nesaprot, vai varēs viņu dabūt, piemēram, tajā pilsētā, kurā es tagad dzīvoju vai būs obligāti jāņem tur, kur esmu deklarēts un kur es esmu dzimis. Tad tur īsti... nu... nav saprašanas par to. Bet viņi teica, ka došot ziņu par dzīvokli – kas un kā būs. Un jā – mēs vēl joprojām gaidām uz to. (Intervija ar jauniešu)

Posms pēc patstāvīgās dzīves uzsākšanas bieži tika identificēts kā riskants, tieši dēļ spiestās pārceļšanās, ko piedzīvo izteikti lielākā daļa jauniešu no ārpusģimenes aprūpes. Esošajā kārtībā biežākie risinājumi dilemmai starp atbalstu dzīvojamās platības iegūšanai un izveidoto atbalsta tīkla saglabāšanu ir vai nu atteikšanās no pašvaldības sniegtā dzīvokļa un mēģinājumi jauniešiem pašiem apmaksāt savus dzīvokļus, vai arī pārceļšanās uz attiecīgo pašvaldību, kas savukārt noved pie atbalsta tīkla zaudēšanas un bieži vien arī mācību pārtraukšanas. Otrajā gadījumā gan bieži vien jaunieši tāpat zaudē atbalstu mācību pārtraukšanas dēļ un ir spiesti atgriezties bioloģisko vecāku mājās ar visām no tā izrietošajām sekām. Tāpat būtiska daļa no jauniešiem šī iemesla dēļ izvēlas atstāt Latviju, ņemot vērā, ka jau tāpat izjūt piederības trūkumu un šķietamu neieinteresētību no valsts un pašvaldību iestāžu puses.

Kā jau es minēju, lielākā daļa aiziet pie saviem vecākiem, liela daļa aizbrauc arī uz ārzemēm strādāt. (Intervija ar jauniešu)

I: Bet Jūs tajā dzīvoklī paspējāt apdzīvot vai nē?

A.: Nu es viņu sagaidīju, bet es jau biju ārzemēs. Jau par ilgu tā rinda bija (Intervija ar jauniešu)

Kā norāda interviju dalībnieki, vēl viens iemesls aizbraukšanai ir situācijas, kur pat ja dzīvoklis ir pieejams, ilga laiks, kurš jāpavada līdz tā saņemšanai, spiež jauniešus aizbraukt, ņemot vērā, ka pārejas periodā vienīgā alternatīva bieži vien ir dzīve pie bioloģiskajiem vecākiem. Kritiska situācija ir Rīgā, kur jaunieši norāda, ka dzīvokļu rindu nav iespējams “izstāvēt” paredzēto 6 gadu laikā un, sasniedzot 24 gadu vecumu, jaunieši paliek bez mājokļa. Gan gadījumi ar garu rindu, gan nepiemēroti sagatavoti mājokļi liecina, ka pašvaldībām jāsāk plānot nodrošinājumu ar mājokli agrāk, vismaz no brīža, kad jauniešs sasniedz 16 gadu vecumu, atbilstoši rezervējot vietu dzīvokļa rindā vai meklējot citus risinājumus atbilstoši jaunieša patstāvīgas dzīves plāniem.

Visbeidzot, liela daļa no jauniešiem pauda aizvainojumu par vairākās pašvaldībās īstenoto praksi piešķirt jauniešiem dzīvojamo platību sociālajos dzīvokļos. Šī situācija ilustrē būtisku

atšķirību tajā, kā šo jautājumu skata pašvaldību pārstāvji un jaunieši. Kamēr no pašvaldības perspektīvas dzīvojamās platības piešķiršana jauniešiem ir daļa no sociālās palīdzības sistēmas, jaunieši paši sevi neskata kā 'sociālā dienesta klientus' un izteikti norobežojas no šāda raksturojuma. Jaunieši intervijās pauda vēlmi vadīt savu dzīvi citādāk nekā viņu izcelsmes ģimenes un ļoti sāpīgi reaģēja uz visām situācijām, kurās viņiem nācās saskarties ar sabiedrības locekļiem vai iestāžu darbiniekiem, kuri radīja iespaidu, ka uzskata jauniešus par problēmu, liekēžiem vai nastu. Atsevišķos gadījumos tieši vēlme pierādīt savu spēju pašiem par sevi parūpēties kalpoja par iemeslu, kāpēc jaunieši izvēlējās sākt patstāvīgo dzīvi bez jebkāda atbalsta no valsts vai pašvaldības iestāžu puses:

Nu, es tagad domāju, ka, ja es būtu atpakaļ tos visus gadus atgriezusies, es nebūtu sākusī savu personīgo dzīvi, jo man liekas, tas bija pa ātru un es viņu uzsāku tikai tāpēc, ka man bija sajūta, ka es sēžu uz kakla un es negribēju nevienu apgrūtināt. (Intervija ar jauniešu)
Un pēc tam es izdomāju vienu dienu, ko es tur sēdēšu kādam uz kakla, un es aizgāju prom. Uzrakstīju iesniegumus un viss. (Intervija ar jauniešu)

Šādā situācijā, kur jaunieši pastiprināti sajūt jebkāda veida diskrimināciju, sociālo dzīvokļu piešķiršana reti kad sasniedz vēlamo efektu un drīzāk nostiprina jauniešos aizvainojuma un mazvērtības sajūtas. Tādējādi, šķietami paradoksālā kārtā atbalsta sistēma, kuras mērķis ir spējīnāt jauniešus, sasniedz pretēju mērķi. No jauniešu perspektīvas, dzīvojamā platība ir kaut kas, kas viņiem pienākas, ņemot vērā viņu situāciju, kamēr no pašvaldību darbiniekiem saņemtā attieksme rada iespaidu, ka dzīvokļi tiek piešķirti, pateicoties pašvaldības labdarībai, tādējādi apdraudot jauniešu pašapziņu brīdī, kad jau tāpat jaunieši saskaras ar daudziem izaicinājumiem. Šo iemeslu dēļ prakse piešķirt sociālos dzīvokļus vērtējama kritiski un kā tāda, kas nav vērsta uz jauniešu labākajām interesēm.

6.2.9. Pieejamība veselības aprūpei un atbalsta mehānismiem

ANO Pamatnostādnes uzsver vismaz minimālo nepieciešamo atbalsta klāstu jauniešiem pēc alternatīvās aprūpes, proti, to 136. punkts nosaka, ka jauniešiem arī pēc aprūpes laikā jānodrošina piekļuve sociālajiem, juridiskajiem un veselības aprūpes pakalpojumiem, attiecīgam finansiālajam atbalstam. Jauniešu intervijās paustais liecina, ka jaunieši zina par lielāko daļu no pakalpojumiem, taču tie bieži vien ir nepieejami.

Un arī noteikt kaut kādus atvieglojumus, ja tev vajag iet pie ārstiem, jo ārsti ir ļoti dārgi.
Un es zinu, ka... Aa... Nu, tikai tāpēc, ka... aa... nav šie līdzekļi, kad... aa... izvēlas

vienkārši neiet pie ārsta, jo tev nav iespējams par to samaksāt. ... Nu, varbūt arī psihologi (iesmejas) būtu nepieciešams. Bet tas, kā jau es teicu, individuāli no katras personas. (Intervija ar jauniešu)

Jaunieši savā ikdienā saskarās ar līdzīgām problēmām kā plašāka Latvijas sabiedrība, kur veselības pakalpojumi ir nepieejami ilgu gaidīšanas laiku dēļ, taču privāto speciālistu apmeklējums ir pārlietu dārgs. Kā iepriekš aprakstīts, jauniešiem reti izdodas iegūt labi apmaksātu darbu, kurš nodrošinātu arī, piemēram, veselības apdrošināšanu, kas nozīmē, ka jauniešu iespējas saņemt viņiem nepieciešamo veselības aprūpi ir mazas.

Tēma, kura atkārtoti minēta jauniešu un speciālistu intervijās, ir tieši garīgā veselība un hroniskās saslimšanas. Bieži vien jaunieši ir varējuši piekļūt nepieciešamajam atbalstam, kamēr viņi atradās aprūpē, taču pēc tās noslēgšanās pieeja šiem pakalpojumiem zūd. Tas ir īpaši bīstami tieši pārejas periodā, kur jaunieši bieži piedzīvo savu veselības problēmu saasināšanos apstākļu maiņas un atbalsta tīkla zuduma dēļ:

Un jā, tad ir tā kā grūti. Tev jāstāv visādās rindās un tās zāles maksā dārgi. Piemēram, man ir tā, ka man ir astma un... un visādas citādas veselības tā kā problēmas – gan ar muguru, gan man ir bijis tā kā meningīts. Un tad man ir konstanti jālieto... aa... kaut kādi medikamenti un jāiet pie ārstiem uz pārbaudēm. Un tad tas viss maksā, un tad ir tā, ka tu dažreiz samaksā par ārstiem un tā kā dzīvošanu, īri, komunālos un telefonu un tad tev liekas, ko tu šovakar ēdīsi (iesmejas). (Intervija ar jauniešu)

Veselības aprūpes nepieejamība tādējādi kalpo par ilustrāciju tam, kā dažādu problēmsituāciju pārklāšanās noved pie dzīves kvalitātes pasliktināšanās, uzsākot patstāvīgu dzīvi. Ja uzsākot patstāvīgo dzīvi jauniešiem ir spiests pārcelties uz citu novadu, tad ļoti bieži pazūd pieeja gan pazīstamam un uzticamam ārstniecības personālam, gan finansējumam, lai apmeklētu nepieciešamos speciālistus, gan arī atbalsta personām, kuras līdz šim jauniešiem palīdzējušas krīzes situācijās. Kaut arī jaunieša pārcelšanās šeit varētu skatīt kā galveno iemeslu situācijas attīstībai, svarīgi pamanīt, ka gadījumā, ja veselības aprūpes sistēma būtu pieejama un informācija tajā apritētu ātri un vienkārši, tad pati pārcelšanās šajā aspektā neko nebūtu mainījusi.

6.2.10. Mentora pakalpojumi

ANO Pamatnostādņu 133. punkts paredz, ka īpaši ir jāgādā, lai katram bērnam, ja vien tas iespējams, tiktu piesaistīta konkrēta persona, kas pēc bērna aiziešanas no aprūpes atbalstītu

jaunieša neatkarīgo dzīvi. Tie jaunieši, kuriem ir bijusi iespēja saņemt mentora pakalpojumus, tos vērtē ļoti atzinīgi:

Man vispār ļoti noveicās, ka, ejot patstāvīgajā dzīvē, es nodibināju spēcīgas partnerattiecības un man bija mentore. No Mentor Latvija, kas man ļoti, ļoti palīdzēja. SOS audžumammu es negribēju tajā laikā tirdīt, tāpēc, kad es zināju to, ka drīz vien mani mazās māsas un brālis tiks adoptēti un viņai tā jau bija grūti, kad, uzzināt, ka nu tūlīt viņas bērni tiks kaut kur aizvesti un tā sajūta viņai noteikti nebija tā īpaša viena no tām labākajām. (Intervija ar jauniešu)

Mentora pakalpojums tiek vērtēts augstu tieši tā iemesla dēļ, ka mentori darbojas citādā veidā nekā pašvaldības vai valsts atbalsta sistēmas, centrā noliekot jauniešu perspektīvu un rēķinoties ar reālajām vajadzībām. Tikmēr valsts atbalsta sistēmas tiek pieredzētas kā tādas, kurās nepieciešams sadzīvot ar normatīvo aktu prasībām, kuras jauniešiem bieži vien nav saprotamas, bet tik un tā nosaka piekļuvi resursiem. Šeit kā viens no iemesliem minama arī atbalsta sistēmu darbinieku stratēģija izmantot normatīvos aktus argumentācijas pamatam, novedot pie legāla problēmas formulējuma:

Un bāriņtiesas inspektore man pasaka par to, ka tas tā kā likumā nav paredzēts... nu nav tā kā rakstīts, cik bērniem ir jābūt un kādā platībā tur ir jādzīvo. Un man it kā... nu izrādās, ka man pat nav nekāda argumenta... (Intervija ar jauniešu)

Situācijās, kur speciālisti izmanto normatīvo aktu prasības, lai skaidrotu savus lēmumus, ir nepieciešams vienlaikus nodrošināt, ka informācija tiek paskaidrota jauniešiem saprotamā veidā, izskaidrojot gan kā lēmums tiek pieņemts, gan kāpēc, gan kā to iespējams apstrīdēt. Ja tā vietā darbinieki turpina izskaidrot savu rīcību vai prasības ar normatīvo aktu prasībām, jaunieši tiek izslēgti no aktīvas līdzdalības lēmumu pieņemšanā. Iepazīšanās ar likumprojektiem, aktuālo regulējumu, tā izmaiņām un atšķirībām dažādos reģionos pieprasa būtisku laika ieguldījumu un zināšanas, kuras būtu nesaprātīgi sagaidīt no jauniešiem vai viņu atbalsta personām. Tādējādi būtu svarīgi nodrošināt, lai speciālisti, kuri strādā ar jauniešiem, tiktu sagatavoti komunikācijai tādā veidā, kur normatīvie akti netiek izmantoti par argumentācijas rīku, bet par atbalsta mehānismu, kurš palīdz jauniešiem savu interešu pārstāvēniecībā.

Mentoru pakalpojumi tika augsti novērtēti arī speciālistu intervijās, kur vairāki pašvaldību pārstāvji aprakstīja dažādos veidus, kā šis pakalpojums ticis ieviests, un tā pozitīvo ietekmi uz

jauniešiem. Vienas pašvaldības pārstāve gan norādīja, ka svarīgi nodrošināt arī kvalitatīvu mentoru sagatavošanu, lai nodrošinātu, ka mentori ir spējīgi jauniešiem palīdzēt viņu problēmu risināšanā, aicinot veidot vienotas prasības un apmācības mentoriem valstiskā līmenī, kas nodrošinātu vienotu pieeju mentora pakalpojuma sniegšanā. Kā pozitīvie piemēri tika minēti mentori, kuri darbojas kā papildus atbalsta sistēma, kura nosedz tās jauniešu vajadzības, kuras, saskaņā ar interviju dalībnieku perspektīvu, ir ārpus pārējo speciālistu ekspertīzes.

Un tad viņiem mentors tiek piešķirts, lai palīdzētu ar visām tām praktiskām lietām, gan, pieņemsim, ir bērni bērnunamā, kuriem nav... Nu sociālais darbinieks nevar izvērtēt vai palīdzēt kaut kādā skolas izvēlē, karjeras izvēlē, nu tā. (Intervija ar atbalsta centra pārstāvi)

Secināms, ka kopumā mentora pakalpojums ir pozitīvi vērtējams un tiek vērtēts kā nepieciešams esošās aprūpes sistēmas ietvaros. Šeit gan svarīgi atzīmēt, ka intervijas rāda, ka mentoru pakalpojums ir savā attīstības sākumposmā, taču jau iezīmējas potenciālie riski, kurus būtu vērts ņemt vērā, turpinot pakalpojuma ieviešanu. Svarīgi nodrošināt mentoriem nepieciešamo atbalstu, lai novērstu izdegšanas un pārstrādāšanās riskus. Vienā no intervijām tika aprakstīts, kā mentors jauniešiem no saviem personīgajiem līdzekļiem palīdzējis segt izdevumus par apkuri. Kaut arī šāda degsme ir uzteicama, svarīgi nodrošināt, lai mentori zinātu, kur vērsties pēc palīdzības šādos gadījumos, un nebūtu spiesti materiālo vai cita veida palīdzību nodrošināt, balstoties savos resursos. Citā intervijā jauniešiem kopumā pozitīvi vērtēja mentores atbalstu, taču izteica nožēlu par mentores nepieejamību un aizņemtību, kas traucējis saņemt atbalstu, kad tas bijis nepieciešams. Svarīgi tādējādi nodrošināt, lai mentori būtu spējīgi nodrošināt atbalstu tik lielam jauniešu skaitam, cik tie ir reāli spējīgi atbalstīt, kas gan nodrošinātu labāku pakalpojuma kvalitāti, gan palīdzētu mentoriem novērst iepriekšminētos personīgos riskus.

6.3. Secinājumi

1. Pašreizējā **sistēma bērnu un jauniešu sagatavošanai** patstāvīgās dzīves uzsākšanai raksturojama kā fragmentēta un smagnēja. Kaut arī atsevišķos jautājumos ir vērojami uzlabojumi, piemēram, dzīvokļu pieejamībā un institūciju darbinieku zināšanās par jauniešu sagatavošanu patstāvīgai dzīvei, intervijas liecina, ka kopējā pieredze jauniešiem biežāk ir bijusi negatīva.

2. Liela daļa no problēmām jauniešu sagatavošanā un atbalstā ir saistīta ar pašreizējās **sistēmas neviendabīgo raksturu**. Pieejamais atbalsts gan jauniešiem, gan uzņemošajām ģimenēm būtiski atšķiras dažādās pašvaldībās, kas rada vairākus riskus. Pirmkārt, tas rada nesamērīgu slogu jauniešiem un uzņemošajām ģimenēm, kas saistīts ar dažādu atbalsta formu un to pieprasīšanas kārtības pārzināšanu. Otrkārt, fragmentētais regulējums un atšķirīgās pieejas dažādās pašvaldībās jauniešiem neļauj saņemt palīdzību līdzīgā apmērā. Tas īpaši attiecināms uz mājokļa piešķiršanas kārtību, kur liela daļa intervēto jauniešu un uzņemošo ģimeņu, neskatoties uz formālajām informēšanas prasībām, nebija informēti par pašvaldību pienākumu nodrošināt jauniešiem iespēju turpināt dzīvot pašvaldībā, kurā jauniešis saņēmis aprūpi.

3. Patreizējā pārejas sagatavošanas kārtībā kritiski **iztrūkst jauniešu un bērnu līdzdalības** nodrošināšanas. Kaut arī kopumā lielākā daļa jauniešu pauda viedokli, ka praktiskās prasmes viņiem ir izdevies apgūt vēl aprūpes laikā, visās aprūpes formās un posmos jauniešiem joprojām trūkst iespēju ietekmēt lēmumu pieņemšanu, pārejas plānošanu un norisi. Tā kā jauniešu iespējas ietekmēt savu dzīvi ir bijušas visnotaļ niecīgas, rezultātā viņiem trūkst pārliecības un pieredzes šādu lēmumu pieņemšanā arī, uzsākot patstāvīgo dzīvi.

4. Nākamais izaicinājums saistīts ar **nepieciešamību pakalpojumus aktīvi pieprasīt**. Lielākajā daļā gadījumu jaunieši par atbalstu uzzina vai nu no citiem jauniešiem, īpaši brāļiem un māsām, kamēr pašvaldību nodrošinātā informācija parasti tiek pasniegta smagnējā un jauniešiem nepieejamā veidā. Turklāt, pat ja jaunieši par pakalpojumiem uzzina, ļoti bieži, lai tos saņemtu, vispirms ir nepieciešams tos prast pieprasīt, kam nepieciešamas specifiskas zināšanas par dažādām veidlapām, iesniegumiem un tiešsaistes sistēmām. Tā kā iztrūkst vienas viena punkta aģentūras, kurā jauniešiem paskaidrotu, kas no viņa tiek sagaidīts un kas viņam pienākas, atkārtotie mēģinājumi saņemt atbilstošu palīdzību rada jauniešos sajūtu, ka viņu vajadzības ir pārmērīgas un nesaprotamas, kas nereti noved pie izvēles atbalstu nepieprasīt.

5. Esošās atbalsta sistēmas **nav vērstas uz individuālo jauniešu problēmu risinājumu**, bet gan piedāvā universālu risinājumu, kas nozīmē, ka jaunieši ļoti bieži nevar saņemt palīdzību problēmām, kuras saistītas tieši ar viņu specifisko situāciju. Tā, kaut arī jauniešu vēlme agri uzsākt ģimenes dzīvi tika pieminēta speciālistu intervijās, pašlaik nepastāv atbalsta sistēmas jauniešiem no ārpusģimenes aprūpes sistēmas, kurām iestājusies grūtniecība. Kaut arī jauniešu bezdarbs un jauniešu no ārpusģimenes aprūpes neiesaistīšanās tālākizglītībā ir labi zināmas problēmas, joprojām nav pieejama valsts mēroga atbalsta sistēma, kas ļautu šos divus jautājumus risināt. Iztrūkstot gan adekvātam materiālajam, gan sociopsiholoģiskajam

atbalstam, jaunieši reti ir spējīgi turpināt izglītību tālāk par vidējās izglītības līmeni, kas savukārt tiešā veidā ietekmē viņu iespējas darba tirgū. Jauniešu atbalsta tīkli lielā mērā šobrīd veidojas neformāli, kas noved pie situācijas, kur liela daļa no jauniešiem izvēlas aizbraukšanu kā savu ekonomisko problēmu risinājumu.

6. **Atbalstam mājokļa jautājumos jābūt savlaicīgākam** un iespējam zināmām, kad jaunieši sasniedz 16 gadu vecumu. Risinājumi var ietvert gan vietas rezervēšanu rindā uz mājokli, gan pieejamo mājokļu sagatavošanu, ko pašvaldība uzsāk saistībā ar jaunieša patstāvīgas aprūpes plānu un sadarbībā ar jauniešiem. Proti, pašreizējai informēšanai jābūt nevis par jauniešu tiesībām, bet gan reālajām iespējām mājokli vai alternatīvu risinājumu saņemt.

7. Tāpat **iztrūkst pietiekams atbalsts jauniešiem ar dažāda veida invaliditātēm**, kur jaunieši pēc patstāvīgās dzīves uzsākšanas zaudē savu atbalsta tīklu un ir spiesti uzsākt patstāvīgo dzīvi atrauti no ierastās vides. Šajās situācijās audžuģimenes bieži uzņemas turpināt atbalstīt jauniešus arī pēc 18 gadu sasniegšanas, kas savukārt rada papildus izdegšanas un resursu trūkuma riskus, ņemot vērā, ka audžuģimenes to dara brīvprātīgi.

8. Visbeidzot, pašreizējā atbalsta sistēma ir balstīta uz aprēķiniem, kuri nav sasaistīti ar jauniešu patiesajām vajadzībām, kas nozīmē, **ka finansiālais atbalsts, ko jaunieši saņem, ir kritiski zems** un tāpēc jaunieši pēc patstāvīgās dzīves uzsākšanas bieži nonāk uz nabadzības sliekšņa. Tas savukārt būtiski apgrūtina pieeju citiem pakalpojumiem, veselības aprūpei un izglītībai, kas tiešā veidā ietekmē jauniešu dzīves kvalitāti. Jauniešiem pēc aprūpes beigām bieži nav pieejami veselības aprūpes pakalpojumi, it īpaši garīgās veselības un hronisku slimību ārstēšanā. Jauniešiem pēc aprūpes periodā ir nepieciešama **veselības apdrošināšana**, kas ļautu saglabāt līdzšinējo dzīves kvalitāti un nepasliktinātu veselības stāvokli. Nepieciešams lielāks **atbalsts izglītības turpināšanai**. Tā nodrošināšana kopumā ietekmētu jauniešu motivāciju mācīties arī iepriekšējos izglītības posmos, jo pavērtos reālas iespējas izglītību turpināt.

9. Kā viens no veiksmīgajiem piemēriem tam, kā palīdzēt jauniešiem uzsākt patstāvīgo dzīvi, minama **mentoru sistēma**. Mentori, kur tie ir pieejami, kalpo kā svarīgs atbalsta punkts – mentori gan nodod zināšanas un prasmes, gan rūpējas par jauniešu labbūtību. Jaunieši intervijās atkārtoti uzsvēra pamestības sajūtu, un to, cik svarīgs ir tieši iejūtīgs un saprotošs atbalsts, kaut kas, ko šobrīd pēc aprūpes pamešanas jaunieši bieži pilnībā zaudē. Lai to nodrošinātu, nepieciešams stiprināt gan mentoru sistēmu, gan jauniešu savstarpējās palīdzības sistēmas, gan veicināt iejūtīgas un atbalstošas atbalsta sistēmas pašreizējo kontrolējošo un audziņošo vietā.

10. Jauniešiem trūkst emocionāls atbalsts un iedrošinājums, lai viņi iegūtu izglītību, kā arī prasība pamest mājas 18 gados, kad lielākajai daļai jauniešu nav iegūta izglītība un ir jākoncentrējas savu dzīves uzdevumu veikšanai, rada neiespējamu savu dzīves mērķu sasniegšanu. Lielākā daļa jauniešu, kas piedalījās intervijās, ir bijuši spiesti pamest mācības un uzsākt darba gaitas mazkvalificētās un zemu apmaksātās pozīcijās.

11. Tiek uztverts par normu, ka dzīvojamā platība, ko pašvaldības piešķir jauniešiem, ir ļoti sliktā stāvoklī. Jaunieši jūtas pazemoti, ja pašvaldība ieliek viņus sociālā dienesta klientu kategorijā, piedāvā dzīvot sociālajos dzīvokļos, kas noved pie tā, ka jaunieši neizmanto pašvaldības atbalstu. Arī pašvaldības darbinieku attieksme nereti ir pazemojoša, kas vēl vairāk ievaino jauniešu pašapziņu.

12. Jaunieši nereti tiek nolikti dilemmas priekšā, ja viņiem jāizvēlas starp atbalsta tīklu savā aprūpes vietā un pašvaldības piešķirto dzīvojamo platību. Izvēloties vienu, tiek zaudēts un otrs, kas atkal noved pie mācību procesa pārtraukšanas. Dzīvesvietas izvēlei jābūt laicīgi plānotai un pieejamajam risinājumam zināmam pirms pēcaprūpes perioda iestāšanās.

7. Starpinstitutionālā sadarbība

Nodaļas mērķis ir vērtēt, kā normatīvajā regulējumā noteiktā starpinstitutionālā sadarbība bērna ārpusģimenes aprūpes procesā (BTAL 1. panta 7. punkts) - aizbildnībā, audžuģimeņu aprūpē vai bērnu aprūpes iestādē tiek regulēta un īstenota. Ārpusģimenes aprūpē esošu bērnu interešu nodrošināšana pieprasa dažādu speciālistu iesaisti, tāpēc starpinstitutionālā sadarbība ir obligāts priekšnoteikums kvalitatīvai intervencei un atbalstam. Starpinstitutionālā sadarbība ir process, kuram jānotiek savlaicīgi un regulāri, ne tikai tad, kad bērns jau ir nonācis ārpusģimenes aprūpē, bet no laika, kad pamanīti pirmie riski bērna aprūpē, audzināšanā un vajadzību apmierināšanā. Institūcijām sadarbojoties jāievēro bērna labākās intereses, kā tas noteikts BTAL 6. pantā.

Arī ANO Pamatnostādņu 24. un 70. pants uzsver, ka sadarbība ir viens no priekšnosacījumiem ārpusģimenes aprūpē esošo bērnu vajadzību nodrošināšanā - valstīm jāveicina visu attiecīgo iestāžu aktīva sadarbība un integrēta pieeja bērna un ģimenes labklājības jautājumu risināšanai visās ministrijās, kas ar to tieši vai netieši saistītas; visām valsts struktūrām, kas sadarbībā ar pilsonisko sabiedrību nodod aprūpē bez vecāku gādības palikušos bērnus un sniedz tiem atbalstu, ir jāveido politika un procedūras, kas veicina apmaiņu ar informāciju un informācijas tīkla izveidi starp aģentūrām un privātpersonām, lai šiem bērniem nodrošinātu efektīvu aprūpi, pēcaprūpi un aizsardzību.

Ne visas iesaistīto institūciju un profesionāļu darbības, lai ievērotu bērna labākās intereses, ir aprakstītas likumos un MK noteikumos, un katrai institūcijai un pašvaldībai ir jādefinē rīcības modeļi un jānosaka vadlīnijas, kuras regulāri jāizvērtē, jāpārskata un jāaktualizē. Labā starpinstitutionālu sadarbībā ir skaidri zināmas katras institūcijas profesionālās kompetences robežas, kļiedētas neatbilstošas gaidas no citiem profesionāļiem, ir izstrādāts mehānisms labāko risinājumu un resursu atrašanai sarežģītās situācijās, vērojama līdzatbildība par rezultātu.

Galvenās starpinstitutionālu sadarbības formas ir:

- rakstiskā komunikācija (vēstules, atzinumi);
- telekomunikācija;
- starpinstitutionālās sanāksmes (klātienē, tiešsaistē) ar vai bez klienta (bērns, ģimene) līdzdalības;

- institūciju “atvērtās durvis”, profesionāļu ēnošana, iepazīstināšana ar likuma normām, kuras regulē konkrētās profesijas darbu;
- informācija datu bāzēs;
- kopīgi starpinstitūciju protokoli, sadarbības līgumi, algoritmu izstrāde.

7.1. Starpinstitucionālajā sadarbībā iesaistītās institūcijas

Lēmumi un jautājumi, kas saistīti ar bērnu ārpusģimenes aprūpi, pamatā tiek risināti pašvaldību līmenī. Pašvaldību līmenī ārpusģimenes aprūpē esoša bērna interešu nodrošināšanā intensīvāk iesaistītas ir bāriņtiesa un sociālais dienests. Pašvaldības savos saistošajos noteikumos nosaka papildu atvieglojumus bāreņiem vai bez vecāku gādības palikušiem bērniem, kā arī pilngadību sasniegušajiem.

Bāriņtiesa ir galvenā institūcija, kas pārstāv bērna intereses un ir atbildīga par bērna tiesību ievērošanu tad, kad bērns atrodas ārpusģimenes aprūpē. Bāriņtiesa lemj par ārpusģimenes aprūpes nodrošināšanu, lemj par bērna vecāku aizgādības tiesību pārtraukšanu, atjaunošanu vai prasības iesniegšanu tiesā bērna vecāku aizgādības tiesību izbeigšanai, kā arī regulāri veic aprūpē esošo bērnu aprūpes un interešu uzraudzību, pārstāv audžuģimenē ievietota bērna personiskās un mantiskās intereses un tiesības (BTL 17. pants), seko tam, lai aizbildnis, audžuģimene vai bērnu aprūpes iestāde veicinātu bērna un vecāku saskarsmi, un lemj par saskarsmes kārtību un, ja tas nepieciešams bērna interesēs, par saskarsmes ierobežojumiem, u.c. Lai nodrošinātu bērna tiesību un interešu aizsardzību, BTL 17. pants paredz sadarbību ar citām bāriņtiesām, VBTAI, ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijām, veselības aprūpes un izglītības iestādēm, sociālajiem dienestiem, policijas iestādēm, Valsts probācijas dienestu un tiesu izpildītājiem.

Attiecībā uz sadarbību svarīgi ņemt vērā situācijas, kad bērna faktiskā dzīvesvieta ir citas pašvaldības teritorijā – kad pašvaldība, kura pieņēmusi lēmumu par bērna ievietošanu ārpusģimenes aprūpē vai pieņēmusi lēmumu par aizbildņa iecelšanu bērnam, atrodas citur. Likums nosaka, ka laikā, kad bērns atrodas ārpusģimenes aprūpē, viņa dzīvesvieta saglabājas tās pašvaldības administratīvajā teritorijā, kura pieņēmusi lēmumu par ārpusģimenes aprūpi (BTL 67. pants). Tas nozīmē, ka šajā gadījumā bāriņtiesa un bērna faktiskā dzīves vieta ir divās dažādās pašvaldībās un attālums starp tām var ietekmēt bāriņtiesas veikspēju pārzināt reālo situāciju ārpusģimenē ievietotā bērna tiesību un interešu aizsardzības jomā. Īpaši, ja bērns

ārpusģimenes aprūpē atrodas ilgstoši vai pat pastāvīgi, kā arī gadījumos, kad bērnam mainās ārpusģimenes aprūpes forma un attiecīgi arī dzīvesvieta.

Četri bērni ievietoti katrs no savas pašvaldības. Tur saslēdzas četras bāriņtiesas, un ir ārpusģimenes aprūpes atbalsta centrs. Tā sadarbība, protams, ir ārkārtīgi, līdz ar to, sarežģīta, it īpaši, kad mums ir problēmas situācijas audžuģimenē. Tad... nu ļoti bieži var redzēt, ka diviem, teiksim, ir sadarbība, trešajam nav. Nu, un, ja tā bāriņtiesa, kas lemj par statusu, izbeidz statusu vai atņem. Nu tiem pārējiem spēlētājiem it kā neatliek pat nekas cits, kā rīkoties secīgi. Ja? Bet... Tas būtu ļoti, ļoti uzlabojams, jo ar atbalsta centriem ir ļoti smagnēja sadarbība bāriņtiesām. Un arī atbalsta centri saka, ka viņiem ar bāriņtiesām... Nu, abpusēji. (Intervija ar VBTI darbinieku)

Sociālais dienests atbild par sociālo pakalpojumu sniegšanu un organizēšanu, tai skaitā ģimenēm ar bērniem, kurās ir bērna attīstībai nelabvēlīgi apstākļi. Sociālais dienests sadarbībā ar bāriņtiesu atbild par atbalsta sniegšanu un tā organizēšanu ārpusģimenes aprūpē esošiem bērniem sagatavojoties patstāvīgai dzīvei un arī par atbalstu 2 gadus pēc patstāvīgas dzīves uzsākšanas (SPSPL 12. pants). Sociālajam dienestam bērna izcelsmes ģimenes dzīvesvietā ir būtiska loma no ģimenes šķirtā bērna un ģimenes atkalapvienošanas procesā, sniedzot atbalstu bērna bioloģiskajai ģimenei. Šajā jautājumā sociālais dienests sadarbojas ar bāriņtiesu, sniedzot bāriņtiesai nepieciešamo informāciju, lai pieņemtu lēmumu par aizgādības tiesību pārtraukšanu, atjaunošanu vai lemjot par lietas iesniegšanu tiesā aizgādības tiesību izbeigšanai.

Cita būtiska sociālā dienesta darbības joma ir sociālo pakalpojumu sniegšana un organizēšana. Pašvaldības sociālajam dienestam ir pienākums nodrošināt sociālos pakalpojumus personām, kas ir deklarētas tās teritorijā, tai skaitā arī audžuģimenēm un aizbildņiem, un šajās ģimenēs uzņemtiem bērniem (SPSPL 9. pirmā daļa, 11. panta 2. punkts; BTAL 36. pants), ja saskaņā ar sociālā darbinieka novērtējumu šīm ģimenēm ir nepieciešami sociālie pakalpojumi. Var būt situācijas, kad ārpusģimenes aprūpē esoša bērna faktiskā dzīvesvieta nav pašvaldībā, kura pieņēmusi lēmumu par bērna ievietošanu ārpusģimenes aprūpē vai pieņēmusi lēmumu par aizbildnību. Arī te starpinstitucionālā sadarbība starp dažādu pašvaldību dienestiem ir īpaši svarīga, ja bērns ievietots ārpusģimenes aprūpē citas pašvaldības teritorijā.

Atbalsta centrs ir salīdzinoši jauna organizācija ārpusģimenes aprūpes sistēmā un tā galvenā funkcija ir atbalsta nodrošināšana ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu sniegšanā (MK 355. noteikumi "Ārpusģimenes aprūpes atbalsta centra noteikumi"). Atbalsta centra mērķis ir nodrošināt pasākumu kopumu, kas veicina bez vecāku gādības palikušu bērnu labklājību,

drošību, patstāvību, kā arī audžuģimeņu, jo īpaši specializēto audžuģimeņu, un adoptētāju, aizbildņu un viesģimeņu skaita pieaugumu (turpat, 2. punkts). Tādējādi valsts ir skaidri formulējusi, ka atbalsta centra darbības centrā ir bērna vajadzības, labklājība, drošība, patstāvība (pastāvība). Audžuģimenes, aizbildņa vai adoptētāja sadarbība ar atbalsta centru nav saistīta ar audžuģimenes, aizbildņa, adoptētāja vai bērna deklarēto dzīvesvietu – ģimene var brīvi izvēlēties, ar kuru no atbalsta centriem sadarboties.

Latvijā pirmie atbalsta centri izveidojās 2018. gada nogalē un šobrīd Latvijā darbojas 17 atbalsta centri. Visu Latvijā reģistrēto atbalsta centru dibinātāji ir nevalstiskās organizācijas. Atbalsta centri īsteno valsts deleģēto funkciju, un atbalsta centru darbība tiek finansēta no valsts budžeta līdzekļiem. To regulē valsts pārvaldes deleģētā uzdevuma ārpusģimenes aprūpes pakalpojuma līgums, kas ir noslēgts ar katru no atbalsta centriem. MK 355. noteikumi nosaka virkni atbalsta funkciju, par kuru sniegšanu ir atbildīgs atbalsta centrs. Atbalsta centram visciešākā sadarbība ir ar audžuģimenēm, jo esošais normatīvais regulējums paredz, ka katrai audžuģimenei ir jābūt noslēgtai vienošanās ar kādu no Latvijā dibinātiem atbalsta centriem par atbalsta sniegšanu (MK 354. noteikumu 18. un 19.punkts). Pretējā gadījumā bāriņtiesa nevar ievietot bērnu audžuģimenē.

Arī no atbalsta centra funkciju perspektīvas visvairāk atbalsta un uzmanības ir veltīts audžuģimenēm. Tieši attiecībā uz atbalsta sniegšanu audžuģimenēm un specializētajām audžuģimenēm, tai skaitā ģimenē ievietotajam bērnam, MK 355. noteikumu 12.14. apakšpunkts paredz atbalsta centra sadarbību ar institūcijām atbalsta sniegšanā (normatīvais regulējums neuzsver atbalsta centru sadarbības nepieciešamību saistībā ar atbalsta sniegšanu aizbildņiem vai adoptētājiem). MK 354. noteikumu 5. punkts paredz, ka bāriņtiesa sadarbojas ar to atbalsta centru, ar kuru audžuģimenei vai specializētajai audžuģimenei ir noslēgta vienošanās par atbalsta sniegšanu. Tas nozīmē, ka visas audžuģimenes ir piesaistītas kādam atbalsta centram un tas dod iespēju sekot līdzi visu audžuģimeņu un audžuģimeņu aprūpē esošo bērnu situācijai laikā, kamēr bērni uzturas audžuģimenē. Situācijā, kad bērns maina audžuģimeni (kā norādīts 3.3.2. nodaļā, 2022. gadā teju ceturtdaļa bērnu gada laikā mainīja audžuģimeni), var mainīties arī atbalsta centrs, kura kompetencē būs atbalstīt bērnu. Pēctecības nodrošināšana un informācijas apmaiņa par bērnu starp atbalsta centriem normatīvajā regulējumā nav noteikta. Attiecībā uz aizbildņiem un adoptētājiem, atbalsta centru loma atšķiras. Valsts ir paredzējusi dažādus atbalsta pasākumus arī aizbildņiem, adoptētājiem un šajās ģimenēs uzņemtiem bērniem (sociālā darbinieka konsultācijas, psihologa konsultācijas, atbalsta grupas), taču to saņemšana ir aizbildņa un adoptētāja brīvprātīga izvēle. Normatīvais

regulējums paredz atbalsta centru sadarbību ar bāriņtiesām un sociālajiem dienestiem, ja atbalsts tiek nodrošināts audžuģimenēm un specializētajām audžuģimenēm, t.sk. ģimenē ievietotajam bērnam. Atbalsta centru sadarbība ar sociālo dienestu attiecībā uz bērniem, kuri atrodas pie aizbildņiem, ir plānota tikai no 2024. gada 1. janvāra saistībā ar ārpusģimenes aprūpē esošo bērnu nākotnes vajadzību izvērtēšanu līdz ar pilngadību un atbalsta sniegšanu pēc pilngadības. Vienlaikus atbalsta centriem ir noteiktas vairākas funkcijas, kuru kvalitatīvai īstenošanai nepieciešama sadarbība un šobrīd normatīvajā regulējumā tā nav ietverta.

Izvērstāks sadarbības skaidrojums ir ietverts metodiskajos materiālos - Rokasgrāmata bāriņtiesām, LM izstrādātais metodiskais materiāls un vadlīnijas atbalsta centriem, LM metodiskais materiāls sociālajam darbam ar ģimenēm un bērniem. Visos šajos metodiskajos materiālos ir aprakstīta rekomendējošā sadarbības prakse ārpusģimenes aprūpē esošo bērnu aprūpes un tiesību nodrošināšanai. Taču katrā metodiskajā materiālā tā ir skatīta no konkrētas institūcijas puses – no bāriņtiesas, no atbalsta centra vai no sociālā dienesta skatījuma. Tā, piemēram, attiecībā uz audžuģimenes aprūpē esoša bērna saskarsmes nodrošināšanu ģimeni, bāriņtiesu metodika (Rokasgrāmata bāriņtiesām, 3.sējums, 62.lpp.) nosaka, ka bāriņtiesa uzņemas virsvadību sadarbības iniciēšanā, apvienojot visas iesaistītās puses, lai visiem iesaistītajiem būtu vienota izpratne par saskarsmes nodrošināšanā. Savukārt, Metodika sociālajam darbam ar ģimenēm un bērniem (164.lpp.) norāda, ka atbalsta centra sociālais darbinieks ir gadījuma vadītājs audžuģimenes aprūpē esošajam bērnam, bet sociālā dienesta sociālais darbinieks ir gadījuma vadītājs bērna ģimenei, kurš iniciē starpinstitucionālās sadarbības tikšanās. Kuras institūcijas pārziņā ir galvenā atbildība sekot bērna dzīves gājumam, to pārraudzīt un vadīt, nav saskaņots.

7.2. Starpinstitucionālā sadarbība dažādos ārpusģimenes aprūpes procesos

Sadaļā ir atsevišķi izdalīti vairāki bērna ārpusģimenes aprūpes procesi, kuros ir svarīga starpinstitucionālā sadarbība:

- lēmuma pieņemšana par ārpusģimenes aprūpi;
- bērna aprūpes un attīstības vajadzību nodrošināšanas īstenošana, t.sk. īpaši ir izdalīta bērna un bioloģiskās ģimenes atkalapvienošana un saiknes uzturēšana, kā arī bērna tiesību un labāko interešu uzraudzība aprūpes laikā;
- bērna sagatavošana patstāvīgai dzīvei un atbalsts to uzsākot.

Kopumā, intervijās liela daļa no speciālistiem par pašreizējo starpinstitucionālo sadarbību izteicās pozitīvi. Īpaši tika uzsvērtā gan atbalsta centru loma, gan gadījumi, kuros bāriņtiesa ieņem proaktīvu pozīciju starpinstitucionālo jautājumu risināšanā. Taču, kā vairākās intervijās norādīja to dalībnieki, veiksmīgās sadarbības pamatā visbiežāk ir veiksmīgi nodibinātas personīgās attiecības nevis profesionāli izstrādāts un pielietots sistēmiskais ietvars.

Sadarbība ir veiksmīga, ja mēs balstam viņu uz personiskiem kontaktiem. Mums par to bija arī nesen sapulce arī ar [valstspilsēta] atbalsta centriem, ar [valstspilsēta] bērnu jauniešu centru pārstāvjiem par to, kā mēs... Vai mēs saņemam informāciju par bērniem vai nē, un atklājās tas, ka... Nu, jā... Cilvēki nodod informāciju un saņem informāciju no tiem cilvēkiem, ar kuriem ir labāks kontakts izveidojies. Cilvēciski labs, ja. Tā kā es domāju, ka šobrīd es varētu to komentēt tā drīzāk, jā, ka tā sadarbība ir laba, sevišķi balstoties... Jā, zinot...Ja mēs zinām, kam tieši piezvanīt, ar ko ir bijusi laba sadarbība, mēs pie tā cilvēka atgriezīsimies. Jā, jā – tā drīzāk. Starp konkrētiem darbiniekiem, ar kuriem saskan, varbūt, ja tā var teikt. (Intervija ar atbalsta centra darbinieku)

Šāda veida sadarbība tādējādi arī ir pielietojama attiecībā uz sadarbības partneriem ārpus tiešā ārpusģimenes aprūpes sistēmas ietvara. Speciālisti aprakstīja, kā viņu pašvaldībās veiksmīga sadarbība tiek veidota arī ar tiesībsargājošām iestādēm, izglītības iestādēm un veselības aprūpes iestādēm, taču it īpaši šī veida sadarbība bieži ir pilnībā atkarīga no katras pašvaldības spējām šo modeli sekmīgi ieviest un pielietot. Kaut arī speciālisti uzsvēra to, cik liela nozīme ir sadarbībai ar, piemēram, izglītības iestādēm, šī sadarbība ir vāji regulēta, lai arī BTL nosaka bāriņtiesai par pienākumu šo sadarbību uzturēt un veidot. Tieši izglītības joma tika atkārtoti identificēta kā tāda, kur sadarbību veidot ir ļoti sarežģīti pat pašvaldībās, kurās citādi ir izveidojušās ļoti veiksmīgas sadarbības sistēmas.

Veiksmīgo piemēru gadījumā institūciju pārstāvji izrādīja personisku ieinteresētību un mērķtiecīgi izmantoja starpinstitucionālās sanāksmes, lai meklētu risinājumus un apvienotu resursus. Veiksmīgo sadarbības piemēru pamatā bija vienota mērķa izpratne un savas institūcijas mērķu apzināšanās, kā arī resursu pieejamība:

Jo nu mēs jau ejam uz to, lai tam bērnam būtu... vislabāk, protams, bioloģiskajā ģimenē, varbūt atgriezt. (..) Tad man ļoti laba prakse bija ar [pilsēta] bāriņtiesu, kur ļoti, ļoti izvērtēja to bērnu vajadzības un pastāvēja par to, ka viņiem ir jāpaliek tur tai vienā ģimenē... pieņemsim, mēs tur sadarbojamies. Tāda, kur bāriņtiesa tiešām

iesaistās. Nu, kad... Ja reiz viņi ir juridiskais pārstāvis, tad arī sajūti to plecu, ka tas ir tas juridiskais pārstāvis tam bērnam, ja. Tā kā to gribas sajūst. Un ir, kuru sajūtu, un tas tiešām ir tāds pozitīvs. Bet man tiešām ir tas prieks, ka ir bāriņtiesa, kas tiešām pajautā, jo tā jau ir tā svarīgā... Jo man ir reizēm, kad es redzu, ka ir ievietots bērns, bet es reāli zinu, ka tur nevajadzēja. Nu, ka tai ģimenei... Jā, viņi nemāk pateikt – nē. Viņai ir savietotie bērni, bet viņai ir grūti tikt ar visu to sadzīvi un visu pārējo galā. Un, ka varbūt tam bērnam nebūs tik daudz iedots, nu, arī tai psihosociālā atbalstā, jo viņi vienkārši nespēs. (Intervija ar sociālo darbinieku)

Visbiežāk, kā analizēts 5. nodaļā, atbalsta resursu pietrūkst aizbildņiem un, kā liecina intervijas ar atbalsta centra un bāriņtiesu pārstāvjiem, risinājumi ir lielā mērā atkarīgi no iesaistīto pušu radošas spējas atrast resursus. Sadarbības kvalitāti, saskaņā ar intervijās pausto, apdraud resursu trūkums un dziļākā pieredzes slānī arī sadarbības pamatprincipu nepārzināšana un formāla pieeja savas institūcijas atbildībai:

Es teiktu, ka sadarbība ir bijusi un ir laba. Problēma tikai ir tāda, ka... Nu tad, kad pietrūkst kaut kādu resursu – ka tad vienai institūcijai no otras ir tādas nepamatotas gaidas un tā kā vēlme kaut kādu atbildību pārnest uz to otru institūciju, ka: “Nu jūs šito risiniet. Un kāpēc jūs neesat izdarījis to?” Bet nu tas ir drīzāk tāds izmisuma solis. (..) nu ir bijuši gadījumi sadarbībā ar Bērnu tiesību aizsardzības nodaļas konsultatīvo nodaļu... Ka tur ir speciālisti, kuri izstrādā atbalsta programmu, kurā ir ieteikumi, piemēram, vecākam, iestādei, ieteikumi saistībā ar bērnu. Un tad šī pieredze ir bijusi – nu tāda balstīta teorijā. Kad ir ieteikumi, kurus nav iespējams realizēt šādu vai tādu apsvērumu dēļ. Kad vai nu nav šādu darbinieku, vai nav šādu pakalpojumu, un ka tas viss vairāk vai mazāk paliek uz papīra. (Intervija ar atbalsta centra pārstāvi)

Intervijas rāda, ka veidojas dažādi sadarbības modeļi. Atbalsta centri veido ciešākas attiecības ar uzņemošām ģimenēm un nereti nonāk konfliktā ar bāriņtiesām, kas ir kritiski noskaņotas par audžuģimeņu aprūpes kvalitāti. Ciešākas saiknes ar uzņemošām ģimenēm un bieži arī jauniešiem, kuri sasnieguši pilngadību, veidojas arī sociāliem darbiniekiem. Ir pašvaldības, kur sadarbība veidojas mazāk hierarhiska un vērsta un kopēju jautājumu risināšanu.

Kā atzīmē kāda atbalsta centra pārstāve, veiksmīga sadarbība veidojas caur pieredzi un profesionālās ētikas principu pielietošanu sadarbībā:

Ļoti daudz ir atkarīgs no tā, kāda ir speciālistu attieksme pret konkrēto personu – pret audžuģimeni vai pret bioloģisko ģimeni. Tad jau arī šī sadarbība tur veidojas vai neveidojas. Jo, lai nav... Tagad es dzirdu arvien retāk šos teikumus, ka: “Es nevaru aiziet pie tās bāriņtiesas – viņa ir tāda un tāda”. Nu nav viņa tāda! Vienkārši jūs nevarat atrast šo kopīgo valodu. Bet būtībā tagad arvien mazāk es dzirdu. Tad es saprotu, ka ir šī iecietība radusies, šī sapratne. Tātad arī speciālisti saprot, ka, ja audžuģimene ir satraukusies un visu met tur pa gaisu, rokas pa gaisu, tad ir jāpalīdz risināt, nevis jānolamā, kad tu nāc manā kabinetā sliktā garastāvoklī. Jo ir... Ir gadījumi, patiesībā, ir ļoti daudz. Es domāju, centriem, kam ir vairāk ģimenes, ir vēl vairāk šo gadījumu dažādu. Bet jebkurā gadījumā mēs necenšamies veidot konfliktus, necenšamies nepatīkšanas kaut kādas izveidot no nekā, jo viss ir atrisināms un viss ir pārrunājams, un mierīgā ceļā izvērtējams.

Iespējams, intervijās bieži minētais pieņēmums par personisko saikņu nozīmi institucionālajā sadarbībā ir solis vienotu profesionālās ētikas principu izveidē. Kā saka kāda atbalsta centra pārstāve: “Viņi [bāriņtiesa] mūs uztver nopietni. Viņi [mūs] uztver kā palīdzošu institūciju. Tātad, ka mēs viņiem varam kaut kā palīdzēt, sniegt kaut kādu atbalstu un sazināties, un darīt to, kas ir mūsu pienākumos”. Sadarbības vadlīnijas un metodikas ir svarīga sadarbības sastāvdaļa, jo nosaka rīcības algoritmu, taču algoritms nespēs noteikt efektīvāko rīcību konkrētos gadījumos, kur nepieciešama radoša pieeja, piemēram, vienā no minētajiem pozitīvajiem gadījumiem kāda ārpusģimenes aprūpē ievietota jaunieša motivācijas stiprināšanai izglītības apguvei starpinstitucionālā sadarbības grupa piesaistīja skolotāja ārpakalpojumu un atbalsta sniegšanā iesaistīja jaunieša māsu.

Sadarbības principu un shēmas izstrāde pašvaldībā ir otrs priekšnoteikums, kas ietekmē arī ārpusģimenes aprūpē esošo bērnu jautājumu risināšanu. Kā intervijā par sadarbības modeli atzīst bāriņtiesas pārstāvis pašvaldībā, kurā izstrādāta veiksmīgas sadarbības shēma, valsts izstrādātais normatīvais regulējums sadarbībai nav praktiski pielietojams lielākās pašvaldībās un neietver būtisku spēlētāju – atbalsta centru, ja gadījums skar ar ārpusģimenes aprūpi saistītus jautājumus:

Un tad tikai tapa šie te MK noteikumi par sadarbības grupām²¹². Un šie te MK noteikumi... Nu, grūti pateikt, vai kā bija patiesībā, bet sajūta bija tāda, ka tas

²¹² Domāti MK 545. noteikumi, kas izstrādāti 2017. gadā pirms administratīvās reformas un atbalsta centru izveides.

nolikums, teiksim, kas izstrādāts, teiksim, saistībā ar šo te mūsu sadarbības variantu, teiksim, kā viņš būtībā bija daudz maz, kur mēs redzējam Copy+Paste, teiksim, tur MK noteikumos. Ja? Šī sadarbības grupa, teiksim – viņa var strādāt, teiksim, tādā burtiskā izpratnē vairāk tādās mazās pašvaldībās, teiksim, bet lielās noteikt, ka ne.

Šajā pēc administratīvās reformas lielajā pašvaldībā izdoti savi noteikumi par divu līmeņu sadarbības grupu izveidi. Bērnu tiesību aizsardzības komisija skata pašvaldības līmeņa jautājumus. Savukārt starpprofesionāļu komandas darbojas zemākā līmenī. Lai komandai palīdzētu, ir izstrādāta speciāla protokola veidlapa, kur atrunāta sadarbības kārtība un rīcība situācijās, kad neizdodas panākt rezultātu un jautājums jārisina augstākā līmenī. Komandas darbā iesaistītas valsts un pašvaldības policija, izglītības pārvalde, atbalsta centrs, ģimenes ārsti un citi speciālisti, pēc vajadzības piesaistot arī citus resursus un iestādes.

Augstāk pieminētie MK 545. noteikumi nosaka valsts un pašvaldību institūciju un nevalstisko organizāciju sadarbības organizēšanu un kārtību, kādā īstenojama bērnu tiesību aizsardzība. Viens no sadarbības mehānismiem ir t.s. sadarbības grupas, kuras skata visus, ne tikai specifiski ar ārpusģimenes aprūpi saistītus, jautājumus. Sadarbības grupa darbojas saskaņā ar pašvaldības domes izstrādāto sadarbības grupas nolikumu. Sanāksmes notiek pēc vajadzības, bet ne retāk kā četras reizes gadā. Sanāksmes sasauc attiecīgās sadarbības grupas vadītājs. Sadarbības grupa ir konsultatīva koleģiāla institūcija, kuru izveido pašvaldība, vienā pašvaldībā var izveidot vairākas sadarbības grupas vai vairākas pašvaldības var izveidot vienu kopīgu sadarbības grupu. Šādos gadījumos nosakāma katras sadarbības grupas darbības teritorija. Ir noteikti sadarbības grupas pārstāvji no pašvaldības policijas, pašvaldības sociālā dienesta, pašvaldības izglītības pārvaldes un bāriņtiesas. Noteikts, ka var pieaicināt arī citus pārstāvjus no izglītības iestādēm, bērnu aprūpes iestādēm, ieslodzījuma vietām, pašvaldības pedagoģiski medicīniskās komisijas, pašvaldības administratīvās komisijas, Valsts probācijas dienesta, Valsts policijas un nevalstiskajām organizācijām. Papildu individuālu gadījumu izskatīšanai sadarbības grupa var pieaicināt citus speciālistus vai pieprasīt no viņiem nepieciešamo informāciju, ja attiecīgā informācija varētu būt būtiska sadarbības grupas darbā.

Viens no sadarbības grupas uzdevumiem ir izskatīt individuālus gadījumus saistībā ar iespējamiem bērna tiesību pārkāpumiem, ja ir nepieciešama ātra rīcība un vairāku institūciju sadarbība un radušos situāciju nav iespējams vai nav izdevies atrisināt ilgstošā laikposmā vienas institūcijas ietvaros. Izskatot individuālo gadījumu, sadarbības grupas pārstāvji analizē viņu rīcībā esošo informāciju un saskaņo turpmāko rīcību, vienojoties par katras pārstāvētās

institūcijas veicamajiem pasākumiem atbilstoši kompetencei. Panākto vienošanos ieraksta sadarbības grupas sanāksmes protokolā. Ja sadarbības grupa, izskatot individuālo gadījumu, nevar vienoties par saskaņotu sadarbību, tā informē VBTAI (MK 545. noteikumu 11. punkts). VBTAI sniedz konsultatīvu un metodisku atbalstu, lai tiktu ievērotas bērna intereses.

Sadarbības grupa ir instruments, ko var izmantot ārpusģimenes aprūpē esošo bērnu gadījumu risināšanā, kad ar citiem starpinstitucionālās sadarbības instrumentiem neizdodas panākt saskaņotu rīcību. Jāatzīmē, ka MK 545. noteikumi neparedz, ka sadarbības grupu varētu ierosināt bērnu aprūpes iestāde vai atbalsta centrs. Arī ārstniecības personas, kuru dalība noteiktos gadījumos sadarbības grupās būtu svarīga, tiesību akta izpratnē ir “citas pieaicinātās personas”, kas zināmā mērā norāda uz to mazsvarīgumu. Normatīvie akti (t.sk. MK 545. noteikumi), kuri skar starpinsitucionālo sadarbību, neregulē indivīda vai ģimenes tiesības piedalīties vai tikt informētam par šādas sadarbības grupas sanākumi. Šāds regulējums pašvaldībai sniedz brīvu interpretāciju un ir atkarīgs no iesaistīto speciālistu izpratnes, cik būtiski ir sadarbības grupās piedalīties bērnam, vecākam, kādai uzticības personai, aizbildnim vai audžuģimenei. Tādējādi var tikt ietekmēta bērna un vecāku līdzdalība lēmumu pieņemšanā.

Metodiskajās vadlīnijās “Starpinstitūciju sadarbība bērnu tiesību aizsardzībai pašvaldībās” (2021) analizēta Latvijas pašvaldību prakse bērnu sadarbības grupu organizēšanā. Viens no autoru secinājumiem, ka pašvaldību sadarbības grupu lēmumiem ir atšķirīgs spēks un šajā nozīmē tām nav vienotas prakses. Arī šajā pētījumā sadarbības grupa netika minēts kā praktisks instruments institūciju sadarbībā. Sadarbības grupu organizēšana būtiski atšķiras katrā pašvaldībā, kur atsevišķās pašvaldībās tās tiek organizētas novēloti un formāli, bet citās tās ir viens no centrālajiem rīkiem gadījumu risināšanā.

7.2.1. Starpinstitucionālā sadarbība lēmuma pieņemšanā par bērna ārpusģimenes aprūpi

ANO Pamatnostādņu 39. un 40. punkts īpašu nozīmi pievērš procesam, kā tiek pieņemti lēmumi par bērna šķiršanu no ģimenes un lēmumi par alternatīvās aprūpes risinājuma rašanu. Attiecībā uz lēmumiem par alternatīvās aprūpes risinājumu ANO Pamatnostādnes uzsver, ka tiem ir jābalstās uz rūpīgu izvērtējumu, plānošanu un pārbaudi, kas veikta ar iedibināto struktūru un mehānismu starpniecību, kvalificētiem profesionāļiem, pēc iespējas strādājot starpdisciplinārās grupās. **Visās stadijās jāuzklausā bērns atbilstoši viņa briedumam, kā arī viņa vecāki un likumīgie aizbildņi.** Šim nolūkam visām iesaistītajām pusēm jānodrošina vajadzīgā informācija, lai tās spētu veidot savu viedokli. Valstīm jāvelta visas pūles, lai nodrošinātu pienācīgus resursus un metodes tādu profesionāļu apmācīšanai un atzīšanai, kas

būtu atbildīgi par labākā aprūpes veida noteikšanu (turpat, 57. punkts). Izvērtējot bērnam piemērotāko alternatīvās aprūpes risinājumu, jāņem vērā bērna tūlītējā drošība un labklājība, kā arī turpmākā aprūpe un attīstība ilgākā laika posmā. Īstermiņa risinājumi jāpieņem ar mērķi radīt apstākļus piemērota pastāvīga risinājuma rašanai.

Lēmumu par bērna ārpusģimenes aprūpi pieņem bāriņtiesa. MK 1037. noteikumu 81.punkts paredz, ka bāriņtiesa **pirms lēmuma** pieņemšanas izskata bērnam piemērotākos ārpusģimenes aprūpes veidus pie aizbildņa vai audžuģimenē un sagatavo rakstisku pārskatu par darbībām, kas veiktas, lai bērnam nodrošinātu piemērotu aprūpi pie aizbildņa vai audžuģimenē. Ārpusģimenes aprūpi bērnu aprūpes iestādē nodrošina tikai gadījumos, kad aprūpe pie aizbildņa vai audžuģimenē nav piemērota konkrētam bērnam (BTAL 27. pants).

Pētījumā speciālisti kā vienu no sistēmas vājiem punktiem norāda t.s. “savietošanas procesu”, proti, kā un cik lielā mērā, pieņemot lēmumu par ārpusģimenes aprūpi, tiek ņemtas vērā bērna intereses un viedoklis. Viens no intervijās minētiem piemēriem attiecas uz lēmumu pieņemšanu par ārpusģimenes aprūpi pusaudžiem. Intervijās speciālisti norāda, ka normatīvajā regulējumā noteiktā aprūpes formu prioritizēšana (secība), kas paredz, ka aizbildnība vai audžuģimene ir piemērotākā aprūpes forma, ne vienmēr atbilst bērna labāko interešu principiem. Tā bāriņtiesas pārstāvis atzīmē, ka pusaudži visbiežāk nevēlas ievietošanu ģimenē, bet gan mazākā aprūpes iestādē, taču viņu viedokli jau ir iepriekšpieņēmusi valsts, radot pretrunu starp likumiski definētām “bērna labākām interesēm” un bērna viedokli jau politikas līmenī:

Pēc likumdošanas sanāk tā, ka, ja bērns paliek bez vecāku aprūpes, tad viņam ir jānodrošina vai nu aizbildnība vai audžuģimene. Savukārt šie te pusaudži visbiežāk nemaz arī nevēlas šo te audžuģimeni. Tas nozīmē, ka bāriņtiesai vēl speciāli jānomotivē lēmums, kāpēc ievietot bērnu, teiksim iestādē - bērnu namā, nevis ielikt tajā audžuģimenē, kurā viņš vienkārši negrib. Bet arī tajos gadījumos, kad atrodās kādreiz, teiksim, laba audžuģimene, kas ir ar mieru ņemt pusaudzi, nu [pusaudzis] negrib tur vairs, ja tā vide ir pārāk intīma - tā audžuģimene tomēr ir tāda varbūt kā sveša ģimene. Un jauniekiem, pusaudžim tas jau varbūt ir pārāk...pirmkārt, viņš jau ir pieradis pie zināmas brīvības, viņam vairs tā negribās, iestādē viņam varbūt jau ir draugi kaut kādi no tās kompānijas, kur viņi uz ielām ir dzīvojuši, tur ir vēl tāda niansīte, bet pēc likumdošanas mums viņš tā kā būtu vismaz jāieved audžuģimenē.

Vienlaikus ar bāriņtiesas lēmumu par bērna ārpusģimenes aprūpi, notiek **bāriņtiesas un sociālā dienesta** sadarbība. Par bērna ārpusģimenes aprūpes lēmumu bāriņtiesa nekavējoties informē bērna dzīvesvietas sociālo dienestu un lūdz sociālajam dienestam sniegt palīdzību bērna vecākiem (BTL 39.panta pirmā daļa). Tāpat bāriņtiesa arī rakstveidā informē vecāku par pienākumu sadarboties ar savas dzīvesvietas pašvaldības sociālo dienestu un citām institūcijām un personām, lai sekmētu bērna atgriešanos ģimenē; par pienākumu maksāt par bērnam sniegto ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu; par tiesībām saņemt valsts nodrošināto juridisko palīdzību, ja vecāks atbilst normatīvajos aktos noteiktajiem šīs palīdzības saņemšanas nosacījumiem (BTL 22.pants).

MK 1037. noteikumu 81. punkts paredz bāriņtiesas sadarbību ar atbalsta centru tajos gadījumos, kad kā viena no bērna ārpusģimenes aprūpes iespējām tiek izskatīta audžuģimene. Izskatot bērna aprūpes iespējas audžuģimenē, bāriņtiesa sazinās ar atbalsta centru.

Daļa intervēto speciālistu norāda, ka sadarbība starp bāriņtiesu un atbalsta centru, pieņemot lēmumu par bērna ievietošanu konkrētā audžuģimenē, ir ļoti būtiska. Sadarbība ir tā, kas dod iespēju izvērtēt bērna vajadzības un iespējamās audžuģimenes kompetences nodrošināt bērnam piemērotu aprūpi:

....ir jābūt izvērtējumam, savietojot bērnus atbilstoši aprūpētājam, jo to arī minēja daudzi psihologi un visi, ka ir ļoti svarīgi, kāda vecuma bērns ienāk ģimenē, kāds bērns jau ir ģimenē un pēc tam attiecīgi, kāds ienāk, cik traumēts ir iepriekšējais bērns vai kāds ir šis nākamais bērns, kurš nāk ģimenē iekšā. Tas ir tad, ja ģimenē jau ir bērni. Tieši tāpat arī, ja ģimenē nav bērni, tad ir – kāda ir viņu bijusi iepriekšējā pieredze. Tas ir ļoti svarīgi un būtiski. (Intervija ar atbalsta centra speciālistu)

Ja “savietošanas procesam” netiek pievērsta pienācīga uzmanība, tas turmākajā aprūpes procesā palielina risku, ka aprūpi būs pārtrauc, jo bāriņtiesa vai audžuģimene nav pietiekami izvērtējušas uzņemošās ģimenes spējas un kompetences atbilstoši konkrētā bērna vajadzībām. Savukārt, bērni aprūpes pārtraukšanas gadījumā piedzīvo retraumatizāciju un katra šāda aprūpes pārtraukšana padara arvien sarežģītāku bērna tālāko dzīves gājumu un attiecības ar nākamo aprūpētāju. Visbiežāk kritiku izsaka atbalsta centru pārstāvji, kuri visbiežāk palīdz risināt neveiksmīgus gadījumus.

Bāriņtiesa ir izmisumā, viņa nezina, kur likt bērnu. Viņi cenšas pierunāt jebkuru, nenododot informāciju vispār par bērnu – kāds viņš ir. Un, savukārt, ģimene, vēloties

tikai labu, ir piekritusi šo bērnu uzņemt. Un pēc tam, jā – tad ir traki. Tad ir traki vienai, otram pusei. Ir izdegšanas. Ir, ir... Nu jā, bet mēs atbalsta centri to šobrīd nevaram ietekmēt... (..) Ir gadījumi, kad atsūta informāciju par bērniem ļoti... maigu, labu, neizstāsta visu līdz galam. Un pēc tam audžuģimenēm pārmet, ka viņas pēc pāris mēnešiem atsakās no šī bērniņa. Un ir situācijas, kad ģimenēs tiek apdraudēti pārējie bērni. Un tad ģimenē nekas cits neatliek kā rakstīt iesniegumu un no šī bērna atteikties. Un tad ir slikti...Audžuģimene ir slikta. Nevis tie, kas varbūt nemaz nav padomājuši par šo savietošanas nozīmību. (Intervija ar atbalsta centra speciālistu)

Vienlaikus arī viena no audžumātēm diskusijā pauda viedokli, ka bērna un ģimenes savietošana viņas gadījumā netika veikta kvalitatīvi. Statusa izvērtēšanas procesā bāriņtiesa viņas kompetences un spējas vērtēja kritiski, taču, tiklīdz viņa kvalificējās statusam, audžuģimenē uzreiz tika ievietoti vairāki problemātiski pusaudzī, kuru uzņemšanai audžumammai nebija vajadzīgās pieredzes un pārliecības par spējām tikt galā.

Ievietojot bērnu audžuģimenē vai specializētajā audžuģimenē, bāriņtiesa noskaidro bērna viedokli, kā arī sadarbībā ar atbalsta centru (skat. 7.1. attēlu) izvērtē, vai audžuģimene spēs nodrošināt pienācīgus dzīves apstākļus un aprūpi bērnam (MK 354. noteikumu 52. punkts) un vienas darbdienu laikā informē audžuģimenes vai specializētās audžuģimenes izvēlēto atbalsta centru par bērna ievietošanu audžuģimenē vai specializētajā audžuģimenē (turpat, 55. punkts). Savukārt, atbalsta centrs nekavējoties informē bāriņtiesu, ja saņem informāciju no audžuģimenes, ka tā nevar uzņemt bērnu (turpat, 26. punkts). Var būt situācijas, kad bērns ir nekavējoties jāšķir no bioloģiskās ģimenes, aizbildņa, vai audžuģimenes. Šajos gadījumos normatīvais regulējums paredz, ka bāriņtiesa vai policija sazinās ar tuvāko atbalsta centru par pieejamām krīzes audžuģimenēm, kuras var uzņemt bērnu (turpat, 61. punkts).

7.1. attēls. Sadarbība pieņemot lēmumu par ārpusģimenes aprūpi

Bāriņtiesa vai policija informē krīzes audžuģimeni un atbalsta centru par apstākļiem, kādos bērns atradies, un sniedz citu svarīgu informāciju, kas jāņem vērā, lai krīzes audžuģimene varētu uzsākt bērna aprūpi. Bāriņtiesa piecu darbdienu laikā pēc bērna ieviešanas sniedz krīzes audžuģimenei un atbalsta centram noteiktus dokumentus un informāciju par bērnu (MK 354. noteikumu 58., 60. punkti). Savukārt, atbalsta centram ir pienākums jebkurā diennakts laikā reaģēt uz bāriņtiesas vai policijas pieprasījumu un sniegt informāciju par krīzes audžuģimenēm, kuras nekavējoties var uzņemt bērnu (MK 335. noteikumu 12., 17. punkti). Interviju dati liecina, ka pašreizējā situācijā šajos gadījumos bērni biežāk nonāk krīzes centros nevis audžuģimenēs, ņemot vērā, ka to skaits ir nepietiekams. Kaut arī krīzes audžuģimenes saskaņā ar normatīvo regulējumu tika ieviestas jau 2018. gadā, nevienā no jauniešu intervijām tās netika pieminētas.

Nu jā, mums nav šo specializēto audžuģimeņu. Mums viņu vienkārši nav. Ja mēs runājam par [valstspilsēta], manuprāt, mums ir viena krīžu audžuģimene, kas tiešām dara to savu darbu, kā viņa nu spēj un var. Bet nu viņi jau arī nav bezizmēra, un viņu resursi arī tādi, kādi viņi ir. (Intervija ar sociālā dienesta darbinieku)

Man kā reiz vēl aizvakar bija pašai situācija, kad es zvanīju krīzes audžuģimenei – man vajag ievietot bērnu. “Vai, nē! Jūs ziniet, man nav laika tagad, man citas darīšanas.” Bet tad ir jautājums, kāpēc krīžu audžuģimene tā var vispār pateikt? Viņa nesaka, ka viņai ir bērni iekšā – man nav laika! Bet vai tad valsts viņai nemaksā par to, ka mēs 24/7 esam gatavi, mēs ņemam bērnus? (Intervija ar bāriņtiesas darbinieku)

Interviju dati rāda, ka krīzes audžuģimenes atšķiras un daļa no tām nodrošina pakalpojumu reizēm pat pāri savu spēju robežām, bet vienlaikus pastāv arī gadījumi kā augstāk aprakstītais, kur ģimenes izvēlas bērnus neuzņemt, it īpaši pusaudžu vecumā. Šajā gadījumā bāriņtiesas ir spiestas paļauties uz krīzes centriem, kuri gan netiek skatīti kā daļa no ārpusģimenes aprūpes sistēmas un tādējādi ieņem neskaidro pozīciju pastāvošajā sistēmā, kur trūkst regulējuma tam, cik ilgi un kādos gadījumos bērns drīkst uzturēties krīzes centrā. Vienlaikus speciālisti intervijās ne vienmēr par krīzes centriem izteicās noraidoši, norādot uz tādu pakalpojumu pieejamību centra ietvaros, kas ne vienmēr ir pieejama krīzes audžuģimenei. To apstiprina arī aptaujas dati, kur puse no specializēto krīzes audžuģimeņu respondentiem atbildēja, ka nepiekrīt apgalvojumam, ka veselības pakalpojumi uzņemtajam bērnam ir laicīgi pieejami.

7.2.2. Starpinstitucionālā sadarbība, nodrošinot bērna aprūpi un attīstības vajadzību īstenošanu audžuģimenē, aizbildnībā, aprūpes iestādē, adopcijā

Ja bērns tiek ievietots audžuģimenē, tad bāriņtiesa, kura pieņēmusi lēmumu par bērna ievietošanu audžuģimenē, slēdz līgumu ar audžuģimeni (BTAL 36. pants). Līgumā ir noteikts bērna uzturēšanās ilgums audžuģimenē, kā arī audžuģimenes un pašvaldības savstarpējās tiesības un pienākumi (MK 354. noteikumu 66. pants). Atsevišķi izdalāms jautājums ir sadarbība par ārpusģimenes aprūpē esoša bērna **saskarsmi ar vecākiem un brāļiem (pusbrāļiem), māsām (pusmāsām)**.

Ja bērns ir ievietots audžuģimenē, normatīvais regulējums paredz, ka bāriņtiesa seko tam, lai audžuģimene nodrošinātu bērnu un vecāku saskarsmi, kā arī lemj par saskarsmes ierobežojumiem (BTAL 39. panta otrā - ceturrtā daļa). Savukārt, audžuģimenei ir prasība nodrošināt saskarsmi ar bērnam tuvām personām un pēc pieprasījuma sniegt informāciju bāriņtiesai un atbalsta centram par bērna un vecāku saskarsmi, vecāku garīgo un materiālo atbalstu bērna audzināšanā bērna ārpusģimenes aprūpes laikā (MK 354. noteikumu 69. punkts). Atbalsta centrs organizē audžuģimenē vai specializētajā audžuģimenē ievietotā bērna saskarsmi ar vecākiem u.c. bērnam tuvām personām (MK 335. noteikumu 12.16. punkts). MK 354. noteikumu 7. punkts uzsver bāriņtiesas, audžuģimenes un atbalsta centru sadarbību, lai

nodrošinātu audžuģimenes aprūpē esošā bērna iespējas uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar brāļiem (pusbrāļiem) un māsām (pusmāsām), ja bērni ir šķirti.

Ja bērns atrodas bērnu aprūpes iestādē, tad SPSPL 12.panta 2³ paredz sadarbību starp sociālo dienestu un bāriņtiesu un bērnu aprūpes iestādi, proti, sociālais dienests ne retāk kā reizi trijos mēnešos par bērnu, kas ir jaunāks par trim gadiem, un ne retāk kā reizi sešos mēnešos par bērnu, kas ir vecāks par trim, bet jaunāks par 18 gadiem, sniedz informāciju bāriņtiesai un bērnu aprūpes iestādei par sociālo darbu, kas veikts, lai sekmētu bērna atgriešanos ģimenē. Informācijas sniegšanai un saņemšanai izmanto Nepilngadīgo personu atbalsta informācijas sistēmu (NPAIS). Savukārt, bērnu aprūpes iestāde ne retāk kā reizi trīs mēnešos par bērnu vecumā līdz trīs gadiem un ne retāk kā reizi sešos mēnešos par bērnu vecumā no trīs līdz 18 gadiem informē pašvaldības sociālo dienestu un bāriņtiesu par vecāku, brāļu, māsu, vecvecāku, kā arī citu personu, ar kurām bērns ilgu laiku ir dzīvojis nedalītā saimniecībā, saskarsmi ar bērnu un sadarbību ar bērnu aprūpes iestādi un bērna fizisko un psihosociālo attīstību. Bāriņtiesa šajā laikā aktualizē informāciju par iespēju bērnam augt ģimeniskā vidē – pie aizbildņa vai audžuģimenes.

Situācijās, kad bērns atrodas audžuģimenes vai pie aizbildņa, sociālā dienesta darbs ar vecākiem netiek uzsvērts, kā tas noteikts gadījumā, ja bērns atrodas ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā.

BTL 22. panta 5. punkts aktualizē sadarbību tad, kad bāriņtiesa gatavo lietu par pārtraukto bērna aizgādības tiesību atjaunošanu vai par prasības iesniegšanu tiesā aizgādības tiesību atņemšanai vecākam. Lai sagatavotu lietu, bāriņtiesa noskaidro, vai ir zuduši iemesli, kuru dēļ vecākam tika pārtrauktas bērna aizgādības tiesības, un pieprasa vecāka dzīvesvietas sociālajam dienestam atzinumu par iespējām bērnam atgriezties vecāka aizgādībā, kā arī pieprasa no audžuģimenes, aizbildņa vai bērnu aprūpes iestādes informāciju par bērna un vecāka saskarsmi, garīgo un materiālo atbalstu bērna audzināšanā ārpusģimenes aprūpes laikā, kā arī pieprasa citu informāciju, kas nepieciešama, lai pieņemtu pamatotu lēmumu.

Ja bērna vecākiem ar tiesas lēmumu ir atņemtas aizgādības tiesības (vai bērns ir bārenis), tad bērna vecāku pašvaldības sociālais dienests vairs nav iesaistīts jautājumā par bērna saskarsmes nodrošināšanu ar vecākiem un citām bērnam tuvām personām. Tādā gadījumā jautājums par to, kā atbalstīt bērna saskarsmi ar vecākiem un citām bērna tuvām personām paliek bāriņtiesas, audžuģimenes, aizbildņa vai bērnu aprūpes iestādes ziņā. Bērnu aprūpes iestādes vadītājs, audžuģimene vai aizbildnis var atļaut bērnam uzturēties pie vecākiem, kuriem ir pārtrauktas

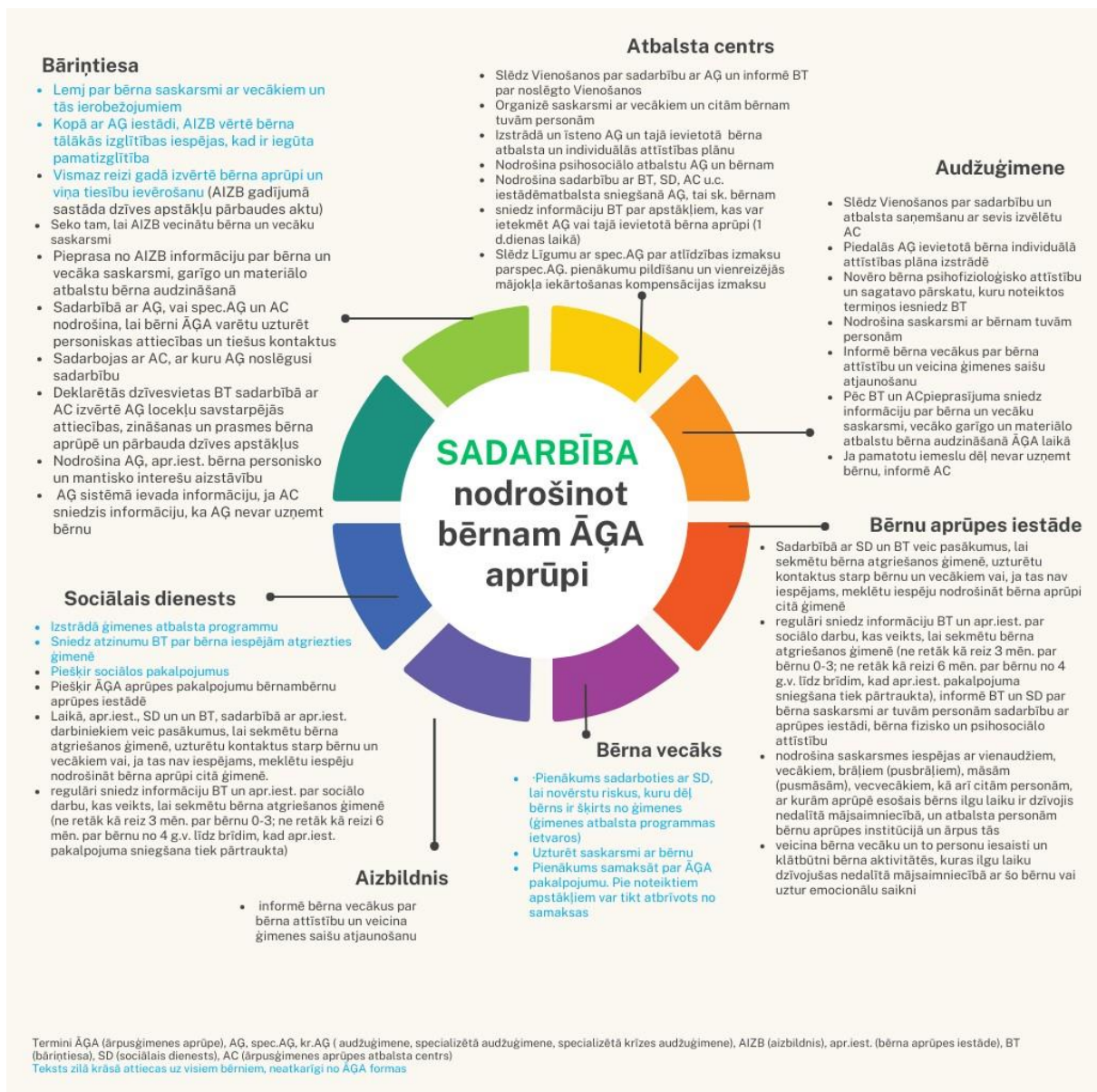
vai atņemtas aizgādības tiesības, vai citām šā panta pirmās daļas ievaddaļā minētajām personām, ja bāriņtiesa pieņēmusi par to lēmumu (BTAL 33. pants).

Šobrīd no tiesību aktiem izriet, ka bāriņtiesas, kura ir pieņēmusi lēmumu par bērna ievietošanu ārpusģimenes aprūpē, kompetence ir uzraudzīt bērna labāko interešu ievērošanu no brīža, kad šāds lēmums pieņemts, līdz brīdim, kamēr bērns sasniedz pilngadību. Ja bērns nonāk atpakaļ bioloģiskajā ģimenē, viennozīmīgi nav noteikts, ka ģimene būs sociālā dienesta redzeslokā (izņēmums, ja sociālajam dienestam ir informācija, ka pastāv riski par bērna aprūpes vajadzību nodrošināšanu). Bāriņtiesai jānodrošina, ka institūcijas apmainās ar informāciju, nodrošinot informācijas uzkrāšanu, apmaiņu un pēctecību atbalsta sniegšanā, ja bērnam maina ārpusģimenes aprūpes formas, t.sk. mainot dzīvesvietu no vienas pašvaldības uz citu. Šāda pieeja veicinātu, ka bērnam ir viens tā saucamais gadījuma vadītājs, kurš vienkopus redz bērna “ārpusģimenes aprūpes vēsturi”.

ANO Pamatnostādnēs norādīts, ka bērnam, kurš ir alternatīvajā aprūpē, ir jāveido **aprūpes nodrošināšanas un ilgtermiņa risinājuma plāns**. Tādējādi starptautiskie bērnu tiesību dokumenti uzsver, cik svarīgi, ka lēmumi un procesi, kas saistīti ar bērna šķiršanu no ģimenes, ārpusģimenes aprūpi, tiek rūpīgi izvērtēti, plānoti un pārraudzīti, kā arī dokumentēti. Vairākās ANO Pamatnostādnēs norādīti aprūpes nodrošināšanas un ilgtermiņa risinājuma plāna raksturojošie aspekti – tā veidošana jāuzsāk pēc iespējas ātrāk (ideāli pirms bērns nonāk aprūpē), plānam jāietver priekšlikumi īstermiņa un ilgtermiņa uzdevumiem (61. punkts), proti, tas nozīmē, ka pieņemot lēmumus ir jāskata pastāvīgas aprūpes risinājums, plānā jābūt skaidri norādītiem aprūpes risinājuma mērķiem un pasākumiem, ar kuriem tie tiks panākti (63. punkts). Īpaši uzsvērts, cik svarīgi plāna sagatavošanā, izpildē un izvērtēšanā iesaistīt vecākus, likumiskos aizbildņus, audžuvecākus un aprūpētājus, kā arī citas bērnam svarīgas puses (65. punkts). Bērna aprūpe un pieņemtais aprūpes risinājums, tā atbilstība esošajiem apstākļiem ir regulāri un rūpīgi jāpārskata (vēlams, ne retāk kā reizi trijos mēnešos). Pārskatīšana jāveic atbilstīgi kvalificētām un pilnvarotām personām, un tajā jāiesaista bērns un visas personas, kurām ir nozīme bērna dzīvē (12. punkts).

Latvijas normatīvais regulējums paredz dažādus ietvarus bērna vajadzību izvērtēšanai un plānus bērniem ārpusģimenes aprūpē. Taču ne visiem ārpusģimenes aprūpē esošiem bērniem. Kad bāriņtiesa ir pieņēmusi lēmumu par bērna šķiršanu no ģimenes, sociālais dienests veido ģimenes atbalsta plānu (BTAL 27. pants, MK 338. noteikumu 5.4. punkts). Ģimenes atbalsta plānu sociālais dienests izstrādā kopā ar citām pašvaldības institūcijām, bērna vecākiem un

citām bērna tiesību aizsardzības iestādēm (skat. 7.2. attēlu). Sadarbība ir izdalīta kā viens no būtiskiem ģimenes plāna izstrādes pamatprincipiem (BTAL 27. panta 5.daļa, MK 338. noteikumu 4.9. punkts). Normatīvais regulējums nosaka ļoti vispārīgu ietvaru ģimenes atbalsta plāna izstrādes saturam, procesam, kārtībai (piemēram, nepieciešams definēt problēmu; noteikt īstermiņa un ilgtermiņa mērķus; definēt uzdevumus, veicamos pasākumus, termiņu, sagaidāmo rezultātu un atbildīgo personu; ir noteikts pārskatīšanas biežums jeb “daudzpakāpju novērtēšana” – ne retāk kā reizi 6 mēnešos (MK 338. noteikumu 14.5 un 14.8. punkti), līdz ar to saturiski sociālais darbinieks vada sociālā gadījuma procesu, kā tas noteikts vispārējā sociālā darba praksē, un veic specifiskas darbības, ko paredz normatīvie akti - sagatavo un sniedz atzinumu par iespējām bērnam atgriezties vecāka aizgādībā, ja to pieprasa bāriņtiesa, sniedz informāciju, vai vecāks sadarbojas ar sociālo dienestu un var tikt atbrīvots no samaksas par ārpusģimenes aprūpē esošo bērnu, u.c.. BTAL 44. pants nosaka, ka bērna ārpusģimenes aprūpes laikā pašvaldība sniedz izglītojošu, sociālu un citu palīdzību bērna vecākiem, lai sekmētu bērna atgriešanos ģimenē. Ģimenes atbalsta plāna izstrādē nav atsevišķi precizēta sadarbības kārtība un iesaistītās puses – ja bērns ir aizbildnībā, audžuģimenē vai aprūpes iestādē.

7.2. attēls. Sadarbība nodrošinot bērnam ārpusģimenes aprūpi.

Ja vecākiem tiek pārtrauktas vecāku aizgādības tiesības un bērns tiek izņemts no ģimenes, tad parasti laika posmā līdz 12 mēnešiem (CL 203. pants) ģimenei ir jāveic darbības, lai novērstu bērna izņemšanas cēloņus un bērns varētu atgriezties ģimenē. Šajā procesā sociālais dienests ir atbalsts bērna ģimenei un bērna ģimenes sociālā gadījuma vadītājs. Šajā periodā ir paredzēta visu procesā iesaistīto pušu sadarbība, kuras mērķis ir bērna un ģimenes atkalapvienošanās. Ja 12 mēnešu laikā no aizgādības tiesību pārtraukšanas nav iespējams tās atjaunot, bāriņtiesa lemj par prasības celšanu tiesā aizgādības tiesību atņemšanai, izņemot gadījumu, kad aizgādības tiesības nevar atjaunot no vecāka neatkarīgu apstākļu dēļ (CL 203.pants). Ārpusģimenes aprūpes gadījumā grūtības rada tas, ka bērns atrodas pie cita aprūpētāja un līdz ar to fiziski vairs neatrodas ģimenē un savā ziņā sociālā darbinieka uzmanības lokā. Nonākot ārpusģimenes aprūpē, bērns nonāk jaunas sistēmas uzmanības centrā – vai nu tā ir audžuģimenes atbalsta un

uzraudzības sistēma, vai bērnu aprūpes iestādes sistēma un prasības, kur bērna vajadzību izvērtējumu un atbalsta plānošanu sāk veikt vēl viens sociālais darbinieks (bērnu aprūpes iestādes vai atbalsta centra sociālais darbinieks), izmantojot jaunas metodikas un dokumentus.

Bērniem, kuri atrodas bērnu aprūpes iestādē, tiek veidots **bērna attīstības plāns** un izveidota bērna (klienta) lieta (MK 338. noteikumu 5.4. punkts). Normatīvais regulējums nosaka vispārīgas prasības bērna attīstības plāna un bērna lietas saturam – tajā ir jāiekļauj risināmās problēmas definējums; ilgtermiņa un īstermiņa mērķi; uzdevumi, veicamie pasākumi, termiņi, sagaidāmais rezultāts un atbildīgā persona; pakalpojumu sniegšanas procesa atspoguļojumu un rezultātu novērtējumu.

Bērniem, kuri atrodas audžuģimeņu aprūpē, tiek veidoti divi plāni. Viens ir audžuģimenē, specializētajā audžuģimenē uzņemtā bērna **individuālās attīstības plāns**, ko izstrādā un īsteno atbalsta centrs (MK 355. noteikumu 12.7 pants). Normatīvais regulējums nesniedz norādes šī plāna saturam, izstrādes nosacījumiem, pārskatīšanas biežumam, sadarbības prasībām. Detalizētāka informācija par šī plāna izstrādi, bērna vajadzību izvērtēšanas metodiku, kā arī sadarbības mehānismu ir atrodama LM metodiskajos materiālos atbalsta centram. Tā kā normatīvā regulējuma līmenī sadarbības mehānisms nav saskaņots ar citu iesaistīto pušu normatīvo regulējumu, metodikai ir tikai rekomendējošs raksturs un tās pielietojums ir ierobežots un interpretējams. Attiecībā uz audžuģimeņu, specializēto audžuģimeņu aprūpē esošiem bērniem, ir prasība veidot bērna **psihofizioloģiskās attīstības pārskatu**. Audžuģimenē, specializētajā audžuģimenē esošā bērna psihofizioloģiskās attīstības pārskatu veido audžuģimene un to nosūta bāriņtiesai. MK 354. noteikumu 68. punkts un 6. pielikums nosaka pārskata aktualizēšanas biežumu (reizi 6 mēnešos) un saturu (veidlapa). BTL 39. panta otrā-ceturtnā daļa īpaši uzsver bāriņtiesas sadarbību ar audžuģimeni, vērtējot bērna tālākas izglītības iespējas, kad ir iegūta pamatizglītība. Bērnam, kurš ir pie aizbildņa, nav paredzēts, ka atbalsta centrs izstrādā individuālās attīstības plānu, kā arī aizbildnim nav pienākuma slēgt vienošanos par sadarbību ar kādu no atbalsta centriem.

Atbalsta centra pārstāvis intervijā atzīmēja, ka dažādo attīstības plānu un pārskatu veidošana daļēji dublējas un apsvēra, vai šo divu plānu vietā visu institūciju sadarbībā nebūtu veidojams viens plāns, kurš katru gadu nebūtu jāpāraksta, bet gan jāizvērtē un jāpapildina. Vienlaikus speciālists nebija pārliecināts par audžuģimeņu veidotā pārskata satura prasībām, vien noteica:

Es zinu, ka mūsu darbiniece, vismaz viena, nu, viņa ir runājusi par šo te, ka viņa izmanto šos te bāriņtiesā sniegtos pārskatus. Viņa lūdz arī ģimenei to pārskatu, un... nu, lai viņai ir pieeja, un tad viņa izmanto, sagatavojot bērnu to attīstības plānu.

Tāpat vairāki speciālisti intervijās norādīja, ka pašreizējā sistēmā ne vienmēr attaisnojas gadījuma vadītāja loma. Pat ja normatīvajos aktos ir noteikts, kurai institūcijai tāda būtu jāuzņemas, starpinstitūciju sadarbības gadījumos tas ne vienmēr izdodas, ja institūcijas aizstāv savas intereses un kompetences robežas:

Bet jā, par to sadarbību kopumā runājot, starpinstitucionālajās tikšanās, jā mēs joprojām saskaramies ar to problēmu, ko [personvārds] jau ieskicēja, ka... šī galvenā gadījuma vadītāja. Katrs kaut ko pa savai jomai pasaka, bet iztrūkst šie, šī nu tā kā galvenā vadītāja, nu tā kā funkcija. [...] Un tas mazlietiņ tā kā... nu samazina to atbildību katrai šai iesaistītajai pusei, jo – nu es jau neesmu atbildīgais. Un tāpat arī domā visas tās pārējās desmit iesaistītās puses. Un beigās arī šī informācija par to pašu jaunieci, par bērnu, kas ir šajā ārpusģimenes aprūpes iestādē... Nu, ka to rūpju nu līdz galam neviens simtprocentīgi netur. Katrs tur to savu daļiņu. (Intervija ar VBTAI darbinieku)

Šāda fragmentēta pieeja nostiprina modeli, kurā institūcijas darbojas nevis bērna labākajās interesēs, bet gan ar mērķi iespējami labi īstenot pārstāvētās puses uzdevumus. Lai nodrošinātu veiksmīgu bērna interešu pārstāvniecību un veicinātu bērnu un jauniešu pašu iesaisti šo procesu norisē, nepieciešams, pirmkārt, panākt, lai process tiktu organizēts līdzīgi Skotijā ieviestajai GIRFEC sistēmai (skat. 2. nodaļu), nodrošinot, ka bērns vienmēr zina, kas ar viņu notiks un kur vērsties ar jautājumu, un, otrkārt, no šīs pašas sistēmas iespējams pārņemt vadošā profesionāļa pieeju, kurā konkrēta persona tiek noteikta par atbildīgo gan attiecībā uz plāna izstrādi, gan gadījuma organizēšanu.

Vairāki atbalsta centru pārstāvji norādīja uz nesamērību prasībās sociālajiem darbiniekiem lietu vadīšanā un atlīdzībā, salīdzinot ar sociālo dienestu darbiniekiem darbam ar ģimenēm. Atlīdzība nav pārskatīta un izvērtēta kopš centru izveidošanas un intervijas liecina, ka, atbalstot audžuģimenes, tiek piesaistīti papildus līdzekļi, lai nodrošinātu kvalitatīvus pakalpojumus. Vienlaikus, resursu pieejamība ietekmē sadarbības procesu un tā rezultātu.

Atsevišķi izdalāms jautājums par **sadarbību aprūpes uzraudzības procesā**. Audžuģimeņu gadījumā ir divi dažādi procesi. Pirmkārt, sadarbība, kas attiecas uz ikgadējo audžuģimenes vai

specializētās audžuģimenes izvērtējumu (MK 354. noteikumu 3.punkts). Otrkārt, sadarbība, veicot ikgadējo audžuģimenē vai specializētajā audžuģimenē ievietotā bērna dzīves apstākļu pārbaudi un aprūpes un viņa tiesību ievērošanas izvērtēšanu (turpat, 4. punkts). Normatīvais regulējums paredz, ka gan audžuģimenes, specializētās audžuģimenes izvērtējums (3. punkts), gan audžuģimenē, specializētajā audžuģimenē ievietotā bērna aprūpes un tiesību ievērošanas izvērtējums (4. punkts) notiek reizi gadā un tas tiek veikts, bāriņtiesai sadarbojoties ar atbalsta centru. Par ikgadējo audžuģimeņu izvērtējumu ir atbildīga tā bāriņtiesa, kurā audžuģimene ir deklarējusi savu dzīves vietu – tiek vērtētas audžuģimenes locekļu savstarpējās attiecības, zināšanas un prasmes bērna aprūpē un pārbaudīti dzīves apstākļi (turpat, 3. punkts). Savukārt, gadījumos, kad bērna faktiskā dzīves vieta nav tajā pašvaldībā, kuras bāriņtiesa pieņēmusi lēmumu par bērna ievietošanu audžuģimenē, bāriņtiesas var nodrošināt savstarpēju sadarbību, slēdzot sadarbības līgumu (6. punkts), lai pārbaudītu bērna dzīves apstākļus un izvērtētu bērna aprūpi un viņa tiesību ievērošanu (4. punkts). Gadījumā, ja audžuģimene vai specializētā audžuģimene maina dzīves vietu, bāriņtiesa pēc informācijas iegūšanas triju darba dienu laikā nosūta bāriņtiesai, kuras darbības teritorijā deklarēta jaunā dzīvesvieta, audžuģimenes vai specializētās audžuģimenes lietas materiālu kopijas (8. punkts).

Interviju materiāls rāda, ka šajā posmā, sniedzot atbalstu bērniem un uzņemošajām ģimenēm, biežāk birokrātisko slogu un formālu pieeju starpinstitūciju sadarbībā kritizē atbalsta centri, kas atrodas birokrātiskās sistēmas perifērijā. Līdzīgu kritiku par atskaitīšanās prasībām kā galveno sadarbības formu izsaka arī audžuģimenes. Kāda atbalsta centra pārstāve pauda, ka centrs sniedz uzņemošajām ģimenēm atbalstu dokumentu kārtošanā, šādi palīdzot uzturēt motivāciju, un atzīst, ka aicinājuši arī bāriņtiesu atbalstošāk rīkoties birokrātisko prasību gadījumos. Kā norāda viena atbalsta centra pārstāvis, dokumentu radīšanu atvieglotu vienota datu apmaiņas sistēma, cerot, ka Valsts sociālās politikas monitoringa informācijas sistēmas (SPOLIS) varētu nodrošināt ērtāku un ātrāku dokumentu apriti.

Ja SPOLIS tomēr nestrādās, mēs visi būtu ļoti, ļoti vīlušies, jo nu vismaz atbalsta centra darbinieki ir pielikuši visus resursus iespējamus, lai šajā sistēmā strādātu, lai tur vadītu datus gan ģimeņu lietas, gan arī šos te ikmēneša pakalpojumus saņemtos, sniegtos un visu tā kā uzrādīt. Nu ļoti, ļoti cenšamies, jo mēs saprotam, nu tas tā kā, ja strādās, tas ļoti atvieglos darbu, un tiešām nebūs kaut kādas dubultās uzskaites vai trīskāršās jāveic, un manuāli žurnāliņā jāskaita, cik man ir konsultācijas bijušas – tas tur tiek vienreiz ievadīts, tas tur aiziet un tad tas arī... Un ja tu tur neesi ievadījis, tad tu pats esi vainīgs. Tātad nu par to konsultāciju tad... nu tad nav samaksas..

Risks ir gadījumos, kad šāda dokumentu pieeja aizstāj darbības mērķus – bērna vai jaunieša tiesību īstenošanu un atbalsta sniegšanu. Efektīvas rīcības pamatu veido iniciatīva un iedrošinoša vadība. Tā kādas pilsētas sociālā dienesta vadītāja stāsta intervijā:

Es formāla noteikti neesmu, arī šo formātu nepieļauju. (Iesmejas) ... Ja es esmu vadītājs. Nē, tādā ziņā nav jēga runāt par kaut kādām tur – kā vajadzētu būt. Mums ir jāsaprot, kā mēs varam palīdzēt un izvērtēt katra bērna atsevišķu individuālo situāciju, un kopā meklējam resursus, kopā arī apsekojam, braucam, piemēram, policijas... Arī tagad braukšu apciemot vecākus, jo nekā... nav fantastiskāki resursi, kā bērna šie te radinieki. Un viņi mums īstenībā daudz palīdz arī, kaut gan viņi varbūt nenāk pie bērniem paši, jo viņi jau tā jūtas vainīgi. Bet ja mēs paši pie viņiem dodamies un es redzu šo vēlmi sadarboties, un tā kā tas ir... (Nopūšas) Mēs šinīs te tikšanās tiešām katrs, ko mēs no savas puses un kā mēs varam kopā. Es ar policiju esmu braukusi, ar bāriņtiesu kopā. Nu tādā ziņā mums tas ir, mēs neskatāmies likuma pantus tieši pēc formas, bet ko mēs varam izdarīt.

Darbības pārraudzība un izvērtēšana ir svarīgs institūcijas darba aspekts, un tas veido arī vienu no sadarbības veidiem. Kā liecina intervijas, tad sadarbība izvērtēšanas jomā ir formāla un balstīta kvantitatīvos, virspusējos rādītājos:

Mums pēc kāda pusgada atbrauca audits. Audits no ministrijas, un... Viss bija kārtībā, viss bija. Bet nu, teiksim, tajās lietās mums nebija iezīmētas... nu, ka mums tiešām bezmaz vai... Manuprāt, pat ministrijas līmenī nebija īsti skaidrs, kas ir atbalsta centri, ja. Jo bez maz vai tiešām, nu, ka tev kā atbalsta centram jāseko līdzī, kā tiek nodrošināti šie pakalpojumi – vispār, ko saņem ģimene. Šī te braukšana uz mājām un klienta lietās šīs atrakstīšanās – bez maz vai līdz ledusskapja sastāvam un tā tālāk. Jo tas bija... Nu, mums tas arī bija diezgan liels tāds trieciens, jo mums tās klientu lietas nebija tādā līmenī sakārtotas, jo šobrīd mums tās lietas ir pārbāztas. Vai tas ir vajadzīgs, tas nav vajadzīgs – es tiešām nezinu. Bet, nu, jā. Par vienotu nostāju visa centra tai metodikā, kas ir izstrādāta... Nezinu, kaut kāda kontrole varbūt vairāk ir vajadzīga? Bet arī. Nevis kontrole ar kaut kādu, nu, es nezinu, sodīšanas mehānismu, bet kaut kādu atbalstu pašiem tiem atbalsta centriem izprast tās lietas, izprast pēc būtības. (Intervija ar atbalsta centra pārstāvi)

Šo viedokli par citu izvērtējošo un pārbaudošo institūciju darbu intervijās pauž arī bērnu aprūpes iestāžu vadības pārstāvji par VBTAI īstenotajām pārbaudēm bērnu aprūpes iestādēs,

norādot, ka pārbaudes bieži neņem vērā ārpusģimenes aprūpes formu specifiku un audits ir balstīts salīdzinoši viegli konstatējamos lielumos, piemēram, bērna interešu ievērošanu noskaidrojot ar jautājumu, vai kaķu barībai tiek tērēti līdzekļi no bērnu uzturnaudas un kādā pasākumi tiek īstenoti, lai pārliecinātos, vai bērni ir paēduši. Visnegatīvāk bērnu aprūpes iestāžu pārstāvji un uzņemošās ģimenes izteicās par valsts institūciju VBTAI un tiesībsarga pārbaudēm. Savukārt VBTAI pārstāvji intervijā norādīja, ka pat sadarbības partneru (visbiežāk atbalsta centra un bāriņtiesas) konflikta situācijā tai nav kapacitātes mediēt procesu un izvērtēt potenciālo apdraudējumu bērna interesēm.

Intervijas atklāj arī dažādus ārpusģimenes aprūpes izvērtēšanas modeļus pašvaldību līmenī. Ja ir pašvaldības, kur bāriņtiesa citas institūcijas redz kā sadarbības partnerus, tad dažviet vērojama izteikta funkciju nošķiršana:

Un cilvēkiem palielinās izpratne par to... Arī starp sociālo dienestu un bāriņtiesu – cilvēki labāk saprot, kas ir tas, ko dara bāriņtiesa un kas ir tā funkcija, ko dara sociālais dienests. Un pēdējo piecu gadu laikā, man liekas, ļoti skaidri redzams, ka arī pašas iestādes ir novilkušas to līniju. Neiet kopā apsekošanas, katrs veic savu, bieži vien. Dienests ir atbalstošs, mēs kontrolējoši lēmēji tomēr. Nu, kad skaidri redzams. Viņi visi, kas strādā sociālā jomā, ir kļuvuši lielāks tāds resurss tam cilvēkam. Viņi nāk līdz uz sēdi... Nu, viss. Arī atbalsta centra speciālisti – viņi sēž, kaut arī viņi zina, ka... Nu, viņi sēž kopā ar to savu klientu. Viņam arī... Kaut vai tās ir audžuģimenes, vienalga tas atbalsta centrs ir ar viņiem. Nu viņš jūt to, ka viņi nav vieni šeit, jo ļoti bieži viņi jūtās apdraudēti bāriņtiesā. Nu, jo tomēr mums ir tā lemšana un viss. (Intervija ar bāriņtiesas pārstāvi)

Formālā kontrole un birokrātiskās prasības ir savstarpēji papildinošas izvērtēšanas iezīmes: jo formālākas prasības, jo vieglāk to izpildi pārraudzīt. Intervijas liecina, ka, iestājoties rutīnai, inovatīvu pieeju aizstāj aizstāvēšanās taktika, kur par problēmām runā, taču tās konstatēt un risināt iestāde izvairās. Tā kāda sociālā darbiniece intervijā atzinīgi runā par mācībām, kuras iepazīstina ar vardarbības un atkarības problēmu risināšanu:

Apmācību ziņā – super. Bet tieši kā sadarbība tieši tā – parunāties par tām sāpošām... Un ka, piemēram, vēl pasaka iestādes vadītājs: : Tu tikai nepasaki par to un to. Nu varbūt labāk nevajag teikt.” Jo vienkārši baidās par to, ka, piemēram, kaut ko pateiks tādu sāpošu... Viņi vienkārši baidās, ka no ministrijas puses tiks pagriezts, ka mēs vainīgi. Ka

mūs uzskatīs par vainīgiem, ka mēs ne tā bijām darbojušies. Tāpēc daudz kas tiek noklusināts.

Kā intervijā norāda kādas bāriņtiesas pārstāvis, jāstiprina sociālo darbinieku un bāriņtiesu kapacitāte, kas saistīta ar iniciatīvas un atbildības uzņemšanos:

Nu tad visbiežāk, kā to varbūt politiķi saprot, kam ir vispār varbūt tā attāla izpratne par šīm lietām – nu tad maksāsim viņiem bišķiņ vairāk, iedosim viņiem arī vairāk. Būs labi! Ja? Nu tad problēma atrisināta! Ja? Nu tik sekla tā domāšana ir. Nu... nu jāstiprina ir bāriņtiesas, jāstiprina ir sociālie dienesti un tieši sociālie darbinieki darbā ar ģimenēm un bērniem, ja. Ir dažādi veidi, kā to darīt, teiksim, tūri, ja. To var nedarīt tikai tādā veidā, kā ceļot algas.

Vienlaikus intervijas iezīmē problēmsituācijas, kas izriet no institūciju sadarbības un savstarpējas uzticēšanās trūkuma un atšķirīgiem vērtēšanas kritērijiem. Piemēram, vienā gadījumā VBTAI pārstāve runā par bērnu pienācīgu aprūpi audžuģimenē, kur bāriņtiesas skatījums uzrāda negatīvu ainu, bet atbalsta centra novērtējums apliecina pretējo. VBTAI pārstāvis atzīmē, ka katru šādu situāciju nav iespējams pārbaudīt, bet sadarbības un vienotas izpratnes trūkums rada riskus, ka bērnu intereses var tikt aizskartas. Kas ir interesanti, ka šajās un arī citās konflikta situācijās bērna vai jaunieša viedoklis netika pieminēts, nemaz nerunājot par bērnu kā sadarbības partneri izvērtējuma veikšanā.

Ja bērns ievietots bērnu aprūpes iestādē, tad bāriņtiesa vismaz reizi gadā pārbauda bērnu aprūpes iestādē ievietotā bērna tiesību un interešu ievērošanu un aprūpi (BTL 36. panta 1.punkts, MK 1037. noteikumu 81¹. punkts).

Ja aprūpi nodrošina bērnu aprūpes iestāde, tad aprūpes pakalpojuma uzraudzībā ir iesaistīta arī LM. Saskaņā ar MK 338. noteikumu 5. sadaļu, bērnu aprūpes iestāde jeb bērnu ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcija ir sociālo pakalpojumu sniedzējs. Uz bērnu aprūpes iestādi kā sociālo pakalpojumu sniedzēju attiecas virkne dažādu prasību, par kuru uzraudzību ir atbildīga LM kā galvenā atbildīgā institūcija valsts līmenī par sociālo pakalpojumu kvalitāti un sociālo pakalpojumu sniedzēju atbilstību normatīvo aktu prasībām, kā arī sociālo pakalpojumu kvalitātes un efektivitātes novērtēšanas kritēriju izstrādi (turpat, 14. punkts).

Aizbildnībā esošo bērnu aprūpes, interešu un tiesību nodrošināšanas uzraudzību veic bāriņtiesa - katru gadu pārbaudot aizbilstamā dzīves apstākļus aizbildņa ģimenē (BTL 31. pants) un sastādot dzīves apstākļu pārbaudes aktu. Aktā iekļaujot vismaz šādu informāciju - bērna viedoklis par dzīves apstākļiem, savstarpējām attiecībām ar aizbildni un nedalītā saimniecībā dzīvojošām personām, par saskarsmi un iespējām kontaktēties ar vecākiem, citiem radniekiem un citām bērnam tuvām personām, aizbildņa viedokli par aizbildnības pārvaldību un savstarpējām attiecībām ar aizbilstamo (MK 1037. noteikumu 81. punkts).

Pašu jauniešu skatījumā attieksme pret uzraugošajām institūcijām parasti ir neitrāla un visbiežāk intervijā tiek stāstīts, ka vizītēs bērnu aprūpes iestādē-vai audžuģimenē tiek pajautāts, vai viņiem klājas labi. Par savu iesaisti jaunieši nerunā, vien kādā intervijā viens no jauniešiem saka:

Vienkārši atbrauc pie mums uz māju, pajautā, vai mūs viss apmierina, vai mums nedara pāri un kā mēs jūtamies ģimenē. Viss. Tas arī viss. Sauc uzreiz, ja ir māsa vai brālis aug ģimenē... Tad pasauc to, aprunājas un viss. Ne tur pajautāja, vai tu esi kaut ko jaunu apguvis kopš pēdējās reizes, kad mēs esam bijuši. Vai kaut ko tādu jautājumu. Nē, tādi vispār nebija.

Daži jaunieši intervijās atzīst, ka viņiem ir labas attiecības ar bāriņtiesas pārstāvjiem, īpaši, ja tā pati bāriņtiesa ir atbalstījusi un strādājusi ar jaunieša bioloģisko ģimeni un bērniem skaidrojusi izņemšanas iemeslus un meklējusi labākos risinājumus. Otra galējība ir, ka jaunieši ar bailēm un aizdomām uztver pārbaudes vizītes un tajās par savu pieredzi vienkārši nestāsta. Intervijas uzrāda vietu uzlabojumiem. Piemēram, bērnu viedokli nepieciešams uzklaut konfidenciāli, iespējams sniegt atgriezenisko saiti par problēmām, jo profesionālim ir iespējams vērot situāciju no malas un pat sīku konfliktu gadījumā piedāvāt risinājumu, nevis sodīt kādu pusēm. Tā jauniešiem, kas bijis ievietots ģimenes tipa iestādē, stāsta:

Mūsu bāriņtiesa brauca mūs ik pa laikam apciemot, bet... Ne gluži mēs vienmēr varējām izstāstīt, kā tur iet. Jo tad, kad viņi brauca ciemos, tad... Aa... Šī persona, mamma, kas mums bija, viņai bija tāds – nē, viss ir forši. Mēs tiekam ar visu galā. Viss ir bezmaz vai ideāli. Man pat nebija īsti iespēja parunāt tā kā ar mūsu bāriņtiesu tā kā atsevišķi. Tā kā viens pret viens.

J.: Viņa vienmēr bija tur?

A.: Jā, viņa vienmēr bija tur.

J.: Nu, un jūs nejutāt, ka jūs varat tur palūgtu atsevišķu sarunu vai tamlīdzīgi?

A.: Manuprāt, pat, ja es būtu stāstījusi, tad vienmēr būtu mans vārds pret viņas vārdu. Un, protams, viņai ticētu vairāk, jo, lūk viņa bija, šis pieaugušais cilvēks, kurš ir uzņēmies par mums atbildību. Un... Jā. (Nopūšas)

Intervijā minētā situācija bija saistīta ar jaunietais jaunākā brāļa apsmiešanu skolā, ko audžumama bija atteikusies risināt, sakot, ka tas ir skolas direktora pienākums. Iespējams, ka šādā situācijā atbalsta sniegšana atgriezeniskās saites veidā ļautu risināt ne tikai konkrēto situāciju, bet arī uzlabot audžumammas prasmes.

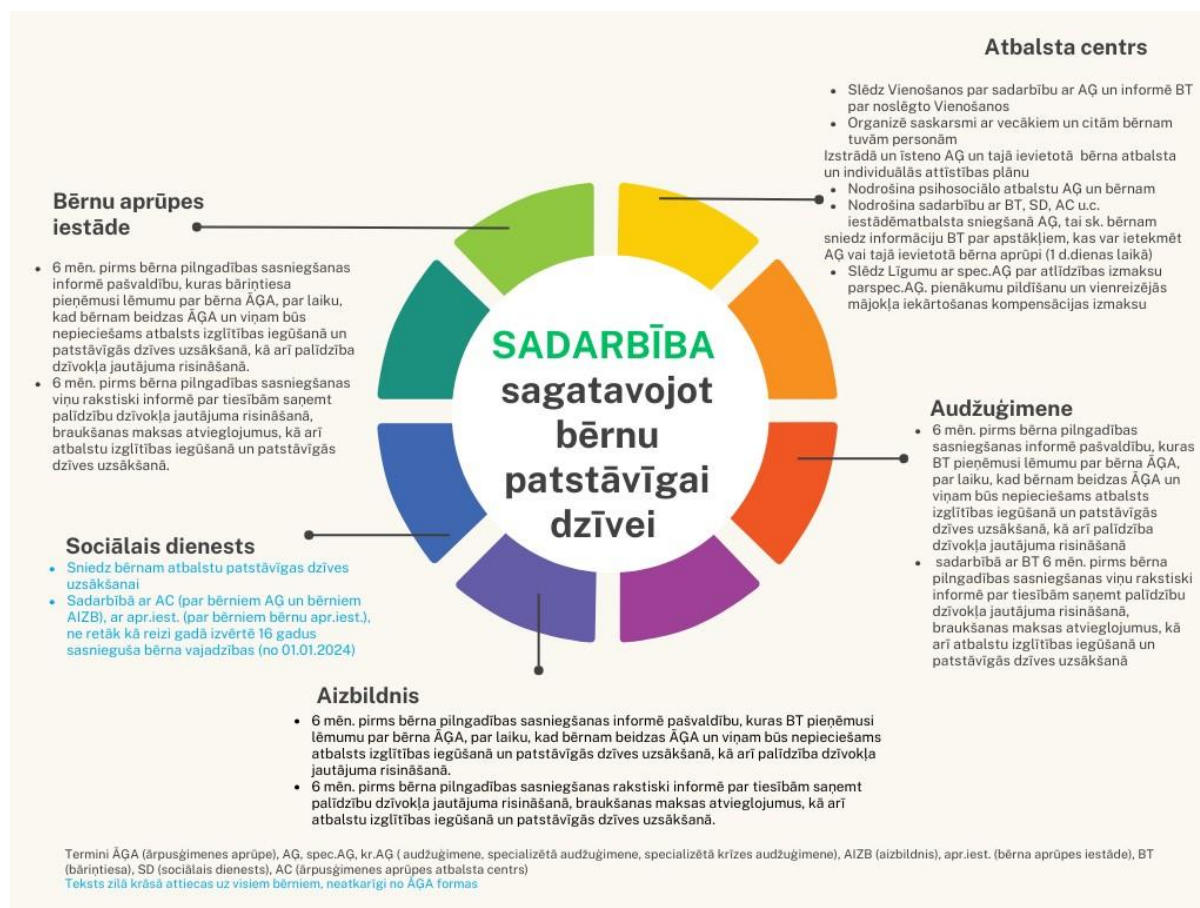
7.2.3. Starpinstitucionālā sadarbība, sagatavojot bērnu patstāvīgai dzīvei un aprūpes izbeigšanai audžuģimenē, aizbildnībā, aprūpes iestādē

SPSPL 12. panta 6. daļa. nosaka, ka pašvaldībai, kuras bāriņtiesa pieņēmusi lēmumu par bērna ārpusģimenes aprūpi, ir būtiska loma ārpusģimenes aprūpē esošā bērna atbalstam patstāvīgas dzīves uzsākšanai. Šajā sakarā arī paredzot sadarbību starp pašvaldību un ārpusģimenes aprūpes sniedzēju (skat. 7.3. attēlu).

Saskaņā ar MK 857. noteikumu 24. punktu 6 mēnešus pirms bērna pilngadības sasniegšanas ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu sniedzējs informē pašvaldību, kuras bāriņtiesa pieņēmusi lēmumu par bērna ārpusģimenes aprūpi, par laiku, kad bērnam beidzas ārpusģimenes aprūpe un viņam būs nepieciešams atbalsts izglītības iegūšanā un patstāvīgās dzīves uzsākšanā, kā arī palīdzība dzīvošanas jautājuma risināšanā. Likums “Par palīdzību dzīvošanas jautājuma risināšanā” (4. panta pirmā daļa) nosaka, ka bērnu bāreņi vai bērnu, kurš palicis bez vecāku gādības, ar dzīvojamo telpu nodrošina tā pašvaldība, kuras bāriņtiesa pieņēmusi lēmumu par attiecīgā bērna ārpusģimenes aprūpi.

2024. gada 1. janvārī stājas spēkā grozījumi normatīvajā regulējumā, kas paredz sociālā dienesta pienākumu sadarboties ar atbalsta centru un bērnu aprūpes iestādi, lai ne retāk kā reizi gadā izvērtētu audžuģimenē vai bērnu aprūpes iestādē esošā bērna nākotnes vajadzības un resursus un pēc viņa patstāvīgas dzīves uzsākšanas nodrošinātu tam nepieciešamos atbalsta pasākumus, kā arī vismaz divus gadus pēc patstāvīgas dzīves uzsākšanas novērtētu tā sociālās situācijas izmaiņas (SPSPL 12. panta sestā daļa). Jaunais regulējums paredz, ka ārpusģimenes aprūpē esošam bērnam, ja viņš paudis tādu vēlmi un aizbildnis, audžuģimene vai specializētā audžuģimene tam ir piekritusi, tad, pamatojoties uz pašvaldības sociālā dienesta izvērtējumu, pēc pilngadības sasniegšanas līdz 21 gada vecuma sasniegšanai būs iespēja turpināt uzturēties pie sava aizbildņa, audžuģimenes, bērnu aprūpes iestādē vai arī mainīt ārpusģimenes aprūpes

pakalpojumu sniedzēju, vai, ja mācās vispārējās izglītības vai profesionālās izglītības iestādē vai studē augstākajā izglītības iestādē, tostarp koledžā, - līdz 24 gadu vecuma sasniegšanai (SPSPL 12. panta septītā daļa).

7.3. attēls. Sadarbība sagatavojot bērnu patstāvīgai dzīvei

Pašu jauniešu intervijās teiktais par viņu sadarbību ar institūcijām ir skops. Daļa jauniešu, kas bija ievietoti bērnu aprūpes iestādēs, atcerējās ikgadējās bāriņtiesas vizītes, taču ne to saturu. Visbiežāk atbalstu šajā pārejas posmā, saskaņā ar intervijām, sniedza jauniešu personiskie kontakti, kas bija saistīti vai nu ar aprūpes sistēmu, izglītības iestādi vai radniekiem:

Jā, mums nāca bāriņtiesa katru gadu oktobrī. Bet tā, ka viņi mums stāstītu iespējas, tā nebija. To es uzzināju, kad iepazinās ar vīru, piemēram, to, ka man pienākas mājokļa pabalsts, es vispār uzzināju tikai pēc gadiem, kad es nebiju to izmantojusi. Es visu laiku kaut kā ķepurojos pati. (Intervija ar jauniešu)

Būtiska nozīme sadarbībā ir dokumentu aprītei. Uzņemošās ģimenes vislielāko neapmierinātību pauda par pašvaldības institūciju informējošām vēstulēm jauniešiem, kas tiek izsūtītas līdz ar pilngadības tuvošanos. Jāatrod ir labs līdzsvars starp juridiski korekti un saprotamā veidā pasniegtu informāciju. Šī problēma tika uzvērta arī saziņā starp institūcijām un regulējumā:

Viņš sēž arī 150 gadus, visu tur saprot. Bet tas dokuments jeb tas rezultāts... ir kaut kāds tāds atkal... nu tā kā nesaprotams. Un tad nevar saprast – nu kā tā var? Kā tas ir iespējams? Nu pat nevari īsti sadusmoties uz viņiem, jo principā viņi ir jauki cilvēki, un arī kompetenti un profesionāli. Bet tas rezultāts – kāpēc viņš iznāk tāds, ja. (Intervija ar sociālā dienesta pārstāvi)

Savukārt dažas intervijas ar bāriņtiesu un sociālo dienestu pārstāvjiem rāda, ka birokrātiska pieeja sadarbībai dažviet ir norma un pareiza dokumentu sakārtošana tiek vienādota ar lietu labu risinājumu:

Protams, mums ir šī te prakse, ko mēs esam ieviesuši, es pieļauju, ka citās bāriņtiesās tā nav, bet mēs esam ieviesuši, mēs sekojam savam bērnam līdzī, un noslēdzam lietu tikai tajā gadījumā, kad viņš tiešām ir uzrakstījis visur visus iesniegumus, tas, kas viņam vien pienāktos, bet nu arī mēs no sava viedokļa šo iniciatīvu esam iestrādājuši, bet nu arī tas ir tīri tāds ierēdņa nu mēs vismaz izsekojam līdz - jā, viņš tur ir uzrakstījis, tur viņš ir uzrakstījis to iesniegumu, tur viņš vismaz no tāda viedokļa, ka mums ir sirds mierīga, ka viņš to minimumu, to minimumu, kas viņam pienākas, viņš saņems un tad, kad mums ir izstrādāta atsevišķa veidlapa, un tikai tad, kad šis minimums, nu, to ko viņš varētu saņemt, viņš tam visam ir piekritis un un vārdu sakot utt. un sadarbībā ar sociālo dienestu, ja tas viss notiek, tikai tad mēs to lietu noslēdzam. (Intervija ar bāriņtiesas pārstāvi)

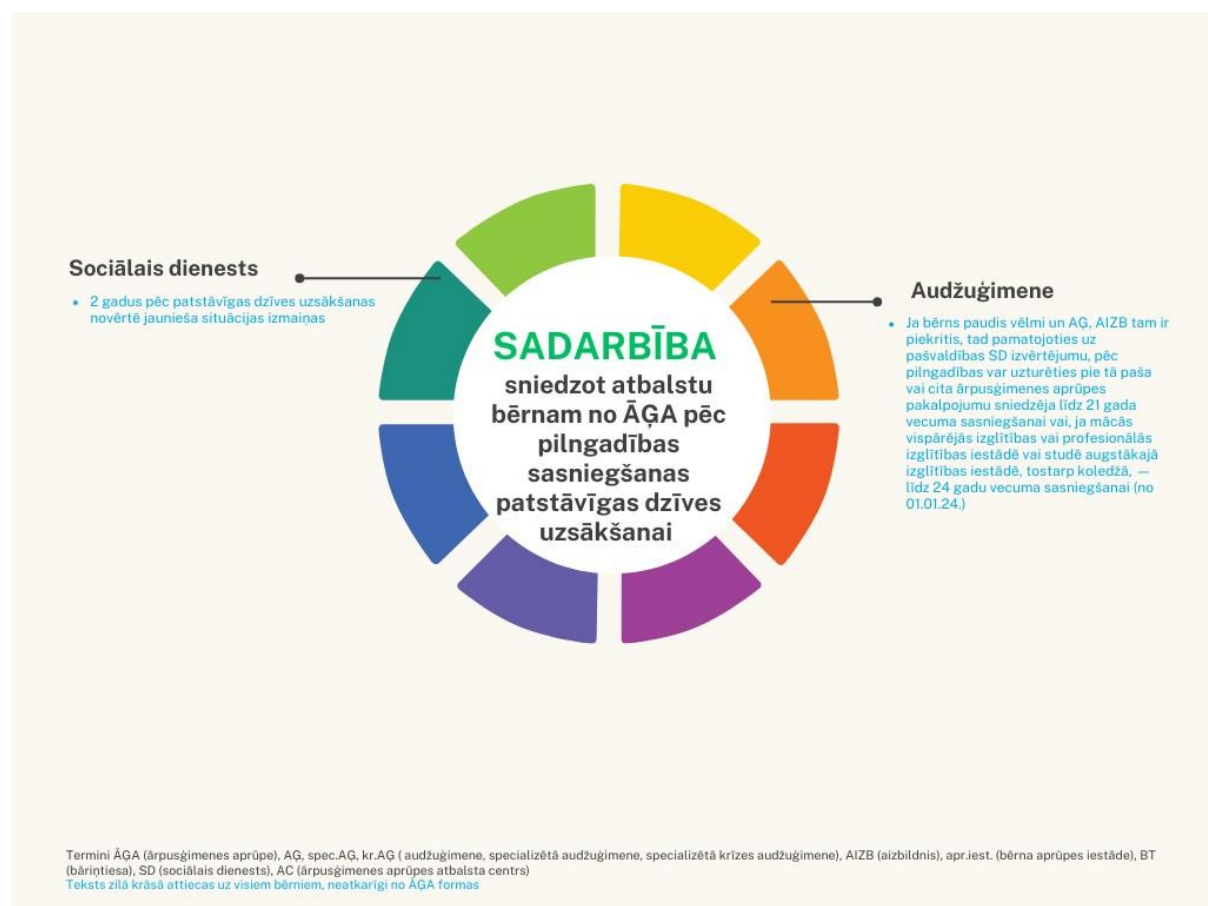
Tas, ka pašvaldībā tiek pievērsta uzmanība dokumentācijai, palīdz nodrošināt, lai jaunieši saņemtu pienākošās sociālās garantijas, taču dokumentācija nedrīkst aizstāt pašu garantiju saņemšanu un mērķi, kam dokumentācija paredzēta.

Kā jau skaidrots šī ziņojuma 6. nodaļā, pārejas process uz patstāvīgu dzīvi ir gana sarežģīts, jaunieši pēc pilngadības sasniegšanas maina atbalsta personu, piemēram, ierastā sociālā darbinieka vietā Rīgā ienāk jauniešu centra pārstāvis, ar kuru no jauna jāveido uzticēšanās attiecības. Tāpat dažādas tiesības, kā, piemēram, uz dzīvokli tiek īstenotas ne visos gadījumos

pat tad, ja jauniešs uz to laicīgi piesakās. Viens no ieteikumiem no jauniešu puses bija iesniegumu mājokļa piešķiršanai iesniegt pirms pilngadības iestāšanās, lai šādi uzlabotu pozīciju dzīvokļa rindā, kura, kā viena pētījuma dalībniece apgalvoja, tā arī varētu nepienākt, jo 6 gadu laikā, kurā viņai bija tiesības atrasties rindā, viņa pārvirzījās no 1000 uz 12. vietu, bet tālāk tikt nebija iespējams vecuma ierobežojuma dēļ.

7.2..4. Starpinstitucionālā sadarbība, lai sniegtu atbalstu bērnam pēc 18 gadiem pēc aprūpes audžuģimenē, aizbildnībā, bērnu aprūpes iestādē izbeigšanas

Normatīvais regulējums nosaka, ka sociālais dienests vismaz divus gadus pēc patstāvīgas dzīves uzsākšanas novērtē jaunieša, kurš bijis ārpusģimenes aprūpē sociālās situācijas izmaiņas (SPSPL 12. pants). Esošā normatīvā regulējuma ietvaros katra pašvaldība pati organizē, plāno un koordinē sociālo darbu un atbalstu ārpusģimenes aprūpē esošiem bērniem, kuri sasnieguši pilngadību (skat. 7.4. attēlu).

7.4. attēls. Sadarbība sniedzot atbalstu bērnam no ārpusģimenes aprūpes pēc pilngadības sasniegšanas patstāvīgās dzīves uzsākšanai

Arī pēcaprūpes posmā jaunieši netiek pilnvērtīgi iesaistīti pakalpojumu izvērtēšanā. Sadarbība veidojas dažādi, un jaunieši kritizē prasību iesniegumus pašvaldības speciālistam iesniegt papīra formā, kas jauniešiem prasa transporta izdevumus un laiku, kamēr var izmantot elektronisko parakstu un videokonferences rīku mājokļa pārbaudei. Tā kā jaunieši reti kad ir saņēmuši jēgpilnu atgriezenisko saiti no institūcijām, viņiem nav rīku un prasmju, kā ietekmēt sadarbību ar institūcijām un piedalīties regulārā viņiem sniegtā pakalpojuma monitorēšanā:

Vienīgi es gribētu tiešām ieteikt, ir lai tas... lai [nosaukums] departamentu vairāk pārskata un visu viņa lietu kārtību, un kā viņi strādā. Tas būtu tas, ko es gribētu, lai vairāk tā kā pieseko līdzī. Un arī gribētu, lai jauniešu centram varbūt būtu tāda opcija, ka jauniešiem tiktu izsūtīta kādas, pieņemsim, aptaujas vai kaut kas tamlīdzīgs par katru no tiem speciālistiem, kas tur strādā. Jo tad varētu vismaz kaut kā varbūt arī izsekot. Jo arī es esmu nu no tāda skatpunkta kautrīga – es īsti tā kā nevarēšu aiziet cilvēkam pateikt: “Man nepatīk, kā tu strādā”. Man tas būtu ļoti sarežģīti. Un es domāju, ka tas ir ļoti daudziem. Bet, ja, piemēram, par vienu konkrēto speciālistu anonīmi savāktos kaut kādas atsauksmes, tad jau varētu vispār saprast, kas tur notiek iekšienē. Nu, lūk. Es domāju, ka tas arī būtu ļoti vajadzīgs, lai varētu visiem atvieglot dzīvi un darbu. Nu, lūk. Un neņemt pārāk nogurušus (iesmejas) darbiniekus darbā, jo tad viņi nevar sadalīt darbu uz visiem. (Intervija ar jauniešu)

Jaunieši ir aktīvi un vienā gadījumā par sistēmas trūkumiem jauniešu bija rakstījusi Saeimai, taču šāda aktivitāte nevar aizstāt regulāru pakalpojumu izvērtējumu no klientu puses.

Saskaņā ar jauno regulējumu, kas stājas spēkā ar 2024. gadu, sociālais dienests būs galvenā atbildīgā institūcija, kas izvērtēs gadījumus, kad ārpusģimenē esošais bērns pēc pilngadības sasniegšanas vēlēšies turpināt uzturēties pie sava aizbildņa, audžuģimenes, bērnu aprūpes iestādē vai arī mainīt ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu sniedzēju (SPSPL 12.panta 7.daļa).

7.3. Datu bāzes un informācijas sistēmas

Te netiek uzskaitītas noteiktu institūciju informācijas sistēmas, tikai tās, kurās vairāku institūciju informācija tiek apkopota kopēja mērķa sasniegšanai. NPAIS veidota ar mērķi radīt platformu informācijas apmaiņai un ērtākai, ātrākai institucionālās sadarbības veicināšanai tādos jautājumos kā nepilngadīgā tiesību un interešu aizstāvība, nepilngadīgā tiesību un interešu nodrošināšanas uzraudzība, profilaktiskais darbs, sociālās palīdzības un sociālo pakalpojumu nodrošināšana u.c. Tiesības apstrādāt nepilngadīgo personu atbalsta informācijas

sistēmā iekļauto informāciju, tai skaitā personas datus, ir virknei institūciju to darbību reglamentējošos normatīvajos aktos noteikto funkciju izpildei. BTAL 67.2. pants un MK 157. noteikumi nosaka, kāda rakstura informāciju katra iestāde ievada un drīkst redzēt.

Šobrīd ir identificēta virkne NPAIS funkcionalitātes traucējumu, t.sk. dažādu reģistru un datu bāzu sinhronizēšanā, kas iesaistītajām institūcijām ļautu ērti, ātri un atbildīgi NPAIS izmantot. LM paudusi apņemšanos uzņemties vadošo lomu NPAIS funkcionalitātes pārvērtēšanā, datu kvalitātes izvērtēšanā un iesaistīto institūciju sadarbības nodrošināšanā, koncentrējoties uz konkrētām darbībām NPAIS pārveidei un uzsākot praktiskas darbības tās pilnveidei.

Audžuģimeņu informācijas sistēma satur informāciju par audžuģimenē ievietotajiem bērniem un audžuģimenēm, informācijas reģistrēšanu veic bāriņtiesas. Audžuģimeņu informācijas sistēmas mērķis ir nodrošināt audžuģimeņu un audžuģimenēs ievietoto bērnu uzskaiti, lai veicinātu audžuģimenē ievietoto bērnu personisko un mantisko interešu aizsardzību. Tiesības saņemt un izmantot Audžuģimeņu informācijas sistēmā iekļauto informāciju, tai skaitā personas datus, ir arī citām institūcijām, piemēram, VBTAI, lai nodrošinātu bāriņtiesu darba uzraudzību audžuģimenēs ievietoto bērnu tiesību aizsardzības jomā, pašvaldības sociālajam dienestam, lai nodrošinātu pašvaldības sociālo pabalstu piešķiršanu, pieņemto lēmumu paziņošanu un izpildi un policijai, lai nodrošinātu noteikto uzdevumu par bērna nogādāšanu drošā vidē izpildi, ko paredz BTAL.

Viena no informācijas sistēmām, kurā strādā atbalsta centru sociālie darbinieki, ir **Valsts sociālās politikas monitoringa informācijas sistēma (SPOLIS)**. Atbalsta centru pienākumu strādāt SPOLIS sistēmā nosaka MK 355. noteikumu 20., 23. un 24.punkti, kas paredz, ka atbalsta centra darbību uzskaitē, sniedzot atbalstu audžuģimenēm, aizbildņiem, adoptētājiem un šajās ģimenēs uzņemtiem bērniem tiek veikta jaunajā sistēmā. 2022. gadā LM uzrunāja atsevišķus atbalsta centrus SPOLIS sistēmas testēšanai. Tie interviju dalībnieki, kuriem bija pieredze ar šo sistēmu par to kopumā izteicās cerīgi, taču kritizēja lēno ieviešanas tempu.

Kā minēts, ar SPOLIS ieviešanu darbinieki saistīja lielas cerības, norādot, ka tā varētu samazināt atskaišu skaitu un apjomu, it īpaši mazinot dublēšanās gadījumus. Kā jau minēts, vienā no intervijām ar atbalsta centra vadītāju minēts, ka sistēma darbojas pārāk lēni.

7.4. Secinājumi

1. Kopumā institūciju sadarbības mehānisms ārpusģimenes aprūpē uzņemto bērnu tiesību īstenošanai ir ļoti komplicēts un nepārskatāms, tas paredz daudzu pušu iesaisti un dažādās

pašvaldībās atšķirīgi īstenots, t.sk. attiecībā uz bērnu sadarbības grupu darbību individuālu gadījumu izskatīšanā. Veiksmīgas sadarbības pamatā ir pašvaldības iniciatīva šādu sadarbību veidot, atsevišķu institūciju pārstāvju spēja saredzēt vienotu mērķi, kuram sadarbībā pakārtot savas iespējas. Abos gadījumos būtiska loma ir gadījuma vadītājam un tā kompetencei un pilnvarām iesaistīt citus sadarbības partnerus. Sliktu sadarbību veido sacensība par trūkstošiem resursiem un kopēja mērķa aizstāšana ar katras institūcijas formāli definēto atbildību.

2. Tā kā ārpusģimenes aprūpē esošo bērnu tiesību īstenošanā iesaistītas daudzas puses, ir svarīgi, lai sadarbības mehānisms būtu savstarpēji salāgots. Šobrīd dažādu iesaistīto pušu normatīvajā regulējumā ir aprakstītas atsevišķas sadarbības normas, taču to tvērums un prasības ir dažādas, neskatoties uz to, ka tās vērstas uz vienu un to pašu procesu (piemēram, audžuģimenē, specializētajā audžuģimenē uzņemtā bērna attīstības vajadzību izvērtējums un atbalsta plānošana).

3. Normatīvajā regulējumā biežāk minētās sadarbības formas vairāk attiecas uz informatīvām darbībām (piemēram, ziņot, informēt) vai arī sadarbības forma vispār nav definēta (piemēram, ir norāde, “sadarbībā arveic to un to”). Būtisks ir kvalitatīvs metodiskais atbalsts vienotas izpratnes un sadarbības veidošanai.

4. Starptautiskie bērnu tiesību dokumenti visos procesos (t.sk. sadarbībā), kas saistīti ar ārpusģimenes aprūpē esošo bērnu tiesību īstenošanu, lielu vērību vērš **uz nepieciešamību tajos iesaistīt bērnu, aprūpes sniedzēju un bērna vecākus**. Pilnveidojot Latvijas starpinstitucionālās sadarbības praksi, šīs prasība jāņem vērā. Patlaban bērni un jaunieši nevienā no procesa posmiem netiek aktīvi iesaistīti.

5. Izvērtējot un pieņemot lēmumu par ārpusģimenes aprūpes formu normatīvajā regulējumā noteiktā aprūpes formu prioritizēšana ne vienmēr “strādā” bērna labākajās interesēs. Piemēram, pusaudži biežāk dot priekšroku aprūpes iestādei nevis audžuģimenei, taču sistēma veidota tā, ka šādu viedokli nevar ņemt vērā regulējuma dēļ.

6. Sadarbības mehānismā **vājš posms ir krīzes audžuģimeņu pakalpojumu nodrošinājums**. Kā liecina pētījums, šai audžuģimeņu formai trūkst atbalsta resursu un tās ģimenes, kas sniedz pakalpojumu, ir pārslogotas. Pārklājas specializēto krīzes audžuģimeņu un krīzes centru darbības jomas, kā arī esošās specializētajai krīzes audžuģimenei izvirzītās prasības (piemēram, ievietoto bērnu skaits, u.c.) ierobežo tās kapacitāti kvalitatīvi veikt krīzes audžuģimenes funkciju vai arī to veikt “pārslodzes režīmā”.

7. Pētījums konstatē starpnovadu sadarbības problēmas gadījumos, kad par pašvaldības līmeņa atbalstu un lēmumiem ir atbildīga tā pašvaldība, kura pieņēmusi lēmumu par bērna ārpusģimenes aprūpi, bet kuras teritorijā bērns faktiski nedzīvo. Šāda situācijas ir sarežģīta visām iesaistītajām pusēm, tai skaitā ietekmējot sadarbību, informācijas apmaiņu, kā arī sociālo pakalpojumu piešķiršanu un saņemšanu.

8. Informācijas apmaiņa un sadarbības pēctecība starp sociālo dienestu un atbalsta centriem, kā arī starp atbalsta centriem, ja bērns maina ārpusģimenes aprūpes formu, nav viennozīmīgi noteikta. Ņemot vērā, ka liela daļa bērnu maina aprūpes formas (piemēram, 2022. gadā teju ceturtdaļa bērnu gada laikā mainīja audžuģimēni, skat. 3.3.2.nodaļu), jautājums par sadarbību pēctecības nodrošināšanai un informācijas apmaiņai par bērnu ir būtisks. Šo jautājumu varētu atrisināt viena gadījuma vadītāja nodrošināšana, kas sekotu līdz bērna dzīves gājumam un atbalsta pēctecībai.

9. Vērtīgs resurss sadarbības prakses pilnveidei ir jau izstrādātās metodikas. Kaut arī tās atspoguļo konkrētās iesaistītās puses (sociālais dienests, bāriņtiesa, atbalsta centrs) redzējumu par sadarbību, būtu svarīgi tās savstarpēji salāgot, veidojot **vienotu izpratni par galvenajiem procesiem un sadarbības mehānismiem ārpusģimēnē esošo bērnu tiesību īstenošanā.**

10. Ir konstatēta funkciju pārklāšanās attiecībā uz ārpusģimenes aprūpē ievietotā bērna individuālās attīstības plānu. Bērnam, kurš ir audžuģimenes aprūpē, atbalsta centrs sadarbībā ar audžuģimēni gatavo bērna individuālās attīstības plānu, bet audžuģimene gatavo psihofizioloģiskās attīstības plānu un sociālais dienests - ģimenes atbalsta plānu. Dažādo bērna individuālās attīstības plānu izstrādē piedalās dažādi speciālisti, un pastāv dažādas metodikas to izstrādei. Kopumā tas veido sadrumstalotu pieeju, kurā izpaliek vienots skatījums un virzība, kas balstīta bērna vajadzībās un pastāvīgas aprūpes risinājumā. Turklāt bērniem, kuri ir aizbildņu aprūpē, vajadzībās balstīta individuālā attīstības plāna veidošana nav paredzēta. Tiesību aktos nevar identificēt vienu personu vai institūciju, kura būtu atbildīga par bērna gadījuma vadīšanu no bērna ievietošanas brīža ārpusģimenes aprūpē līdz bērna sasniedz pilngadību.

Ieteicams:

- visām aprūpes formām tiek izstrādāts **viens bērna individuālās attīstības plāns**, iesaistoties visām pusēm, un tā izpilde tiek regulāri izvērtēta;

- jāparedz bērna iesaiste sava individuālā plāna izstrādē, izstrādājot tam paredzētu metodiku;
- plāna izstrādē uzmanība jāpievērš jaunieša sagatavošanai patstāvīgai dzīvei.

11. Ārpusģimenes aprūpes sistēmu raksturo birokrātiskais, dokumentu gatavošanas un apmaiņas slogs. Vienlaikus darbojas arī dažādas informācijas sistēmas, kurās darbiniekiem jādokumentē savas darbības un jāfiksē dati, jāgatavo atskaites, u.tml. Darbs vairākās informācijas sistēmās būtiski apgrūtina darbinieku ikdienu un ierobežo laiku, ko var veltīt darbam ar uzņemošajām ģimenēm un bērniem. Kaut arī atbalsta centru darbinieki pozitīvi novērtē informācijas sistēmu kā resursu birokrātiskā darba atlogošanai, tomēr esošā informācijas sistēma SPOLIS tiek vērtēta kā pārāk lēna.

12. Aprūpes iestāžu, audžuģimeņu un atbalsta centru skatījumā esošā valsts pārvaldes iestāžu uzraudzības un auditu prakse tiek vērtēta kā formāla, iztrūkstot dziļākam skatījumam par ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu būtību un specifiku. Tai skaitā ne vienmēr ir skaidri kritēriji, savukārt tie, kas tiek izmantoti, ir formāli, kvantitatīvi vai virspusēji.

13. Jaunieši intervijās norāda uz nepietiekamu bāriņtiesas iedziļināšanos un uzmanības veltīšanu bērna viedokļa noskaidrošanai, kas jāveic ikgadējās bāriņtiesu bērna tiesību un interešu ievērošanu un aprūpes pārbaudēs. Bāriņtiesām ir jāvelta uzmanība bērnu viedokļa uzkausišanai un nepieciešamības gadījumā jākonsultē bērnus par problēmu risināšanu. Iespējams, ar laiku ieviešot atbalsta personu katram bērnam, šī funkcija tiktu atslogota.

Rekomendācijas

Labklājības ministrija

1. Metodikas izstrāde institūciju sadarbībai bērnu tiesību un labāko interešu īstenošanai, bērna viedokļa noskaidrošanai un saiknes uzturēšanai ar bioloģisko ģimeni. Metodikas izstrādē jāiesaista visas aprūpes sistēmā iesaistītās puses – speciālisti, uzņemošās ģimenes un bērni, veidojot vienotu izpratni.
2. Regulāras mācības un izpratnes veidošana par bērna labāko interešu un bērna tiesību ievērošanu visām ārpusģimenes aprūpes institūcijām, izmantojot izstrādāto metodiku un iesaistot visas puses, izmantojot gan reģionālo, gan pārreģionu pieredzes apmaiņu. Normatīvajā regulējumā paredzēt skaidri noteiktu procesuālo kārtību bērna labāko interešu izvērtēšanai lēmumu pieņemšanā.
3. Regulāra un vienota bērnu tiesību aizsardzības, labāko interešu ievērošanas, līdzdalības un identitātes respektēšanas principos balstīta izvērtēšanas sistēma dažādos aprūpes sistēmas līmeņos, kuru veic apmācības izgājuši speciālisti visos līmeņos. Izvērtēšanas procesā pielietojama iekļaujoša pieeja un ir būtiski ņemt vērā bērna viedokli.
4. Ārpusģimenes aprūpes sistēmā jāstiprina savietošanas process: kādai jābūt iesaistīto speciālistu kvalifikācijai un izglītošanai par savietošanu, kā tiek izvērtētas bērna vajadzības ārpusģimenes aprūpei, kā notiek bērnam piemērotākās uzņemošās ģimenes izvēle, kāda ir dažādu iesaistīto pušu sadarbība, informācijas apmaiņas un izvērtēšanas process, tai skaitā bērna viedokļa uzklauššana un ņemšana vērā. Jāveic savietošanas procesa izvērtēšana, sagatavojot nepieciešamās izmaiņas normatīvajos aktos un metodikās (piemēram, kā obligātu nosakot bērna viedokļa uzklauššanu un starpinsticionālas sanāksmes organizēšanu, pieņemot lēmumu par ārpusģimenes aprūpi).
5. Jānosaka katram bērnam viens gadījuma vadītājs pašvaldībā, kas vadītu institūciju sadarbību un sekotu līdzī bērna dzīves gājumam, sākot no lēmuma pieņemšanas par šķiršanu no ģimenes līdz atgriešanai ģimenē vai pēcaprūpes izbeigšanai un būtu bērna atbalsta persona, kura uztur saikni ar bērnu un ir pieejama konsultācijām, jautājumiem un atbalstam ārpus uzņemošās ģimenes. Bērns šo personu zina un ir izveidojis uzticēšanās attiecības.
6. Jāveic adopcijas regulējuma izvērtējums, par pamatu ņemot bērna labākās intereses un tiesības un virzoties uz bērna tiesībām atbilstošu adopciju.

7. Izstrādāt “mazo” māju aprūpes aprakstu un aprūpes kvalitātes kritērijus, ņemot vērā starptautiskos standartus. Nodrošināt pierādījumos balstītas mācību programmas ieviešanu “mazo” aprūpes māju darbiniekiem.

8. Normatīvajā regulējumā noteikt pašvaldības piešķiramās dzīvesvietas minimālās kvalitātes prasības (vizuālo, funkcionālo un sanitāro prasību kopumu), lai novērstu situācijas, kad jaunietim tiek piešķirta dzīvošanai faktiski nepiemērota dzīvojamā platība.

9. Veidot vienotu standartu attiecībā uz statusa iegūšanas procesu, mācībām un atbalsta pakalpojumu grozu visām statusa kategorijām, ņemot vērā kopīgās un atšķirīgās prasības un dokumentāciju par potenciālo uzņemošo ģimeni, nosakot iesaistīto pušu atbildības un darbības, uzņemošās ģimenes atlīdzības un atbalsta sistēmu.

10. Veikt grozījumus BTAL 27. panta trešajā daļā, nosakot, ka lēmums par ārpusģimenes aprūpi jābalsta bērna interešu un vajadzību izvērtējumā, nevis nosakot aprūpes formu prioritizēšanu. Bērna vajadzību izvērtējumu un lēmuma pieņemšanu veic starpprofesionāļu sanāksmē, iesaistot bērnu un citas ieinteresētās puses. Kā viens no uzskatāmiem piemēriem, kad BTAL 27. panta trešajā daļā noteiktā aprūpes formu prioritārā secība “nestrādā”, ir pusaudži, jo pusaudžu gadījumā arī mazie aprūpes centri uzskatāmi par prioritāru ārpusģimenes aprūpes formas risinājumu, ja bērns izdara šādu izvēli un starpinsitucionāla sanāksme atzīst, ka tas ir bērna labākajās interesēs.

11. Turpinot darbu pie ārpusģimenes aprūpes sistēmās pilnveides un nosakot turpmākās prioritātes, padziļināta situācijas izpēte un analīze būtu nepieciešama šādās prioritārās tēmās (kas izriet kā ieteicamās prioritārās tēmas no konkrētā pētījuma) :

11.1. bērna un uzņemošās ģimenes savietošanas process;

11.2. vienota standarta izstrāde visu uzņemošo ģimeņu mācību programmu saturam un to īstenošanas kvalitātes vērtējumam;

11.3. adopcijas rindas apiešana, izmantojot cita statusa ieguvu, identificējot gan sistēmiskus faktorus, kas veicina šādu praksi, gan iespējamus risinājumus un atklātu diskusiju par situāciju, kura dažādu iesaistīto pušu skatījumā tiek atzīta kā nevēlama un risināma.

11.4. padziļināta izpēte par augstajiem rādītājiem attiecībā uz bērnu skaitu, kuriem tiek mainīta aprūpes forma (aizbildnība, audžuģimenes, bērnu aprūpes iestādes)

11.5. veikt specializēto krīzes audžuģimeņu darbības analīzi, vienlaikus ņemot vērā arī sistēmā pastāvošo krīzes centru pakalpojumus (nepieciešams izvērtēt procesu, darbības atbilstību izvirzītajām krīzes audžuģimenes prasībām, izvērtējumu, kas specializētajai krīzes audžuģimenei ir būtisks, ņemot vērā darbības specifiku un paaugstinātu pārslodzes un “izdeģšanas risku”, kā arī izvērtēt krīzes centru darbību un pakalpojumu kvalitāti, u.tml.)

11.6. izstrādāt vienotu modeli ārpusģimenes (1) aprūpē esoša bērna individuālās attīstības plāna izstrādei (t.sk.vienotu pieeju bērna vajadzību izvērtējumam, bērna iesaistei, sadarbībai starp bērna individuālā attīstības plāna izstrādē, īstenošanā un izvērtējumā iesaistītajām pusēm, (2) vienu atbildīgo par bērna individuālās attīstības plāna sagatavošanu, ieviešanu, izvērtēšanu un uzraudzību - arī tajos gadījumos, ja bērns maina ārpusģimenes aprūpes formas.

12. Uz bērniem un jauniešiem skatīties caur korporatīvās atbildības prizmu, kas, piemēram, īstenota Skotijas gadījumā, un liek uz katru bērnu un jaunieta, kas atrodas ārpusģimenes aprūpē, skatīties kā uz savu bērnu.

Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija

1. Sagatavot un regulāri atjaunot digitālu informatīvu materiālu par statusa iegūšanas procesu potenciālajiem adoptētājiem un audžuģimenēm. Izveidošanā jāiesaista uzņemošās ģimenes un iesaistītās institūcijas.

2. Sagatavot informāciju par atbalsta centru piedāvātajām mācību programmām, to salīdzinājumu. Jānosaka kvalitātes kritēriji un akreditācijas prasības, kas aptveru satura, metodikas un mācīšanas kvalitāti, kā arī informāciju par atgriezenisko saiti no mācību apgūvējiem.

3. Attiecībā uz mācību programmām nepieciešams noteikt vienotus mācību programmu kvalitātes kritērijus un sertificēt programmas, jo VBTAI tikai saskaņo, bet neatbild par programmu īstenošanas kvalitāti. Tā kā izmaksas par mācībām sedz valsts, kvalitātes prasību izvirzīšana ir pamatota.

4. Izstrādāt vienotus audžuģimenes ikgadējā vērtējumā pielietojamus kritērijus, balstot tos kompetenču izvērtējumā.

5. Uz bērniem un jauniešiem skatīties caur korporatīvās atbildības prizmu, kas, piemēram, īstenota Skotijas gadījumā, un liek uz katru bērnu un jaunieta, kas atrodas ārpusģimenes aprūpē, skatīties kā uz savu bērnu.

Bāriņtiesa

1. Uzņemošo ģimeņu ikgadējo vērtējumu veikt, balstoties kompetenču pieejā, kas nostiprināta normatīvajā regulējumā.
2. Bāriņtiesām ikgadējā pārbaudē (bērna aprūpes un tiesību ievērošanas izvērtējums) jānoskaidro ārpusģimenes aprūpē esošā bērna viedoklis par bērna tiesību un interešu ievērošanu, darot to pēc būtības, pienācīgos apstākļos un cieņpilni - ievērojot privātumu, konfidencialitāti un sniedzot atgriezenisko saiti.
3. Pildot jauniešu informēšanas pienākumu par pāreju uz pastāvīgu dzīvi, informāciju jāpasniedz ģimenēm un bērniem saprotamā veidā. Ieteicams šādu informatīvo materiālu veidot sadarbībā ar jauniešiem.
4. Uz bērniem un jauniešiem skatīties caur korporatīvās atbildības prizmu, kas, piemēram, īstenota Skotijas gadījumā, un liek uz katru bērnu un jaunieta, kas atrodas ārpusģimenes aprūpē, skatīties kā uz savu bērnu.

Atbalsta centri

1. Mācību programmu jāpielāgo klientu individuālajām vajadzībām un kompetencēm un jānodrošina atgriezeniskās saites izmantošana mācību kvalitātes uzlabošanai.
2. Veidojot bērna individuālās attīstības plānu, īpaša uzmanība jāvelta bērna iesaistei. Nepieciešamas atsevišķas vadlīnijas bērna individuālā attīstības plāna veidošanai, sagatavojot patstāvīgai dzīvei un plānojot atbalstu, kad tā ir uzsākta.
3. Audžuģimenes atbalsta plānu jābalsta kompetenču pieejā.
4. Nodrošināt sociālā darbinieka iesaisti un atbalstu uzņemošās ģimenes un bērna attiecību ar bioloģisko ģimeni veidošanā un uzturēšanā.
5. Uz bērniem un jauniešiem skatīties caur korporatīvās atbildības prizmu, kas, piemēram, īstenota Skotijas gadījumā, un liek uz katru bērnu un jaunieta, kas atrodas ārpusģimenes aprūpē, skatīties kā uz savu bērnu.

Pašvaldības

1. Jāpārskata uzņemošo ģimeņu kontroles prasības, balstot tās bērna vajadzībās un bērna labāko interešu un tiesību principos, nevis instrukcijās, pēc iespējas vienkāršojot dokumentu apriti un atskaites.

2. Veidojot atbalsta pasākumus jauniešiem no ārpusģimenes aprūpes, ņemt vērā jaunieša individuālo situāciju, veidot atbalsta sistēmas, lai palīdzētu turpināt izglītību jauniešiem, kurām iestājusies grūtniecība un piedzimis bērns. Šīm jauniešu veidotajām ģimenēm nepieciešams arī proaktīvi piedāvāt citus atbalsta pakalpojumus.
3. Aktīvāk jāveido jauniešu mājas pakalpojumus, sadarbojoties ar valsts institūcijām.
4. Dzīvokļa rindā jauniešus jāuzņem savlaicīgi, ieteicams jau 16 gadu vecumā, kad sākas pārejas uz patstāvīgu dzīvi sagatavošana.
5. Jauniešiem nedrīkst piedāvāt mājokli sociālajās mājās.
6. Jauniešiem piedāvātajam mājoklim jāatbilst vispārpieņemtiem dzīves kvalitātes standartiem. Ir jāveido mērķēts atbalsts jauniešiem pēc aprūpes savas dzīves vietas iekārtošanai.
7. Jānodrošina jauniešiem iespēju pēc aprūpes perioda saņemt atgriezenisko saiti par saņemto atbalstu un komunikācijas kvalitāti.
8. Nodrošināt jauniešiem pēc aprūpes perioda veselības apdrošināšanu.
9. Jānozīmē bērna atbalsta persona, kura uztur saikni ar bērnu un ir pieejama konsultācijām, jautājumiem un atbalstam ārpus uzņemošās ģimenes. Bērns šo personu zina un ir izveidojis uzticēšanās attiecības.
10. Uz bērniem un jauniešiem skatīties caur korporatīvās atbildības prizmu, kas, piemēram, īstenota Skotijas gadījumā, un liek uz katru bērnu un jauniešu, kas atrodas ārpusģimenes aprūpē, skatīties kā uz savu bērnu.

Izmantotās literatūras un avotu saraksts

Tiesību akti un politikas dokumenti

Nacionālie

1. Labklājības ministrijas iekšējie noteikumi “Adopcijas procesa organizēšanas kārtība”. Pieņemti 05.01.2023.
2. Labklājības ministrija. Aizbildņu apmācības programma. 21.02.2019. Rīkojums Nr.19. Iegūts no:
<https://www.lm.gov.lv/lv/search?q=2019.gada%2021.febru%C4%81ra%20r%C4%ABk%20ojumu%20Nr.19> [skatīts 17.11.2023]
3. Latvijas Republika 22.06.2006. Bāriņtiesu likums. Stājās spēkā 01.01.2007. Iegūts no:
<https://likumi.lv/ta/id/139369-barintiesu-likums> [skatīts 17.11.2023]
4. Latvijas Republika 19.06.1998. Bērnu tiesību aizsardzības likums. Stājās spēkā 22.07.1998. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/49096-bernu-tiesibu-aizsardzibas-likums> [skatīts 17.11.2023]
5. Latvijas Republika 28.01.1937. Civillikums. Stājās spēkā 01.09.1992. Iegūts no:
<https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums> [skatīts 17.11.2023]
6. Latvijas Republika 08.03.2023. Grozījumi Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā. Stāsies spēkā 01.04.2024. Iegūti no: <https://www.vestnesis.lv/op/2023/57A.8> [skatīts 17.11.2023]
7. Latvijas Republika 17.06.1998. Krimināllikums. Stājās spēkā 01.04.1999. Iegūts no:
https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums?version_date=11.05.2016 [skatīts 17.11.2023]
8. Latvijas Republika 29.10.1998. Izglītības likums. Stājās spēkā 01.06.1999. Iegūts no:
https://likumi.lv/ta/id/50759-izglitibas-likums?version_date=10.08.2017 [skatīts 17.11.2023]
9. Latvijas Republika 15.02.1922. Latvijas Republikas Satversme. Stājās spēkā 07.11.1922. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> [skatīts 17.11.2023]
10. Latvijas Republika 11.05.1993. Par iedzīvotāju ienākuma nodokli. Stājās spēkā 01.01.1994. Iegūts no: https://likumi.lv/ta/id/56880-par-iedzivotaju-ienakuma-nodokli?version_date=01.01.2018 [skatīts 17.11.2023]
11. Latvijas Republika 11.05.1993. Par iedzīvotāju ienākuma nodokli. Stājās spēkā 01.01.1994. Iegūts no: https://likumi.lv/ta/id/56880-par-iedzivotaju-ienakuma-nodokli?version_date=01.01.2018 [skatīts 17.11.2023]
12. Latvijas Republika 06.12.2001. Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā. Stājās spēkā 01.01.2002. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=56812> [skatīts 17.11.2023]
13. Latvijas Republika 31.10.2002. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums. Stājās spēkā 01.01.2003. Iegūts no: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/68488-socialo-pakalpojumu-un-socialas-palidzibas-likums> [skatīts 17.11.2023]
14. Latvijas Republika 08.04.2009. Vārda, uzvārda un tautības ieraksta maiņas likums. Stājās spēkā 03.05.2009. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/191209-varda-uzvarda-un-tautibas-ieraksta-mainas-likums> [skatīts 17.11.2023]

15. Ministru kabinets 30.10.2018. Adopcijas kārtība: MK noteikumi Nr.667. Stājās spēkā 08.11.2018. Iegūti no: <https://likumi.lv/ta/id/302796-adopcijas-kartiba> [skatīts 17.11.2023]
16. Ministru kabinets 26.06.2018. Audžuģimenes noteikumi: MK noteikumi Nr.354. Stājās spēkā 01.07.2018. Iegūti no: <https://likumi.lv/ta/id/300005-audzugimenes-noteikumi> [skatīts 17.11.2023]
17. Ministru kabinets 19.12.2006. Audžuģimenes noteikumi: MK noteikumi Nr.1036. Nav spēkā. Iegūti no: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/150734-audzugimenes-noteikumi> [skatīts 17.11.2023]
18. Ministru kabinets 26.06.2018. Ārpusģimenes aprūpes atbalsta centra noteikumi: MK noteikumi Nr. 355. Stājās spēkā 01.07.2018. Iegūti no: <https://likumi.lv/ta/id/299998-arpusgimenes-aprupes-atbalsta-centra-noteikumi> [skatīts 17.11.2023]
19. Ministru kabinets 19.12.2006. Bāriņtiesas darbības noteikumi: MK noteikumi Nr.1037. Stājās spēkā 01.01.2007. Iegūti no: <https://likumi.lv/ta/id/150736-barintiesas-darbibas-noteikumi> [skatīts 17.11.2023]
20. Ministru kabinets 20.12.2022. Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests veic audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa – probācijas novērošana – izpildi: MK noteikumi Nr.815. Stājā spēkā 01.01.2023. Iegūti no: <https://likumi.lv/ta/id/338294> [skatīts 17.11.2023]
21. Ministru kabinets 28.03.2023. Grozījumi Ministru kabineta 2018. gada 26. jūnija noteikumos Nr. 355 "Ārpusģimenes aprūpes atbalsta centra noteikumi": MK noteikumi Nr.148. pieņemti 28.03.2023. Iegūti no: <https://www.vestnesis.lv/op/2023/63.5> [skatīts 17.11.2023]
22. Ministru kabinets 28.03.2023. Noteikumi par aizbildņu mācību programmu: MK noteikumi Nr.147. Stājās spēkā 01.04.2023. Iegūti no: <https://likumi.lv/ta/id/340628-noteikumi-par-aizbildnu-macibu-programmu> [skatīts 17.11.2023]
23. Ministru kabinets 03.09.2013. Noteikumi par civilstāvokļa aktu reģistriem. MK noteikumi Nr.761. Stājās spēkā 18.09.2013. Iegūti no: <https://likumi.lv/ta/id/259879-noteikumi-par-civilstavokla-aktu-registriem> [skatīts 17.11.2023]
24. Ministru kabinets 15.11.2005. Noteikumi par sociālajām garantijām bārenim un bez vecāku gādības palikušajam bērnam, kurš ir ārpusģimenes aprūpē, kā arī pēc ārpusģimenes aprūpes beigšanās. MK noteikumi Nr.857. Stājās spēkā 18.11.2005. Iegūti no: <https://likumi.lv/ta/id/121592-noteikumi-par-socialajam-garantijam-barenim-un-bez-vecaku-gadibas-palikusajam-bernam-kurs-ir-arpusgimenes-aprupe-ka-ari-pec-arp...> [skatīts 17.11.2023]
25. Ministru kabinets 02.04.2019. Noteikumi par sociālo pakalpojumu saņemšanu. MK noteikumi Nr.138. Stājās spēkā 05.04.2019. Iegūti no: <https://likumi.lv/ta/id/305995> [skatīts 17.11.2023]
26. Ministru kabinets 13.06.2017. Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem. MK noteikumi Nr.338. Stājās spēkā 01.07.2017. Iegūti no: <https://likumi.lv/ta/id/291788-prasibas-socialo-pakalpojumu-sniedzjiem> [skatīts 17.11.2023]

Starptautiskie

27. Acts of the Scottish Parliament, 2011. Children's Hearings (Scotland) Act. Iegūts no: <https://www.legislation.gov.uk/asp/2011/1> [skatīts 17.11.2023]
28. Acts of the Scottish Parliament, 2014. Children and Young People (Scotland) Act 2. Iegūts no: <https://www.legislation.gov.uk/asp/2014/8/contents> [skatīts 17.11.2023]
29. ANO 20.11.1989. Bērnu tiesību konvencija. Stājās spēkā 02.09.1990. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-likumi/id/1150> [skatīts 17.11.2023]
30. ANO Ģenerālās asamblejas pamatnostādnes par bērnu alternatīvo aprūpi 24.02.2010. Iegūts no: <https://digitallibrary.un.org/record/673583> [skatīts 17.11.2023]
31. UK Public General Acts., 1995. Children (Scotland) Act. Iegūts no: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1995/36/contents> [skatīts 17.11.2023]
32. UK Public General Acts., 1968. Social Work (Scotland) Act. Iegūts no: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1968/49/contents> [skatīts 17.11.2023]
33. UNICEF, 2020 White paper: The role of small scale residential care for children in the transition from institutional to community based care and in the continuum in the Europe and central Asia region. Iegūts no: <https://www.unicef.org/eca/media/13261/file> [skatīts 17.11.2023]
34. Scottish Statutory Instruments, 2009. The Adoption Support Services and Allowances (Scotland) Regulations 2009. Iegūts no: <https://www.legislation.gov.uk/ssi/2009/152/contents/made> [skatīts 17.11.2023]
35. Scottish Statutory Instruments, 2009. The Looked After Children (Scotland) Regulations. Iegūts no: <https://www.legislation.gov.uk/ssi/2009/210/contents/made> [skatīts 17.11.2023]
36. The Scottish Government, 2023. The National Children's Charter for School Age Childcare. Iegūts no: <https://www.gov.scot/publications/national-childrens-charter-school-age-childcare-scotland/pages/1/> [skatīts 17.11.2023]

Valsts iestāžu ziņojumi, pārskati, metodiskie materiāli Nacionālie

37. Bērnu labklājības tīkls, Labklājības ministrija, 2017. Līdzdalības novērtējums. Latvijas nacionālais ziņojums. Iegūts no: https://www.bernulabklajiba.lv/wp-content/uploads/2017/04/Bernu_Lidzdaliba_Zinojums_Latvija_final_LV_red.pdf [skatīts 17.11.2023]
38. Labklājības ministrija, 2021. Bāriņtiesām un ārpusģimenes aprūpes atbalsta centriem. Audžuģimenes atbalsta plāns. Iegūts no: <https://www.lm.gov.lv/lv/barintiesam-un-arpusgimenes-aprupes-atbalsta-centriem#audzugimenu-atbalsta-plans> [skatīts 17.11.2023]
39. Labklājības ministrija, 2018. Metodiskais materiāls Ārpusģimenes aprūpes atbalsta centriem par darbības uzsākšanu un pakalpojumu sniegšanu. Iegūts no: <https://www.lm.gov.lv/lv/media/7408/download?attachment> [skatīts 17.11.2023]

40. Labklājības ministrija. Pārskati par ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojumu sniegšanu 2022.gadā. Iegūts no: <https://www.lm.gov.lv/lv/par-2022-gadu-0> [skatīts 17.11.2023]
41. Labklājības ministrija, 2022. Ziņojums par “Par priekšlikumiem specializēto audžuģimeņu un ārpusģimenes aprūpes atbalsta centru darbības uzlabošanai”. Iegūts no: https://tapportals.mk.gov.lv/legal_acts/66f01a27-2a0b-44c1-a9f1-2f2769855b50# [skatīts 17.11.2023]
42. Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2014. Tiesu prakse adopcijas jautājumos. Iegūts no: <https://www.google.com/search?client=opera&q=tiesu+prakse+adopcijas+liet%C4%81s&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>. [skatīts 17.11.2023]
43. Latvijas Republikas Valsts kontroles revīzijas ziņojums, 2019. Atņemtā bērniība. Ikvienam bērnam ir tiesības uzaugt ģimenē. Iegūts no: https://lrvk.gov.lv/lv/getrevisionfile//uploads/reviziju-zinojumi/2018/2.4.1-9_2018/Zin%CC%A7ojums_Atn%CC%A7emta%CC%84%20be%CC%84rni%CC%84ba.%20Ikvienam%20be%CC%84rnam%20ir%20tiesi%CC%84bas%20uzaugt%20g%C%7imene%CC%84.pdf [skatīts 17.11.2023]
44. SIA „Analītisko pētījumu un stratēģiju laboratorija”, 2018. Ārpusģimenes aprūpes (ārpusģimenes aprūpes iestādes, audžuģimenes, aizbildnība) un adopcijas sistēmas izpēte un ieteikumi tās pilnveidošanai. Gala ziņojums. Iegūts no: https://ppdb.mk.gov.lv/wpcontent/uploads/2023/05/BGLM_Arpusgimenes_aprupes_un_adopc_sist_izpete.pdf [skatīts 17.11.2023]
45. Valsts Bērnu tiesību aizsardzības inspekcija, 2023. Par aizbildņu mācību programmu. Iegūts no: <https://www.bti.gov.lv/lv/par-aizbildnu-macibu-programmu> [skatīts 17.11.2023]
46. Valsts Bērnu tiesību aizsardzības inspekcija. Pārskata par bāriņtiesu darbu 2019., 2020., 2021. un 2022. gadā kopsavilkums. Iegūts no: <https://www.bti.gov.lv/lv/oficiala-barintiesu-statistika> [skatīts 17.11.2023]
47. Valsts Bērnu tiesību aizsardzības inspekcija, 2023. Rokasgrāmata bāriņtiesām, 2. sējums. Iegūts no: <https://www.bti.gov.lv/lv/media/1918/download?attachment> [skatīts 17.11.2023]
48. Valsts Bērnu tiesību aizsardzības inspekcija, 2020. Rokasgrāmata bāriņtiesām, 3.sējums. Iegūts no: https://juristavards.lv/wwwraksti/JV/BIBLIOTEKA/PRAKSES_MATERIALI/ROKASGRAMATA_BARINTIESAM_3%20SEJUMS.PDF [skatīts 17.11.2023]
49. Valsts Bērnu tiesību aizsardzības inspekcija. Valsts statistikas pārskati par bāriņtiesu darbu 2021. un 2022.gadā analīze. Iegūts no: <https://www.bti.gov.lv/lv/oficiala-barintiesu-statistika> [skatīts 17.11.2023]

Starptautiskie

50. Children and Families Directorate, 2017. Protecting Scotland's children and young people: it is still everyone's job. Iegūts no: <https://www.gov.scot/publications/protecting-scotlands-children-young-people-still-everyones-job/pages/5/> [skatīts 17.11.2023]

51. Council of Europe. Guide on family-based care for unaccompanied and separated children. Iegūts no: <https://rm.coe.int/steering-committee-for-human-rights-cddh-guide-on-family-based-care-fo/1680a4d5d9> [skatīts 17.11.2023]
52. The Government of Norway. Child Welfare Act. Stājās spēkā 01.07.2023. Iegūts no: <https://www.regjeringen.no/en/dokumenter/child-welfare-act/id2971550/> [skatīts 17.11.2023]
53. The UN Refugee Agency (UNHCR), 2008. Guidelines on Determining the Best Interests of the Child. Iegūts no: <https://www.unhcr.org/media/unhcr-guidelines-determining-best-interests-child> [skatīts 17.11.2023]
54. The Scottish Government, 2023. 'Children's Social Work Statistics Scotland: 2021 to 2022'. Iegūts no: <https://www.gov.scot/publications/childrens-social-work-statistics-scotland-2021-22/pages/looked-after-children/> [skatīts 17.11.2023]
55. The Scottish Government, 2021. The National Guidance for Child Protection in Scotland. Iegūts no: <https://www.gov.scot/publications/national-guidance-child-protection-scotland-2021-updated-2023/> [skatīts 17.11.2023]
56. United Nations Human Rights, 2021. 2021 day of general discussion: Children's rights and alternative care. Iegūts no: <https://www.ohchr.org/en/events/days-general-discussion-dgd/2021/2021-day-general-discussion-childrens-rights-and> [skatīts 17.11.2023]

Literatūra un pētījumi

57. Andersen, T. M. & Roine, J., 2016. Introduction. Nordic Economic Policy Review, no. 2/15., Nordic Council of Ministers. Iegūts no: <https://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:901771/FULLTEXT02.pdf> [skatīts 17.11.2023]
58. Asquith, S. (Ed), 1995. The Kilbrandon Report: Children and young persons in Scotland Edinburgh, UK: HMSO. Iegūts no: <https://www.gov.scot/binaries/content/documents/govscot/publications/independent-report/2003/10/kilbrandon-report/documents/0023863-pdf/0023863-pdf/govscot%3Adocument/0023863.pdf> [skatīts 17.11.2023]
59. Berrick, J. D., Dickens J., Poso T., Skivenes M, 2015. Children's involvement in care order decision-making: A cross-country analysis. Child Abuse & Neglect. Iegūts no: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26232058/> [skatīts 17.11.2023]
60. Biffi, Elisabetta, and Chiara Carla Montà, 2020. 'Documenting Children in Alternative Care Services: Transitional Spaces Between "Being Spoken for" and "Speaking for Oneself"'. In Documentation in Institutional Contexts of Early Childhood: Normalisation, Participation and Professionalism, edited by Maarit Alasuutari, Helga Kelle, and Helen Knauf, Wiesbaden: Springer Fachmedien. Iegūts no: https://doi.org/10.1007/978-3-658-28193-9_9 [skatīts 17.11.2023]
61. Boddy, Janet, Mette Lausten, Elisabeth Backe-Hansen, and Tonje Gundersen, 2019. Understanding the Lives of Care-Experienced Young People in Denmark, England and Norway. VIVE and the authors. Iegūts no: https://pure.vive.dk/ws/files/2377195/100442_Understanding_the_lives_of_care_experienced_young_people.pdf [skatīts 17.11.2023]

62. Bunkholdt, Vigdis, 2010. Fosterhjemsarbeid. Fra rekruttering til tilbakeføring. Oslo: Gyldendal Akademisk. Iegūts no: <https://www.akademika.no/fosterhjemsarbeid-fra-rekruttering-til-tilbakeforing/9788205560406r365> [skatīts 17.11.2023]
63. Chowdhury, C.,(2021. 'They want to give our children to white people and Christian people': Somali perspectives on the shortage of Somali substitute carers. Adoption & Fostering,. Iegūts no: <https://doi.org/10.1177/0308575921989827> [skatīts 17.11.2023]
64. Critchley, A., Grant, M., Hardy, M. and Cleary, J., 2023. Supporting Roots. Edinburgh: Scottish Government. Iegūts no: <https://www.gov.scot/publications/supporting-roots/documents/> [skatīts 17.11.2023]
65. Currie, Lynne. 2022. 'Scotland's Care System for Children and Young People: Subject Profile'.
66. Collins, Tara M., 2016. A Child's Right to Participate: Implications for International Child Protection. The International Journal of Human Rights 21, no. 1 (2 January 2017). Iegūts no: <https://doi.org/10.1080/13642987.2016.1248122> [skatīts 17.11.2023]
67. Delap E., Mann G., 2019. The paradox of kinship care. The most valued but least resourced care option – a global study. Iegūts no: <https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/2020-02/Kinship-Care-Global-Review-Final.pdf> [skatīts 17.11.2023]
68. Family for every Child. 2015. Strategies for delivering safe and effective foster care. A review of the evidence for those designing and delivering foster care programmes. Iegūts no: <https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/Strategies%20for%20Delivering%20Safe%20and%20Effective%20Foster%20Care.pdf> [skatīts 17.11.2023]
69. FICE, IFCO, SOS Children's Villages standarti bērnu alternatīvai aprūpei "Quality for Children". Iegūts no: <https://www.sosbernuciemati.lv/storage/75006a8d88113affa9aab6a90c0ac3ada6b87808.pdf> [skatīts 17.11.2023]
70. Greve RA, Braarud H, Skotheim S, Slinning K., 2018. Feasibility and acceptability of an early home visit intervention aimed at supporting a positive mother-infant relationship for mothers at risk of postpartum depression. Scand J Caring Sci. Iegūts no: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30011074/> [skatīts 17.11.2023]
71. Kronberga I., Litvins G., Lešinska A., Sīle S., 2012. "Sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļu reglamentējums Eiropas Savienībā", Tieslietu Ministrija. Iegūts no: http://petijumi.mk.gov.lv/sites/default/files/file/TM_Sab_dros_piespiedu_lidz_reglamen_tej_ES_2012.pdf [skatīts 17.11.2023]
72. Gilbert N., Parton N. & Skivenes M. (Eds.), 2011. Child protection systems: International trends and orientations. Oxford University Press. Iegūts no: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199793358.001.0001> [skatīts 17.11.2023]
73. Keshavarzian, G., 2015. Strategies for Delivering Safe and Effective Foster Care: A review of the evidence for those designing and delivering foster care programmes. Iegūts no: <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/strategies-delivering-safe-and-effective-foster-care-review-evidence-those-designing-and/> [skatīts 17.11.2023]

74. Häggman-Laitila, Arja, Pirkko Salohekkilä, and Suyen Karki, 2019. 'Young People's Preparedness for Adult Life and Coping After Foster Care: A Systematic Review of Perceptions and Experiences in the Transition Period'. *Child & Youth Care Forum* 48, no. 5. Iegūts no: <https://doi.org/10.1007/s10566-019-09499-4> [skatīts 17.11.2023]
75. Hearn J., Pösö T. Korpinen, J. Smith C. & Whyte S., 2004. What is child protection? Historical and methodological issues in comparative research on lastensuojelu/child protection. *International Journal of Social Welfare*
76. Hukkelberg, Silje Sommer, and Rebecca Ervik-Jeannin. 2022. "Treatment Foster Care Oregon (TFCO): Preliminary Results from a Study among Norwegian Youths" *Youth* 2, no. 4: 526-537. Iegūts no: <https://doi.org/10.3390/youth2040038> [skatīts 17.11.2023]
77. Jamieson Lucy, 2016. Children and Young People's Right to Participate in Residential Care in South Africa. *The International Journal of Human Rights* 21, no. 1 (2 January 2017). Iegūts no: <https://doi.org/10.1080/13642987.2016.1248126> [skatīts 17.11.2023]
78. Jumakova, A., 2019. Promocijas darbs. Bērna tiesību uz identitāti ģenēze Latvijā un to apdraudējums adopcijas tiesiskā regulējuma kontekstā. Latvijas Universitāte. Iegūts no: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/48929/298-72864-Jumakova_Anastasija_am12254.pdf?sequence=1&isAllowed=y [skatīts 17.11.2023]
79. Lawson, Kate and Robert Cann, 2019. State of the Nation's Foster Care. *Fostering Network*. Iegūts no: <https://www.thefosteringnetwork.org.uk/sotn21> [skatīts 17.11.2023]
80. McGhee, Kenny, and Sarah Deeley, 2022. 'Emerging Adulthood: Exploring the Implications for Care Experienced Young People and Those Who Care for Them'. *Scottish Journal of Residential Child Care* 21, no. 1.
81. Nugent JK, Bartlett JD, Von Ende A, Valim C., 2017. The effects of the newborn behavioral observations (NBO) system on sensitivity in mother-infant interactions. *Infants Young Child*. Iegūts no: https://www.researchgate.net/publication/318405488_The_Effects_of_the_Newborn_Behavioral_Observations_NBO_System_on_Sensitivity_in_Mother-Infant_Interactions [skatīts 17.11.2023]
82. Perera, W.D.P., 2018. 'Leaving Alternative Care: Building Support Systems for Young People'. *Institutionalised Children Explorations and Beyond* 5, no. 2. Iegūts no: <https://doi.org/10.1177/2349301120180205> [skatīts 17.11.2023]
83. Pösö Tarja, Marit Skivenes, and Anne-Dorthe Hestbæk, 2013. Child Protection Systems within the Danish, Finnish and Norwegian Welfare States—Time for a Child Centric Approach?. *European Journal of Social Work* 17, no. 4 (8 August 2014). Iegūts no: <https://doi.org/10.1080/13691457.2013.829802> [skatīts 17.11.2023]
84. Purtell J., Equit C., 2022. Children's Rights to Participate in Out-of-Home Care: *International Social Work Contexts*. London: Routledge. Iegūts no: <https://doi.org/10.4324/9781003319368> [skatīts 17.11.2023]
85. Reedtz, C., Klest, S., 2016. Improved parenting maintained four years following a brief parent training intervention in a non-clinical sample. *BMC Psychol*. Iegūts no: <https://doi.org/10.1186/s40359-016-0150-3> [skatīts 17.11.2023]
86. Reimer, Daniela, 2021. Better Quality in Foster Care in Europe – How can it be achieved? Thematic Discussion Paper EU Commission Peer Review on Foster Care. Iegūts no:

- [https://www.researchgate.net/publication/352478094 Better Quality in Foster Care in Europe How can it be achieved Thematic Discussion Paper EU Commission Peer Review on Foster Care](https://www.researchgate.net/publication/352478094_Better_Quality_in_Foster_Care_in_Europe_How_can_it_be_achieved_Thematic_Discussion_Paper_EU_Commission_Peer_Review_on_Foster_Care) [skatīts 17.11.2023]
87. Sadler Sue, John Paul Fitzpatrick, Jennifer Lerpiniere, Emma Young and Vicki Welch, 2015. 'Overseen but Often Overlooked: Children and Young People' Looked after at Home' in Scotland-Annex 3a: The Service Studies. Iegūts no: [https://www.researchgate.net/publication/275208190 Overseen but Often Overlooked Annex 3a](https://www.researchgate.net/publication/275208190_Overseen_but_Often_Overlooked_Annex_3a) [skatīts 17.11.2023]
88. Scottish Parliament Information Centre (SPICe) Briefings. Edinburgh. Iegūts no: <https://digitalpublications.parliament.scot/ResearchBriefings/Report/2022/1/20/d4917102-57bd-4f9a-af79-c8165e8e75ca-1#50f1afeb-319d-45e9-9935-46032d1e69a1.dita> [skatīts 17.11.2023]
89. Skivenes M., ed. Thoburn J., Pösö T., 2021. Adoption from Care: International Perspectives on Children's Rights, Family Preservation and State Intervention. Policy Press. Iegūts no: <https://doi.org/10.47674/9781447351054> [skatīts 17.11.2023]
90. Skivenes, Marit, and June Thoburn. 2016. Pathways to Permanence in England and Norway: A Critical Analysis of Documents and Data. Children and Youth Services Review 67. Iegūts no: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0190740916301657> [skatīts 17.11.2023]
91. Skubiņa, I. 2022. Pētījums Agrīnā Preventīvā Atbalsta (Agrīnās Intervences) Sistēmas Un Pakalpojumu Groza Izveidei Latvijā. Pārresoru koordinācijas centrs. Iegūts no: http://petijumi.mk.gov.lv/sites/default/files/title_file/Petijums_agrina_prevent_atbalsta_sistemas_un_pakalpojumu_groza_izveidei.pdf [skatīts 17.11.2023]
92. Sundsbø, A. O., 2021. Parenting Support and its Different Functions – Parents' Experiences. A Case Study from Norway. Journal of Social Policy. Iegūts no: <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-social-policy/article/abs/parenting-support-and-its-different-functions-parents-experiences-a-case-study-from-norway/EFCBCFA94AAB4F8C1472585F65A3903D> [skatīts 17.11.2023]
93. Storø J., 2011. Foster Care in Norway. Iegūts no: https://www.childresearch.net/papers/rights/2011_01.html [skatīts 17.11.2023]
94. Stein M. & Munro E. (Eds.), 2008. Young people's transitions from care to adulthood: International research and practice. Jessica Kingsley Publishers in London
95. The Council of Europe, 2016. The best interests of the child – A dialogue between theory and practice. Iegūts no: <https://rm.coe.int/1680657e56>. [skatīts 17.11.2023]
96. The Council of Europe, 2021. Contribution by the Council of Europe Secretariat to the UN Committee on the Rights of the Child's Day of General Discussion on "Children's Rights and Alternative Care". Iegūts no: <https://rm.coe.int/coe-contribution-to-uncrc-dgd-on-children-and-alternative-care/1680a3d85f> [skatīts 17.11.2023]
97. The Implementation and Operation of the 1993 Hague Intercountry Adoption Convention: Guide to Good Practice. Guide No 1., 2008, Hague Conference on Private International Law. Iegūts no: https://assets.hcch.net/upload/adoguide_e.pdf [skatīts 17.11.2023]

98. The Scottish Government, 2021. Caring for Our Children and Young People: Corporate Parenting Update 2018 to 2021'. Edinburgh: Children and Families Directorate. Iegūts no: <https://www.gov.scot/publications/caring-children-young-people-update-scotlands-corporate-parenting-2018-21/pages/3/> [skatīts 17.11.2023]
99. The Scottish Government 2023. Children's Social Work Statistics Scotland: 2021 to 2022. Iegūts no: <https://www.gov.scot/publications/childrens-social-work-statistics-scotland-2021-22/pages/summary-infographic/> [skatīts 17.11.2023]
100. The UN Convention on the Rights of the Child. 2005. General Comment No. 7 (2005) Implementing child rights in early childhood. Iegūts no: <https://digitallibrary.un.org/record/570528> [skatīts 17.11.2023]
101. The UN Convention on the Rights of the Child. 2009. General Comment No. 12 (2009) The right of the child to be heard. Iegūts no: <https://www.refworld.org/docid/4ae562c52.html> [skatīts 17.11.2023]
102. The UN Convention on the Rights of the Child, 2009. Committee on the Rights of the Child: Mozambique. Iegūts no: https://www.ecoi.net/en/file/local/1152606/470_1280910592_g0946102.pdf [skatīts 17.11.2023]
103. The UN Convention on the Rights of the Child, 2013. General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1. Iegūts no: https://www2.ohchr.org/English/bodies/crc/docs/GC/CRC_C_GC_14_ENG.pdf [skatīts 17.11.2023]
104. The UN Convention on the Rights of the Child, 2013. Concluding observations on the combined third and fourth periodic reports of Armenia, adopted by the Committee at its sixty-third session (27 May – 14 June 2013). Iegūts no: <https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/co/CRC-C-ARM-CO-3-4.pdf> [skatīts 17.11.2023]
105. Thoburn J., 2007. Globalisation and child welfare: Some lessons from a cross national study of children in out-of-home care. School of Social Work and Psychosocial Sciences. Norwich: University of East Anglia. Iegūts no: https://www.researchgate.net/publication/265357214_Globalisation_and_Child_Welfare_Some_Lessons_from_a_Cross-National_Study_of_Children_in_Out-of-Home_Care [skatīts 17.11.2023]
106. Tiesu prakse adopcijas jautājumos, 2015. Augstākās Tiesas Biļetens Nr. 10.
107. Tobin J., 2019. The UN Convention on the Rights of the Child, A Commentary. - Oxford: Oxford University Press.
108. Vēbers J., 2000. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ģimenes tiesības.- Rīga: Mans Īpašums.
109. Whittaker, James K., Lisa Holmes, Jorge Carlos Fernandez del Valle, and Sigrid James, 2023. 'Revitalizing Residential Care for Children and Youth: Cross-National Trends and Challenges', Oxford University Press

Interneta mājas lapas

110. Believe in Children Bernardos. Iegūts no: <https://www.barnardos.org.uk/foster/types-of-fostering> [skatīts 17.11.2023]
111. Bufdir, Barn i institusjon. Iegūts no: <https://www.bufdir.no/statistikk-og-analyse/barnevern/Barn-i-institusjon> [skatīts 17.11.2023]
112. Centre of excellence for Children's Care and Protection (Celcis). Current Legislation and Policy. Iegūts no: <https://www.celcis.org/knowledge-bank/protecting-children/legislation-and-policy/current-legislation-and-policy> [skatīts 17.11.2023]
113. European Quality in Social Services (EQUASS). Iegūts no: <https://equass.be/> [skatīts 17.11.2023]
114. FICE (International Federeation of Educative Communities) Iegūts no: <https://www.ficeinter.net/> [skatīts 17.11.2023]
115. Foster Care Associates (FCA) Scotland. Types of fostering. Iegūts no: <https://www.fcascotland.co.uk/about-fostering/types-of-fostering/> [skatīts 17.11.2023]
116. IFCO (International Foster Care Organization). Iegūts no: <https://www.ifco.info/> [skatīts 17.11.2023]
117. OECD, 2022. Assisting Care Leavers: Time for Action, OECD Publishing, Paris. Iegūts no: <https://doi.org/10.1787/1939a9ec-en> [skatīts 17.11.2023]
118. Rīgas bāriņtiesa. Iegūts no: <https://barintiesa.riga.lv/lv/adopcija-berniem/> [skatīts 17.11.2023]
119. The Care Inspectorate, 2023. Fostering and Adoption statistical report 2021-22 in Scotland. Iegūts no: www.careinspectorate.com/index.php/news/6908-fostering-and-adoption-statistical-report-2021-22 [skatīts 17.11.2023]
120. The Fostering Network, Young Advocates. Iegūts no: www.thefosteringnetwork.org.uk/policy-practice/projects-and-programmes/young-advocates [skatīts 17.11.2023]
121. Social Work Scotland, 2022. Supporting Kinship Care: launch of a new protocol for cross authority situations in Scotland. Iegūts no: https://socialworkscotland.org/briefings_statements/supporting-kinship-care-launch-of-a-new-protocol-for-cross-authority-situations-in-scotland/ [skatīts 17.11.2023]
122. Statistisk sentralbyra (Statistics Norway), 2023. Child welfare. Iegūts no: <https://www.ssb.no/en/sosiale-forhold-og-kriminalitet/barne-og-familievern/statistikk/barnevern> [skatīts 17.11.2023]
123. Who Cares? Scotland (blog), 2022. Corporate Parents. Iegūts no: <https://www.whocarescotland.org/resources-learning/corporate-parents/> [skatīts 17.11.2023]

Citi

124. Latvijas Republikas Administratīvās rajona tiesas spriedums (12.11.2021.), lietas arhīva Nr. A42-01761-21/5. Iegūts no:
<https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/462825.pdf> [skatīts 17.11.2023]

PIELIKUMI

1. Pielikums. Statistikas dati par ārpusģimenes aprūpi.

1.Tabula. Bērnu skaits ārpusģimenes aprūpē (2018 - 2022)²¹³

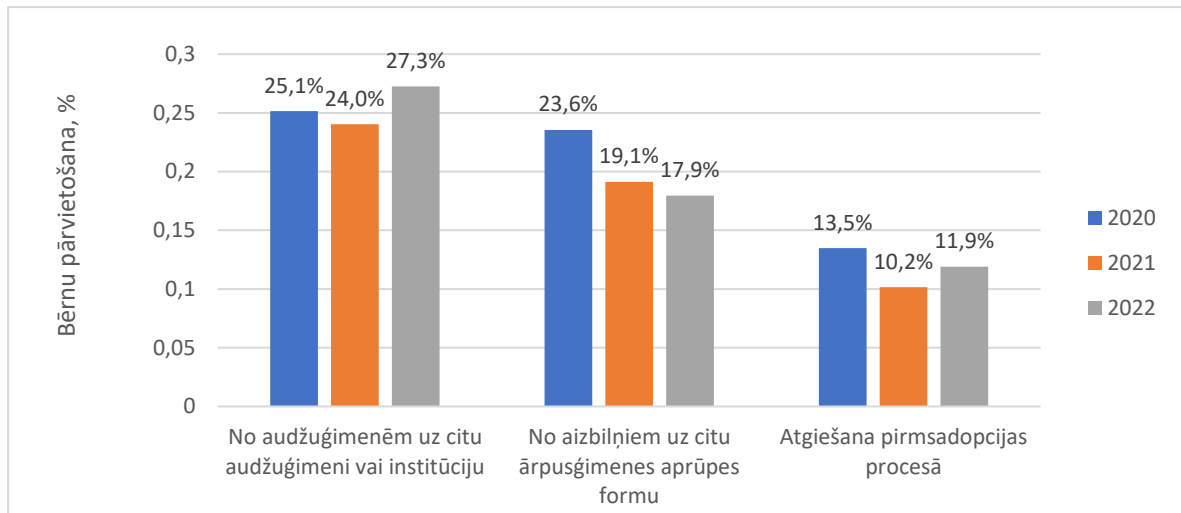
	2018	2019	2020	2021	2022
Ārpusģimenes aprūpē	6438	6252	6004	5910	5798
Aizbildnībā	4398	4276	4059	3983	3795
Aizbildnībā, %-tos no visiem bērniem ārpusģimenes aprūpē	68,3	68,4	67,6	67,3	65,5
Audžuģimenes	1246	1355	1377	1413	1476
Audžuģimenes, %-tos no visiem bērniem ārpusģimenes aprūpē	19,4	21,7	23	24	25,5
Aprūpes iestādēs	794	621	568	514	527
Aprūpes iestādēs, %-tos no visiem bērniem ārpusģimenes aprūpē	12,3	9,9	9,5	8,7	9,1

2.Tabula. Ārpusģimenes aprūpē ievietoto bērnu skaits pārskata gadā (2018 - 2022)²¹⁴

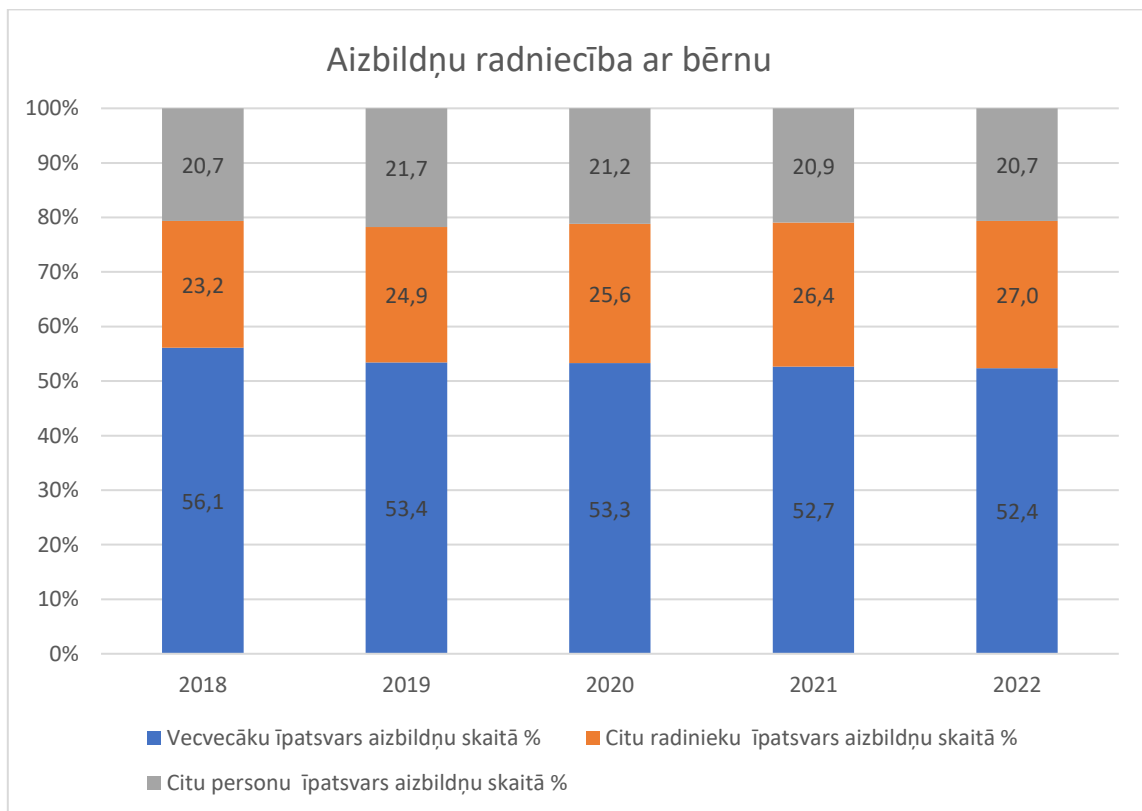
	2018	2019	2020	2021	2022
Audžuģimenes ievietoto bērnu skaits pārskata gadā	402	477	362	312	400
Aizbildnībā pirmreizēji nodoto bērnu skaits pārskata gadā	708	624	564	518	627
Iestādēs ievietoto bērnu skaits pārskata gadā	191	151	159	122	175

²¹³ VBTAI. Pārskata par bāriņtiesu darbu 2018., 2019., 2020, 2021. un 2022. gadā kopsavilkums. Iegūts no: <https://www.bti.gov.lv/lv/oficiala-barintiesu-statistika>

²¹⁴ Turpat.

1. Attēls. Aizbildnībā, audžuģimeņu aprūpē un pirmsadopcijas procentuālais esoģo bērnu skaits, kuri pārvietoti pret attiecīgā gadā konkrētā formā ievietoto bērnu skaitu (2020 – 2022)²¹⁵.

2. Attēls. Aizbildņu sadalģjums atkarģībā no radniecģības ar bērnu (aizbildņģi vecvecāki, aizbildņģi - citģi bērna radnieki, aizbildņģi, kuri nav bērna radnieki), % (2018- 2022)²¹⁶.

²¹⁵ VBTAI. Pārskata par bāriņģiesu darbu 2020, 2021. un 2022. gadā kopsavilkums. Iegģts no:

<https://www.bti.gov.lv/lv/oficiala-barintiesu-statistika>

²¹⁶ VBTAI. Pārskata par bāriņģiesu darbu 2018., 2019., 2020, 2021. un 2022. gadā kopsavilkums. Iegģts no:

<https://www.bti.gov.lv/lv/oficiala-barintiesu-statistika>

3.Tabula. Audžuģimeņu, aizbildņu un adoptētāju skaits (2018- 2022)²¹⁷

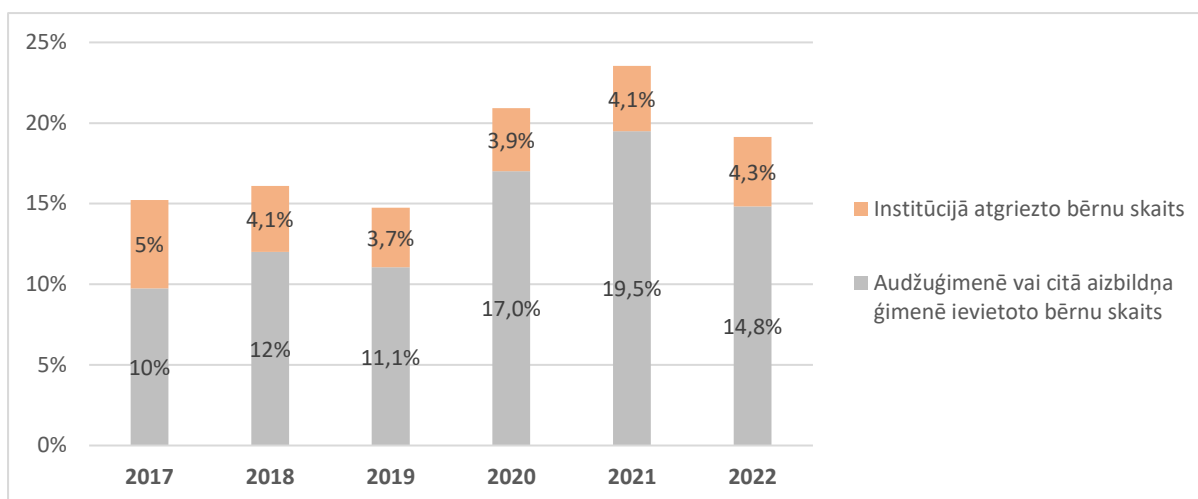
	2018	2019	2020	2021	2022
Audžuģimeņu skaits	636	712	752	795	752
Aizbildņu skaits	3450	3395	3228	3175	2891
Adoptētāju skaits	595	421	285	242	163

4.Tabula. Aizbildnības izbeigšanas iemesli (2021 – 2022)²¹⁸

	Aizbildnības izbeigšanas iemesli	2021	2022
1.	Bērns adoptēts	57	36
2.	Bērna vecākiem atjaunotas pārtrauktās vai atņemtās aizgādības tiesības	98	88
3.	Bērns nodots audžuģimenē	49	42
4.	Bērns nodots aizbildnībā pie cita aizbildņa	52	51
5.	Bērns ievietots ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas iestādē	21	27
6.	Bērna vecāks sasniedzis pilngadību	34	20
7.	Uzlabojies bērna vecāku veselības stāvoklis	3	0
8.	Bērns sasniedzis pilngadību	387	355
9.	Atrisinātas būtiskas bērna un vecāka domstarpības	0	3
	Kopā	701	622

²¹⁷ VBTAI. Pārskata par bāriņtiesu darbu 2018., 2019., 2020, 2021. un 2022. gadā kopsavilkums. Iegūts no: <https://www.bti.gov.lv/lv/oficiala-barintiesu-statistika>

²¹⁸ VBTAI. Oficiālās statistikas par bāriņtiesu darbu 2021. un 2022.gadā analīze Iegūts no: <https://www.bti.gov.lv/lv/oficiala-barintiesu-statistika>

3.Attēls. Citās aizbildņu ģimenēs, audžuģimenēs un citās bērnu aprūpes iestādes ievietoto bērnu procentuālais skaits pret attiecīgā gadā aizbildņu ģimenēs ievietoto bērnu skaitu (2017-2022)

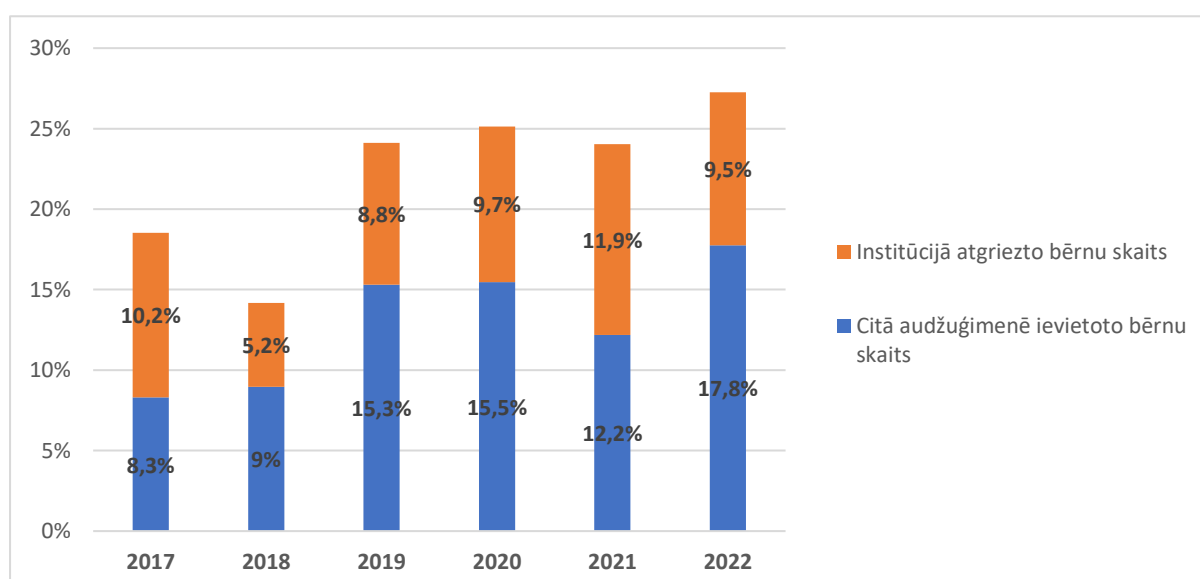
5.Tabula. Audžuģimeņu, specializēto krīzes audžuģimeņu, specializēto audžuģimeņu bērniem ar funkcionālajiem traucējumiem un audžuģimeņu, kurās nav ievietoti bērni, skaits (2018 – 2022)²¹⁹

	2018	2019	2020	2021	2022
Audzūģimeņu skaits kopā	636	712	752	795	752
Audzūģimenes	-	688	657	700	645
Specializētās krīzes audžuģimenes	-	15	44	61	70
Specializētās audžuģimenes bērniem ar funkcionāliem traucējumiem	-	9	24	34	37
Audzūģimenes, kurās nav ievietoti bērni	140	148	183	195	nd

²¹⁹ LM ziņojums par “Par priekšlikumiem specializēto audžuģimeņu un ārpusģimenes aprūpes atbalsta centru darbības uzlabošanai”, https://tapportals.mk.gov.lv/legal_acts/66f01a27-2a0b-44c1-a9f1-2f2769855b50#

6.Tabula. Audžuģimeņu aprūpes izbeigšanas iemesli (2021– 2022)²²⁰

	Audžuģimeņu aprūpes izbeigšanas iemesli	2021	2022
1.	Bērns adoptēts	72	47
2.	Bērna vecākiem atjaunotas pārtrauktās vai atņemtās aizgādības tiesības	80	53
3.	Bērns nodots audžuģimenē (audžuģimeņu gadījumā – citā audžuģimenē)	38	71
4.	Bērns nodots aizbildnībā pie cita aizbildņa (audžuģimeņu gadījumā – bērns nodots aizbildnībā)	70	74
5.	Bērns ievietots sociālā aprūpes iestādē	37	38
6.	Bērna vecāks sasniedzis pilngadību	1	4
7.	Uzlabojies bērna vecāku veselības stāvoklis	2	3
8.	Bērns sasniedzis pilngadību	55	84
9.	Atrisinātas būtiskas bērna un vecāka domstarpības	3	3
	Kopā	358	377

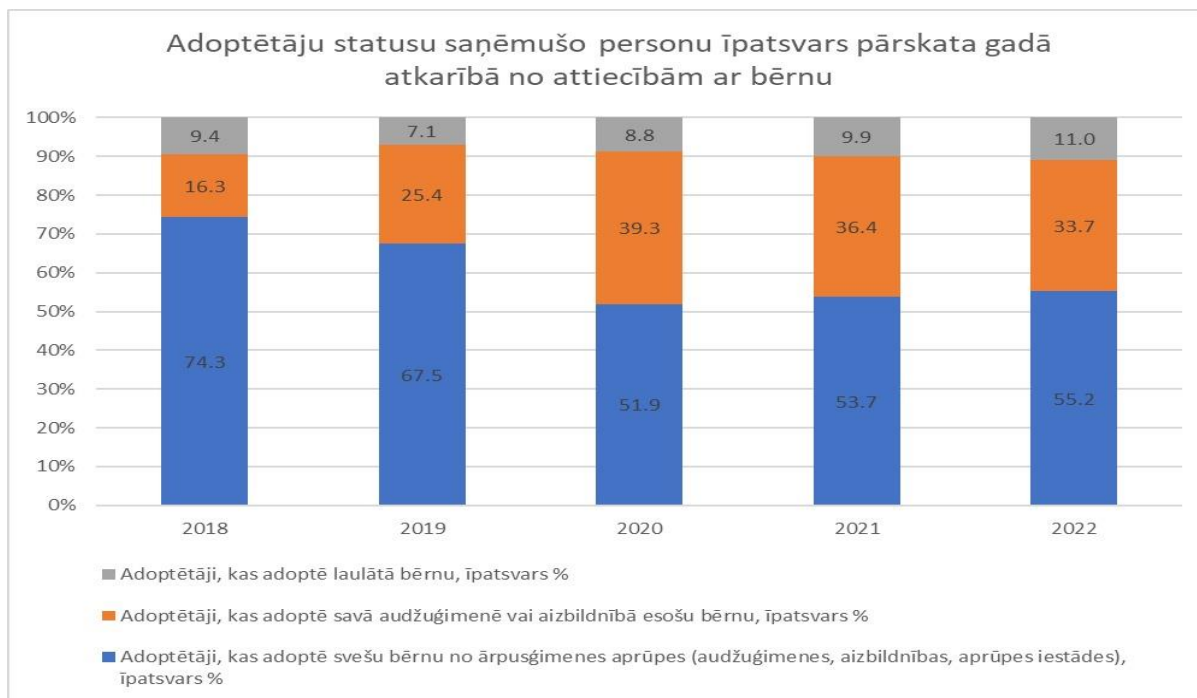

4.Attēls. Citās audžuģimenēs un bērnu aprūpes iestādes ievietoto bērnu procentuālais skaits pret attiecīgā gadā audžuģimenēs ievietoto bērnu skaitu (2017 – 2022)²²¹

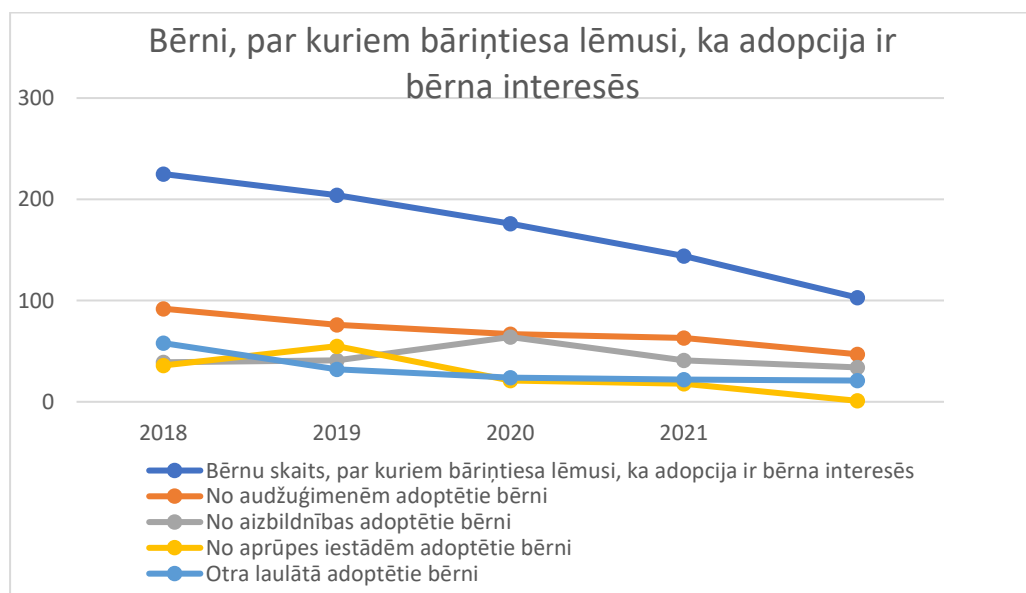
²²⁰ VBTAI. Oficiālās statistikas par bāriņtiesu darbu 2021. un 2022.gadā analīze Iegūts no:

<https://www.bti.gov.lv/lv/oficiala-barintiesu-statistika>

²²¹ VBTAI. Pārskata par bāriņtiesu darbu 2017., 2018., 2019., 2020, 2021. un 2022. gadā kopsavilkums. Iegūts no: <https://www.bti.gov.lv/lv/oficiala-barintiesu-statistika>

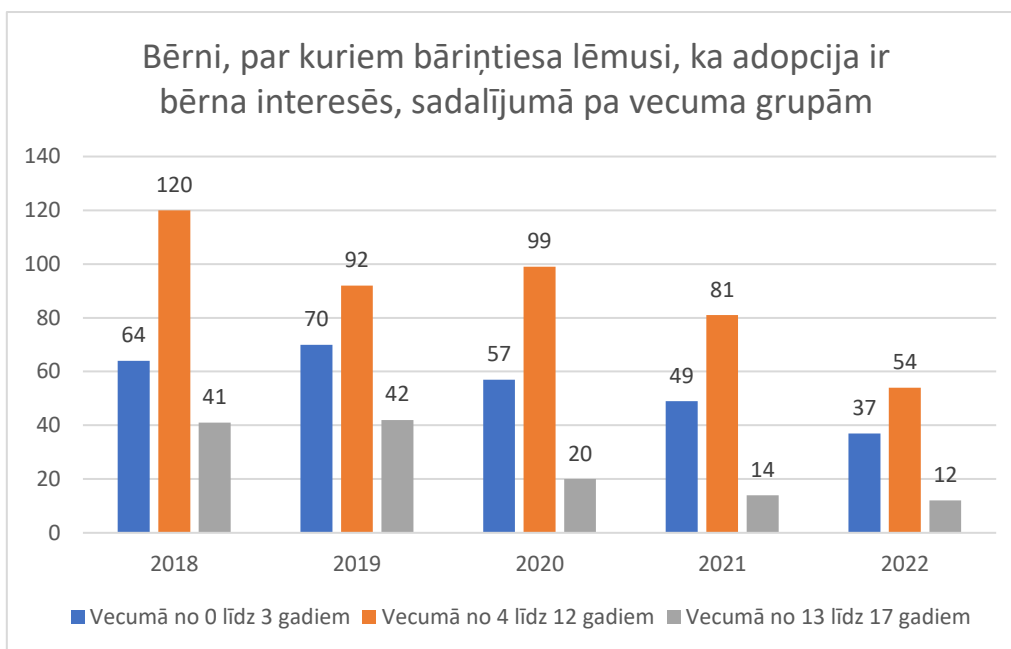
5.Attēls. Adoptētāja statusa saņēmušo personu īpatsvars pārskata gadā atkarībā no attiecībām ar bērnu (2018 – 2022)²²²

6.Attēls. Bērnu skaits, par kuriem bāriņtiesa lēmusi, ka adopcija ir bērnu interesēs (2018 – 2022)²²³

²²² Turpat.

²²³ VBTAI. Pārskata par bāriņtiesu darbu 2018., 2019., 2020, 2021. un 2022. gadā kopsavilkums. Iegūts no: <https://www.bti.gov.lv/lv/oficiala-barintiesu-statistika>

7.Attēls. Bērni, par kuriem bāriņtiesa ir lēmusi, ka adopcija ir bērna interesēs, sadalījums pa vecuma grupām (2018 – 2021)²²⁴

7.Tabula. Bērnu skaits bērnu aprūpes iestādēs sadalījumā pēc vecuma grupām (0-3, 4-6, 7-14, 15-17) gadi²²⁵

	2018	2019	2020	2021	2022
0 - 3 gadi	24	14	16	18	15
4 - 12 gadi	335	223	197	185	199
13 - 17 gadi	435	384	355	311	313
Kopā	794	621	568	514	527

²²⁴ Turpat.

²²⁵ VBTAI. Pārskata par bāriņtiesu darbu 2018., 2019., 2020, 2021. un 2022. gadā kopsavilkums. Iegūts no: <https://www.bti.gov.lv/lv/oficiala-barintiesu-statistika>

8.Tabula. Pilngadību sasniegušo bērnu skaits audžuģimenēs, aizbildnībā, bērnu aprūpes iestādēs (2018 – 2022)²²⁶

	2018	2019	2020	2021
Audžuģimenēs	72	65	55	55
Aizbildnībā	431	413	384	387
Bērnu aprūpes iestādēs	78	88	51	59
Kopā	581	566	490	501

9.Tabula. Bērnu skaits, izlietotie finanšu līdzekļi uz vienu bērnu mēnesī, ēdināšanas izmaksas uz bērnu dienā pašvaldību un citu organizāciju bērnu aprūpēs iestādēs 2022.gadā²²⁷.

Nr.	Bērnu aprūpes iestādes	Bērnu sk. (uz 31.12.2022)	Kopējie izlietotie finanšu līdzekļi mēnesī 2022. gadā uz vienu bērnu (EUR)	Ēdināšanas izmaksas dienā uz vienu bērnu (EUR)
1.	Augšdaugavas novada pašvaldības Sociālā atbalsta un aprūpes centrs "Avots" struktūrvienība "Jauniešu māja"	7	661,94	2,82
2.	Augšdaugavas novada pašvaldības Sociālā atbalsta un aprūpes centrs "Avots" struktūrvienības Ģimeniskai videi pietuvināta pakalpojuma centrs "Kamoliņš"	9	1042,11	3,18
3.	Latvijas SOS bērnu ciematu asociācijas Īslīces SOS bērnu ciemats	61	1393,75	4,67
4.	Nodibinājums "Fonds Grašu bērnu ciemats"	26	1762,57	6,29
5.	Daugavpils pilsētas pašvaldības iestādes "Sociālais dienests" Sociālo pakalpojumu nodaļas Ģimenes māja "Pīlādzis"	20	2134,17	8,60
6.	Dobeles novada Sociālā dienesta struktūrvienība "Ģimenes atbalsta centrs "Lejasstrazdi""	17	1242,66	2,78
7.	Biedrība "Centrs Elizabete"	17	0,00	0,00
8.	Jūrmalas sociālo pakalpojumu centra "Kauguri" struktūrvienība "Bērnu un jauniešu māja "Sprīdītis"	17	3894,13	7,64
9.	Krāslavas bērnu sociālās rehabilitācijas centrs "Mūsmājas"	9	1150,23	0,77

²²⁶ Turpat.

²²⁷ LM. Pārskati par ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojumu sniegšanu 2022.gadā <https://www.lm.gov.lv/lv/par-2022-gadu-0>

10.	Bērnu atbalsta centrs "Dzintari"	21	1793,11	4,62
11.	Madonas novada Sociālās aprūpes un rehabilitācijas centrs "Ozoli"	12	1402,14	4,79
12.	Rēzeknes novada pašvaldības Daudzfunkcionālais sociālo pakalpojumu centrs "Vecružina"	20	2452,27	10,33
13.	Rīgas pašvaldības Bērnu un jauniešu centra struktūrvienība „Imanta”	120	3108,52	6,95
14.	Bērnu un jauniešu centrs „Sapņi"	8	2001,07	3,72
15.	Latvijas SOS bērnu ciematu asociācijas Valmieras SOS bērnu ciemats	52	1489,92	3,96

10.Tabula. Aizbildņu sadalījums atkarībā no radniecības ar bērnu (aizbildņi vecvecāki, aizbildņi - citi bērna radnieki, aizbildņi, kuri nav bērna radnieki), absolūtos skaitļos (2018-2022)

	2018	2019	2020	2021	2022
Aizbildņi, kuri ir bērna vecvecāki	1935	1813	1720	1672	1514
Aizbildņi, kuri ir citi radnieki	802	844	825	839	780
Citas personas, kuras ir ieceltas par aizbildni bērnam	713	738	683	664	597
Kopā	3450	3395	3227	3175	2891

2. Pielikums. Aizbildnības, audžuģimenes, specializēto audžuģimeņu, adopcijas un viesģimenes statusa iegūšanas nosacījumi, tajā skaitā, prasības statusa iegūšanai.

Audžuģimenes statusa iegūšanas nosacījumi un process

<p>Audžuģimenes statusa iegūšanas nosacījumi</p>	<p>Vismaz viens no laulātajiem (persona) ir:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Latvijas pilsonis, nepilsonis vai ārzemnieks, kuram ir ar attiecīgiem dokumentiem apliecinātas tiesības uzturēties Latvijas teritorijā ne mazāk kā divus gadus pēc iesnieguma par interesi kļūt par audžuģimeni iesniegšanas bāriņtiesā; - vecums no 25 līdz 60 gadiem (izņēmuma kārtā, ja tas ir bērna interesēs, uz audžuģimenes statusa piešķiršanu var pretendēt laulātie (persona), kas neatbilst minētajam vecumam). <p>Audžuģimenes statusu nepiešķir, ja attiecībā uz vienu no laulātajiem (personu) ir attiecināmi kāds no šiem nosacījumiem:</p> <ul style="list-style-type: none"> - pārtrauktas vai atņemtas bērna aizgādības tiesības; - tiesa ir piemērojusi Krimināllikumā noteiktos medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus; - persona ir sodīta par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, – neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas; - persona ir sodīta par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību – neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas; - persona ir atcelta no aizbildņa pienākumu pildīšanas nekārtīgas aizbildņa pienākumu pildīšanas dēļ; - atņemts audžuģimenes vai specializētās audžuģimenes statuss, vai viesģimenes statuss, jo nav pildīti pienākumi atbilstoši bērna interesēm.
<p>Audžuģimenes statusa iegūšanas process</p>	<p><u>1.solis</u> Laulātie (persona) vēršas savas deklarētās dzīvesvietas bāriņtiesā, uzrāda personu apliecinošu dokumentu un iesniedz:</p> <ul style="list-style-type: none"> - atbilstoši MK noteikumu Nr.354 1.pielikumam noformētu iesniegumu; - psihiatra atzinumu par personas psihiskās veselības stāvokli; - narkologa atzinumu par personas atkarību no narkotiskām un psihotropām vai citām atkarību izraisošām vielām. <p><u>2.solis</u> Bāriņtiesa viena mēneša laikā pēc iesnieguma un psihiatra un narkologa atzinumu saņemšanas lemj par laulāto (personas) piemērotību audžuģimenes pienākumu veikšanai. Lai pieņemtu lēmumu, bāriņtiesa:</p> <ul style="list-style-type: none"> - izvērtē laulāto (personas) motivāciju kļūt par audžuģimeni; - izvērtē ģimenes locekļu savstarpējās attiecības; - izvērtē ģimenes zināšanas un prasmes bērna aprūpē; - noskaidro ģimenes materiālo stāvokli; - pārbauda laulāto (personas) dzīves apstākļus un sastāda dzīves apstākļu pārbaudes aktu;

	<ul style="list-style-type: none"> - pieprasa informāciju no Sodu reģistra. <p>Ja bāriņtiesa nolemj, ka laulātie (persona) ir piemēroti audžuģimenes pienākumu veikšanai, tā informē audžuģimeni par pienākumu noslēgt vienošanos ar atbalsta centru par atbalsta saņemšanu un iespēju veikt brīvprātīgo darbu bērnu aprūpes iestādē.</p> <p><u>3.solis</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - laulātie (persona) noslēdz vienošanos atbalsta centru par 1) psihologa atzinuma saņemšanu par laulāto (personas) piemērotību audžuģimenes statusa iegūšanai, 2) laulāto (personas) raksturojuma sagatavošanu, kā arī 3) mācību un 4) psihosociālā atbalsta nodrošināšanu; - laulātie (persona) atbalsta centrā apgūst mācību kursu atbilstoši audžuģimenes mācību programmai – mācību kurss vismaz 50 stundu apjomā un prakse vismaz 16 stundu apjomā (ja potenciālajai audžuģimenei ir iepriekšējā pieredze ārpusģimenes aprūpē esošu bērnu aprūpē un audzināšanā (aizbildnība, adopcija, viesģimene, brīvprātīgais vai profesionālais darbs bērnu aprūpes iestādē, krīzes centrā) prakses nav nepieciešama); - atbalsta centrs par laulātajiem (personu) sagatavo: 1)) psihologa atzinumu par laulāto (personas) piemērotību audžuģimenes statusa iegūšanai, 2) laulāto (personas) raksturojumu, 3) izsniedz apliecību par audžuģimeņu mācību programmas apguvi. <p><u>4.solis</u></p> <p>Bāriņtiesa mēneša laikā pēc mācību programmas beigām pieņem lēmumu par audžuģimenes statusa piešķiršanu, ņemot vērā:</p> <ul style="list-style-type: none"> - atbalsta centra sagatavoto psihologa atzinumu par laulāto (personas) piemērotību audžuģimenes statusa iegūšanai; - laulāto (personas) raksturojumu un informāciju par mācību programmas apguvi; - pārrunās ar laulātajiem (personu) konstatēto laulāto (personas) gribu un gatavību iegūt audžuģimenes statusu.
--	---

Specializētās audžuģimenes statusa iegūšanas nosacījumi un process

<p>Specializētās audžuģimenes statusa iegūšanas nosacījumi</p>	<p>Specializētajai krīzes audžuģimenei jābūt vismaz triju gadu pieredzei audžuģimenē ievietoto bērnu aprūpē.</p> <p>Specializētajai audžuģimenei bērnam ar invaliditāti, kuram izsniegts atzinums par īpašas kopšanas nepieciešamību sakarā ar smagiem funkcionāliem traucējumiem, jābūt audžuģimenei, kurā vismaz vienam laulātajam (personai) ir vismaz 12 mēnešus ilga personīgā vai profesionālā pieredze darbā ar bērniem ar smagiem funkcionāliem traucējumiem.</p>
<p>Specializētās</p>	<p><u>1.solis</u></p>

	<ul style="list-style-type: none"> - ja adoptē sava laulātā bērnu - adoptētājam ir jābūt vismaz divdesmit vienu gadu vecam; - ja starp adoptētāju un adoptējamo izveidojušās patiesas vecāka un bērna attiecības. <p>- Adoptēt bērnu var laulātie kopīgi vai persona viena, ja tā nav laulāta. Lai vienu un to pašu bērnu varētu adoptēt vienlaicīgi divas personas, tām ir jābūt laulātām. Ja potenciālie vecāki nav laulāti un nav reģistrējuši laulību, tad bērnu var adoptēt viens no vecākiem.</p> <p>Persona nevar būt adoptētājs, ja pastāv kāds no šiem nosacījumiem:</p> <ul style="list-style-type: none"> - persona ir sodīta par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, — neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas; - persona ir sodīta par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību, — neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas; - persona ir atcelta no aizbildņa pienākumu pildīšanas to nekārtīgas pildīšanas dēļ; - personai ir atņemts audžuģimenes vai viesģimenes statuss, jo tā nav pildījusi attiecīgos pienākumus atbilstoši bērna interesēm; - personai ar tiesas spriedumu atņemtas aizgādības tiesības; - personai tiesa ir piemērojusi Krimināllikumā noteiktos medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus par nepieskaitāmības stāvoklī izdarītu Krimināllikumā paredzētu noziedzīgu nodarījumu.
<p>Adoptētāja statusa iegūšanas process</p>	<p>1.solis</p> <p>Persona vēršas savas deklarētās dzīvesvietas bāriņtiesā, uzrāda personu apliecinošu dokumentu un iesniedz:</p> <ul style="list-style-type: none"> - adopcijas pieteikumu, kurā norādīti adopcijas motīvi, adoptētāja reliģiskā pārliecība, etniskā piederība un saziņas valoda, vēlamais adoptējamo skaits, dzimums un vecums, citi būtiski apstākļi, kas var ietekmēt adoptējamā bērna dzīvi kopā ar attiecīgo personu; - laulības apliecības kopiju (uzrādot oriģinālu), ja atrodas laulībā; - dokumenta kopiju, kas apliecina laulības šķiršanu (uzrādot oriģinālu), ja laulība šķirta; - dokumentu, kas apliecina nodrošinājumu ar dzīvojamo platību; - dzīvesgaitas aprakstu (CV); - ģimenes ārsta izsniegtu izziņu par personas pašreizējo veselības stāvokli; - psihiatra atzinumu par personas psihiskās veselības stāvokli; - narkologa atzinumu par personas atkarību no narkotiskām un psihotropām vai citām atkarību izraisošām vielām; - informāciju par ienākumiem; - tiesas sprieduma izrakstu vai apliecinātu noraksta kopiju, ar kuru personai ir ierobežota rīcībspēja, ja personas rīcībspēja ir ierobežota; - tiesas sprieduma izrakstu vai apliecinātu noraksta kopiju par otra laulātā atzīšanu par pazudušu (bezvēsts promesošu), ja personas laulātais atzīts par pazudušu (bezvēsts promesošu). <p>Ja persona vēlas adoptēt otra laulātā bērnu, pieteikumam vēl klāt bez iepriekš minētajiem dokumentiem pievieno:</p>

- adoptējamā bērna dzimšanas apliecības kopiju (uzrādot oriģinālu),
- bērna vecāku piekrišanu adopcijai vai dokumentu, kas apliecina, ka pastāv kāds no šādiem apstākļiem: 1) otram vecākam likumā noteiktajā kārtībā ir atņemtas aizgādības tiesības; 2) otrs vecāks ir miris.

2.solis

Bāriņtiesa sešu mēnešu laikā pēc adopcijas pieteikuma saņemšanas izvērtē personas piemērotību adoptētāja statusam. Izvērtēšanas laikā:

- novērtē adopcijas motivāciju;
- novērtē ģimenes locekļu savstarpējās attiecības;
- novērtē ģimenes spējas izaudzināt bērnu,
- noskaidro visu nedalītā saimniecībā dzīvojošo personu viedokli par bērna adopciju;
- noskaidro ģimenes dzīves apstākļus un izvērtē materiālo stāvokli;
- pieprasa informāciju par Sodū reģistrā iekļautajām ziņām par personu un citām nedalītā saimniecībā dzīvojošām personām;
- izvērtē informāciju, kas ietverta ģimenes ārsta izziņā par personas pašreizējo veselības stāvokli, kā arī psihiatra atzinumā par personas psihiskās veselības stāvokli un narkologa atzinumā par personas atkarību no narkotiskām un psihotropām vai citām atkarību izraisošām vielām;
- ja adoptētājs pēdējo divu gadu laikā pastāvīgi (ilgāk par vienu gadu) ir dzīvojis ārvalstīs, bāriņtiesa pieprasa adoptētājam iesniegt informāciju par attiecīgās valsts sodu reģistrā iekļautajām ziņām par personu;
- noskaidro, vai personai nav ierobežota rīcībspēja;
- nosūta personu pie psihologa, kurš ir ieguvis vismaz maģistra grādu psiholoģijā un kura profesionālā darbība bērnu un ģimenes izpētē ir vismaz piecus gadus ilga, lai saņemtu atzinumu par piemērotību adopcijai;
- nosūta personu apgūt adoptētāja mācību programmu atbilstoši MK not. Nr.667 3.pielikumam.

3.solis

- persona noslēdz vienošanos ar atbalsta centru par 1) psihologa atzinuma saņemšanu adopcijai, 2) mācību nodrošināšanu;
- persona atbalsta centrā apgūst mācību programmu adoptētājiem vismaz 40 akadēmisko stundu apjomā (teorētiskās un praktiskās nodarbības) un vismaz 16 akadēmisko stundu praksi (prakse – pieredze ar ārpusģimenes aprūpē esošiem bērniem, piemēram, brīvprātīgais darbs bērnu aprūpes iestādē, krīzes centrā, dienas centrā, bērnu nometnēs trenera pavadībā). Prakses daļa tiek organizēta individuāli katrai ģimenei.
- atbalsta centrs par personu sagatavo: 1) psihologa atzinumu par personas piemērotību adopcijai, 2) izsniedz apliecību par adoptētāju mācību programmas apguvi.

N.B.

- Audžuģimenei, kura vēlas adoptēt savā audžuģimenē ievietoto bērnu, nav jāapgūst šo noteikumu adoptētāju mācību programma.

	<ul style="list-style-type: none"> - Ja persona vēlas adoptēt nākamo bērnu, atkārtoti adoptētāja mācību programma nav jāapgūst. <p>4.solis Pēc personas atbilstības izvērtēšanas un ģimenes izpētes pabeigšanas bāriņtiesa pieņem atbilstošu lēmumu.</p>
--	--

Aizbildņa iecelšanas nosacījumi un process

<p>Aizbildņa iecelšanas nosacījumi</p>	<p>Par aizbildni var būt pilngadīga persona no tuvākiem un tālākiem bērna radniekiem vai arī kāda cita persona, kas vēlas uzņemties aizbildņa pienākumus.</p> <p>N.B.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Aizbildnība piekrīt vispirms viņu tuvākajiem radniekiem, bet tam ir nepieciešams bāriņtiesas apstiprinājums. - Par tuvākajiem nepilngadīgo radniekiem uzskatāmi tie, kas, šiem nepilngadīgajiem mirstot, būtu viņu likumiskie mantinieki. - Par aizbildņiem bāriņtiesa izrauga no vienādi tuviem radniekiem piemērotākos, bet, ja tuvākie izrādītos nepiemēroti, tad tālākos. - Aizbildņi, kas iecelti vecāku testamentā, nekavējoties jāapstiprina bāriņtiesai. - Ja starp nepilngadīgā radniekiem neatrodas spējīgi vai arī ja spējīgie nevar uzņemties aizbildnību, vai ja viņus atlaiž vai atceļ no aizbildņa pienākumu pildīšanas, kā arī ja nepilngadīgajiem nemaz nav radnieku, aizbildņus iecel bāriņtiesa no citu personu vidus, un tai jārikojas šajā ziņā pašai no sevis, tiklīdz tā dabū zināt, ka ir tādi pilnīgi bāriņi. <p>Par aizbildņiem nevar būt:</p> <ul style="list-style-type: none"> - personas, ko vecāki testamentā noraidījuši no aizbildnības pār saviem palikušajiem nepilngadīgajiem; - personas, kuru intereses acīm redzami runā pretim svarīgām aizbilstamā interesēm; - tās bāriņtiesas locekļi, kura uzrauga attiecīgo aizbildnību; - nepilngadīgas personas; - personas, kuras sodītas par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, — līdz dienai, kad sodāmība dzēsta vai noņemta; - personas, kuras sodītas par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību, — neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas; - personas, kuras atceltas no aizbildņa pienākumu pildīšanas nekārtīgas aizbildņa pienākumu izpildīšanas dēļ; - personas, kurām atņemts audžuģimenes vai viesģimenes statuss, jo tās nav pildījušas pienākumus atbilstoši bērna interesēm; - personas, kurām ar tiesas spriedumu atņemtas aizgādības tiesības;
---	--

	<ul style="list-style-type: none"> - personas, kurām tiesa ir piemērojusi Krimināllikumā noteiktos medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus par nepieskaitāmības stāvokli izdarītu Krimināllikumā paredzētu noziedzīgu nodarījumu; - ārvalstnieki, izņemot gadījumus, kad aizbildnība piekrīt bērna radniekiem vai personām, kuras atrodas ar nepilngadīgo nedalītā saimniecībā.
<p>Aizbildņa statusa iegūšanas process</p>	<p><u>1.solis</u></p> <p>Persona vēršas savas deklarētās dzīvesvietas bāriņtiesā, uzrāda personu apliecinošu dokumentu un iesniedz:</p> <ul style="list-style-type: none"> - iesniegumu; - ģimenes ārsta atzinumu par personas veselības stāvokli (atzinumu sniedz ģimenes ārsts, kura veselības aprūpē persona atradusies vismaz sešus mēnešus); - narkologa atzinumu; - psihiatra atzinumu. <p>Lai pieņemtu lēmumu <i>par personas atbilstību aizbildņa pienākumu pildīšanai</i> bāriņtiesa izvērtēs:</p> <ul style="list-style-type: none"> - motivāciju kļūt par aizbildni; - ģimenes locekļu savstarpējās attiecības; - nodarbinātību; - dzīves apstākļus; - spēju pārstāvēt bērnu personiskajās un mantiskajās attiecībās. <p>Ja persona vēlas ņemt aizbildnībā bērnu un bāriņtiesai nav zināms bez vecāku gādības palicis bērns, kuram būtu nepieciešams nodibināt aizbildnību un iecelt aizbildni, bāriņtiesa lemj tikai par personas atbilstību aizbildņa pienākumu pildīšanai.</p> <p>Ja persona, kura vēlas kļūt par aizbildni, nedzīvo tās pašvaldības administratīvajā teritorijā, kura lemj par aizbildnības nodibināšanu, bāriņtiesa pieprasa no attiecīgās personas dzīvesvietas bāriņtiesas atzinumu par to, vai attiecīgajai personai ir aizbildņa pienākumu pildīšanai nepieciešamās spējas un īpašības.</p> <p><u>2.solis</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - 10 darbdienu laikā pēc tam, kad bāriņtiesa pieņēmusi lēmumu, ar kuru tā ir atzīta par atbilstošu aizbildņa pienākumu pildīšanai vai iecelta par aizbildni, noslēdz vienošanos ar izvēlēto atbalsta centru par mācību programmas apguves nodrošināšanu; - Persona sešu mēnešu laikā pēc tam, kad pieņemts bāriņtiesas lēmums, ar kuru tā ir atzīta par atbilstošu aizbildņa pienākumu pildīšanai vai iecelta par aizbildni, atbalsta centrā apgūst mācību programmu aizbildņiem 56 akadēmisko stundu apjomā. <p>Mācību programmu var neapgūt persona, kura:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ar bāriņtiesas lēmumu ir iecelta par aizbildni uz laiku, sevišķo aizbildni, ārkārtas aizbildni vai aizbildni bērnam, kurš ir sasniedzis 17 gadu vecumu; - ir apguvusi adoptētāja vai audžuģimenes mācību programmu;

	<ul style="list-style-type: none"> - jau ir apguvusi atbalsta centru izstrādāto aizbildņu mācību programmu pēc 2019. gada 1. aprīļa. <p>Atbalsta centrs pēc mācību programmas sekmīgas apguves personai izsniedz attiecīgu apliecību, ko tā iesniedz bāriņtiesā.</p>
--	---

Viesģimenes statusa iegūšanas nosacījumi un process

Viesģimenes statusa iegūšanas nosacījumi	<p>Pilngadīgi laulātie vai persona, kas uz laiku uzņem savā dzīvesvietā aprūpes iestādē ievietotu bērnu vai bērnu aprūpes iestādē kontaktējas ar ievietotu bērnu.</p> <p>Par viesģimeni nevar būt persona:</p> <ul style="list-style-type: none"> - kura sodīta par tīšu noziedzīgu nodarījumu, kas saistīts ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, — līdz dienai, kad sodāmība dzēsta vai noņemta; - kura sodīta par noziedzīgu nodarījumu pret tikumību un dzimumneaizskaramību, — neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas; - kura atcelta no aizbildņa pienākumu pildīšanas nekārtīgas to izpildes dēļ; - kurai atņemts audžuģimenes vai viesģimenes statuss, jo persona nav pildījusi pienākumus atbilstoši bērna interesēm; - kurai ar tiesas spriedumu atņemtas aizgādības tiesības; - kurai tiesa ir piemērojusi Krimināllikumā noteiktos medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus par nepieskaitāmības stāvoklī izdarītu Krimināllikumā paredzētu noziedzīgu nodarījumu.
Viesģimenes statusa iegūšanas process	<p><u>1.solis</u> Persona vērsas savas deklarētās dzīvesvietas bāriņtiesā un iesniedz iesniegumu, kurā pausta vēlme iegūt viesģimenes statusu.</p> <p><u>2.solis</u> Pirms viesģimenes statusa piešķiršanas, bāriņtiesa izvērtē iespējamās viesģimenes piemērotību viesģimenes statusa iegūšanai, tajā skaitā:</p> <ul style="list-style-type: none"> - izvērtē laulāto vai personas motivāciju kļūt par viesģimeni; - izvērtē savstarpējās attiecības ģimenē; - izvērtē ģimenes spējas aprūpēt bērnu; - pārbauda un izvērtē laulāto vai personas sadzīves un materiālos apstākļus; - pieprasa ģimenes ārsta atzinumu par laulāto vai personas veselības stāvokli; - nosūta laulātos vai personu pie psihologa, lai saņemtu atzinumu par piemērotību viesģimenes statusa iegūšanai; - pieprasa informāciju par Sodū reģistrā iekļautajām ziņām par laulātajiem vai personu.

3. Pielikums. Normatīvā regulējuma normas starpinstitūciju sadarbībai ārpusģimenes aprūpē ievietoto bērnu interešu nodrošināšanai

Starpinstitūciju sadarbība audžuģimēnē ievietotā bērna interešu nodrošināšanai

Sociālais dienests (aprūpes iestāde)	Atbalsta centrs (aprūpes iestāde)
<ul style="list-style-type: none">• Pēc tam, kad bāriņtiesa pieņēmusi lēmumu par bērna šķiršanu no ģimenes, izstrādā ģimenes atbalsta un palīdzības programmu. Ģimenes atbalsta un palīdzības programmu izstrādā kopā ar citām pašvaldības institūcijām, bērna vecākiem un bērnu tiesību aizsardzības iestādēm²²⁸• Ja vecākam ir atņemtas aizgādības tiesības, bāriņtiesa var pieprasīt sociālajam dienestam sniegt atzinumu par iespējām bērnam atgriezties vecāka aizgādībā²²⁹• Tā pašvaldība (sociālais dienests), kurā deklarēta personas dzīvesvieta piešķir sociālos pakalpojumus²³⁰• Kad saņem informāciju par bāreņa vai bez vecāku gādības palikuša bērna pilngadību un ārpusģimenes aprūpes beigšanos, sniedz personai atbalsta pasākumus patstāvīgas dzīves uzsākšanai un divus gadus pēc patstāvīgas dzīves uzsākšanas novērtē situācijas izmaiņas²³¹• Sadarbībā ar Ārpus ģimenes aprūpes atbalsta centru ne retāk kā reizi gadā izvērtē 16 gadus sasnieguša audžuģimēnē ievietota bērna vajadzības²³²• Ja ir aizdomas, ka audžuģimēnē ievietots bērns cietis no vardarbības, tad nekavējoties, bet ne vēlāk kā nākamajā darba dienā jāziņo Valsts policijai un bāriņtiesai, ja ir informācija, ka cieš no nepienācīgas veselības aprūpes, tad	<ul style="list-style-type: none">• iesniedz bāriņtiesā psihologa atzinumu par laulātā (personas) piemērotību audžuģimenes statusa iegūšanai un par audžuģimenes piemērotību specializētās audžuģimenes statusa iegūšanai, raksturojumu un informāciju par mācību programmas apguvi, tāpat adoptētāja raksturojumu un informāciju par mācību programmas apguvi²³⁷• izstrādā un īsteno audžuģimenes vai specializētās audžuģimenes atbalsta un tajā ievietotā bērna individuālās attīstības plānu²³⁸• nodrošina sadarbību ar sociālo dienestu, bāriņtiesu, atbalsta centriem atbalsta sniegšanā audžuģimēnē un specializētajām audžuģimēnē, tai skaitā ģimēnē ievietotajam bērnam²³⁹• vienas darbdienu laikā sniedz bāriņtiesai informāciju par apstākļiem, kas var ietekmēt audžuģimenes vai specializētās audžuģimenes darbību vai ievietotā bērna

²²⁸ BTAL 27.panta 5.daļa

²²⁹ SPSPL 12.panta (2⁴) daļa

²³⁰ SPSPL 9.panta 1 daļa

²³¹ SPSPL 12.panta 6.daļa

²³² SPSPL 12.panta 6.daļa (spēkā no 01.01.2024)

²³⁷ MK 355. noteikumi, 12.4., 12.5., 12.5.¹ punkts

²³⁸ MK 355. noteikumi, 12.7.punkts

²³⁹ MK 355. noteikumi, 12.14.punkts

nekavējoties, bet ne vēlāk kā triju darba dienu laikā jāziņo ģimenes ārstam vai citai ārstniecības personai²³³

- **Pieprasa ziņas no valsts, pašvaldības un citām valsts pārvaldes iestādēm un privātpersonām, tai skaitā ārstniecības iestādēm**, kas nepieciešamas sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības sniegšanai. Tai skaitā var pieprasīt informāciju par personas funkcionālo traucējumu raksturu un pakāpi, aizbildnības un aizgādības jautājumiem, bērna aizgādības tiesību realizāciju, tiesisko un mantisko stāvokli²³⁴
- Sociālo pakalpojumu sniegšanas pamatprincips nosaka starpprofesionālu un starpinstitucionālu sadarbību²³⁵
- Pašvaldība slēdz Līgumu ar audžuģimeni par bērna ievietošanu audžuģimenē vai specializētajā audžuģimenē
- Pēc tam, kad bērns sasniedzis 16 gadu vecumu, ir pienākums sadarbībā ar ārpusģimenes aprūpes atbalsta centru ne retāk kā reizi gadā izvērtēt bērna nākotnes vajadzības un resursus un pēc viņa patstāvīgas dzīves uzsākšanas nodrošināt tam nepieciešamos atbalsta pasākumus, kā arī vismaz divus gadus pēc patstāvīgas dzīves uzsākšanas novērtēt tā sociālās situācijas izmaiņas. Ja persona, kura atradās ārpusģimenes aprūpē līdz pilngadības sasniegšanai, ir paudusi tādu vēlmi un audžuģimene vai specializētā audžuģimene tam ir piekritusi, tad šī persona, pamatojoties uz pašvaldības sociālā dienesta izvērtējumu, pēc pilngadības var uzturēties pie tā paša vai cita ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu sniedzēja līdz 21 gada vecuma sasniegšanai vai, ja mācās vispārējās izglītības vai profesionālās izglītības iestādē vai studē augstākajā izglītības iestādē, tostarp koledžā, — līdz 24 gadu vecuma sasniegšanai²³⁶.

aprūpi²⁴⁰

- organizē audžuģimenē vai specializētajā audžuģimenē ievietotā bērna saskarsmi ar vecākiem u.c. bērnam tuvām personām²⁴¹
- jebkurā diennakts laikā bāriņtiesai vai policijai nodrošina informāciju par krīzes audžuģimenēm, kuras var uzņemt bērnu²⁴²
- ar laulātajiem (personu), kuri ar bāriņtiesas lēmumu ir atzīti par piemērotiem audžuģimenes pienākumu veikšanai, audžuģimeni un specializēto audžuģimeni slēdz vienošanos par atbalsta sniegšanu un par noslēgto vienošanos triju darbdienu laikā informē bāriņtiesu²⁴³
- Ja saņem informāciju no audžuģimenes, ka tā nevar uzņemt bērnu, tad nekavējoties par šo informē bāriņtiesu²⁴⁴

²³³ SPSPL 12 (2¹) un (2²).

²³⁴ SPSPL 12.panta 3.daļa.

²³⁵ SPSPL 4.panta 3.daļa .

²³⁶ SPSPL 12.panta sestā un septītā daļa, spēkā no 01.01.24.

²⁴⁰ MK 355. noteikumi, 12.15.punkts.

²⁴¹ MK 355. noteikumi, 12.16.punkts.

²⁴² MK 355. noteikumi, 12.17.punkts.

²⁴³ MK 355 noteikumi, 13.punkts.

²⁴⁴ MK 354 noteikumi, 26.punkts.

Bāriņtiesa

- Sadarbojas ar institūcijām, t.sk ar citām bāriņtiesām, lai nodrošinātu bērna vai aizgādībā esošās personas tiesību un interešu aizsardzību. Informē atbildīgo institūciju par ģimenēm, kurās netiek pietiekami nodrošināta bērna attīstība un audzināšana un kurām nepieciešama palīdzība. Informē VBTAI, ja ir atkārtoti pieņemts lēmums par aizgādības tiesību pārtraukšanu vecākam, kuram jau iepriekš pārtrauktas tā paša bērna aizgādības tiesības²⁴⁵
- Ja ierosina lietu par bērna aizgādības tiesību pārtraukšanu vecākam, **veic riska novērtēšanu**, informē vecāku par sekām un **uzdod vecākam sadarbībā ar sociālo dienestu** noteiktā termiņā **novērst bērna attīstībai nelabvēlīgos apstākļus**²⁴⁶
- Rakstveidā informē vecāku (pieņemot lēmumu par bērna aizgādības tiesību pārtraukšanu vecāku) par vecāka pienākumu sadarboties ar savas dzīvesvietas pašvaldības sociālo dienestu un citām institūcijām un personām, lai sekmētu bērna atgriešanos ģimenē un par pienākumu maksāt par bērnam sniegto ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu²⁴⁷
- Pirms lēmuma pieņemšanas par bērna ārpusģimenes aprūpi bāriņtiesa sagatavo rakstisku pārskatu par darbībām, kas veiktas, lai bērnam nodrošinātu piemērotu aprūpi pie aizbildņa vai audžuģimenē. Pārskatā iekļauj šādu informāciju par: potenciālā aizbildņa vārds, uzvārds, dzimšanas gads un deklarētās dzīvesvietas adrese, viedoklis un iemesli, kas liedz minētajai personai kļūt par aizbildni; tā ārpusģimenes aprūpes atbalsta centra darbinieka vārds, uzvārds, ar kuru pārrunāta iespēja audžuģimenei vai specializētajai audžuģimenei uzņemt bērnu, kā arī iemesli,

Audžuģimene, specializētā krīzes audžuģimene, audžuģimene bērnam ar smagiem funkcionāliem traucējumiem

- Slēdz vienošanos par sadarbību un atbalsta saņemšanu ar sevis izvēlētu Atbalsta centru²⁶¹
- Audžuģimenei jāpiedalās **audžuģimenē ievietotā bērna individuālā attīstības plāna izstrādē**²⁶²
- Ja pamatotu iemeslu dēļ nevar uzņemt bērnu, tā informē atbalsta centru²⁶³
- **Nodrošina saskarsmi ar bērnam tuvām personām**, pēc pieprasījuma par saskarsmes īstenošanu sniedz informāciju bāriņtiesai un Atbalsta centram,²⁶⁴ var atļaut bērnam uzturēties pie vecākiem²⁶⁵
- **Novēro** katra ievietotā **bērna psihofizioloģisko attīstību**. Bērna psihofizioloģiskās attīstības **pārskatu** noteiktos termiņos **iesniedz bāriņtiesā**²⁶⁶
- Audžuģimene informē bērna vecākus par bērna attīstību un veicina ģimenes saišu atjaunošanu²⁶⁷
- Pēc BT un AC pieprasījuma sniedz informāciju par bērna un vecāku saskarsmi, vecāko garīgo un materiālo atbalstu bērna audzināšanā ĀĢA laikā²⁶⁸

²⁴⁵ BTL 17.pants 4. punkts, 5.punkts un 5.¹ punkts.

²⁴⁶ BTL 22.panta (1¹).

²⁴⁷ BTL 22.panta 2.daļa.

²⁶¹ MK 354. noteikumi, 19.punkts.

²⁶² MK 354. noteikumi, 21.punkts.

²⁶³ MK 354. noteikumi, 26.punkts.

²⁶⁴ MK 354. noteikumi, 69.punkts.

²⁶⁵ BTAL 33.panta 4.daļa.

²⁶⁶ MK 354. noteikumi, 68.punkts.

²⁶⁷ BTAL 44.pants 2.daļa.

²⁶⁸ MK 354. noteikumi, 69.punkts.

kādēļ attiecīgā audžuģimene nevar uzņemt bērnu; datums, kad iegūta šajā punktā minētā informācija un ziņas no Iedzīvotāju reģistra un Audžuģimeņu informācijas sistēmas.²⁴⁸

- Informē bērna dzīvesvietas sociālo dienestu par lēmumu par bērna ārpusģimenes aprūpi un lūdz sociālajam dienestam sniegt palīdzību bērna vecākiem²⁴⁹
- Seko, lai audžuģimene nodrošinātu bērnu un vecāku saskarsmi, lemj par saskarsmes ierobežojumiem, kopā ar audžuģimeni vērtē bērna tālākas izglītības iespējas, kad ir iegūta pamatizglītība²⁵⁰.
- Bāriņtiesa sadarbojas ar to atbalsta centru, ar kuru audžuģimenei vai specializētajai audžuģimenei ir noslēgta vienošanās par atbalsta sniegšanu²⁵¹
- Audžuģimenes deklarētās dzīvesvietas bāriņtiesa ne retāk kā reizi gadā sadarbībā ar ārpusģimenes aprūpes atbalsta centru izvērtē ģimenes locekļu savstarpējās attiecības, zināšanas un prasmes bērna aprūpē un pārbauda dzīves apstākļus. Bāriņtiesa, kas pieņēmusi lēmumu par bērna ievietošanu audžuģimenē vai specializētajā audžuģimenē, vai audžuģimenes vai specializētās audžuģimenes deklarētās dzīvesvietas bāriņtiesa (pamatojoties uz sadarbības līgumu) ne retāk kā reizi gadā sadarbībā ar atbalsta centru pārbauda dzīves apstākļus un izvērtē audžuģimenē vai specializētajā audžuģimenē ievietotā bērna aprūpi un viņa tiesību ievērošanu²⁵²
- Bāriņtiesas nodrošina savstarpēju sadarbību, slēdzot sadarbības līgumu, lai nodrošinātu audžuģimenes t.sk. specializētās, dzīvesvietas apstākļu apsekošanu, uzraudzību, bērna personisko un mantisko interešu aizstāvību²⁵³.
- Ja audžuģimene maina dzīvesvietu, bāriņtiesa pēc informācijas iegūšanas, triju darba dienu laikā, nosūta bāriņtiesai, kuras darbības teritorijā deklarēta jaunā dzīvesvieta, audžuģimenes vai specializētās audžuģimenes lietas materiālu

- Ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu sniedzējs sešus mēnešus pirms bērna pilngadības sasniegšanas informē pašvaldību, kuras bāriņtiesa pieņēmusi lēmumu par bērna ārpusģimenes aprūpi, par laiku, kad bērnam beidzas ārpusģimenes aprūpe un viņam būs nepieciešams atbalsts izglītības iegūšanā un patstāvīgās dzīves uzsākšanā, kā arī palīdzība dzīvokļa jautājuma risināšanā²⁶⁹
- Ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu sniedzējs sadarbībā ar bāriņtiesu sešus mēnešus pirms bērna pilngadības sasniegšanas viņu rakstiski informē par tiesībām saņemt palīdzību dzīvokļa jautājuma risināšanā, braukšanas maksas atvieglojumus, kā arī atbalstu izglītības iegūšanā un patstāvīgās dzīves uzsākšanā²⁷⁰

²⁴⁸ MK Nr.1037. noteikumi, 81.².

²⁴⁹ BTL 39.panta 1.daļa.

²⁵⁰ BTL 39.panta 2.daļa, 3.daļa, 4.daļa.

²⁵¹ MK 354. noteikumi, 5.punkts.

²⁵² MK 354. noteikumi, 3. un 4.punkts.

²⁵³ MK 354. noteikumi, 6.punkts.

²⁶⁹ MK 857. noteikumi, 23.punkts.

²⁷⁰ MK 857. noteikumi, 24.punkts.

<p>kopijas²⁵⁴</p> <ul style="list-style-type: none"> • Šķirot bērnus, bāriņtiesa sadarbībā ar audžuģimeni vai specializēto audžuģimeni un atbalsta centru nodrošina, lai bērni ārpusģimenes aprūpē varētu uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar brāļiem (pusbrāļiem) un māsām (pusmāsām)²⁵⁵ • ievietojot bērnu audžuģimenē vai specializētajā audžuģimenē, noskaidro bērna viedokli, kā arī sadarbībā ar atbalsta centru izvērtē, vai tā spēš nodrošināt pienācīgus dzīves apstākļus un aprūpi bērnam²⁵⁶ • Par bērna ievietošanu audžuģimenē vai specializētajā audžuģimenē bāriņtiesa vienas darbdienu laikā informē audžuģimenes vai specializētās audžuģimenes izvēlēto atbalsta centru²⁵⁷ • Secinot, ka bērns ir nekavējoties jāšķir no audžuģimenes vai specializētās audžuģimenes, sazinās ar tuvāko atbalsta centru par pieejamām krīzes audžuģimenēm, kuras var uzņemt bērnu²⁵⁸ • Audžuģimeņu informācijas sistēmā ievada informāciju, ja Atbalsta centrs sniedzis informāciju, ka audžuģimene nevar uzņemt bērnu²⁵⁹ • Veicot riska novērtēšanu, bāriņtiesa var pieaicināt attiecīgus speciālistus un institūciju pārstāvjus vai pieprasīt viņu rīcībā esošu informāciju²⁶⁰ 	
<p>Citas institūcijas (saskaņā ar bērna vajadzībām)</p> <p>Policija - Krīzes audžuģimenē bērnu var ievietot, pamatojoties uz policijas lēmumu par bērna šķiršanu no ģimenes²⁷¹. Ja bērns nekavējoties jāšķir no audžuģimenes vai specializētās audžuģimenes, sazinās ar tuvāko Atbalsta centru par krīzes audžuģimenēm, kuras var uzņemt bērnu²⁷²</p>	<p>Vecāks:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sadarboties ar sociālo dienestu, lai novērstu riskus, kuru dēļ bērns ir šķirts no ģimenes (atbalsta un palīdzības programmas ietvaros) • Uzturēt saskarsmi ar bērnu

²⁵⁴ MK 354. noteikumi, 8.punkts.

²⁵⁵ MK 354. noteikumi, 7.punkts..

²⁵⁶ MK 354. noteikumi, 52.punkts.

²⁵⁷ MK 354. noteikumi, 55.punkts.

²⁵⁸ MK 354. noteikumi,61.punkts.

²⁵⁹ MK 354. noteikumi, 26.punkts.

²⁶⁰ MK 1037. noteikumi, 78.punkts.

²⁷¹ MK Nr. 354. noteikumi, 51.punkts.

²⁷² MK Nr.354. noteikumi, 61.punkts.

<p>Izglītība - Bārenim un bez vecāku gādības palikušam bērnam ir tiesības izglīties jebkurā valsts vai pašvaldību izglītības iestādē²⁷³</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Bērna vecākam ir pienākums samaksāt par ĀĢA pakalpojumu (audžuģimenes) . Pie noteiktiem apstākļiem var tikt atbrīvots no samaksas²⁷⁴
<p>Bērns</p> <ul style="list-style-type: none"> • lemjot par ārpusģimenes aprūpi, bāriņtiesa izskaidro bērnam iespējamās ārpusģimenes aprūpes veidus un noskaidro bērna viedokli par viņam piemērotāko ārpusģimenes aprūpes veidu, ja bērns spēj formulēt savu viedokli²⁷⁵ • Bērnam tiek dota iespēja tikt uzklaustītam jebkādas ar viņu saistītās iztiesāšanas un administratīvajās procedūrās²⁷⁶ • Tiesības līdzdarboties ar sociālā pakalpojuma saņemšanu saistītā lēmuma pieņemšanas procesā²⁷⁷ • Ja persona, kura atradās ārpusģimenes aprūpē līdz pilngadības sasniegšanai, ir paudusi tādu vēlmi un aizbildnis tam ir piekritusi, tad šī persona, pamatojoties uz pašvaldības sociālā dienesta izvērtējumu, pēc pilngadības var uzturēties pie tā paša vai cita ārpusģimenes aprūpes pakalpojuma sniedzēja līdz 21 gada vecuma sasniegšanai vai, ja mācās vispārējās izglītības vai profesionālās izglītības iestādē vai studē augstākajā izglītības iestādē, tostarp koledžā, — līdz 24 gadu vecuma sasniegšanai²⁷⁸. 	

²⁷³ Izglītības likuma 56.panta pirmā daļa.

²⁷⁴ BTAL 30.pants pirmā daļa.

²⁷⁵ MK 1037. noteikumi, 78.punkts.

²⁷⁶ BTAL 20.pants.

²⁷⁷ SPSPL 6.panta 5.punkts.

²⁷⁸ SPSPL 12.panta sestā daļa, spēkā no 01.01.24.

<p>Sociālais dienests (aizbildnis)</p> <ul style="list-style-type: none">• Pēc tam, kad bāriņtiesa pieņēmusi lēmumu par bērna šķiršanu no ģimenes, izstrādā ģimenes atbalsta un palīdzības programmu. Ģimenes atbalsta un palīdzības programmu izstrādā kopā ar citām pašvaldības institūcijām, bērna vecākiem un bērna tiesību aizsardzības iestādēm²⁷⁹• Ja vecākam ir atņemtas aizgādības tiesības, bāriņtiesa var pieprasīt sociālajam dienestam sniegt atzinumu par iespējām bērnam atgriezties vecāka aizgādībā²⁸⁰• Tā pašvaldība (sociālais dienests), kurā deklarēta personas dzīvesvieta piešķir sociālos pakalpojumus²⁸¹• Kad saņem informāciju par bāreņa vai bez vecāku gādības palikuša bērna pilngadību un ārpusģimenes aprūpes beigšanos, sniedz personai atbalsta pasākumus patstāvīgas dzīves uzsākšanai un divus gadus pēc patstāvīgas dzīves uzsākšanas novērtē situācijas izmaiņas²⁸²• Ja ir aizdomas, ka bērns cietis no vardarbības, tad nekavējoties, bet ne vēlāk kā nākamajā darba dienā jāziņo Valsts policijai un bāriņtiesai, ja ir informācija, ka cieš no nepienācīgas veselības aprūpes, tad nekavējoties, bet ne vēlāk kā triju darba dienu laikā jāziņo ģimenes ārstam vai citai ārstniecības personai²⁸³	<p>Atbalsta centrs (aizbildnis)</p> <ul style="list-style-type: none">• 10 dienu laikā pēc tam, kad bāriņtiesa pieņēmusi lēmumu, ar kuru tā ir atzīta par atbilstošu aizbildņa pienākumu pildīšanai vai iecelta par aizbildni, noslēdz vienošanos ar izvēlēto atbalsta centru par mācību programmas apguves nodrošināšanu. Par noslēgto vienošanos atbalsta centrs triju darbdienu laikā informē bāriņtiesu²⁸⁸
---	--

²⁷⁹ BTAL 27.panta 5.daļa.

²⁸⁰ SPSPL 12.panta (2⁴) daļa.

²⁸¹ SPSPL 9.panta 1 daļa.

²⁸² SPSPL 12.panta 6.daļa.

²⁸³ SPSPL 12 (2¹) un (2²).

²⁸⁸ 2023.gada 28.marta MK 147. noteikumi "Noteikumi par aizbildņu mācību programmu".

<ul style="list-style-type: none"> • Pieprasa ziņas no valsts, pašvaldības un citām valsts pārvaldes iestādēm un privātpersonām, tai skaitā ārstniecības iestādēm, kas nepieciešamas sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības sniegšanai. Tai skaitā var pieprasīt informāciju par personas funkcionālo traucējumu raksturu un pakāpi, aizbildnības un aizgādības jautājumiem, bērna aizgādības tiesību realizāciju, tiesisko un mantisko stāvokli²⁸⁴ • Sociālo pakalpojumu sniegšanas pamatprincips nosaka starpprofesionālu un starpinstitucionālu sadarbību²⁸⁵ • Ja saņem informāciju par ģimeni, kur būtu nepieciešama sociālā dienesta iejaukšanās, 10 darbadienu laikā uzsāk situācijas izpēti, bet krīzes situācijās – nekavējoties. Ja saņem informāciju par iespējamu bērnu tiesību aizskārumu vai apdraudējumu veic riska novērtēšanu vai daudzpakāpju izvērtēšanu. Organizē resursu tīkla apzināšanu un nepieciešamo resursu piesaisti sociālā gadījuma risināšanai, veido sadarbības komandas, pieņem sadarbības komandu izstrādātos sadarbības, pienākumu un savstarpējas saziņas noteikumus. Īsteno uz ģimeni vērsta sociālā gadījuma vadīšanu atbilstoši sociālā darbinieka sadarbības plānam ar ģimeni²⁸⁶ • Pēc tam, kad bērns sasniedzis 16 gadu vecumu, ir pienākums sadarbībā ar ārpusģimenes aprūpes atbalsta centru ne retāk kā reizi gadā izvērtēt bērna nākotnes vajadzības un resursus un pēc viņa patstāvīgas dzīves uzsākšanas nodrošināt tam nepieciešamos atbalsta pasākumus, kā arī vismaz divus gadus pēc patstāvīgas dzīves uzsākšanas novērtēt tā sociālās situācijas izmaiņas. Ja persona, kura atradās ārpusģimenes aprūpē līdz pilngadības sasniegšanai, ir paudusi tādu vēlmi un audžuģimene vai specializētā audžuģimene tam ir piekritusi, tad šī persona, pamatojoties uz pašvaldības sociālā dienesta izvērtējumu, pēc pilngadības var uzturēties pie tā paša vai cita ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu sniedzēja līdz 21 gada 	
--	--

²⁸⁴ SPSPL 12.panta 3.daļa.

²⁸⁵ SPSPL 4.panta 3.daļa.

²⁸⁶ MK 338. noteikumi, 14.punkta 14.4., 14.6, 14.8., 14.9., 14.10.

<p>vecuma sasniegšanai vai, ja mācās vispārējās izglītības vai profesionālās izglītības iestādē vai studē augstākajā izglītības iestādē, tostarp koledžā, — līdz 24 gadu vecuma sasniegšanai²⁸⁷</p>	
<p>Bāriņtiesa (aizbildnis)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sadarbojas ar institūcijām, t.sk ar citām bāriņtiesām, lai nodrošinātu bērna vai aizgādībā esošās personas tiesību un interešu aizsardzību. Informē atbildīgo institūciju par ģimenēm, kurās netiek pietiekami nodrošināta bērna attīstība un audzināšana un kurām nepieciešama palīdzība. Informē VBTAI, ja ir atkārtoti pieņemts lēmums par aizgādības tiesību pārtraukšanu vecākam, kuram jau iepriekš pārtrauktas tā paša bērna aizgādības tiesības²⁸⁹ • Ja ierosina lietu par bērna aizgādības tiesību pārtraukšanu vecākam, veic riska novērtēšanu, informē vecāku par sekām un uzdod vecākam sadarbībā ar sociālo dienestu noteiktā termiņā novērst bērna attīstībai nelabvēlīgos apstākļus²⁹⁰ • Rakstveidā informē vecāku (pieņemot lēmumu par bērna aizgādības tiesību pārtraukšanu vecāku) par vecāka pienākumu sadarboties ar savas dzīvesvietas pašvaldības sociālo dienestu un citām institūcijām un personām, lai sekmētu bērna atgriešanos ģimenē un par pienākumu maksāt par bērnam sniegto ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu²⁹¹ • Informē bērna dzīvesvietas sociālo dienestu par lēmumu par bērna ārpusģimenes aprūpi un lūdz sociālajam dienestam sniegt palīdzību 	<p>Aizbildnis</p> <ul style="list-style-type: none"> • 10 dienu laikā pēc tam, kad bāriņtiesa pieņēmusi lēmumu, ar kuru tā ir atzīta par atbilstošu aizbildņa pienākumu pildīšanai vai iecelta par aizbildni, noslēdz vienošanos ar izvēlēto atbalsta centru par mācību programmas apguves nodrošināšanu. Par noslēgto vienošanos atbalsta centrs triju darbdienu laikā informē bāriņtiesu²⁹⁷ • aizbildnis informē bērna vecākus par bērna attīstību un veicina ģimenes saišu atjaunošanu²⁹⁸ • Ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu sniedzējs sešus mēnešus pirms bērna pilngadības sasniegšanas informē pašvaldību, kuras bāriņtiesa pieņēmusi lēmumu par bērna ārpusģimenes aprūpi, par laiku, kad bērnam beidzas ārpusģimenes aprūpe un viņam būs nepieciešams atbalsts izglītības iegūšanā un patstāvīgās dzīves uzsākšanā, kā arī palīdzība dzīvokļa jautājuma risināšanā²⁹⁹ • Ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu sniedzējs sadarbībā ar bāriņtiesu sešus mēnešus pirms bērna pilngadības sasniegšanas viņu rakstiski informē par tiesībām saņemt palīdzību dzīvokļa jautājuma risināšanā, braukšanas maksas atvieglojumus, kā arī atbalstu izglītības iegūšanā un patstāvīgās dzīves uzsākšanā.³⁰⁰

²⁸⁷ SPSPL 12.panta sestā un septītā daļa, spēkā no 01.01.24.

²⁸⁹ BTL 17.pants 4. punkts, 5.punkts un 5.¹ punkts.

²⁹⁰ BTL 22.panta (1¹).

²⁹¹ BTL 22.panta 2.daļa.

²⁹⁷ MK 147. noteikumi, “Noteikumi par aizbildņu mācību programmu”

²⁹⁸ BTAL 44.pants 2.daļa.

²⁹⁹ MK 857. noteikumi, 23.punkts.

³⁰⁰ MK 857. noteikumi, 24.punkts.

<p>bērna vecākiem²⁹²</p> <ul style="list-style-type: none"> • Seko, lai aizbildnis nodrošinātu bērnu un vecāku saskarsmi, lemj par saskarsmes ierobežojumiem, kopā ar aizbildni vērtē bērna tālākas izglītības iespējas, kad ir iegūta pamatizglītība²⁹³ • Pieprasa no aizbildņa informāciju par bērna un vecāka saskarsmi, garīgo un materiālo atbalstu bērna audzināšanā²⁹⁴ • Veicot riska novērtēšanu, bāriņtiesa var pieaicināt attiecīgus speciālistus un institūciju pārstāvjus vai pieprasīt viņu rīcībā esošu informāciju²⁹⁵ • Veic aizbildnībā esošo bērnu aprūpes, interešu un tiesību nodrošināšanas uzraudzību. Vismaz reizi gadā pārbauda aizbildnībā esošā bērna aprūpi un sastāda dzīves apstākļu pārbaudes aktu t.sk. aktā iekļauj bērna viedokli²⁹⁶ 	
<p>Citas institūcijas:</p> <p>Izglītība</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bārenim un bez vecāku gādības palikušam bērnam ir tiesības izglītoties jebkurā valsts vai pašvaldību izglītības iestādē³⁰¹ 	<p>Vecāks:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sadarboties ar sociālo dienestu, lai novērstu riskus, kuru dēļ bērns ir šķirts no ģimenes (atbalsta un palīdzības programmas ietvaros) • Uzturēt saskarsmi ar bērnu • Bērna vecākam ir pienākums samaksāt par ĀĢA pakalpojumu (Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā) Pie noteiktiem apstākļiem var tikt atbrīvots no samaksas³⁰².
<p>Bērns:</p> <ul style="list-style-type: none"> • lemjot par ārpusģimenes aprūpi, bāriņtiesa izskaidro bērnam iespējamās ārpusģimenes aprūpes veidus un noskaidro bērna viedokli par viņam piemērotāko ārpusģimenes aprūpes veidu, ja bērns spēj formulēt savu viedokli³⁰³ 	

²⁹² BTL 39.panta 1.daļa.

²⁹³ BTL 39.panta 2.daļa, 3.daļa, 4.daļa.

²⁹⁴ BTL 22.pants 5 daļa 3. punkts.

²⁹⁵ MK 1037. noteikumi, 78.punkts.

²⁹⁶ MK 1037. noteikumi,81.punkts.

³⁰¹ Izglītības likuma 56.panta pirmā daļa.

³⁰² BTAL 30.pants pirmā daļa.

³⁰³ MK 1037. noteikumi,78.punkts.

<ul style="list-style-type: none">• Bērnam tiek dota iespēja tikt uzklautam jebkādas ar viņu saistītās iztiesāšanas un administratīvajās procedūrās³⁰⁴• Tiesības līdzdarboties ar sociālā pakalpojuma saņemšanu saistītā lēmuma pieņemšanas procesā³⁰⁵• Ja persona, kura atradās ārpusģimenes aprūpē līdz pilngadības sasniegšanai, ir paudusi tādu vēlmi un aizbildnis tam ir piekritis, tad šī persona, pamatojoties uz pašvaldības sociālā dienesta izvērtējumu, pēc pilngadības var uzturēties pie tā paša vai cita ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu sniedzēja līdz 21 gada vecuma sasniegšanai vai, ja mācās vispārējās izglītības vai profesionālās izglītības iestādē vai studē augstākajā izglītības iestādē, tostarp koledžā, — līdz 24 gadu vecuma sasniegšanai³⁰⁶	
---	--

³⁰⁴ BTAL 20.pants.

³⁰⁵ SPSPL 6.panta 5.punkts.

³⁰⁶ SPSPL 12.panta sestā un septītā daļa, spēkā no 01.01.24.

Starpinstitūciju sadarbība bērnu ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā ievietota bērna interešu nodrošināšanai

<p>Sociālais dienests (aprūpes institūcija)</p> <ul style="list-style-type: none">• Pēc tam, kad bāriņtiesa pieņēmusi lēmumu par bērna šķiršanu no ģimenes, izstrādā ģimenes atbalsta un palīdzības programmu. Ģimenes atbalsta un palīdzības programmu izstrādā kopā ar citām pašvaldības institūcijām, bērnu un vecākiem un bērna tiesību aizsardzības iestādēm³⁰⁷• Ja vecākam ir atņemtas aizgādības tiesības, bāriņtiesa var pieprasīt sociālajam dienestam sniegt atzinumu par iespējām bērnam atgriezties vecāka aizgādībā³⁰⁸• Bārenim un bez vecāku gādības palikušajam bērnam piešķir sociālo pakalpojumu ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā³⁰⁹• Laikā, kamēr bārenis vai bez vecāku gādības palikušais bērns atrodas ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā, pašvaldības sociālais dienests un bāriņtiesa sadarbībā ar institūcijas darbiniekiem veic pasākumus, lai sekmētu bērna atgriešanos ģimenē, uzturētu kontaktus starp bērnu un vecākiem vai, ja tas nav iespējams, meklētu iespēju nodrošināt bērna aprūpi citā ģimenē.³¹⁰• Kad saņem informāciju par bāreņa vai bez vecāku gādības palikuša bērna pilngadību un ārpusģimenes aprūpes beigšanos, sniedz personai atbalsta pasākumus patstāvīgas dzīves uzsākšanai un divus gadus pēc patstāvīgas dzīves uzsākšanas novērtē situācijas izmaiņas³¹¹• Ne retāk kā reizi trijos mēnešos par bērnu, kas ir jaunāks par trim gadiem, un ne retāk kā reizi sešos mēnešos par bērnu, kas ir vecāks par trim, bet	<p>Vecāks:</p> <ul style="list-style-type: none">• Sadarboties ar sociālo dienestu, lai novērstu riskus, kuru dēļ bērns ir šķirts no ģimenes (atbalsta un palīdzības programmas ietvaros)• Uzturēt saskarsmi ar bērnu• Bērna vecākam ir pienākums samaksāt par ĀĢA pakalpojumu,³¹⁵ izņemot, ja atbilst nosacījumiem, ka var tikt atbrīvots no samaksas.
---	---

³⁰⁷ BTAL 27.panta 5.daļa.

³⁰⁸ SPSPL 12.panta (2⁴) daļa.

³⁰⁹ MK 138. noteikumi, 13.punkts.

³¹⁰ SPSPL 4.panta piektā daļa.

³¹¹ SPSPL 12.panta sestā daļa.

³¹⁵ BTAL 30.pants pirmā daļa.

<p>jaunāks par 18 gadiem, sniedz informāciju bāriņtiesai un ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijai par sociālo darbu, kas veikts, lai sekmētu bērna atgriešanos ģimenē. Informācijas sniegšanai un saņemšanai izmanto NPAIS³¹²</p> <ul style="list-style-type: none"> • Pēc tam, kad bērns sasniedzis 16 gadu vecumu, ir pienākums sadarbībā ar aprūpes iestādi ne retāk kā reizi gadā izvērtēt bērna nākotnes vajadzības un resursus un pēc viņa patstāvīgas dzīves uzsākšanas nodrošināt tam nepieciešamos atbalsta pasākumus, kā arī vismaz divus gadus pēc patstāvīgas dzīves uzsākšanas novērtēt tā sociālās situācijas izmaiņas³¹³ (no 01.01.24.) • Sociālo pakalpojumu sniegšanas pamatprincips nosaka starpprofesionālu un starpinstitucionālu sadarbību³¹⁴ 	
<p>Bāriņtiesa (aprūpes institūcija)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sadarbojas ar institūcijām, t.sk ar citām bāriņtiesām, lai nodrošinātu bērna vai aizgādībā esošās personas tiesību un interešu aizsardzību. Informē atbildīgo institūciju par ģimenēm, kurās netiek pietiekami nodrošināta bērna attīstība un audzināšana un kurām nepieciešama palīdzība. Informē VBTAI, ja ir atkārtoti pieņemts lēmums par aizgādības tiesību pārtraukšanu vecākam, kuram jau iepriekš pārtrauktas tā paša bērna aizgādības tiesības³¹⁶ • Ja ierosina lietu par bērna aizgādības tiesību pārtraukšanu vecākam, veic riska novērtēšanu, informē vecāku par sekām un uzdod vecākam sadarbībā ar sociālo dienestu noteiktā termiņā novērst bērna attīstībai nelabvēlīgos apstākļus³¹⁷ • Rakstveidā informē vecāku (pieņemot lēmumu par bērna aizgādības 	<p>Aprūpes institūcija</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sadarbībā ar pašvaldības sociālais dienestu un bāriņtiesu veic pasākumus, lai sekmētu bērna atgriešanos ģimenē, uzturētu kontaktus starp bērnu un vecākiem vai, ja tas nav iespējams, meklētu iespēju nodrošināt bērna aprūpi citā ģimenē³²³ • Bērnu aprūpes iestādē bērns atrodas līdz brīdim, kad viņam tiek nodrošināta piemērota aprūpe pie aizbildņa vai audžuģimenē³²⁴ • NPAIS ne retāk kā reizi trijos mēnešos par bāreņiem vai bez vecāku gādības palikušu bērnu, kas ir jaunāks par trim gadiem, un ne retāk kā reizi sešos mēnešos par bāreņiem vai bez vecāku gādības palikušu bērnu no dienas, kad viņš sasniedz trīs gadu vecumu, līdz brīdim, kad pakalpojuma sniegšana viņam tiek pārtraukta, informē bāriņtiesu un

³¹² SPSPL 12.panta (2³).

³¹³ SPSPL 12.panta sestā daļa, spēkā no 01.01.24.

³¹⁴ SPSPL 4.panta 3.daļa.

³¹⁶ BTL 17.pants 4. punkts, 5.punkts un 5.¹ punkts.

³¹⁷ BTL 22.panta (1¹).

³²³ SPSPL 4.panta piektā daļa.

³²⁴ BTL 35.pants (1) daļa.

tiesību pārtraukšanu vecāku) par vecāka pienākumu sadarboties ar savas dzīvesvietas pašvaldības sociālo dienestu un citām institūcijām un personām, lai sekmētu bērna atgriešanos ģimenē un par pienākumu maksāt par bērnam sniegto ārpusģimenes aprūpes pakalpojumu³¹⁸

- Informē bērna dzīvesvietas sociālo dienestu par lēmumu par bērna ārpusģimenes aprūpi un lūdz sociālajam dienestam sniegt palīdzību bērna vecākiem³¹⁹
- Bāriņtiesa lemj par bāreņa vai bez vecāku gādības palikuša bērna ievietošanu ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā³²⁰
- Ja bērnam vecumā līdz trim gadiem pirmreizējas informācijas ieguves laikā nav bijis iespējams nodrošināt ārpusģimenes aprūpi pie aizbildņa vai audžuģimenē un bērns ievietots ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā, bāriņtiesa ne retāk kā reizi trijos mēnešos aktualizē pārskatā norādīto informāciju (par bērna saskarsmi ar vecākiem, brāļiem, māsām, vecvecākiem, kā arī citām personām, ar kurām bērns ilgu laiku ir dzīvojis nedalītā saimniecībā, un minēto personu sadarbību ar ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūciju, kā arī informāciju par bērna fizisko un psihosociālo attīstību; pašvaldības sociālā dienesta sniegto informāciju par veikto sociālo darbu, lai sekmētu bērna atgriešanos ģimenē). Par bērnu vecumā no trīs līdz 18 gadiem bāriņtiesa aktualizē informāciju ne retāk kā reizi sešos mēnešos.³²¹
- Bāriņtiesa vismaz reizi gadā pārbauda ārpusģimenes aprūpes iestādē ievietota bērna aprūpi.³²²

pašvaldības sociālo dienestu par bērna saskarsmi ar tuvām personām sadarbību ar aprūpes iestādi, bērna fizisko un psihosociālo attīstību³²⁵

- Nodrošina saskarsmes iespējas ar vienaudžiem, vecākiem, brāļiem (pusbrāļiem), māsām (pusmāsām), vecvecākiem, kā arī citām personām, ar kurām aprūpē esošais bērns ilgu laiku ir dzīvojis nedalītā mājāsaimniecībā, un atbalsta personām bērnu aprūpes institūcijā un ārpus tās³²⁶
- veicina aprūpē esoša bērna vecāku un to personu iesaisti un klātbūtni bērna aktivitātēs, kuras ilgu laiku dzīvojušas nedalītā mājāsaimniecībā ar šo bērnu vai uztur emocionālu saikni³²⁷

³¹⁸ BTL 22.panta 2.daļa.

³¹⁹ BTL 39.panta 1.daļa.

³²⁰ BTL 35.panta 1.daļa.

³²¹ MK 1037. noteikumi, 81.³ 81.⁴ punkti.

³²² MK 1037. noteikumi, 81.¹ punkts.

³²⁵ SPSPL 28.panta (1²) daļa.

³²⁶ MK 338. noteikumi, 30.5.punkts.

³²⁷ MK 338. noteikumi, 30.6.punkts.

<p>Citas institūcijas (saskaņā ar bērna vajadzībām):</p> <p>Izglītības</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bārenim un bez vecāku gādības palikušam bērnam ir tiesības izglītoties jebkurā valsts vai pašvaldību izglītības iestādē³²⁸ 	<p>Bērns:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bērnam ir tiesības satikties ar vecākiem, kā arī brāļiem, māsām, vecvecākiem un personām, ar kurām bērns ilgu laiku dzīvojis nedalītā saimniecībā, izņemot noteiktus gadījumus, ko paredz likums³²⁹ • Iemjot par ārpusģimenes aprūpi, bāriņtiesa izskaidro bērnam iespējamās ārpusģimenes aprūpes veidus un noskaidro bērna viedokli par viņam piemērotāko ārpusģimenes aprūpes veidu, ja bērns spēj formulēt savu viedokli³³⁰ • Bērnam tiek dota iespēja tikt uzklautam jebkādās ar viņu saistītās iztiesāšanas un administratīvajās procedūrās³³¹ • Tiesības līdzdarboties ar sociālā pakalpojuma saņemšanu saistītā lēmuma pieņemšanas procesā³³²
---	--

³²⁸ Izglītības likuma 56.panta pirmā daļa.

³²⁹ BTAL 33.pants.

³³⁰ MK 1037. noteikumi, 78.punkts.

³³¹ BTAL 20.pants.

³³² SPSPL 6.panta 5.punkts.